দুবছৰীয়া স্নাতকোত্তৰ পাঠ্যক্ৰম
(চি. বি. চি. এচ; এন ই পি ২০২০ অনুসৰি)

তৃতীয় ষাণ্মাসিক

আধুনিক ৰাজনৈতিক বিশ্লেষণ
ৰাজনীতি বিজ্ঞান

সূর্য কুমাৰ ভূঞা সমাজ বিজ্ঞান অধ্যয়ন সত্ৰ
কৃষ্ণকান্ত সন্দিকৈ ৰাজ্যিক মুক্ত বিশ্ববিদ্যালয়

বিষয় বিশেষজ্ঞ

অধ্যাপক ধ্রুৱ প্রতীম শর্মা, গুৱাহাটী বিশ্ববিদ্যালয়
অধ্যাপক জ্যোতিৰাজ পাঠক, কুমাৰ ভাস্কৰ বর্মা সংস্কৃত আৰু পু�ৰাতন অধ্যয়ন বিশ্ববিদ্যালয়
ড° শান্তনু চক্রৱর্তী (অৱসৰপ্রাপ্ত), কটন বিশ্ববিদ্যালয়

সমন্বয়ৰক্ষী ঃ **ড° অভিজিৎ ভূঞা,** কৃষ্ণকান্ত সন্দিকৈ ৰাজ্যিক মুক্ত বিশ্ববিদ্যালয়

প্রস্তুতি গোটৰ সদস্য

অধ্যায়	*অৰিহণা যোগাইছে*
১, ৪, ৫, ৯, ১৩	ত্রিদীৱ ভৰালী, হৰি গায়ত্রী দাস মহাবিদ্যালয়, আজাৰা
২, ১১, ১২	ড° ৰমেন চন্দ্র নাথ, মানবেন্দ্র শর্মা ছোৱালী মহাবিদ্যালয়, ৰঙিয়া
৩	ড° আমৰীণ ৰাজাক, অসম ডাউন টাউন বিশ্ববিদ্যালয়
৬, ১৪	ড° অর্পিতা দাস, প্রাগজ্যোতিষ মহাবিদ্যালয়, গুৱাহাটী
৭, ৮	ড° নন্দিতা দাস, পি.ডি.ইউ.এ.এং., দলগাওঁ
১০	ড° পংকজ কুমাৰ কলিতা, অসম ডনবস্ক' বিশ্ববিদ্যালয়

ভাষান্তৰকাৰী

ৰাস্না পালক, গুৱাহাটী, (*অধ্যায়* ১-৮)

মৃণাল শর্মা, লামডিং মহাবিদ্যালয় (*অধ্যায়* ৯,১১)

নিশা বৰা, মঙলদৈ (*অধ্যায়* ১০)

ভার্গৱ বর্মন, ৰঙাপাৰা মহাবিদ্যালয় (*অধ্যায়* ১২)

পূর্ণিমা খনিকৰ, গৱেষিকা ছাত্রী, কৃষ্ণকান্ত সন্দিকৈ ৰাজ্যিক মুক্ত বিশ্ববিদ্যালয় (*অধ্যায়* ১৩,১৪)

সম্পাদনা ঃ

বিষয়বস্তু সম্পাদনা ঃ **ড° শান্তনু চক্রৱর্তী (অৱসৰপ্রাপ্ত), কটন বিশ্ববিদ্যালয়**

ভাষা সম্পাদনা ঃ **লিপিকা শর্মা,** কৃষ্ণকান্ত সন্দিকৈ ৰাজ্যিক মুক্ত বিশ্ববিদ্যালয় (*অধ্যায়* ১,৩,৪,৬,৭,৮,১১,১৩,১৪)
ড° অভিজিৎ ভূঞা, কৃষ্ণকান্ত সন্দিকৈ ৰাজ্যিক মুক্ত বিশ্ববিদ্যালয় (*অধ্যায়* ২,৫,৯,১০১২)

প্রকাশ ঃ অক্টোৱৰ, ২০২৬

কৃষ্ণ কান্ত সন্দিকৈ ৰাজ্যিক মুক্ত বিশ্ববিদ্যালয়ৰ এই স্ব-শিক্ষণ সামগ্রী ক্রিয়েটিভ কমন্স এটিবিউচন-নন-কমার্চিয়েল-শ্বেয়াৰএলাইক ৪.০ লাইচেন্স (আন্তঃৰাষ্ট্রীয়) ঃ http//creativecommons.org/licences/by-nc-sa/4.0 ৰ অধীনত উপলব্ধ কৰা হৈছে। http://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/

কৃষ্ণকান্ত সন্দিকৈ ৰাজ্যিক মুক্ত বিশ্ববিদ্যালয়ৰ হৈ পঞ্জীয়কৰ দ্বাৰা মুদ্রিত আৰু প্রকাশিত।

মুখ্য কার্যালয় ঃ পাটগাঁও, ৰাণীগেট, গুৱাহাটী-৭৮১০১৭
নগৰ কার্যালয় ঃ ৰেচম নগৰ, খানাপাৰা, গুৱাহাটী-৭৮১০২২
Web : www.kkhsou.in

পাঠ্যবিষয়ৰ পৰিচয় ঃ

"আধুনিক ৰাজনৈতিক বিশ্লেষণ" (Modern Political Analysis) শীৰ্ষক পাঠ্যক্ৰমটো KKHSOU-ৰ ৰাজনীতি বিজ্ঞানৰ MA তৃতীয় ষান্মাসিকৰ কাৰ্যসূচীৰ অন্তৰ্গত। এই পাঠ্যক্ৰমৰ মূল উদ্দেশ্য হৈছে ৰাজনীতি বিজ্ঞানৰ ক্ষেত্ৰত ব্যৱহৃত বিভিন্ন বিশ্লেষণাত্মক দৃষ্টিভংগী আৰু ধাৰণাসমূহৰ সৈতে শিক্ষাৰ্থীসকলক পৰিচিত কৰোৱা।

পৰম্পৰাগতভাৱে ৰাজনৈতিক বিশ্লেষণৰ ক্ষেত্ৰখন মূলতঃ কিছুমান নৈতিক বা মূল্যভিত্তিক প্ৰশ্নৰ উত্তৰ বিচৰাৰ ওপৰত গুৰুত্ব আৰোপ কৰি আহিছে। অৰ্থাৎ, ৰাষ্ট্ৰ কেনেকুৱা "হ'ব লাগে" সেই সম্পৰ্কে অনুসন্ধান কৰাটোৱেই আছিল ইয়াৰ অন্যতম প্ৰধান বিষয়। এক "আদৰ্শ" ৰাষ্ট্ৰৰ সন্ধানে ৰাজনৈতিক পৰিঘটনাসমূহ অধ্যয়ন কৰা আৰু ৰাষ্ট্ৰৰ প্ৰতিষ্ঠানসমূহ বিশ্লেষণ কৰাৰ বাবে কেইবাটাও দৃষ্টিভংগীৰ বিকাশৰ পথ প্ৰশস্ত কৰিছিল।

কিন্তু এই পৰম্পৰাগত দৃষ্টিভংগীসমূহৰ বিপৰীতে, সমসাময়িক সময়ত ৰাজনৈতিক বিশ্লেষণৰ ক্ষেত্ৰত আধুনিক আৰু বৈজ্ঞানিক দৃষ্টিভংগীৰ ব্যৱহাৰ অধিক গুৰুত্বপূৰ্ণ হৈ পৰিছে। ইয়াত ৰাজনৈতিক পৰিঘটনাসমূহৰ তথ্যভিত্তিক বিশ্লেষণৰ ওপৰত গুৰুত্ব দিয়া হয়। এই বিশ্লেষণে কেৱল আনুষ্ঠানিক গাঁথনি বা প্ৰতিষ্ঠানসমূহকেই সামৰি নলয়, বৰং ব্যক্তি আৰু গোটসমূহৰ ৰাজনৈতিক আচৰণক প্ৰভাৱিত কৰা অনানুষ্ঠানিক কাৰকসমূহকো সামৰি লয়।

সেয়েহে আধুনিক ৰাজনৈতিক বিশ্লেষণে "ৰাষ্ট্ৰ"ৰ পৰিৱৰ্তে "ৰাজনৈতিক ব্যবস্থা" (Political System)ৰ বিষয়ে অধিক আলোচনা কৰে। কাৰণ "ৰাজনৈতিক ব্যৱস্থা"ৰ ধাৰণাটোৱে ৰাজনীতি আৰু ই যি পৰিৱেশত কাৰ্য কৰে, সেই পৰিৱেশৰ মাজত সংঘটিত হোৱা পাৰস্পৰিক সম্পৰ্কসমূহ বৈজ্ঞানিকভাৱে বিশ্লেষণ কৰাত ৰাজনীতি বিজ্ঞানীসকলক সহায় কৰে। এইদৰে ৰাজনৈতিক বিশ্লেষণ ক্ৰমান্বয়ে অধিক তথ্যভিত্তিক হৈ পৰিছে আৰু ফলস্বৰূপে ই অধিক বৈজ্ঞানিকভাৱে নিৰ্ভৰযোগ্য হৈ উঠিছে।

একেসময়তে, সমসাময়িক সময়ত ৰাজনৈতিক বিশ্লেষণৰ প্ৰকৃতি আন্তঃসাংস্কৃতিক (cross-cultural) হৈ পৰিছে। ইয়াত উল্লেখযোগ্য যে, বৰ্তমান সময়ত ৰাজনৈতিক বিশ্লেষণৰ বৈজ্ঞানিক আৰু তথ্যভিত্তিক চৰিত্ৰৰ লগতে মূল্যবোধৰ প্ৰতিও গুৰুত্ব আৰোপ কৰা হয়। ইয়াৰ ফলত ৰাজনৈতিক বিশ্লেষণৰ চূড়ান্ত লক্ষ্য— অৰ্থাৎ, বৈজ্ঞানিক অনুসন্ধানৰ জৰিয়তে সামাজি- ৰাজনৈতিক সমস্যাসমূহৰ উপযুক্ত আৰু প্ৰাসংগিক উত্তৰ প্ৰদান কৰা- সাধন কৰাত সহায় হয়।

এই পাঠ্যক্ৰমত আমি ৰাজনৈতিক বিশ্লেষণৰ মৌলিক কাঠামোৰ বিষয়ে আলোচনা কৰিম। ইয়াৰ আৰম্ভণিতে ৰাজনৈতিক বিশ্লেষণৰ অৰ্থ আৰু প্ৰকৃতি, পৰম্পৰাগত আৰু আধুনিক দৃষ্টিভংগীৰ অৰ্থ আৰু প্ৰকাৰ আধুনিক ৰাজনৈতিক বিশ্লেষণৰ কিছুমান গুৰুত্বপূৰ্ণ দৃষ্টিভংগী আদি আলোচনা কৰা হ'ব। ইয়াৰ পিছত ৰাজনৈতিক ব্যৱস্থাৰ সৈতে জড়িত কিছুমান গুৰুত্বপূৰ্ণ প্ৰক্ৰিয়া, যেনে- ৰাজনৈতিক উন্নয়ন (Political Development) আৰু ৰাজনৈতিক আধুনিকীকৰণ (Political Modernization)– সম্পৰ্কে আলোচনা কৰা হ'ব।

আগতে উল্লেখ কৰাৰ দৰে, সমসাময়িক সময়ত ৰাজনৈতিক বিশ্লেষণে আনুষ্ঠানিক আৰু অনানুষ্ঠানিক দুয়োটা প্ৰক্ৰিয়াৰেই অনুসন্ধান কৰে। সেইবাবে, এই পাঠ্যক্ৰমত ক্ষমতা (Power), কৰ্তৃত্ব (Authority) আৰু বৈধতা (Legitimacy) আদি গুৰুত্বপূৰ্ণ ধাৰণাসমূহৰ বিষয়েও আলোচনা কৰা হৈছে।

ইয়াৰ উপৰি, পাঠ্যক্ৰমটোত ৰাজনৈতিক দল (Political Parties), চাপ গোট বা স্বাৰ্থগোট (Pressure Groups) আৰু ৰাষ্ট্ৰৰ বিভিন্ন প্ৰতিষ্ঠান, যেনে সামৰিক বাহিনী (Military), আৰক্ষী (Police) আৰু আমোলাতন্ত্ৰ (Bureaucracy) আদিৰ বিষয়েও আলোচনা কৰা হৈছে। কাৰণ, সমসাময়িক সময়ত ৰাজনৈতিক বিশ্লেষণৰ পৰিসৰ যথেষ্ট বহল আৰু ব্যাপক হৈ পৰিছে।

এই পাঠ্যবিষয়টো অধ্যয়ন কৰোঁতে আপুনি দেখিব যে আপোনাৰ ভালদৰে বুজিপোৱাত সহায় হোৱাকৈ প্ৰয়োজন অনুসৰি অধ্যায়বোৰক কিছুমান শাখা আৰু উপ-শাখাত বিভক্ত কৰা হৈছে। ইয়াৰ উপৰিও, আপোনাক কিছুমান প্ৰাসঙ্গিক বিষয়ৰ ওপৰত অতিৰিক্ত তথ্য দিবলৈ, প্ৰতিটো অধ্যায়ত "জানি থোৱা ভাল" শীৰ্ষক এটা অংশ পাব। এটা নিৰ্দিষ্ট অধ্যায়ৰ প্ৰতিটো শাখাৰ

শেষত অন্তর্ভুক্ত কৰা আন এটা অংশ হৈছে "অগ্রগতি নিৰীক্ষণ"। ইয়াৰ উদ্দেশ্য হৈছে আপুনি অধ্যায়টোৰ এটা নির্দিষ্ট শাখা কিমান ভালদৰে বুজি পাইছে সেই বিষয়ে নিজকে মূল্যায়ন কৰাত সহায় কৰা। তাৰ পিছত আপুনি আপোনাৰ উত্তৰবোৰ প্রতিটো অধ্যায়ৰ শেষত দিয়া "অগ্রগতিৰ খতিয়ন"ৰ সৈতে মিলাব পাৰে। প্রতিটো অধ্যায়ৰ "অধিক জানিবলৈ" অংশত কেইখনমান কিতাপৰ নাম আছে, যিবোৰ যদি আপুনি এটা নির্দিষ্ট অধ্যায়ত আলোচনা কৰা ধাৰণা সমূহৰ বিষয়ে অধিক বিশদভাৱে শিকিবলৈ আগ্রহী হয় তেতিয়া আপুনি পঢ়িব পাৰে। ইয়াৰ উপৰিও, "আৰ্হি প্রশ্ন" নামৰ অংশটোৱে আপোনাক পৰীক্ষাত সম্ভাৱনা থকা প্রশ্নৰ প্রকাৰৰ ইংগিত দিয়ে।

বিষয়সূচী

অধ্যায় ১ ঃ **ৰাজনৈতিক বিশ্লেষণৰ অর্থ আৰু প্রকৃতি**

ৰাজনৈতিক বিশ্লেষণৰ অথ ; ৰাজনৈতিক বিশ্লেষণৰ পৰিসৰ আৰু প্রকৃতি; তথ্য, মূল্য আৰু তত্ত্ব বিশ্লেষণ; অভিজ্ঞতাভিত্তিক তত্ত্ব বনাম নীতিগত তত্ত্ব

অধ্যায় ২ ঃ **পৰম্পৰাগত বনাম আধুনিক দৃষ্টিভংগী**

পৰম্পৰাগত দৃষ্টিভংগীৰ অর্থ আৰু প্রকৃতি ঃপৰম্পৰাগত দৃষ্টিভংগীৰ অর্থ,পৰম্পৰাগত দৃষ্টিভংগীৰ প্রকৃতি, বিভিন্ন পৰম্পৰাগত দৃষ্টিভংগী; আধুনিক দৃষ্টিভংগীৰ অর্থ আৰু প্রকৃতি ঃ আধুনিক দৃষ্টিভংগীৰ অর্থ, আধুনিক দৃষ্টিভংগীৰ প্রকৃতি, বিভিন্ন আধুনিক দৃষ্টিভংগী ; পৰম্পৰাগত আৰু আধুনিক দৃষ্টিভংগীৰ মাজৰ পার্থক্য

অধ্যায় ৩ ঃ **আচৰণবাদ আৰু উত্তৰ আচৰণবাদ**

আচৰণবাদৰ অর্থঃ ডেভিদ ইষ্টনৰ আচৰণবাদৰ বৌদ্ধিক আধাৰশিলা, পৰম্পৰাগত পদ্ধতিৰ প্রকৃতি; উত্তৰ আচৰণবাদ : অর্থ আৰু প্রকৃতি, উত্তৰ আচৰণবাদৰ প্রকৃতি, প্রাসংগিকতাৰ ধর্মবিশ্বাস (Credo of Relevance)

অধ্যায় ৪ ঃ **ডেভিড ইষ্টনৰ ব্যৱস্থাসমূহৰ বিশ্লেষণতা**

ব্যৱস্থাৰ অর্থ ; ডেভিদ ইষ্টনৰ সাধাৰণ ব্যৱস্থাতত্ত্ব ; সমালোচনা আৰু গুৰুত্ব

অধ্যায় ৫ ঃ **গেব্রিয়েল আলমণ্ডৰ গাঁতনিগত-কার্য্যকৰীতা বিশ্লেষণ**

গেব্রিয়েল আলমণ্ডৰ গাঁতনিগত কার্য্যকৰীতা; ৰৰ্বাট মার্টনৰ গাঁথনিগত কার্য্যকাৰীতা; মর্টান কেপলানৰ অৱদান; সমালোচনা আৰু গুৰুত্ব

অধ্যায় ৬ ঃ **যোগাযোগ তত্ত্ব**

কার্ল ডুইচৰ যোগাযোগ তত্ত্ব ঃ যোগাযোগৰ অর্থ, কার্ল ডুইচৰ যোগাযোগ তত্ত্বৰ বৈশিষ্ট্য; সমালোচনা আৰু গুৰুত্ব

অধ্যায় ৭ ঃ **সিদ্ধান্ত গ্রহণ তত্ত্ব**

সিদ্ধান্ত গ্রহণৰ পদ্ধতি ঃ সিদ্ধান্ত গ্রহণ তত্ত্বৰ বৈশিষ্ট্য; ৰিচার্ড চিণ্ডাৰৰ সিদ্ধান্ত গ্রহণ তত্ত্ব; সমালোচনা আৰু গুৰুত্ব

অধ্যায় ৮ ঃ **খেলতত্ত্ব**

খেলতত্ত্বৰ উৎপত্তি আৰু ধাৰণা; খেলৰ প্রকাৰ (জিৰ'-ছাম গেম আৰু ভেৰিয়েবল-ছাম গেম); খেলতত্ত্বৰ মৌলিক ধাৰণা; সমালোচনা আৰু গুৰুত্ব

অধ্যায় ৯ ঃ **অভিজাত তন্ত্র**

অভিজাত শ্রেণীৰ অর্থ; ভিলফ্রেডো পেৰেটো ঃ অভিজাত শ্রেণীৰ প্রচলন; গায়েটানো মস্কা ঃ শাসক শ্রেণী; ৰবার্ট মিচেলছ ঃ স্বল্পতন্ত্রৰ লৌহ নিয়ম নিয়ম; অর্টেগা গেছেট ;অন্যান্য অভিজাত তত্ত্ব; অভিজাত তত্ত্বসমূহৰ মূল্যায়ন

অধ্যায় ১০ ঃ ক্ষমতা, কৃর্তৃত্ব আৰু বৈধতা

ক্ষমতা ঃ ক্ষমতাৰ অর্থ, ক্ষমতাৰ বৈশিষ্ট্যসমূহ, ক্ষমতাৰ উৎসসমূহ, ক্ষমতাৰ প্রকাৰসমূহ, ক্ষমতা প্রয়োগৰ পদ্ধতিসমূহ ; কৃর্তৃত্ব ঃ কৃর্তৃত্বৰ অর্থ, কৃর্তৃত্বৰ উৎসসমূহ, কৃর্তৃত্বৰ বৈশিষ্ট্যসমূহ, কৃর্তৃত্বৰ প্রকাৰসমূহ, কৃর্তৃত্বৰ ভিত্তিসমূহ, কৃর্তৃত্ব আৰু ক্ষমতাৰ মাজৰ সম্পর্ক; বৈধতা ঃ বৈধতাৰ অর্থ, বৈধতাৰ ভিত্তিসমূহ, বৈধতাৰ প্রকাৰসমূহ

অধ্যায় ১১ ঃ আধুনিকীকৰণৰ তত্ত্বসমূহ: ডব্লিউ.ডব্লিউ. ৰষ্ট', চামুৱেল পি. হাণ্টিংটন

আধুনিকীকৰণৰ অর্থ আৰু বৈশিষ্ট্যসমূহ, আধুনিকীকৰণৰ অর্থ, আধুনিকীকৰণৰ বৈশিষ্ট্যসমূহ, আধুনিকীকৰণৰ বাহকযএজেণ্টসমূহ; আধুনিকীকৰণৰ সন্দর্ভত ডব্লিউ.ডব্লিউ. ৰষ্ট' আৰু চামুৱেল পি. হাণ্টিংটনৰ দৃষ্টিভংগী ঃ আধুনিকীকৰণৰ সন্দর্ভত ডব্লিউ. ডব্লিউ. ৰষ্ট'ৰ দৃষ্টিভংগী, আধুনিকীকৰণৰ সন্দর্ভত চামুৱেল পি. হাণ্টিংটন

অধ্যায় ১২ ঃ ৰাজনৈতিক উন্নয়ন ঃ ইয়াৰ অর্থ

লুচিয়ান পাইৰ দ্বাৰা চিনাক্ত কৰা ৰাজনৈতিক উন্নয়নৰ বৈশিষ্ট্যসমূহ ; ৰাজনৈতিক উন্নয়নৰ কাৰণসমূহ; ৰাজনৈতিক আধুনিকিকৰণ আৰু ৰাজনৈতিক উন্নয়নৰ মাজৰ পার্থক্য

অধ্যায় ১৩ ঃ ৰাজনৈতিক দল আৰু প্রভাৱ গোষ্ঠী

ৰাজনৈতিক দলৰ অর্থ; ৰাজনৈতিক দলৰ শ্রেণীবিভাজন; ৰাজনৈতিক দলৰ ভূমিকা আৰু কার্যাৱলী; প্রভাৱ গোষ্ঠী আৰু স্বার্থ গোটৰ অর্থ আৰু প্রকৃতি; প্রভাৱ গোষ্ঠীৰ প্রকাৰ; প্রভাৱ গোষ্ঠী আৰু ৰাজনৈতিক দলৰ মাজৰ সাদৃশ্য আৰু বৈসাদৃশ্য; প্রভাৱ গোষ্ঠী আৰু স্বার্থ গোটৰ ৰাজনৈতিক তাৎপর্য

অধ্যায় ১৪ ঃ ৰাজ্যিক প্রতিষ্ঠান - সামৰিক বাহিনী, আৰক্ষী আৰু আমোলাতন্ত্র

সামৰিক বাহিনীৰ কার্য আৰু ভূমিকা; সামৰিক বাহিনীৰ ওপৰত অসামৰিক নিয়ন্ত্রণ; আৰক্ষীৰ কার্য আৰু ভূমিকা ঃ আৰক্ষী সেৱাৰ প্রকাৰসমূহ; আমোলাতন্ত্র আৰু গণতন্ত্র (আধুনিক ৰাজ্যত আমোলাতন্ত্রৰ ভূমিকাৰ বিশেষ প্রসংগত)

অধ্যায় ১ ঃ ৰাজনৈতিক বিশ্লেষণৰ অর্থ আৰু প্ৰকৃতি

অধ্যায় গাঁথনি

১.১ উদ্দেশ্য
১.২ পৰিচয়
১.৩ ৰাজনৈতিক বিশ্লেষণৰ অর্থ
১.৪ ৰাজনৈতিক বিশ্লেষণৰ পৰিসৰ আৰু প্ৰকৃতি
১.৫ তথ্য, মূল্য আৰু তত্ত্ব বিশ্লেষণ
১.৬ অভিজ্ঞতাভিত্তিক তত্ত্ব বনাম নীতিগত তত্ত্ব
১.৭ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ
১.৮ অধিক জানিবলৈ
১.৯ অগ্ৰগতিৰ খতিয়ান
১.১০ আৰ্হি প্ৰশ্ন

১.১ উদ্দেশ্য

এই অধ্যায়টি অধ্যয়ন কৰি আপুনি —

- ‘ৰাজনৈতিক বিশ্লেষণ’ শব্দটোৰ অর্থ ব্যাখ্যা কৰিব পাৰিব।
- ৰাজনৈতিক বিশ্লেষণৰ পৰিসৰ আৰু প্ৰকৃতিৰ বিষয়ে ব্যাখ্যা কৰিব পাৰিব।
- তথ্য, মূল্য আৰু তত্ত্ব বিশ্লেষণৰ বিষয়ে আলোচনা কৰিব পাৰিব।
- অভিজ্ঞতাভিত্তিক তত্ত্ব বনাম নীতিগত তত্ত্বৰ বর্ণনা কৰিব পাৰিব।

১.২ পৰিচয়

ৰাজনীতি বিজ্ঞান হৈছে, সমাজ বিজ্ঞানৰ সেই প্ৰান্ত যিয়ে ৰাজ্য আৰু চৰকাৰৰ অধ্যয়নত গুৰুত্ব আৰোপ কৰে। ইয়াৰোপৰি ৰাজনৈতিক প্ৰকৃতিৰ কার্যকলাপ, চিন্তা আৰু আচৰণৰ বিশ্লেষণৰ প্ৰচেষ্টাও কৰে। ক্ষমতা আৰু সম্পদৰ বিতৰণ নির্ধাৰণৰ বাবে দায়বদ্ধ ৰাজনীতিৰ তত্ত্ব আৰু অনুশীলন ৰাজনীতি বিজ্ঞানে ব্যাপকভাৱে আলোচনা কৰে। দেখা গৈছে যে ৰাজনীতি বিজ্ঞানীসকলে ৰাজনৈতিক পৰিঘটনা আৰু পৰিস্থিতিৰ অন্তর্নিহিত সম্পর্কসমূহৰ আলোচনাত নিজকে নিয়োজিত কৰিছে আৰু এই ব্যাখ্যাসমূহৰ পৰা ৰাজনৈতকি কার্যকলাপ সম্পর্কীয় সাধাৰণ নীতিসমূহ গঢ়ি তোলা হৈছে। গতিকে এনে এটা মূল্যবোধৰ কর্তৃত্বশীল বিৰৱণেৰে ৰাজনৈতিক বিশ্লেষণৰ অর্থ আৰু প্ৰকৃতি, ৰাজনৈতিক পৰিঘটনা আৰু পৰিঘটনাৰ বিশ্লেষণ সমালোচনাত্মক বিবেচনাৰ আওতালৈ আহে, যিয়ে ৰাজনৈতিক বিশ্লেষণ বুলি ক’ব পৰা এক নতুন অধ্যয়নৰ ক্ষেত্ৰৰ উত্থানৰ পথ প্ৰশস্ত কৰে। ৰাজনীতি বিজ্ঞানৰ অধ্যয়ন অতীতৰে পৰাই বিকশিত হৈ আহিছে, আৰু ৰাজনৈতিক বিশ্লেষণৰ প্ৰক্ৰিয়া আৰু পদ্ধতিও বিকশিত হৈ আহিছে। ৰাজনৈতিক সম্প্ৰদায় বা ৰাজনৈতিক পৰিৱেশত প্ৰাথমিক খেলুৰৈসকলক বিভাজিত কৰাৰ প্ৰক্ৰিয়া, আৰু লক্ষ্যৰ দিশত অগ্ৰগতিৰ সৈতে তেওঁলোক কেনেকৈ জড়িত হৈ আছে সেয়া চিনাক্ত কৰা, লগতে লক্ষ্যসমূহক আগুৱাই নিয়াৰ বাবে তেওঁলোকৰ সৈতে যোগাযোগ স্থাপনৰ কৌশলসমূহ উল্লেখ কৰা আদি ধৰণৰ দিশসমূহত গুৰুত্ব দি অহা হৈছে। এক কথাত ক’বলৈ গ’লে ৰাজনীতি বিজ্ঞানৰ অধ্যয়নৰ কৌশলগত দৃষ্টিভংগীৰ বিকাশৰ বাবে ৰাজনৈতিক বিশ্লেষণ দায়বদ্ধ।

১.৩ ৰাজনৈতিক বিশ্লেষণৰ অর্থ

আভিধানিক অর্থ অনুসৰি 'বিশ্লেষণ' শব্দটোৰ অর্থ হ'ল, 'কোনো এটা বিষয়ে ভালদৰে বুজিবলৈ হ'লে বিষয়টোক বা বস্তু এটাৰ যৌগক পর্যবেক্ষণ কৰা। গতিকে ৰাজনৈতিক বিশ্লেষণৰ অর্থ হ'ল, ৰাজনৈতিক আচৰণৰ প্রকৃতি মূল্যায়ন কৰিবলৈ পৰীক্ষা বা অনুসন্ধান কৰা। ৰাজনৈতিক আচৰণ হৈছে মানৱ আচৰণৰ এটা দিশ যদিও গুৰুত্বপূর্ণ, ইয়াৰ আন দিশসমূহ হ'ল— ধর্মীয়, অর্থনৈতিক, সামাজিক আচৰণ আদি। ৰাজনৈতিক বিজ্ঞানে মানুহৰ আচৰণৰ সেই অংশটোৰ সৈতেহে জড়িত যিটো ৰাজনৈতিক, অর্থাৎ মূল্যবোধৰ কর্তৃত্বশীল আবণ্টন বা ক্ষমতাৰ সৈতে জড়িত। 'বিশ্লেষণ' শব্দটোৱে প্রাকৃতিক বিজ্ঞানৰ ইংগিত দিয়ে আৰু প্রকৃততে ৰাজনৈতিক বিশ্লেষণ ৰাজনীতি আৰু ৰাজনৈতিক আচৰণৰ অধ্যয়নত বিজ্ঞানৰ পদ্ধতি আৰু কৌশল প্রয়োগৰ সৈতে জড়িত হোৱাই ইয়াৰ লক্ষ্য। এয়াই হৈছে ৰাজনৈতিক বিশ্লেষণৰ বহল সংজ্ঞা, কাৰণ ই ৰাজনৈতিক বিশ্লেষণক ৰাজনীতি বিজ্ঞানৰ দৰেই ইয়াৰ পৰিসৰ বহল কৰি তোলে।

ৰাজনৈতিক বিশ্লেষণ শেহতীয়া পৰিঘটনা নহয়। আচলতে ই ৰাজনীতি বিজ্ঞানৰ দৰেই পুৰণি। ৰাজনীতি বিজ্ঞানৰ পিতৃ এৰিষ্টটল আছিল চৰকাৰৰ শ্রেণীবিভাজনৰ প্রতি চিন্তিত প্রথমজন আমাৰ সময়ৰ ৰাজনৈতিক বিশ্লেষক। মেকিয়াভেলিয়ে নেতৃত্বৰ বিভিন্ন কৌশলৰ খৰচ আৰু লাভৰ বিষয়ে বৈজ্ঞানিক অধ্যয়ন চলাইছিল। অষ্টাদশ শতিকাত বাস কৰা ডেভিদ হিউমে 'That Politics may be reduced to a Science' নামৰ এখন গ্রন্থ ৰচনা কৰিছিল। ডেভিদ হিউমে মূল্য, তথ্য আৰু যুক্তিৰ মাজত পার্থক্য কৰিছিল আৰু এইদৰে ৰাজনীতিক বিজ্ঞানভিত্তিক কৰি তোলাৰ প্রক্রিয়াটোক সহায় কৰিছিল। এনেদৰে স্পষ্ট হয় যে ৰাজনৈতিক বিশ্লেষণৰ ইতিহাস বহু পুৰণি। কিন্তু দ্বিতীয় বিশ্বযুদ্ধৰ পিছৰে পৰাই ৰাজনৈতিক বিশ্লেষণে নতুন ধাৰা আনিলে, নতুন মাত্রা মুকলি কৰিছে আৰু নতুন শক্তি উৎপাদন কৰিছে।

ৰাজনীতি বিজ্ঞানত তদন্তৰ পূর্বৰ পদ্ধতি আৰু আধুনিক ৰাজনৈতিক বিশ্লেষণৰ মাজৰ প্রধান পার্থক্যসমূহ তলত দিয়া ধৰণে দেখুৱাব পাৰি--

পূর্বৰ তদন্তৰ বৈশিষ্ট্যঃ—

- ৰাষ্ট্রৰ অধ্যয়নৰ ওপৰত গুৰুত্ব দিয়া।
- ৰাষ্ট্রৰ সাধাৰণ সামাজিক কাঠামোৰ প্রতি গুৰুত্ব তেনেই ক্ষীণকায়ভাৱে দিয়া হৈছিল। অর্থাৎ প্রতিষ্ঠান আৰু সংবিধানসমূহে যি প্রেক্ষাপটত কাম কৰিছিল, সেই প্রেক্ষাপটক সাধাৰণতে আওকাণ কৰা হৈছিল।
- বেছিভাগ ইউৰোপীয় দেশৰ বিশ্লেষণত সীমাবদ্ধতা আছিল।
- বিশেষ দেশৰ সংবিধান আৰু প্রতিষ্ঠানৰ বিশ্লেষণত সন্তুষ্ট আছিল। ই কেৱল বিশেষ দেশসমূহ অধ্যয়ন কৰি ইডিয়গ্রাফিক পদ্ধতিৰ প্রতি প্রবল আছিল আৰু সেয়েহে সাধাৰণীকৰণ আঁকিব পৰা নাছিল।
- ইয়াৰ দৃষ্টিভংগী আৰু অভিমুখীতাত একক সংস্কৃতি সাঙোৰ খাই আছিল।

আধুনিক ৰাজনৈতিক বিশ্লেষণৰ বৈশিষ্ট্যঃ—

- আধুনিক ৰাজনৈতিক বিশ্লেষণে ৰাজনৈতিক কার্যকলাপৰ ওপৰত গুৰুত্ব আৰোপ কৰে, ই এক বৃহৎ পৰিসৰ সাঙুৰি লৈছে। য'ত সকলো আনুষ্ঠানিক আৰু অনানুষ্ঠানিক আইনী আৰু অতিৰিক্ত-আইনী, ধ্রুৱক সাংবিধানিক কার্যকলাপকে ধৰি সকলো থাকে।
- সামাজিক প্রেক্ষাপটক আহিলা হিচাপে লোৱা।
- অপশ্চিমীয়া জগৎখনক সামৰি লৈছে।

- বিভিন্ন ৰাজনৈতিক ব্যৱস্থাৰ মাজত সাদৃশ্য আৰু একেৰূপ বিচাৰি উলিওৱাৰ বাবে ইয়াৰ সাধাৰণ ধাৰণা আছে। আৰ্হি চিনাক্ত আৰু সাধাৰণীকৰণ কৰিব বিচাৰে।
- ই আন্তঃ সাংস্কৃতিক হ'ব বিচাৰে।

ৰাজনৈতিক আচৰণৰ গাঁথনি আৰু কার্যৰ ওপৰত গুৰুত্ব আৰোপ কৰি নতুন ৰাজনীতি বিজ্ঞানৰ সন্ধানে সঁচাকৈয়ে দ্বিতীয় বিশ্বযুদ্ধৰ পিছত প্রাধান্য লাভ কৰিছিল। আমি ইতিমধ্যে ইংগিত দিছোঁ যে ইয়াৰ প্রেৰণা আছিল তাত্ত্বিক আৰু ব্যৱহাৰিক দুয়োটা বিবেচনাৰে। আধুনিক ৰাজনৈতিক বিশ্লেষণৰ বিকাশৰ বাবে বিশেষভাৱে গুৰুত্বপূর্ণ যেন লগা কাৰকসমূহ হ'ল—

- আন্তঃযুদ্ধকালত জার্মানী আৰু লগতে ইটালীতো গণতন্ত্রৰ ব্যর্থতা আৰু স্বৈৰাচাৰী ৰাজনৈতিক প্রতিষ্ঠানৰ উত্থানৰ বিষয়ে কোনো বস্তুনিষ্ঠভাৱে ব্যাখ্যা কৰাৰ প্রয়াস কৰাটো প্রয়োজনীয় হৈ পৰিল।

- দ্বিতীয় বিশ্বযুদ্ধৰ পিছত প্রথমে এছিয়া আৰু তাৰ পিছত আফ্রিকাত নতুন ৰাষ্ট্রৰ সৃষ্টিৰ লগে লগে ৰাজনীতি বিজ্ঞানীসকলে তাত্ত্বিক আৰু ব্যৱহাৰিক উদ্দেশ্যৰ বাবে গণতন্ত্রৰ সামাজিক অৱস্থা বুলি কোৱাৰ নতুন সুযোগ বিচাৰি পালে। এই দেশসমূহৰ কিছুমান ঠাইত 'ঔপনিৱেশিক' সংবিধানসমূহৰ বিফলতাই এক অতিৰিক্ত গতি প্রদান কৰিছিল।
- ৰাজনীতিৰ বৈজ্ঞানিক অধ্যয়নৰ তাড়নাত ৰাজনীতিৰ এক তাত্ত্বিক বিশ্লেষণ গঢ়ি তোলাটো প্রয়োজনীয় বুলি অনুভৱ কৰা হৈছিল, যিয়ে বিভিন্ন ধৰণৰ ৰাজনৈতিক প্রতিষ্ঠানৰ অতীত ব্যাখ্যা কৰে আৰু তাৰ দ্বাৰা ৰাজনীতিৰ তত্ত্ব আৰু অনুশীলনৰ ঐক্যক আৰু অধিক আগুৱাই লৈ যায়।
- বৈজ্ঞানিক পদ্ধতি গ্রহণ কৰি অনুভৱ কৰা হৈছিল যে ৰাজনীতিৰ সঁচাকৈয়ে তুলনামূলক অধ্যয়ন সম্ভৱ হৈ উঠিব। বিশেষকৈ এছিয়া, আফ্রিকা আৰু দক্ষিণ আমেৰিকাত পশ্চিমীয়া দেশৰ পৰা পৃথক সামাজিক গাঁথনিৰে স্বাধীন ৰাষ্ট্রৰ সংখ্যা বহু বৃদ্ধি পোৱাৰ লগে লগে তুলনামূলক ৰাজনৈতিক প্রক্রিয়াৰ তত্ত্ব এটাক আগৰ তুলনাত অধিক প্রয়োজনীয় বুলি গণ্য কৰা হ'ল।

অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন নং ১ ঃ ৰাজনীতি বিজ্ঞান হৈছে সমাজ বিজ্ঞানৰ সেই নীতি যিয়ে ৰাজ্য আৰু চৰকাৰৰ অধ্যয়নত গুৰুত্ব আৰোপ কৰে। (শুদ্ধ/অশুদ্ধ)

প্রশ্ন নং ২ ঃ ৰাজনৈতিক বিশ্লেষণৰ অর্থ হ'ল আচৰণৰ প্রকৃতি মূল্যায়ন কৰিবলৈ-------- পৰীক্ষা বা অনুসন্ধান কৰা। (খালী ঠাইখিনি পূৰণ কৰক)

প্রশ্ন নং ৩ ঃ ৰাজনৈতিক বিশ্লেষণৰ বহল সংজ্ঞা কি?

প্রশ্ন নং ৪ ঃ পৰম্পৰাগত আৰু আধুনিক ৰাজনৈতিক বিশ্লেষণৰ কিছুমান বৈশিষ্ট্য উল্লেখ কৰক।

১.৪ ৰাজনৈতিক বিশ্লেষণৰ পৰিসৰ আৰু প্রকৃতি

সমসাময়িক ৰাজনীতি বিজ্ঞান বিজ্ঞানভিত্তিক হ'ব পাৰে। সাধাৰণতে বিংশ শতিকাৰ শেষৰ অর্ধত ৰাজনীতিৰ বিষয়ে জ্ঞানৰ নির্ভৰযোগ্যতা আৰু স্পষ্টতা অধিক বৃদ্ধি পালে। ৰাজনৈতিক জীৱনৰ বিষয়ে আমি অতীতৰ যিকোনো সময়তকৈ এতিয়া আমি অধিক নিখুঁতভাৱে জানো আৰু আমি অধিক নিশ্চিত। ইয়াৰ ফলত ৰাজনৈতিক বিশ্লেষণৰ পৰিসৰ বহুত বহল হৈ পৰে। ইয়াৰ ভিতৰত তলত দিয়া মাত্রাসমূহ অন্তর্ভুক্ত—

- ব্যক্তিৰ বাবে সুবিধা (সূক্ষ্মপর্যায়)
- ৰাজনৈতিক ব্যৱস্থাৰ বাবে সুবিধা (সূক্ষ্মপর্যায়)
- সিদ্ধান্ত লোৱাৰ কৌশল।

এতিয়া আহক, উপৰোক্ত মাত্রাসমূহৰ মাজেৰে বিতংভাৱে আলোচনা কৰোঁ —

- **ব্যক্তিৰ বাবে সুবিধা (সূক্ষ্মপর্যায়)**

(i) ৰাজনৈতিক বিশ্লেষণৰ এটা প্রধান কাম হ'ল ৰাজনীতি আৰু ই কেনেকৈ কাম কৰে সেই বিষয়ে মানুহৰ কৌতূহল পূৰণ কৰা। মানুহৰ এটা পৃথক বৈশিষ্ট্য হ'ল— তেওঁলোকৰ জন্মগত ক্ষমতা, যি আন প্রজাতিৰ দৰে নহয় যেন লাগে আৰু এনেদৰে পৰিঘটনাৰ প্রতি কৌতূহলী হ'ব পাৰে। ৰাজনৈতিক বিশ্লেষণে ৰাজনীতিৰ প্রতি আগ্রহী লোকসকলৰ কেৱল কৌতূহল সন্তুষ্ট কৰাত সহায় কৰে কাৰণ তেওঁলোকে ইয়াৰ বহুতো টুইষ্ট এণ্ড টার্ণছ্ ৰ বিষয়ে জানি সুখী হয়।

(ii) সুস্পষ্ট আৰু পদ্ধতিগত ৰাজনৈতিক বিশ্লেষণে ৰাজনীতিৰ সন্দর্ভত আমাৰ সন্মুখত থকা প্রশ্নবোৰৰ উত্তৰ বিচাৰিবলৈ সহায় কৰিব পাৰে। ধাৰণাগত বিশ্লেষণে ইয়াৰ লগত জড়িত পছন্দ আৰু নীতিসমূহ স্পষ্ট কৰাত সহায় কৰিব পাৰে। অভিজ্ঞতাভিত্তিক বিশ্লেষণে আমাক প্রস্তাৱিত কার্যপন্থাৰ সম্ভাৱনীয়তা আৰু সাম্ভাব্য পৰিণতিৰ মূল্যায়ন কৰাত সহায় কৰিব পাৰে। নীতিগত বিশ্লেষণে আমাক কি মূল্যবোধৰ পিছত ল'ব লাগে সেইটো নির্ণয় কৰাত সহায় কৰিব পাৰে। এইদৰে আধুনিক ৰাজনৈতিক বিশ্লেষণৰ তথ্যই আমাক ৰাজনৈতিকভাৱে কি কৰিব লাগে সেই বিষয়ে বাছনি কৰাত সহায় কৰিব পাৰে।

বহুতন্ত্র ঃ চৰকাৰৰ দ্বাৰা একাধিক লোকৰ ওপৰত শক্তি বিনিয়োগ কৰা অর্থ বুজাবলৈ ৰ'বার্ট ডালহে এই শব্দটো ব্যৱহাৰ কৰিছিল।

- **ৰাজনৈতিক ব্যৱস্থাৰ বাবে সুবিধা— (সূক্ষ্ম পর্যালোচনা)**

(i) ৰাজনীতি বিজ্ঞানী আৰু অন্যান্য পণ্ডিতসকলে স্থিতিশীলতা, গণতান্ত্রিকভাৱে সহজ কৰি তোলাৰ সম্ভাৱনা থকা প্রতিষ্ঠানিক ব্যৱস্থাসমূহৰ ওপৰত ভালেখিনি গৱেষণা আৰু বিশ্লেষণ সঠিকভাৱে কৰিছে। ৰাজনৈতিক বিশ্লেষণৰ অর্থ আৰু অংশগ্রহণ আৰু ৰাষ্ট্রীয় ৰাজনৈতিক ব্যৱস্থাত উপ-সাংস্কৃতিক বিভাজন এক শান্তিপূর্ণ আলোচনা। এটা গুৰুত্বপূর্ণ তথ্য হ'ল যে অষ্ট্রেলিয়া, ইটালী, জাপান, নেডাৰলেণ্ড, নিউজিলেণ্ড, ছুইডেন, ছুইজাৰলেণ্ড, আমেৰিকা, আৰু যুক্তৰাজ্য আদি বিভিন্ন গণতান্ত্রিক দেশৰ ভিতৰত নির্বাচনী ব্যৱস্থাৰ বিপুল পার্থক্য থাকিব পাৰে যদিও এই সকলোবোৰ দেশতে গণতান্ত্রিক ৰাজনৈতিক ব্যৱস্থা আছে, তথাপি এই দেশসমূহৰ নির্বাচনী ব্যৱস্থাত উল্লেখযোগ্য তাৰতম্য দেখা যায়। উদাহৰণস্বৰূপে আমেৰিকাত "হাউছ অৱ ৰিপ্রেজেণ্টেটিভ" আৰু চেনেটৰ (আৰু ৰাজ্যিক বিধায়িনী দলৰ) সদস্যসকলক 'যিবোৰে নির্বাচনত সর্বাধিক ভোট পোৱা প্রার্থীয়ে প্রতিখন আসনত জয়ী হয়, দুটা ৰাজনৈতিক দলৰ প্রাধান্য থাকে আৰু তৃতীয় পক্ষই আসন লাভ কৰাটো অতি কমেইহে বিজয়ী হয়। ইয়াৰ বিপৰীতে নেদাৰলেণ্ড আৰু ছুইডেনৰ দৰে অন্যান্য সুস্থিৰ আৰু সমৃদ্ধিশালী বহুতন্ত্রত সংসদৰ আসন দলটোৰ প্রার্থীৰ বাবে পোৱা ভোটৰ শতাংশ অনুপাতে চাৰি বা পাঁচটা ভিন্ন দলৰ সদস্যক প্রদান কৰা হয়। এই বিভিন্ন নির্বাচনী ব্যৱস্থাৰ পৰিণতিৰ ওপৰত ৰাজনীতি বিজ্ঞানী আৰু অন্যান্যসকলে তীব্র আৰু ফলপ্রসূ অধ্যয়নৰ বিষয় হৈ পৰিছে। তেওঁলোকৰ অধ্যয়নৰ ফলাফল যিকোনো দেশৰ নাগৰিক আৰু নেতাসকলৰ বাবে অতি উপযোগী আৰু সঁচাকৈয়ে অপৰিহার্য হ'ব য'ত নির্বাচনী ব্যৱস্থা সলনিৰ সম্ভাৱনা বিবেচনা কৰা হৈছে।

বহুতন্ত্র বা গণতান্ত্রিক ৰাজনৈতিক ব্যৱস্থাই ইজনে সিজনৰ লগত যুদ্ধ কৰাৰ সম্ভাৱনা কম বুলি ধাৰণাটো অষ্টাদশ শতিকাৰ দার্শনিক ইমানুৱেল কাণ্টৰ পৰাই পোৱা গৈছে। গণতন্ত্র আৰু যুদ্ধৰ মাজৰ সম্পর্কৰ ওপৰত কৰা গৱেষণাৰ পর্যালোচনা কৰি এজন ৰাজনীতি বিজ্ঞানীয়ে ১৯৮৮ চনত লক্ষ্য কৰিছিল যে 'গণতন্ত্রৰ মাজত যুদ্ধৰ অনুপস্থিতি আন্তর্জাতিক সম্পর্কত কোনো অভিজ্ঞতাভিত্তিক আইন যিকোনো বস্তুৰ দৰেই ওচৰ চাপিছে'। আমেৰিকাৰ ৰাষ্ট্রপতি বিল ক্লিণ্টন আৰু ব্রিটিছ প্রধানমন্ত্রী মার্গাৰেট থেচাৰৰ দৰে চৰকাৰী নেতাই এই ধাৰণাটো আঁকোৱালি লৈছিল যে, ৰাষ্ট্রীয় ৰাজনৈতিক ব্যৱস্থাত গণতন্ত্র বিয়পাই দিলে যুদ্ধ ৰোধ হ'ব। ক্লিণ্টনৰ ৰাষ্ট্রীয় নিৰাপত্তাৰ সহায়ক তথা ৰাষ্ট্রপতি জর্জ এইচ. বুছৰ বিদেশ সচিবেও এই প্রস্তাৱৰ সমর্থনত কণ্ঠস্বৰ প্রকাশ কৰে। এই ক্ষেত্রত পলস্কেল বিশ্লেষণৰ অর্থ আৰু নাহিৰে আধুনিক ৰাজনৈতিক বিশ্লেষণৰ দ্বাৰা 'গণতান্ত্রিক শান্তি'ৰ তথ্যৰ লাভ বা অন্ততঃ প্রভাৱ কাল্পনিক যেন নালাগে।

(ii) শেহতীয়াকৈ 'গোলকীকৰণ'ৰ প্ৰক্ৰিয়াটো ৰাজনৈতিক বিশ্লেষণত স্থায়ীভাৱে মনোযোগৰ বিষয় হৈ পৰিছে। ইয়াতো উপযুক্ত প্ৰতিষ্ঠানৰ শৈলী নিৰ্মাণ কৰাটো এক বৃহৎ প্ৰত্যাহ্বানৰ সৃষ্টি কৰিছে। বিশ্বই নতুন সহস্ৰাব্দলৈ আগবাঢ়ি যোৱাৰ লগে লগে ৰ'বার্ট অ' কেওহানেৰ দৰে ৰাজনীতি বিজ্ঞানীসকলে বিভিন্ন বিবেচনাৰ ৰূপৰেখা দাঙি ধৰিলে যিবোৰ ৰাজনৈতিক বিজ্ঞানী আৰু বিশ্বায়নৰ নতুন যুগত আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় প্ৰতিষ্ঠানৰ শৈলী নিৰ্মাণ কৰাসকলে লক্ষ্য ৰাখিব লাগে। তেওঁ উল্লেখ কৰে যে, বিশ্বায়নে সৃষ্টি কৰা বৰ্তমানৰ ৰাজনৈতিক প্ৰতিষ্ঠানসমূহৰ প্ৰতি প্ৰত্যাহ্বানসমূহ মোকাবিলা কৰাত নীতিগত আৰু অভিজ্ঞতাভিত্তিক ৰাজনৈতিক বিশ্লেষণ দুয়োটাৰে ভূমিকা আছে। নীতিগত বিশ্লেষণে এনে নীতি প্ৰণয়নত সহায় কৰিব লাগে যাৰ ভিত্তিত নতুন আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় গাঁথনি আৰু শাসন প্ৰতিষ্ঠান গঠন কৰিব পৰা যাব আৰু বৰ্তমানৰ গাঁথনিসমূহ পুনৰ মূল্যাংকন কৰিব পৰা যাব। অভিজ্ঞতাভিত্তিক বিশ্লেষণে বিভিন্ন ৰূপ আৰু স্তৰৰ শাসন ব্যৱস্থাৰ সম্ভৱপৰ চৰ্তসমূহ বিশ্লেষণ কৰাটো প্ৰয়োজন। সাধাৰণভাৱে ক'বলৈ গ'লে ৰাজনৈতিক বিজ্ঞানীসকলে বিশ্ব শাসনৰ বাবে প্ৰতিষ্ঠানসমূহ কেনেকৈ গঠন কৰিব লাগে সেই বিষয়ে পৰামৰ্শ আগবঢ়োৱাৰ প্ৰয়োজন। ইয়াৰ বাবে ইয়াত মূল কথাটো হ'ল যে ৰাজনৈতিক বিশ্লেষণে আগন্তুক দশকবোৰত উপযুক্ত আৰু ফলপ্ৰসূ আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় শাসন কাঠামোৰ বিকাশত অৰিহণা যোগাব পাৰে আৰু কৰিব লাগে।

বিশ্বায়ন: ব্যৱসায় বা অন্যান্য সংস্থাই আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় প্ৰভাৱ বিকশিত কৰা প্ৰক্ৰিয়া

- **সিদ্ধান্ত লোৱাৰ কৌশল**

(i) যিহেতু চৰকাৰী বিকল্পবোৰ সাধাৰণতে অনিশ্চয়তাৰ দ্বাৰা চিহ্নিত হৈ পৰে। সিদ্ধান্ত গ্ৰহণ তত্ত্বৰ কিছুমান গৱেষক ছাত্ৰই সীমিত জ্ঞানৰ পৰিস্থিতিৰ সৈতে বাস্তৱিকভাৱে খাপখোৱা কৌশল প্ৰস্তুত কৰিবলৈ চেষ্টা কৰিছে। তেওঁলোকৰ এই দৃষ্টিভংগীক সামগ্ৰিক দৃষ্টিভংগীৰ প্ৰতিক্ৰিয়া হিচাপেহে দেখা যায়। কাৰ্যক্ষেত্ৰত এজন চৰকাৰী সিদ্ধান্ত গ্ৰহণকাৰী বা যিকোনো ব্যক্তিয়ে অনিশ্চয়তাৰ সৈতে কেইবাটাও উপযোগী উপায়েৰে মোকাবিলা কৰিব পাৰে। সিদ্ধান্ত গ্ৰহণকাৰীয়ে সমস্যাৰ নিখুঁত সমাধানৰ পৰিৱৰ্তে সন্তোষজনক সমাধান বিচাৰিব পাৰে। তেওঁ আংশিক সিদ্ধান্ত ল'ব পাৰে আৰু চাব পাৰে কি হয়। তেওঁ প্ৰাৰম্ভিক সিদ্ধান্তটোৰেই সৃষ্টি কৰা মতামত বা তথ্যৰ সুবিধা ল'ব পাৰে।

ৰাজনৈতিক বিশ্লেষণৰ অর্থ আৰু প্ৰকৃতি আৰু লক্ষ্য সলনি কৰিব পাৰে, আনকি অতি গুৰুত্বপূৰ্ণ লক্ষ্যও তেওঁলোকে সাধাৰণতে ধৰি ল'ব পাৰে যে, তেওঁলোকে লোৱা সিদ্ধান্তটো এটা অন্তহীন পদক্ষেপৰ শৃংখলা, যাতে ভুল হোৱাৰ লগে লগে শুধৰণি কৰিব পৰা যায়। এইদৰে তেওঁলোকে সঘনাই বৃদ্ধিবাদী কৌশল গ্ৰহণ কৰিব পাৰে।

(ii) কিছুমান ৰাজনৈতিক বিশ্লেষকে নীতি গ্ৰহণৰ পূৰ্বে ইচ্ছাকৃতভাৱে পৰীক্ষা-নিৰীক্ষা বা ক্ষুদ্ৰ পৰিসৰৰ পৰীক্ষা-নিৰীক্ষাৰ জৰিয়তে নীতি নির্ধাৰণৰ ক্ষেত্ৰত অজ্ঞানতা আৰু অনিশ্চয়তা হ্ৰাস কৰাৰ সম্ভাৱনাৰ ওপৰত গুৰুত্ব আৰোপ কৰিবলৈ আৰম্ভ কৰিছে।

১.৪.৩ ৰাজনৈতিক বিশ্লেষণৰ প্ৰকৃতি

ৰাজনৈতিক বিশ্লেষণৰ যিকোনো মুহূৰ্তত কোনবোৰ প্ৰশ্নৰ কেন্দ্ৰবিন্দু হয় তাৰ ওপৰত নির্ভৰ কৰি ৰাজনৈতিক বিশ্লেষণৰ প্ৰকৃতিয়ে বিভিন্ন ৰূপ ধাৰণ কৰে। এইবোৰ হ'ল—

- **অভিজ্ঞতাভিত্তিক বিশ্লেষণ**— ই প্ৰাকৃতিক বিজ্ঞানত আটাইতকৈ বেছি স্পষ্ট, কিন্তু সকলো সামাজিক আৰু আচৰণ বিজ্ঞানতো ই উপস্থিত। বিজ্ঞানীসকলে পদ্ধতিগতভাৱে পৰিঘটনাৰ বর্ণনা, ব্যাখ্যা আৰু ভৱিষ্যদ্বাণী কৰিব বিচাৰে। তেওঁলোকে পৰিঘটনা, বস্তু আৰু ব্যক্তিৰ মাজত পৰিসংখ্যাগত, সম্ভাৱনাবাদী, কার্যকৰী আৰু আকস্মিক সম্পর্ক আৱিষ্কাৰ আৰু বর্ণনা কৰিবলৈ চেষ্টা কৰে।

- **নীতিগত ব্যাখা**— ই ধর্ম আৰু দর্শনৰ বৈশিষ্ট্য আৰু বিশেষকৈ নৈতিকতা আৰু ৰাজনৈতিক দর্শনৰ দৰে বিষয় স্পষ্ট কৰে। অভিজ্ঞতাভিত্তিক বিশ্লেষণৰ দৰেই নীতিগত বিশ্লেষণো আমাৰ কার্য আৰু বিশ্বাসৰ এক অবিচ্ছেদ্য অংশ। জীৱনৰ আটাইতকৈ গুৰুত্বপূর্ণ দিশবোৰতো আমি কিছুমান বস্তু আনতকৈ ভাল বুলি বিশ্বাস কৰি কাম কৰোঁ।
- **নীতি অভিমুখীতা**— নীতি বিশ্লেষণে নীতি বা কার্যৰ সন্ধান কৰে। ই এটা বর্তমানৰ অৱস্থা আৰু সাম্ভাব্য ভৱিষ্যতৰ মাজৰ ব্যৱধান বন্ধ কৰি দিয়ে যিটো ভাল হ'ব। আমাৰ প্রত্যেকেই এই ধৰণৰ অনুসন্ধানত লিপ্ত হয়, সেয়া কাপোৰ বাছনি কৰাই হওক, পাঠ্যক্রম বাছি লোৱাই হওক, কলেজ বা প্রার্থী নির্ণয় কৰি লোৱাই হওক। নীতি বিশ্লেষণ তুলনামূলকভাৱে নতুন। নীতি বিশ্লেষণৰ মূল কথাটো হ'ল বিকল্প আৰু ইয়াৰ পৰিণতিৰ বিবেচনা।
- **অর্থ বিশ্লেষণ**— ই অর্থ, বিশেষকৈ মূল ধাৰণাসমূহৰ অর্থ স্পষ্ট কৰিবলৈ চেষ্টা কৰে। ইয়াত মূল শব্দ বা ধাৰণা যেনে ৰাজনীতি, ক্ষমতা, কর্তৃত্ব, ৰাজনৈতিক বিশ্লেষণৰ অর্থ আৰু প্রকৃতি, বৈধতা আদি গণতন্ত্র, স্বাধীনতা, বিপ্লৱ, জোৰ-জবৰদস্তি আৰু সমতা আদি অর্থগত শব্দ।

এইদৰে ওপৰত উল্লেখ কৰা চাৰিটা বিশ্লেষণ ৰাজনৈতিক বিশ্লেষণত প্রায়ে একেলগে সংমিশ্রিত হৈ থাকে। ইবোৰ আন্তঃসম্পর্কীয়, আন্তঃসংযোগী আৰু আন্তঃসংলগ্ন। আমি ইয়াক পৃথকে পৃথকে অধ্যয়ন কৰিব নোৱাৰোঁ। ইহঁত স্বাধীন নহয়, কিন্তু আন্তঃনির্ভৰশীল।

কার্যকলাপ ১.১

ৰাজনৈতিক বিশ্লেষণৰ অন্যান্য বিশ্লেষণৰ ক্ষেত্রৰ সৈতে সাদৃশ্য আৰু বৈসাদৃশ্য তালিকাভুক্ত কৰিবলৈ চেষ্টা কৰক।

অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন নং ৫ ঃ বিংশ শতিকাৰ প্রথমার্দ্ধত ৰাজনীতিৰ বিষয়ে জ্ঞানৰ নির্ভৰযোগ্যতা আৰু সঠিকতা অধিক বৃদ্ধি পালে। (শুদ্ধ/অশুদ্ধ)

প্রশ্ন নং ৬ ঃ ৰাজনৈতিক বিশ্লেষণৰ এটা প্রধান কাম হ'ল .....। (খালী ঠাই পূৰণ কৰক)

প্রশ্ন নং ৭ ঃ ৰাজনৈতিক বিশ্লেষণৰ পৰিসৰৰ ওপৰত আলোকপাত কৰক?

১.৫ তথ্য, মূল্য আৰু তত্ত্ব বিশ্লেষণ

১.৫.১ তথ্য

তথ্য-বিজ্ঞানৰ মৌলিক সামগ্রী হৈছে, বৈধ আৰু নির্ভৰযোগ্য তথ্য । ই আনকি দৈনন্দিন জীৱনতো তথ্য সংগ্রহৰ প্রতি আগ্রহী হৈ থাকে, আৰু নিজৰ বেছিভাগ মতামত, বিচাৰ আৰু কার্যক সেইবোৰৰ লগত জড়িত কৰে। তথ্যৰ অভাৱত কোনোবাই স্থান হেৰুৱাই পেলায় আৰু প্রায়ে হতাশা আৰু বিফলতাৰ সন্মুখীন হয়। প্রাকৃতিক বিজ্ঞানত বেছিভাগ তথ্যই স্পষ্ট, নির্দিষ্ট, একেধৰণৰ, অভিজ্ঞতাভিত্তিক, বস্তুনিষ্ঠ আৰু জুখিব পৰাবিধৰ। সমাজ বিজ্ঞানত তথ্যবোৰ স্পষ্ট অনুপাতে অস্পষ্টও। অস্পষ্ট বা বিমূর্ত তথ্যৰ অনুপাত বেছি। যেনে— জাতি, ৰাষ্ট্র, জাতি, শ্রেণী, আক্রমণ আদি আচৰণ

হৈছে সমাজ বিজ্ঞানৰ অস্পষ্ট বস্তুবোৰক এক অভিজ্ঞতাভিত্তিভাৱে ভিত্তি প্রদানৰ এক বৃহৎ প্রচেষ্টা কৰা। এটা তথ্য হ'ল, 'এটা অভিজ্ঞতাভিত্তিকভাৱে পৰীক্ষাযোগ্য পর্যবেক্ষণ' বা ইয়াৰ বিষয়ে দিয়া বক্তব্য।

সামাজিক তথ্য— সামাজিক তথ্য হ'ল শাৰীৰিক, মানসিক বা আৱেগিক ঘটনা বা পৰিঘটনা, যিবোৰক নিশ্চিতভাৱে সত্য বুলি দৃঢ়তাৰে গ্রহণ কৰা হয়। সামাজিক তথ্য হ'ল আচৰণ, চিন্তা, অনুভৱ বা অভিনয়ৰ এনে এক পর্যায় যিটো বস্তুনিষ্ঠভাৱে পর্যবেক্ষণ কৰিব পাৰি। এইদৰে এটা তথ্য নিজেই এটা অমূর্ত্ত ৰূপ যিটো পিছলৈ এটা নাম, পৰিচয়, প্রতীক বা স্বীকৃতি হিচাপে লোৱা হয়। সম্পর্কৰ এটা নির্দিষ্ট ৰূপকহে বন্ধুত্ব বোলা হয় আৰু নির্দিষ্ট কার্যকলাপক যুদ্ধ বা নির্বাচন বোলা হয়।

ৰাজনৈতিক তথ্য— তথ্য একে আৰু সার্বজনীনো নহয়। কোনো তথ্যৰ বিভিন্ন দিশৰ সৈতে জড়িত ব্যক্তিসকলৰ ধাৰণা ভিন্ন হয় আৰু তেওঁলোকে আনতকৈ পৃথকভাৱে ইয়াৰ মূল্যায়ন কৰে। ৰাজনীতিত সমস্যাটো বহুত বেছি কঠিন, কাৰণ এটা তথ্যই বহুধৰণৰ প্রভাৱ পেলাব পাৰে। ৰাজনৈতিক ক্ষেত্রখনত সকলোৱে প্রকৃত তথ্যৰ পিছত দৌৰিছে। ৰাজনৈতিক নেতাসকলে তেওঁলোকৰ জনপ্রিয়তাৰ প্রকৃত শীর্ষ জানিবলৈ ভাল পায়। প্রতিটো শক্তিশালী ক্ষমতাই প্রতিদ্বন্দ্বীসকলৰ বিষয়ে সকলো জানিবলৈ লাখ লাখ টকা খৰচ কৰি আছে। এইদৰে সকলো তথ্য মূল্যবোধ আৰু অন্যান্য কাৰকৰ সৈতে ইমানেই জড়িত যে ইয়াৰ সঠিক স্বৰূপ জনাটো কঠিন। কোনোবাই কিছুমান সিদ্ধান্তত উপনীত হ'লেও তেওঁ হয়তো অতি সোনকালে দেখিব পাৰে যে আনসকলে তেওঁৰ কথাত একমত নহয়। ৰাজনীতিৰ ক্ষেত্রত এয়া সঘনাই ঘটে। এনে ভিন্ন ধাৰণাৰ বাবে ৰাজনীতিত ইমানবোৰ বিতর্ক, কাজিয়া, প্রতিদ্বন্দ্বিতা আৰু যুদ্ধৰ সৃষ্টি হৈছে। ইয়াৰ একমাত্র উপায় হ'ল তথ্যৰ বৈজ্ঞানিক বা অভিজ্ঞতাভিত্তিক অধ্যয়নৰ শৰণাপন্ন হোৱা।

১.৫.২ মূল্য

মূল্য— 'মূল্য' শব্দটো দুটা পৰস্পৰ সম্পর্কিত অর্থত ব্যৱহাৰ কৰা হয়। প্রথম অর্থত ৰাজনৈতিক র্কতা সকলে ইয়াক গণতন্ত্র, ন্যায়, স্বাধীনতা, ক্ষমতা আদি বাঞ্ছিত বা অবাঞ্ছিত কামৰ বাবে ব্যৱহাৰ কৰে। ডেভিদ ইষ্টনে ইয়াক বেছিভাগেই এই অর্থত ব্যৱহাৰ কৰে। দ্বিতীয় অর্থত ই মূল্যায়নৰ এক মাপকাঠী বা ভিত্তি যিটো ব্যক্তি, গোট বা সমাজে কিছুমান লক্ষ্য গ্রহণ বা প্রত্যাখ্যান কৰিবলৈ আৰু সেইবোৰ লাভৰ মাধ্যম হিচাপে ব্যৱহাৰ কৰে। পিছৰ অর্থত মূল্যবোধে ৰাজনৈতিক আচৰণত প্রভাৱ পেলায়। সেই হিচাপে বিভিন্ন মূল্যবোধৰ উৎপত্তি, প্রাসংগিকতা আৰু আন্তঃসম্পর্ক অধ্যয়ন আৰু বিশ্লেষণ কৰিব লাগিব। বিভিন্ন মূল্যবোধক একেলগে ৰাখিলে 'মূল্য ব্যৱস্থা' গঠন কৰে। এজন ব্যক্তিয়ে সেইবোৰ সামগ্রিকভাৱে বা আংশিকভাৱে নিজৰ ভিতৰত কঢ়িয়াই লৈ ফুৰে। মূল্য ব্যৱস্থাটো সামঞ্জস্যপূর্ণ, সংহত, নির্দিষ্ট, সুপ্ত বা প্রকাশ্য হ'ব পাৰে

মূল্য নিৰপেক্ষতা— এই চিন্তাধাৰাৰ অন্তর্গত পণ্ডিতসকলক ধনাত্মকবাদী, আচৰণবাদী বা তথ্যবাদী বুলিও জনা যায়। তেওঁলোকে ৰাজনীতি বিজ্ঞানৰ অধ্যয়নৰ পৰা ব্যক্তিগত পছন্দৰ সকলো মূল্যবোধ নাইকিয়া কৰিব বিচাৰে। মূল্যবোধ-নিৰপেক্ষ ৰাজনীতি বিজ্ঞানীসকলে প্রাকৃতিক তথ্য অধ্যয়ন কৰা ধৰণেৰে ৰাজনৈতিক পৰিঘটনা, কার্যকলাপ আৰু গোটসমূহ অধ্যয়ন কৰিব বিচাৰে। তেওঁলোকে নিজৰ সামাজিক পৰিঘটনাটোক এক নির্দিষ্ট, অবিৰত আৰু বিচ্ছিন্ন আকৃতি দিব বিচাৰে। তেনে কৰাৰ সময়ত তেওঁলোকে নিজৰ ব্যক্তিগত মূল্যবোধ, বিচাৰ বিবেচনা ৰাখে। যদি মানৱ বা সামাজিক তথ্যসমূহক

বস্তুনিষ্ঠভাৱে ব্যৱহাৰ কৰা হয়, তেন্তে তেওঁলোকে সময়ৰ লগে লগে মূল্যহীন মানৰ বিজ্ঞানহে গঢ়িব।

আপেক্ষিকতাবাদত বৈজ্ঞানিক মূল্য— মূল্য বিশ্লেষণত ব্রেচটে প্রস্তাৱ কৰা 'আপেক্ষিকতাবাদ বৈজ্ঞানিক মূল্য' তত্ত্ব জড়িত হৈ থাকে। ইয়াৰ দ্বাৰা অন্যান্য মূল্যবোধৰ সৈতে সম্পর্কিতভাৱে মূল্যবোধ আৰু তথ্যসমূহ অধ্যয়ন কৰাৰ অনুমতি দিয়া হয়। ইয়াক গ্রহণ কৰাৰ সময়ত ৰাজনীতি বিজ্ঞানীয়ে নিজৰ অনুসন্ধানৰ পৰা নিজৰ ব্যক্তিগত মূল্যবোধক পৃথক কৰে, আৰু ইয়াৰ অন্তর্নিহিত মূল্যবোধৰ দৃষ্টিকোণৰ পৰা পৰিঘটনা বা কার্যৰ বিশ্লেষণ কৰে। একেটা কার্য বা পৰিঘটনাকে বিভিন্ন মূল্যবোধৰ সৈতে জড়িত বিভিন্ন কোণৰ পৰাও অধ্যয়ন কৰিব পাৰি। "আপেক্ষিকতাবাদত বৈজ্ঞানিক মূল্য"ত ৰাজনীতি বিজ্ঞানীয়ে নিজৰ ব্যক্তিগত মূল্যবোধক অধ্যয়নৰ পৰা পৃথক কৰি ৰাখে আৰু ইয়াক প্রভাৱিত কৰিবলৈ অনুমতি নিদিয়ে। তেওঁ সমস্যা, পৰিঘটনা বা পৰিঘটনা বা মূল্যবোধক আপেক্ষিক হিচাপে অধ্যয়ন কৰে আৰু সমস্যাটোক আপেক্ষিকভাৱে, বা সেই মূল্যবোধৰ কথা উল্লেখ কৰি অধ্যয়ন কৰে। গৱেষণা চলাওঁতে বা অনুসন্ধান চলাওঁতে নিজৰ চূড়ান্ত মূল্যবোধ ত্যাগ কৰিবলগীয়া হয়।

১.৫.৩ তত্ত্ব

তত্ত্ব- বৈধতা বা বৈধতাৰ ভিত্তিত তাত্ত্বিক বক্তব্যক চাৰিটা স্তৰত ৰাখিব পাৰি। প্রথমতে, বাস্তৱিক বক্তব্য যিবোৰ সম্পূর্ণৰূপে অভিজ্ঞতাভিত্তিক প্রমাণৰ ওপৰত ভিত্তি কৰি গঢ় লৈ উঠিছে। দ্বিতীয়তে, সম্ভাৱনাবাদী বক্তব্যত অভিজ্ঞতাভিত্তিক প্রমাণসমূহ অন্তর্ভুক্ত কৰা হয় যদিও একে ধৰণৰ বস্তু বা পৰিঘটনাৰ ওপৰত প্রয়োগ কৰা হয়। এই সকলোবোৰ কাল্পনিকভাৱে প্রয়োগ কৰা হয়, আৰু মিছা প্রমাণিত নোহোৱালৈকে সত্য বুলি গ্রহণ কৰা হয়। তৃতীয়তে, বিভিন্ন চলকৰ আন্তঃসম্পর্কৰ ওপৰত ভিত্তি কৰি গঢ় লৈ উঠা কাল্পনিক বক্তব্য যিবোৰ অভিজ্ঞতাভিত্তিকভাৱে প্রমাণ কৰাৰ ভিত্তি হৈ পৰে। উদাহৰণস্বৰূপে, এটা চলকৰ পৰিৱর্তন আৰু আন এটা চলকৰ পৰিৱর্তনৰ মাজৰ সম্পর্ক জানিবলৈ ইহঁতে আমাক সহায় কৰে। শিক্ষাৰ বিস্তাৰৰ ফলত ৰাজনৈতিক চেতনা বৃদ্ধি পায়। এই স্তৰত সকলো বাস্তৱিক, সাম্ভাব্য আৰু কাল্পনিক বক্তব্যক সাধাৰণ আৰু সার্বজনীন কাঠামোত নির্মাণ কৰা হয়, যিয়ে অধিক গৱেষণা আৰু অভিজ্ঞতাভিত্তিক অনুসন্ধানৰ বাবে এক নির্দেশনা হিচাপে কাম কৰে।

জ্ঞানৰ উচ্চতম স্তৰ— জ্ঞান বা তত্ত্বৰ উচ্চতম স্তৰত বহুতো নতুন তথ্য পাবলৈ সক্ষম হয়, আৰু ৰাজনৈতিক জীৱনৰ পর্যবেক্ষণ নকৰা কিন্তু সাম্ভাব্য আৰু গুৰুত্বপূর্ণ তথ্যৰ আগজাননি পোৱা যায়। উচ্চ আৰু অধিক বিমূর্ত ধাৰণা আৰু সাধাৰণীকৰণৰ গোট অবিহনে আমি ৰাজনৈতিক তথ্য আৰু প্রক্রিয়াৰ বিষয়ে বেছি জানিব নোৱাৰোঁ। এটা নির্দিষ্ট আঁচনিৰ অধীনত আন্তঃসম্পর্কীয় ধাৰণা আৰু সাধাৰণীকৰণৰ ৰূপত এটা তত্ত্বৰ উন্মেষ ঘটে। তত্ত্ববিদে তথ্যৰ মাজৰ সম্পর্কক কোনো অর্থপূর্ণভাৱে ক্রমবদ্ধ কৰি বুজায়। প্রতিটো তত্ত্বই আমাক পৰিঘটনাৰ ব্যাখ্যা কৰাত সহায় কৰে।

অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন নং ৮ ঃ এটা তথ্য হ'ল 'এটা অভিজ্ঞতাভিত্তিক পৰীক্ষাযোগ্য পর্যবেক্ষণ' বা এটা বক্তব্য। (শুদ্ধ/অশুদ্ধ)

প্রশ্ন নং ৯ ঃ জ্ঞান বা তত্ত্বৰ উচ্চতম পর্যায়ত বহুতো নতুন------ উৎপাদন কৰিবলৈ সক্ষম হয়।
(খালী ঠাই পূৰণ কৰক)

প্রশ্ন নং ১০ ঃ তথ্য, মূল্য আৰু তত্ত্বৰ বিষয়ে চমুকৈ লিখক।

১.৬ অভিজ্ঞতাভিত্তিক তত্ত্ব বনাম নীতিগত তত্ত্ব

● প্ৰতিটো তত্ত্ব কিহৰ ভিত্তিত গঢ় লৈ উঠিছে তাৰ মূলতে হৈছে, অভিজ্ঞতাভিত্তিক তত্ত্ব আৰু নীতিগত তত্ত্ব। ৰাজনীতিৰ ক্ষেত্ৰত এক সুনির্দিষ্ট তাত্ত্বিক দৃষ্টিভংগী গঢ়ি তুলিবলৈ চেষ্টা কৰিলে ভিন্ন দুই ধৰণৰ প্ৰশ্ন, অভিজ্ঞতাভিত্তিক প্ৰশ্ন (কি হ'ল আৰু কিয়?) আৰু নীতিগত প্ৰশ্ন (কি হ'ব লাগিছিল) পোৱা যায়।

● ৰাজনীতি বিজ্ঞানে ৰাজনীতিৰ ক্ষেত্ৰখনত মানুহৰ আচৰণৰ ব্যাখ্যা আগবঢ়াব বিচাৰে। উদ্দেশ্য হৈছে উপযোগী তথ্য প্ৰদান কৰা যিয়ে মানৱতাৰ উন্নতিৰ দিশত আগুৱাই নিব। সেয়েহে ইয়াত ৰাজনীতিয়ে কেনেদৰে এনেদৰে কাম কৰিব পাৰে যাতে সমগ্ৰ মানৱতাৰ লগতে পৃথিৱীৰ কল্যাণত অৰিহণা যোগাব পাৰে সেই বিষয়েও পৰামৰ্শ দিব বিচাৰে। এই লক্ষ্যত উপনীত হ'বলৈ ৰাজনীতি বিজ্ঞানে সদায় নীতিগত আৰু অভিজ্ঞতাভিত্তিক মাত্ৰাৰ সংমিশ্ৰণেৰে বিভিন্ন পদ্ধতি ব্যৱহাৰ কৰি আহিছে।

● নীতিগত পদ্ধতিয়ে মূল্য নির্ধাৰণ আৰু নির্ধাৰণ কৰিব বিচাৰে। ইয়াৰ নৈতিক নীতিৰ প্ৰতি দায়বদ্ধতাৰ জৰিয়তে কোনো বিশেষ ধৰণৰ শৃংখলাৰ প্ৰতি অগ্ৰাধিকাৰ প্ৰকাশ কৰাৰ প্ৰৱণতা থাকে। ইয়াৰ বৈধতা নির্ভৰ কৰে নিজ নিজ ব্যক্তিয়ে সেইবোৰ কেনেকৈ গ্ৰহণ কৰে তাৰ ওপৰত কাৰণ সেইবোৰ সঠিক বা ভুল হ'ব পাৰে। ই জল্পনা-কল্পনা আৰু যুক্তিৰ ওপৰত ভিত্তি কৰি গঢ় লৈ উঠিছে, আৰু ই মানৱ সমাজে বহুলাংশে সৃষ্টি বা গ্ৰহণ কৰা আইন আৰু পৰিস্থিতিৰ সৈতে জড়িত, যিবোৰ পৰিৱৰ্তনযোগ্য। মানৱ সমাজত কিছুমান কাৰ্য বা ফলাফলক ভাল বা বাঞ্ছনীয় বা অনুমোদিত আৰু আন কিছুমানক বেয়া বা অবাঞ্ছিত বা অনুমোদিত বুলি চিহ্নিত কৰা পৰিঘটনাটোৱেই হৈছে নীতিগত তত্ত্ব। এই নীতিগত অর্থত এটা নীতিৰ অর্থ হ'ল আচৰণ বা ফলাফলৰ বিষয়ে মূল্যায়ন বা বিচাৰ কৰাৰ বাবে এটা মানদণ্ড।

কিন্তু সমসাময়িক যুগত ৰাজনীতি বিজ্ঞানে ন্যায়, স্বাধীনতা, সমতা, গণতন্ত্ৰ, শান্তিপূৰ্ণতা, অহিংসা ইত্যাদি কিছুমান সার্বজনীন নীতি-নিয়ম আৰু মূল্যবোধক ৰক্ষা কৰিব বিচৰাৰ ক্ষেত্ৰতহে নীতিগত হ'ব বিচাৰে।

● ৰাজনীতি বিজ্ঞান, সমসাময়িক সময়ছোৱাত, অভিজ্ঞতাবাদৰ ওপৰত ভিত্তি কৰি গঢ় লৈ উঠিছে। অভিজ্ঞতাভিত্তিক তত্ত্বৰ উদ্দেশ্য কোনো কার্যক ন্যায্যতা প্ৰদান কৰা নহয়, ব্যাখ্যা কৰা।

দার্শনিকভাৱে অভিজ্ঞতাবাদে এনে এটা তত্ত্বক বুজায় যিয়ে এই ধাৰণাটোক সমর্থন কৰে যে জ্ঞান কেৱল বা মূলতঃ সংবেদনশীল অভিজ্ঞতাৰ পৰাই আহে। ই যুক্তিবাদ আৰু সন্দেহবাদৰ ওপৰত ভিত্তি কৰি গঢ় লৈ উঠিছে। অভিজ্ঞতাবাদে জন্মগত ধাৰণা বা পৰম্পৰাৰ পৰিৱর্তে ধাৰণা গঠনত অভিজ্ঞতাভিত্তিক প্ৰমাণৰ ভূমিকাক গুৰুত্ব দিয়ে।

● অভিজ্ঞতাভিত্তিক পদ্ধতি বৈজ্ঞানিক প্ৰকৃতিৰ আৰু ই তথ্য আৰিষ্কাৰ আৰু বর্ণনা কৰিব বিচাৰে। ই এটা পৰিস্থিতিৰ সৈতে জড়িত যিটো আমাৰ ইন্দ্ৰিয়-অভিজ্ঞতাৰ দ্বাৰা পর্যবেক্ষণ কৰিব পাৰি। যিটো সঠিকভাৱে পৰীক্ষা কৰিব পাৰি। যিহেতু ইয়াৰ তথ্যসমূহ বস্তুনিষ্ঠ আৰু পদ্ধতিগত পর্যবেক্ষণৰ ওপৰত ভিত্তি কৰি কৰা হয় আৰু পদ্ধতি আৰু ফলাফলৰ পৰিদর্শনৰ জৰিয়তে পৰীক্ষা কৰা হয়, সেয়েহে অভিজ্ঞতাভিত্তিক পদ্ধতিয়ে বর্তমান সময়ত ৰাজনীতি বিজ্ঞানীসকলে কৰা অনুসন্ধানসমূহক বৈজ্ঞানিক বৈধতা আৰু জীৱনশক্তি প্ৰদান কৰে।

জানি থোৱা ভাল

পৃথিৱীখন (বা দেশখন) কেনেকৈ বা কি হ'ব লাগে সেই বিষয়ে ব্যাখ্যা কৰিবলৈও নীতিগত তত্ত্বসমূহ অভিজ্ঞতাভিত্তিক অনুমানৰ ওপৰত ভিত্তি কৰি গঢ় লৈ উঠে। অভিজ্ঞতাভিত্তিক অনুমানৰ লগতে নীতিগত তত্ত্বই নিজৰ নীতিগত প্ৰশ্নৰ ভিত্তি স্থাপন কৰিবলৈ সমাজ এখনৰ সামাজিক মূল্যবোধ ব্যৱস্থা বা নৈতিক বিচাৰকো সামৰি লয়। উদাহৰণস্বৰূপে, বহুতো নীতিগত তত্ত্ববিদে যুদ্ধৰ পৰিঘটনাক লৈ প্ৰশ্ন উত্থাপন কৰে। কেৱল যুদ্ধ কিয় হয় বা শান্তি কেনেকৈ নিশ্চিত কৰিব পাৰি সেই বিষয়ে ব্যাখ্যা কৰিবলৈ অভিজ্ঞতাভিত্তিক অনুমান ব্যৱহাৰ কৰাই নহয়, যুদ্ধৰ উপায় কেতিয়াবা প্ৰকৃততে ন্যায্য হয় নে নহয় শ্চঅর্থাৎ শান্তিবাদী বনাম বাস্তৱবাদীগ্ন সেই সম্পর্কেও নীতিগত

বিচাৰৰ আশ্রয় লোৱা হয়।

অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন নং ১১ ঃ অভিজ্ঞতাভিত্তিক প্রশ্নবোৰে কি হৈছিল আৰু কিয় হৈছিল সেই বিষয়ে আলোচনা কৰে? (শুদ্ধ/অশুদ্ধ)

প্রশ্ন নং ১২ ঃ অভিজ্ঞতাবাদে জন্মগত ধাৰণা বা পৰম্পৰাৰ পৰিৱর্তে ধাৰণা গঠনত প্রমাণৰ .....-ভূমিকাক গুৰুত্ব দিয়ে। (খালী ঠাইখিনি পূৰণ কৰক)

প্রশ্ন নং ১৩ ঃ নীতিগত পদ্ধতিয়ে মূল্য নির্ধাৰণ আৰু নির্ধাৰণ কৰিব বিচাৰে। (শুদ্ধ/অশুদ্ধ)

প্রশ্ন নং ১৪ ঃ অভিজ্ঞতাভিত্তিক পদ্ধতিৰ বিষয়ে চমুকৈ লিখা।

১.৭ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ

- ৰাজনৈতিক বিশ্লেষণ শেহতীয়া পৰিঘটনা নহয়। আচলতে ই ৰাজনীতি বিজ্ঞানৰ সমানেই পুৰণি। ৰাজনীতি বিজ্ঞানৰ পিতৃ এৰিষ্টটল আছিল চৰকাৰৰ শ্রেণীবিভাজনৰ প্রতি চিন্তিত প্রথমজন ৰাজনৈতিক বিশ্লেষক।
- পূর্বৰ অনুসন্ধান পদ্ধতি আৰু আধুনিক ৰাজনৈতিক বিশ্লেষণৰ মাজত মূল পার্থক্য আছে। প্রথমটোৰে ৰাষ্ট্রৰ অধ্যয়ন আৰু দ্বিতীয়টোৰে ৰাজনৈতিক ব্যৱস্থাৰ ওপৰত গুৰুত্ব আৰোপ কৰে।
- ৰাজনৈতিক বিশ্লেষণৰ পৰিসৰ বহুত বহল। ইয়াৰ ভিতৰত আছে, ব্যক্তিৰ বাবে সুবিধা (সূক্ষ্ম পর্যবেক্ষণ), ৰাজনৈতিক ব্যৱস্থাৰ বাবে সুবিধা (সূক্ষ্ম পর্যবেক্ষণ) আৰু সিদ্ধান্ত গ্রহণৰ কৌশল।
- ৰাজনৈতিক বিশ্লেষণৰ ক্ষেত্রতো তথ্য, মূল্যবোধ আৰু তত্ত্ব বিশ্লেষণে এক গুৰুত্বপূর্ণ স্থান দখল কৰিছে।
- ৰাজনীতিৰ ক্ষেত্রত এক সুনির্দিষ্ট তাত্ত্বিক দৃষ্টিভংগী গঢ়ি তুলিবলৈ চেষ্টা কৰিলে দুটা ভিন্ন ধৰণৰ প্রশ্ন সুধিব পাৰি- অভিজ্ঞতাভিত্তিক প্রশ্ন (কি হ'ল আৰু কিয়?) আৰু নীতিগত প্রশ্ন (কি হ'ব লাগিছিল)।

১.৮ অধিক জানিবলৈ

1.Maheswari, S.R. (2001). Comparative Government and Politics. Agra: Laxmi Narain Agarwal.

2. Rathod, P.B. (2006). Political Analysis.Delhi: ABD Publishers.

3. Dahi, R.A. (2004). Modern Political Analysis. New Delhi: Prentice Hall of India Pvt. Ltd.

১.৯ অগ্রগতিৰ খতিয়ান

১ নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ শুদ্ধ

২ নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ ৰাজনৈতিক

৩ নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ ৰাজনৈতিক বিশ্লেষণৰ বহল সংজ্ঞাটো ৰাজনীতি আৰু ৰাজনৈতিক আচৰণৰ অধ্যয়নত বিজ্ঞানৰ পদ্ধতি আৰু কৌশলৰ প্রয়োগৰ সৈতে জড়িত আৰু ইয়াৰ লক্ষ্য।

৪ নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ পৰম্পৰাগত বিশ্লেষণ:

ক) ৰাজ্যৰ সামাজিক কাঠামোত সাধাৰণৰ প্রতি গুৰুত্বহীনতা।

খ) ৰাষ্ট্রৰ অধ্যয়নত ইয়াৰ গুৰুত্ব।

গ) বেছিভাগ ইউৰোপীয় দেশৰ বিশ্লেষণত সীমাবদ্ধতা।

আধুনিক বিশ্লেষণঃ

ক) ইয়াৰ গুৰুত্ব ৰাজনৈতিক ব্যৱস্থাৰ ওপৰত।

খ) সমাজৰ প্রেক্ষাপটৰ প্রতি লক্ষ্য ৰাখে।

গ) অপশ্চিমীয়া জগৎখন সামৰি লয়।

৫ নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ অশুদ্ধ

৬ নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ ৰাজনীতি

৭ নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ ৰাজনৈতিক বিশ্লেষণৰ পৰিসৰ বহুত বহল। ইয়াৰ ভিতৰত আছে,

ক) ব্যক্তিৰ বাবে সুবিধা (সূক্ষ্ম পর্যবেক্ষণ)।

খ) লাভৰ বাবে ৰাজনৈতিক ব্যৱস্থা (সূক্ষ্ম পর্যালোচনা)

গ) সিদ্ধান্ত লোৱাৰ কৌশল।

৮ নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ শুদ্ধ

৯ নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ অনুমান

১০ নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ বিজ্ঞানৰ মূল সামগ্রী হ'ল বৈধ আৰু নির্ভৰযোগ্য তথ্য। সমাজ বিজ্ঞানত তথ্যবোৰ স্পষ্ট আৰু অস্পষ্ট দুয়োটা। এটা তথ্য হ'ল 'এটা অভিজ্ঞতাভিত্তিকভাৱে পৰীক্ষাযোগ্য পর্যবেক্ষণ' বা ইয়াৰ বিষয়ে দিয়া বক্তব্য।

মূল্য- 'মূল্য' শব্দটো দুটা পৰস্পৰ সম্পর্কিত অর্থত ব্যৱহাৰ কৰা হয়।

একাধিক মূল্যই একেলগে ৰাখিলে 'মূল্য ব্যৱস্থা' গঠন কৰে। মূল্য ব্যৱস্থাটো সামঞ্জস্যপূর্ণ, সংহত, নির্দিষ্ট, সুপ্ত বা প্রকাশ্য হ'ব পাৰে

তত্ত্ব-তত্ত্বৰ অর্থ হ'ল কেৱল প্রাসংগিক তথ্যসমূহক কোনো সম্পর্ক, সম্পত্তি নিয়ন্ত্রণত ৰখা। জ্ঞান বা তত্ত্বৰ উচ্চতম পর্যায়ত বহুতো নতুন তথ্য উৎপন্ন কৰিবলৈ সক্ষম হয়, আৰু ৰাজনৈতিক জীৱনৰ পর্যবেক্ষণ নকৰা কিন্তু সাম্ভাব্য আৰু গুৰুত্বপূর্ণ তথ্যৰ আগজাননি কৰিব পৰা যায়।

১১ নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ শুদ্ধ

১২ নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ অভিজ্ঞতাভিত্তিক

১৩ নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ শুদ্ধ

১৪ নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ অভিজ্ঞতাভিত্তিক পদ্ধতি বৈজ্ঞানিক প্রকৃতিৰ আৰু ই তথ্য আৱিষ্কাৰ আৰু বর্ণনা কৰিব বিচাৰে। ই এনে এটা পৰিস্থিতিৰ সৈতে জড়িত যিটো আমাৰ ইন্দ্রিয়-অভিজ্ঞতাৰ দ্বাৰা পর্যবেক্ষণ কৰিব পাৰি, যাৰ সঠিক পৰীক্ষা কৰিব পাৰি। ইয়াৰ তথ্যসমূহ বস্তুনিষ্ঠ, পদ্ধতিগত পর্যবেক্ষণৰ ওপৰত ভিত্তি কৰি কৰা হয় আৰু পদ্ধতি আৰু ফলাফল পৰিদর্শনৰ জৰিয়তে পৰীক্ষা কৰা হয়। ই এনে আইন আৱিষ্কাৰ কৰিব বিচাৰে যিবোৰ অপৰিৱর্তনীয়।

১.১০ আৰ্হি প্ৰশ্ন

প্ৰশ্ন ১. অভিজ্ঞতাবাদে এনে এটা তত্ত্বক বুজায় যিয়ে এই ধাৰণাটোক সমৰ্থন কৰে যে জ্ঞান অভিজ্ঞতা --------- (খালী ঠাই পূৰণ কৰক)

প্ৰশ্ন ২. ৰাজনীতি বিজ্ঞানৰ অধ্যয়নৰ কৌশলগত পদ্ধতিৰ বিকাশৰ বাবে ৰাজনৈতিক বিশ্লেষণ দায়বদ্ধ। (শুদ্ধ/অশুদ্ধ)

প্ৰশ্ন ৩. ৰাজনৈতিক বিশ্লেষণ কি?

প্ৰশ্ন ৪. নীতিগত তত্ত্ব বিষয়ে চমুকৈ বৰ্ণনা কৰক।

প্ৰশ্ন ৫. আধুনিক ৰাজনৈতিক বিশ্লেষণৰ বিকাশৰ সূচনা কৰা পৰিস্থিতিৰ বিষয়ে ব্যাখ্যা কৰক।

প্ৰশ্ন ৬. ৰাজনৈতিক বিশ্লেষণত তথ্য, মূল্য আৰু তত্ত্ব তাৎপৰ্য নিজৰ শব্দৰে বৰ্ণনা কৰক।

প্ৰশ্ন ৭. তত্ত্বক জ্ঞানৰ সৰ্বোচ্চ স্তৰ বুলি ব্যাখ্যা কৰক।

প্ৰশ্ন ৮. আধুনিক ৰাজনৈতিক বিশ্লেষণৰ বিকাশৰ বাবে দায়ী কাৰকসমূহ ব্যাখ্যা কৰক।

প্ৰশ্ন ৯. ৰাজনৈতিক বিশ্লেষণৰ পৰিসৰ আৰু প্ৰকৃতিৰ বিষয়ে আলোচনা কৰক।

****

অধ্যায় ২ ঃ পৰম্পৰাগত বনাম আধুনিক দৃষ্টিভংগী

অধ্যায় গাঁথনি

২.১ উদ্দেশ্য
২.২ পৰিচয়
২.৩ পৰম্পৰাগত দৃষ্টিভংগীৰ অর্থ আৰু প্রকৃতি
২.৩.১ পৰম্পৰাগত দৃষ্টিভংগীৰ অর্থ
২.৩.২ পৰম্পৰাগত দৃষ্টিভংগীৰ প্রকৃতি
২.৩.৩ বিভিন্ন পৰম্পৰাগত দৃষ্টিভংগী
২.৪ আধুনিক দৃষ্টিভংগীৰ অর্থ আৰু প্রকৃতি
২.৪.১ আধুনিক দৃষ্টিভংগীৰ অর্থ
২.৪.২ আধুনিক দৃষ্টিভংগীৰ প্রকৃতি
২.৪.৩ বিভিন্ন আধুনিক দৃষ্টিভংগী
২.৫ পৰম্পৰাগত আৰু আধুনিক দৃষ্টিভংগীৰ মাজৰ পার্থক্য
২.৬ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ
২.৭ অধিক জানিবলৈ
২.৮ অগ্রগতিৰ খতিয়ান
২.৯ আর্হি প্রশ্ন

২.১ উদ্দেশ্য

এই অধ্যায়টি অধ্যয়ন কৰি আপুনি —

- ৰাজনৈতিক বিশ্লেষণৰ পৰম্পৰাগত দৃষ্টিভংগীৰ অর্থ ব্যাখ্যা কৰিব পাৰিব
- পৰম্পৰাগত দৃষ্টিভংগীৰ বিভিন্ন উল্লেখযোগ্য বৈশিষ্ট্য চিনাক্ত কৰিব পাৰিব
- ৰাজনৈতিক বিশ্লেষণৰ আধুনিক দৃষ্টিভংগীৰ অর্থ ব্যাখ্যা কৰিব পাৰিব
- আধুনিক দৃষ্টিভংগীৰ বিভিন্ন উল্লেখযোগ্য বৈশিষ্ট্য চিনাক্ত কৰিব পাৰিব
- পৰম্পৰাগত আৰু আধুনিক দৃষ্টিভংগীৰ মাজৰ গুৰুত্বপূর্ণ পার্থক্যসমূহৰ পৰীক্ষা কৰিব পাৰিব ।

২.২ পৰিচয়

আধুনিক ৰাজনৈতিক বিশ্লেষণ অধ্যয়নৰ বাবে বিভিন্ন দৃষ্টিভংগী আছে। কিন্তু বিভিন্ন দৃষ্টিভংগীৰ দিশত আগবাঢ়ি যোৱাৰ আগতে প্রথমে আধুনিক ৰাজনৈতিক বিশ্লেষণ পৰম্পৰাগত বনাম আধুনিক দৃষ্টিভংগী কি সেয়া জানিব লাগিব। আমি বুজিব লাগিব যে সহজ ভাষাত এটা দৃষ্টিভংগী (approach) ৰ অর্থ কি। এটা দৃষ্টিভংগীৰ অর্থ হ'ল কোনো পৰিস্থিতি বা সমস্যাৰ সৈতে মোকাবিলা কৰাৰ উপায়। এটা দৃষ্টিভংগীয়ে কোনো ৰাজনৈতিক পৰিঘটনাৰ ব্যাখ্যা আৰু ভৱিষ্যদ্বাণীৰ বাবে এক কাঠামো প্রদান কৰে। দৃষ্টিভংগীক এনে সঁজুলি, কৌশল আৰু পদ্ধতি হিচাপে গণ্য কৰা হয়, যাৰ দ্বাৰা আমি অধিক ৰাজনৈতিক কথা জানিব পাৰো। কিন্তু দৃষ্টিভংগী আৰু পদ্ধতি(method)ৰ মাজত কিছুমান মৌলিক পার্থক্য আছে, কিয়নো আমি দুয়োটা শব্দকে একে অর্থত ব্যৱহাৰ কৰিব নোৱাৰো। 'দৃষ্টিভংগী' হৈছে এটা বহল শব্দ যিয়ে নিজৰ পৰিসৰৰ ভিতৰত পদ্ধতিসমূহক সামৰি লয়। দৃষ্টিভংগীয়ে 'কি অনুসনদ্ধান কৰিব লাগিব ' আৰু 'কেনেকৈ অনুসনদ্ধান কৰিব লাগিব' দুয়োটাৰে সৈতে জড়িত।

কিন্তু পদ্ধতিয়ে কেৱল ৰাজনৈতিক পৰিঘটনাবোৰ কেনেকৈ অনুসনদ্ধান কৰিব লাগে সেই বিষয়েহে মন্তব্য কৰে। এই প্ৰসংগত ভি. ভ্যান ডাইকে মন্তব্য কৰিছে। "চমুকৈ ক'বলৈ গ'লে, দৃষ্টিভংগীসমূহ সমস্যা আৰু প্ৰাসংগিক তথ্য নিৰ্বাচনৰ বাবে মাপকাঠীৰে গঠিত, আনহাতে পদ্ধতিসমূহ হৈছে তথ্য আহৰণ আৰু ব্যৱহাৰৰ পদ্ধতি।"

২.৩ পৰম্পৰাগত দৃষ্টিভংগীৰ অর্থ আৰু প্ৰকৃতি

২.৩.১ পৰম্পৰাগত দৃষ্টিভংগীৰ অর্থ

সময় কাৰক আৰু তথ্য-মূল্যৰ দ্বৈততাৰ ভিত্তিত আধুনিক ৰাজনৈতিক বিশ্লেষণৰ পদ্ধতিসমূহক দুটা ভাগত ভাগ কৰা হৈছে:

পৰম্পৰাগত দৃষ্টিভংগী আৰু আধুনিক দৃষ্টিভংগী- সময়ৰ কাৰকৰ পৰা দেখা যায় যে দ্বিতীয় বিশ্বযুদ্ধৰ আগতে যিবোৰ পদ্ধতি প্ৰচলিত আছিল, সেইবোৰক পৰম্পৰাগত দৃষ্টিভংগী বুলি জনা যায়। দৰাচলতে দ্বিতীয় বিশ্বযুদ্ধ হৈছে ৰাজনৈতিক বিশ্লেষণৰ পৰম্পৰাগত আৰু আধুনিক দৃষ্টিভংগীৰ মাজৰ সীমাৰেখা। তথ্য-মূল্যৰ দ্বৈততাৰ দৃষ্টিকোণৰ পৰা পৰম্পৰাগত দৃষ্টিভংগীসমূহ হ'ল মূল্যবোধেৰে ভৰপূৰ। গতিকে, নৰ্মেটিভিজম (আদৰ্শবাদ) হৈছে পৰম্পৰাগত দৃষ্টিভংগীৰ মূল প্ৰতীক।

২.৩.২ পৰম্পৰাগত পদ্ধতিৰ প্ৰকৃতি

পৰম্পৰাগত দৃষ্টিভংগীসমূহৰ বৈশিষ্ট্যসমূহৰ বিষয়ে আলোচনা কৰি ইয়াৰ প্ৰকৃতি মূল্যায়ন কৰিব পাৰি। তলত দিয়া ধৰণেৰে বৈশিষ্ট্যসমূহ নিৰ্ণয় কৰিব পাৰি।

(ক) বৰ্ণনাত্মক ঃ ৰাজনীতি বিজ্ঞানৰ অধ্যয়নৰ পৰম্পৰাগত দৃষ্টিভংগীসমূহ চৰিত্ৰগতভাৱে বৰ্ণনাত্মক। ই বৰ্ণনাত্মক প্ৰকৃতিৰ কাৰণ ই এখন বা ততোধিক দেশৰ কাৰ্যবাহী, বিধানসভা আৰু ন্যায়পালিকাৰ দৰে ৰাজনৈতিক প্ৰতিষ্ঠানসমূহৰ বিৱৰ্তন, সংগঠন আৰু কাৰ্য্যৰ বৰ্ণনা কৰিছে যদিও এই প্ৰতিষ্ঠানসমূহৰ বিশ্লেষণাত্মক মূল্যায়ন কৰিবলৈ চেষ্টা কৰা নাই। পৰম্পৰাগত পদ্ধতিৰ অন্তৰ্গত পণ্ডিতসকলে বৃদ্ধিৰ বিষয়ে অধ্যয়ন কৰিবলৈ ঐতিহাসিক আৰু আইনী পদ্ধতিৰ দৰে পদ্ধতি প্ৰয়োগ কৰিছে। কোনো এখন দেশ বা তাতকৈ অধিক দেশৰ ৰাজনৈতিক প্ৰতিষ্ঠানৰ গাঁথনি আৰু ক্ষমতা মূলতঃ বৰ্ণনাত্মক প্ৰকৃতিৰ। উদাহৰণস্বৰূপে, ব্ৰিটিছ সংসদীয় ব্যৱস্থাৰ বিষয়ে অধ্যয়ন কৰি থাকোঁতে তেওঁলোকে ইয়াক মেগনা কার্টাৰ আৰম্ভণিৰ পৰাই একেৰাহে ঐতিহাসিক পৰ্যায়লৈকে অধ্যয়ন কৰি আহিছে। একেদৰে তেওঁলোকে ফৰাচী সংসদীয় ব্যৱস্থাৰ বৃদ্ধি আৰু বিকাশৰ বিষয়ে অধ্যয়ন কৰিছে। কিন্তু মূল কথাটো হ'ল দুয়োখন দেশৰ ৰাজনৈতিক প্ৰতিষ্ঠানৰ মাজত তেওঁলোকৰ বিৱৰ্তন, ক্ষমতা, গাঁথনি ইত্যাদিৰ সৈতে জড়িত সাদৃশ্য আৰু পাৰ্থক্য কিয় আৰু কেনেকৈ ঘটিছিল এয়া জানিবলৈ তেওঁলোকে জোৰ কৰা নাছিল। ইয়াৰ বিপৰীতে তেওঁলোকে ৰাজনৈতিক প্ৰতিষ্ঠানসমূহৰ ক্ষমতা, কার্য্য আৰু বিকাশৰ বিষয়ে কেৱল বৰ্ণনাত্মক অধ্যয়নহে কৰিছে।

(খ) অতুলনীয় ঃ আধুনিক অধ্যয়নৰ পৰম্পৰাগত দৃষ্টিভংগী ৰাজনৈতিক বিশ্লেষণ চৰিত্ৰত তুলনামূলক নহয়। কাৰণ পৰম্পৰাগত দৃষ্টিভংগীৰ অন্তৰ্গত পণ্ডিতসকলে বিভিন্ন দেশৰ চৰকাৰী ব্যৱস্থাৰ বৰ্ণনা কৰিছে যদিও দুখন বা ততোধিক দেশৰ ৰাজনৈতিক প্ৰতিষ্ঠানসমূহৰ তুলনা আৰু বিশ্লেষণৰ চেষ্টা কৰা নাই। আৰু যদি তুলনা কৰিব লাগে তেন্তে তেওঁলোকৰ ৰাজনৈতিক প্ৰতিষ্ঠানসমূহৰ মাজত সাদৃশ্য থাকিলেহে তুলনা কৰে। যদি কোনো সাদৃশ্য নাথাকে তেন্তে তুলনাৰ প্ৰশ্নটো বিবেচনা কৰা নহয়।

(গ) আনুষ্ঠানিকঃ পৰম্পৰাগত দৃষ্টিভংগীৰ অন্যতম প্ৰধান বৈশিষ্ট্যৰ লগতে অসুবিধাও হ'ল আনুষ্ঠানিকতাবাদ। অর্থাৎ পৰম্পৰাগত চিন্তাবিদসকলে সেই ৰাজনৈতিক প্ৰতিষ্ঠানসমূহ অধ্যয়ন কৰিছে

যিবোৰ দেশ এখনৰ আনুষ্ঠানিক প্ৰতিষ্ঠানিক কাঠামোৰ দ্বাৰা প্ৰদান কৰা হৈছে সংবিধান বা দেশৰ আইন। তেওঁলোকে আনুষ্ঠানিক ৰাজনৈতিক প্ৰতিষ্ঠান যেনে— ৰাজ্য আৰু চৰকাৰ, কাৰ্যবাহী, বিধায়িনী আৰু ন্যায়পালিকাৰ দৰে চৰকাৰৰ শাখা আদিৰ অধ্যয়নক অধিক গুৰুত্ব দিছে। কিন্তু নীতি-নিয়ম আৰু প্ৰথাৰ ভিত্তিত গঢ় লৈ উঠা বহিঃবিধানিক প্ৰতিষ্ঠান বা প্ৰতিষ্ঠানৰ বিষয়ে তেওঁলোকে অধ্যয়ন কৰা নাছিল। উদাহৰণস্বৰূপে পৰম্পৰাগত চিন্তাবিদসকলে ৰাজনৈতিক দল, হেঁচা গোট জাতি-জনগোষ্ঠী আদিৰ ভূমিকাক অধ্যয়ন কৰা নাছিল, যিবোৰৰ সাংবিধানিক বহিঃবৃদ্ধি আছে আৰু ৰাজনীতিত শেহতীয়া বিকাশ হৈছে।

(ঘ) সীমিত মনোভাৱ ঃ ৰাজনীতি অধ্যয়নৰ পৰম্পৰাগত দৃষ্টিভংগীসমূহ সীমিত । কাৰণ তেওঁলোকে ৰাজনৈতিক প্ৰতিষ্ঠান আৰু চৰকাৰী ব্যৱস্থাসমূহ অধ্যয়ন কৰিছিল যিবোৰ মূলতঃ ইংলেণ্ড, আমেৰিকা, ফ্ৰান্স, জাৰ্মানী, ইটালী আদিৰ দৰে পশ্চিম ইউৰোপীয় দেশৰ অঞ্চলৰ ভিতৰতে আৱদ্ধ হৈ আছিল। ৰয় চি মেকৰাডিছে আঙুলিয়াই দিয়াৰ দৰে ইয়াৰ মূলতঃ দুটা কাৰণ আছিল—

প্ৰথমতে এই দেশসমূহৰ মাজত ভাষাৰ কোনো সমস্যা নাছিল, আৰু দ্বিতীয়তে, এই দেশসমূহত ৰাজনীতি অধ্যয়ন কৰিবলৈ অধ্যয়ন সামগ্ৰীৰ উৎস উপলব্ধ আছিল।

ইয়াৰ উপৰিও পশ্চিমীয়া পণ্ডিতসকলে কঠোৰভাৱে বিশ্বাস কৰিছিল যে গণতান্ত্ৰিক ব্যৱস্থাটোৱেই হৈছে স্থিতিশীলতা বজাই ৰাখিব পৰা সৰ্বোত্তম ব্যৱস্থা। ইয়াৰ ফলস্বৰূপে অ-পশ্চিমীয়া আৰু অগণতান্ত্ৰিক, অৰ্থনৈতিক আৰু সাংস্কৃতিকভাৱে অনুন্নত ব্যৱস্থাসমূহ অন্বেষিত হৈ থাকিল।

(ঙ) স্থিতিশীল ঃ ৰাজনৈতিক প্ৰক্ৰিয়াত যথেষ্ট প্ৰভাৱ পেলোৱা গতিশীল শক্তিক সম্পূৰ্ণৰূপে আওকাণ কৰা বাবে পৰম্পৰাগত পদ্ধতিসমূহ অতি স্থিতিশীল প্ৰকৃতিৰ। সাৰ্বভৌমত্ব আৰু ৰাজ্যত ইয়াৰ অৱস্থানৰ দৰে কিছুমান স্থিতিশীল ৰাজনৈতিক ধাৰণাই দখল কৰিছে পৰম্পৰাগত বনাম মডেম পদ্ধতি।

কিন্তু তেওঁলোকে সাৰ্বভৌমত্বৰ সত্তাটোক প্ৰভাৱিত কৰা কাৰকসমূহ অধ্যয়ন কৰা নাছিল। ঠিক তেনেদৰে সংসদৰ ক্ষমতাৰ বিষয়ে ব্যাখ্যা কৰিছিল যদিও ৰাজনৈতিক দল, হেঁচা গোট, নিৰ্বাচন, গণমাধ্যম, জাতি-শ্ৰেণী কাৰক, ভোটদানৰ আচৰণ আদিৰ প্ৰভাৱক আওকাণ কৰিছিল, যিয়ে আইন প্ৰণয়ন, সিদ্ধান্ত গ্ৰহণ আদিৰ ওপৰত প্ৰভাৱ পেলাইছে।

(চ) একতা ঃ ৰাজনীতি অধ্যয়নৰ পৰম্পৰাগত দৃষ্টিভংগী কেৱল সীমিত আৰু স্থিতিশীল নহয়, একক প্ৰকৃতিৰো। ৰয় চি মেকৰাডিছৰ মতে পৰম্পৰাগত পদ্ধতিৰ একক চৰিত্ৰ আছে যিয়ে ফ্ৰান্সৰ গণতন্ত্ৰ, ব্ৰিটিছ মন্ত্ৰীসভা, আমেৰিকাৰ ৰাষ্ট্ৰপতিত্ব আদিৰ দৰে একক দেশ বা এটা ৰাজনৈতিক ব্যৱস্থাৰ একক প্ৰতিষ্ঠানত একাগ্ৰতাৰ বাবে থিয় দিছে। তেওঁলোকৰ অধ্যয়নৰ পৰিসৰ অতি সীমিত আছিল আৰু দুখন বা তাতোকৈ অধিক দেশৰ ৰাজনৈতিক ব্যৱস্থাক স্পৰ্শ কৰা নাছিল। উদাহৰণস্বৰূপে লৰ্ড ব্ৰাইছে ইংলেণ্ডৰ সংসদীয় ব্যৱস্থাসমূহ অধ্যয়ন কৰি বিতংভাৱে ব্যাখ্যা কৰিছিল। ডাইচীয়ে আইনৰ শাসন আৰু ব্ৰিটিছ সংসদৰ সাৰ্বভৌমত্বৰ বিষয়ে অধ্যয়ন কৰিছিল যদিও আন দেশৰ লগত তুলনা কৰা নাছিল।

(ছ) আদৰ্শবাদ ঃ আদৰ্শবাদ পৰম্পৰাগত দৃষ্টিভংগীৰ চিন আৰু ইয়াৰ অভিজ্ঞতাভিত্তিক পৰীক্ষণ নাই। ই মূল্যবোধক অধিক গুৰুত্ব দিছে বাবে ইয়াৰ চৰিত্ৰ মূল্যবোধেৰে ভৰপূৰ। পৰম্পৰাগত দৃষ্টিভংগীৰ অধীনত তথ্যৰ কোনো স্থান নাই আৰু সেয়েহে বিভিন্ন ৰাজনৈতিক পৰিঘটনাক অভিজ্ঞতাভিত্তিকভাৱে অধ্যয়ন কৰাটো কঠিন।

ওপৰত উল্লেখ কৰা কথাখিনি ৰাজনীতি অধ্যয়নৰ পৰম্পৰাগত পদ্ধতিৰ কিছুমান গুৰুত্বপূৰ্ণ বৈশিষ্ট্য।

২.৩.৩ বিভিন্ন পৰম্পৰাগত দৃষ্টিভংগী

ৰাজনীতি অধ্যয়নৰ বাবে মূলতঃ চাৰিটা পৰম্পৰাগত দৃষ্টিভংগী আছে।
এইবোৰ হ'ল ঃ—

- দার্শনিক দৃষ্টিভংগী
- ঐতিহাসিক দৃষ্টিভংগী
- আইনী পদ্ধতি
- প্রতিষ্ঠানিক দৃষ্টিভংগী

দার্শনিক দৃষ্টিভংগী ঃ

ৰাজনীতি অধ্যয়নৰ আটাইতকৈ পুৰণি পদ্ধতিটোৱেই হৈছে দার্শনিক দৃষ্টিভংগী, ইয়াক নৈতিক দৃষ্টিভংগী বুলিও কোৱা হয়। প্লেটো, হেৰিংটন, ৰুছ', কান্ট, হেগেল, লিঅ' ষ্ট্ৰাউছ আদি বিভিন্ন ৰাজনৈতিক চিন্তাবিদসকলে ৰাজনৈতিক পৰিঘটনা অধ্যয়নৰ বাবে এই পদ্ধতি গ্ৰহণ কৰিছে। তেওঁলোকে দার্শনিক ভিত্তিত ৰাজনৈতিক প্ৰশ্নৰ উত্তৰ বিচাৰিবলৈ চেষ্টা কৰিছিল । তেওঁলোকে মানৰ প্ৰকৃতিৰ বিষয়ে কিছুমান বিমূৰ্ত ধাৰণা কৰিছিল আৰু তাৰপৰাই ৰাষ্ট্ৰৰ প্ৰকৃতি, ইয়াৰ লক্ষ্য আৰু উদ্দেশ্যৰ বিষয়ে সিদ্ধান্ত গ্ৰহণ কৰিছিল আৰু সেই বিমূৰ্ত ধাৰণাবোৰ বাস্তৱায়িত কৰিব পৰা কামবোৰ ইয়াত নিযুক্ত কৰিছিল। 'কি হ'ব লাগে' তেওঁলোকৰ অধ্যয়নৰ ভিত্তি আছিল আৰু সেই অনুসৰি তেওঁলোকে ৰাষ্ট্ৰৰপ্ৰকৃতি আৰু কার্য্যৰ বিষয়ে নিজৰ ধাৰণা গঠন কৰিছিল। এইদৰে ন্যায়সংগত বা অন্যায়, সঠিক বা ভুলৰ বিষয়ে তেওঁলোকৰ ধাৰণাবোৰ তথ্যৰ অভিজ্ঞতাভিত্তিক অনুসন্ধানৰ ওপৰত নহয়, তেওঁলোকৰ নিজৰ দর্শনৰ ওপৰত ভিত্তি কৰিছিল। দার্শনিক পদ্ধতিৰ আধাৰত ন্যায়, অধিকাৰ, স্বাধীনতা, সমতা, কর্তব্য আদিৰ ওপৰত বহুতো ধাৰণা আছে। এই ধাৰণাসমূহ আজিও প্ৰাসংগিক আৰু বহুলভাৱে গ্ৰহণযোগ্য হৈয়েই আছে।

এইদৰে এনে পদ্ধতিৰ ব্যৱহাৰ কৰি ৰাজনীতিৰ অধ্যয়নে ইয়াক 'ৰাজনৈতিক দর্শন'লৈ ৰূপান্তৰিত কৰে। দার্শনিক দৃষ্টিভংগীৰ সমসাময়িক পণ্ডিতসকলৰ ভিতৰত অন্যতম লিঅ' ষ্ট্ৰাউছে কয়— ৰাজনৈতিক বিজ্ঞান আৰু ৰাজনৈতিক দর্শন দুয়োটা ইটোৱে সিটোৰ লগত মিলি যায় আৰু ৰাজনৈতিক বিষয়ৰ প্ৰকৃত জ্ঞান আহৰণৰ চেষ্টা কৰে।

কিন্তু দার্শনিক দৃষ্টিভংগীত কিছুমান গুৰুতৰ অভাৱ দেখা যায়। এই পদ্ধতি বিমূৰ্ত আৰু কল্পনাৰ ভিত্তিত। হোৱা বাবে ত্ৰুটিপূৰ্ণ বুলি কোৱা হয়। তথ্যৰ বিপৰীতে ই সমাজৰ নীতি-নিয়ম আৰু মূল্যবোধৰ ওপৰত অধিক গুৰুত্ব আৰোপ কৰিছিল।

এনে অসুবিধাৰ মাজতো ৰাজনৈতিক পৰিঘটনা অধ্যয়নৰ দার্শনিক দৃষ্টিভংগীৰ গুৰুত্বক আমি তুচ্ছজ্ঞান কৰিব নোৱাৰো। ই সত্য, সেয়ে প্ৰতিজন দার্শনিকে পাবলৈ চেষ্টা কৰে। সন্মুখত উত্থাপিত প্ৰশ্নবোৰৰ উত্তৰ দিয়ে। উদাহৰণস্বৰূপে, প্ৰাচীন গ্ৰীচৰ প্ৰচলিত পৰিস্থিতিয়ে প্লেটোক তেওঁলোকৰ সামাজিক আৰু ৰাজনৈতিক সমস্যাৰ দার্শনিক সমাধান বিচাৰি উলিয়াবলৈ অনুপ্ৰাণিত কৰিছিল। এইদৰে দার্শনিকসকলে আগবঢ়োৱা সমাধানসমূহ য'ত আৰু কেতিয়া ই উদ্ভৱ হয়, সেই একেধৰণৰ পৰিস্থিতিত প্ৰয়োগ কৰিব পাৰি।

ঐতিহাসিক দৃষ্টিভংগী ঃ

ৰাজনীতি অধ্যয়নৰ আন এক পৰম্পৰাগত পদ্ধতি হ'ল ঐতিহাসিক পদ্ধতি। ৰাজনীতিৰ অধ্যয়নত এৰিষ্টটলে প্ৰথমে ঐতিহাসিক দৃষ্টিভংগী ব্যৱহাৰ কৰিছিল। পিছলৈ মেকিয়াভেলি, বডিন, মণ্টেস্কিউৰ হেগেল, কার্ল মার্ক, ফ্ৰীমেন আদিয়ে এই পদ্ধতিৰ ব্যৱহাৰ কৰিছিল। কার্ল পপাৰে এই পদ্ধতিক 'ঐতিহাসিকতাবাদ' বুলি অভিহিত কৰিছে। বর্তমানৰ শিপা অতীতৰ গভীৰতাত নিহিত হৈ আছে বুলি কোৱা হয়। আমাক মেৰিয়াই ৰখা সকলো ৰীতি-নীতি, প্ৰতিষ্ঠান, মূল্যবোধ আৰু আদর্শ অতীততে উদ্ভৱ আৰু তেতিয়াৰেপৰা বহুল হৈ আহিছে। গিলক্ৰিষ্টৰ মতে, "ইতিহাসে কেৱল প্ৰতিষ্ঠানসমূহৰ ব্যাখ্যা কৰাই নহয়, ভৱিষ্যতৰ নির্দেশনাৰ বাবে কর্তন কৰিবলৈও সহায় কৰে"। এই পদ্ধতিৰ অধীনত অতীতৰ পৰিঘটনাবোৰ পর্যবেক্ষণ কৰা হয়, তাৰ পিছত অতীত আৰু বর্তমানৰ মাজৰ পৰিঘটনাবোৰ ব্যাখ্যা কৰি সাধাৰণীকৰণ কৰা হয় আৰু এই সাধাৰণীকৰণবোৰে পাছলৈ ৰাজনীতিত সিদ্ধান্ত লোৱাত সহায় কৰে।

ইতিহাসে পুনৰাবৃত্তি কৰে বুলি কোৱা হয় আৰু বহুতো বৰ্তমানৰ পৰিঘটনা অতীতৰ পৰিঘটনাৰ পোহৰত ব্যাখ্যা কৰিব পাৰি। মাৰ্ক্সে ঐতিহাসিক তথ্যৰ ভিত্তিত তেওঁৰ শ্ৰেণী সংগ্ৰামৰ তত্ত্বৰ ব্যাখ্যা আগবঢ়াইছিল। আচলতে ইতিহাসেই ৰাজনৈতিক তত্ত্বটোক ইন্ধন যোগান ধৰিছিল। উদাহৰণস্বৰূপে যদি আমি উত্তৰ-পূৰ্বাঞ্চলৰ সন্ত্ৰাসবাদৰ বিষয়ে অধ্যয়ন কৰো তেন্তে আমি সমস্যাটো ঐতিহাসিক দৃষ্টিকোণৰ পৰা অধ্যয়ন কৰিব লাগিব। কিন্তু এই পদ্ধতিৰ সীমাবদ্ধতাও আছে।

ঐতিহাসিক তথ্য সদায় উপলব্ধ নহয় আৰু তদুপৰি কিছুমান লিপিবদ্ধ ঐতিহাসিক তথ্য ইতিহাসবিদসকলৰ ব্যক্তিগত পক্ষপাতিত্বৰে গ্ৰহণ কৰা হয়।

ইতিহাসত পোৱা ভুৱা তথ্যৰ বাবে সিদ্ধান্ত গ্ৰহণ আৰু ৰাজনৈতিক সমস্যাৰ সমাধান অতি বিশৃংখল হৈ পৰে।

কিন্তু ঐতিহাসিক দৃষ্টিভংগীৰ প্ৰকৃত তাৎপৰ্য অস্বীকাৰ কৰিব নোৱাৰি। ৰাজনৈতিক প্ৰতিষ্ঠানৰ উৎপত্তি আৰু বৃদ্ধিৰ প্ৰাসংগিকতা অধ্যয়নত ইয়াৰ গুৰুত্ব আছে।

আইনী দৃষ্টিভংগী ঃ

ৰাজনীতি অধ্যয়নৰ অন্যতম প্ৰধান পদ্ধতি হৈছে আইনী পদ্ধতি। এই দৃষ্টিভংগীত ৰাজনীতি অধ্যয়নৰ কেন্দ্ৰীয় বিন্দু আছিল দেশৰ আইন। চিচেৰো, ডাইচি, বডিন, হবছ, বেনথাম, জন অষ্টিন আদি চিন্তাবিদসকল এই পদ্ধতিৰ সৈতে জড়িত। তেওঁলোকে ৰাষ্ট্ৰক ন্যায়িক ব্যক্তি হিচাপে গণ্য কৰিছিল আৰু এইদৰে ৰাজনীতিক আইনী নীতি-নিয়মৰ বিজ্ঞান হিচাপে লয়। এইদৰে এই পদ্ধতিয়ে "ৰাষ্ট্ৰক মূলতঃ আইন সৃষ্টি আৰু বলবৎ কৰাৰ বাবে এটা সংস্থা হিচাপে গণ্য কৰে।" (জোহাৰী, ১৯৯৬ পৃষ্ঠা-২৭ত উদ্ধৃত)

এই প্ৰসংগত আমি ৰাষ্ট্ৰৰ সাৰ্বভৌমত্বৰ তত্ত্বৰ প্ৰস্তাৱ দিয়া হবছৰ উদাহৰণ দিব পাৰো। হবছৰ বাবে ৰাষ্ট্ৰই সৰ্বোচ্চ আইন নিৰ্মাতা, তেওঁৰ আদেশ আইন আৰু ইয়াক প্ৰজাসকলে মানি চলিব লাগিব। আইনী পন্থা গুৰুতৰ অভাৱৰ সন্মুখীন হৈছে।

প্ৰথমতে, এই পন্থাটোক দৃষ্টিকোণত সংকীৰ্ণ বুলি সমালোচনা কৰা হয়। আমি আইনৰ জৰিয়তে এজন ব্যক্তিৰ সমগ্ৰ ৰাজনৈতিক আচৰণ অধ্যয়ন কৰিব নোৱাৰো।

সাৰ্বভৌমৰ আদেশেই আইনৰ একমাত্ৰ উৎস বুলি কোৱাটো ভুল। তদুপৰি আইনী দৃষ্টিভংগীয়ে আনুষ্ঠানিক ৰাজনৈতিক প্ৰতিষ্ঠানসমূহৰ ওপৰত অধিক গুৰুত্ব আৰোপ কৰে। অনানুষ্ঠানিক ৰাজনৈতিক প্ৰতিষ্ঠান যেনে— ৰাজনৈতিক দল, হেঁচা গোট আদিৰ ভূমিকা সম্পূৰ্ণৰূপে আওকাণ কৰা হয়।

এই অভাৱবোৰৰ মাজতো আমি এই তত্ত্বৰ গুৰুত্বক আওকাণ কৰিব নোৱাৰো। এই পন্থা আজিও প্ৰাসংগিক হৈয়েই আছে। উদাহৰণস্বৰূপে, ভাৰতীয় গণতন্ত্ৰ সফল হয়, ন্যায়পালিকাৰ স্বাধীনতাৰ বাবে। এই বক্তব্য আইনী পদ্ধতি ব্যৱহাৰ কৰি ব্যাখ্যা কৰিব পাৰি।

প্ৰতিষ্ঠানিক দৃষ্টিভংগী ঃ

এই পদ্ধতিটো ৰাজনীতি অধ্যয়নৰ বাবে ৰাষ্ট্ৰৰ আনুষ্ঠানিক প্ৰতিষ্ঠানসমূহৰ অধ্যয়নৰ ওপৰত ভিত্তি কৰি কৰা হৈছে য'ত এৰিষ্টটল, পলিবিয়াছ, ৰালটাৰ বেগেহট, অগ, জিংক, মুনৰো, চি.এফ. ষ্ট্ৰং, হেৰল্ড লাস্কি, হাৰ্মান ফাইনাৰ আদি এই পদ্ধতিৰ সৈতে জড়িত হৈ আছে।

ৰাজনীতি অধ্যয়ন কৰিবলৈ তেওঁলোকে ৰাজ্য আৰু চৰকাৰৰ আনুষ্ঠানিক গাঁথনিৰ ওপৰত অধিক গুৰুত্ব দিছে। এইবোৰ হ'ল— বিধায়িনী দল, কাৰ্যনিৰ্বাহক, ন্যায়পালিকা, আমোলাতন্ত্ৰ ইত্যাদি। এইবোৰে চৰকাৰৰ অধিগাঁথনি গঠন কৰিছিল। আধুনিক চিন্তাবিদসকলে ৰাজনৈতিক ব্যৱস্থাৰ অধিগাঁথনিৰ লগতে ৰাজনৈতিক দল আৰু স্বাৰ্থজড়িত গোটৰ দৰে আন্তঃগাঁথনিকো প্ৰতিষ্ঠানিক দৃষ্টিভংগীৰ পৰিসৰৰ ভিতৰত অন্তৰ্ভুক্ত কৰিছে। যিহেতু ৰাজনৈতিক ব্যৱস্থাৰ অধিগাঁথনি আৰু আন্তঃগাঁথনিৰ অধ্যয়নৰ ওপৰত

গুৰুত্ব দিয়া হয়, গতিকে এই পদ্ধতিক 'গাঁথনিগত দৃষ্টিভংগী' বুলিও কোৱা হয়।

কিন্তু এই পন্থাটোৱে কিছু গুৰুতৰ সীমাবদ্ধতাৰ সন্মুখীন হৈছে।

বিশেষকৈ এই তত্বই ৰাজনৈতিক ব্যৱস্থাত ব্যক্তিৰ ভূমিকাক আওকাণ কৰে। উদাহৰণস্বৰূপে, বিধায়িনী দল এটা ৰাজনৈতিক ব্যৱস্থাৰ গুৰুত্বপূর্ণ অংগ। কিন্তু সিদ্ধান্ত গ্রহণ প্রক্রিয়াত মানুহে বিধায়িনী দলক কেনেদৰে প্রভাৱিত কৰিব পাৰে তাৰ ওপৰত গুৰুত্ব দিয়া হোৱা নাই।

তথাপিও দ্বিতীয় বিশ্বযুদ্ধ অন্ত পৰাৰ আগতে আৰু আজিও ৰাজনীতিৰ অধ্যয়নত প্রতিষ্ঠানিক দৃষ্টিভংগীয়ে গুৰুত্বপূর্ণ ভূমিকা পালন কৰিছে। বিশেষকৈ ই আমাক বিশ্বৰ বিভিন্ন ৰাজনৈতিক ব্যৱস্থাৰ প্রতিষ্ঠানিক ব্যৱস্থাৰ বিষয়ে জানিবলৈ সহায় কৰে।

অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন নং ১ ঃ পদ্ধতি (method) আৰু দৃষ্টিভংগী(approach)ৰ মাজত পার্থক্য কি?

প্রশ্ন নং ২ ঃ চাৰিটা গুৰুত্বপূর্ণ পৰম্পৰাগত পদ্ধতি উল্লেখ কৰা আৰু ইয়াৰ এটা সাধাৰণ বৈশিষ্ট্য উল্লেখ কৰা।

প্রশ্ন নং ৩ ঃ ৰাজনৈতিক দর্শন কি?

প্রশ্ন নং ৪ ঃ ৰাজনীতিৰ অধ্যয়নত এৰিষ্টটলে প্রথমে ঐতিহাসিক পদ্ধতি ব্যৱহাৰ কৰিছিল। (শুদ্ধ/অশুদ্ধ)

২.৪ আধুনিক দৃষ্টিভংগীৰ অর্থ আৰু প্রকৃতি

২.৪.১ আধুনিক দৃষ্টিভংগীৰ অর্থ

আধুনিক পদ্ধতি হ'ল দ্বিতীয় বিশ্বযুদ্ধ অন্ত পৰাৰ পিছত অভিজ্ঞতাভিত্তিক প্রকৃতিৰ আৰু তথ্যৰ ওপৰত ভিত্তি কৰি কৰা ৰাজনৈতিক পৰিঘটনা অধ্যয়নৰ পদ্ধতি। আধুনিক পদ্ধতিসমূহে সাংবিধানিক পৰিঘটনাসমূহৰ বিষয়ে অধ্যয়ন কৰিব বিচাৰে যিবোৰ সাংবিধানিকৰ লগতে সাংবিধানিক বহিঃৰাজ্যিক, চৰকাৰী লগতে বেচৰকাৰী, আইনী লগতে আইনী বহিঃআইনী, আনুষ্ঠানিক লগতে অনানুষ্ঠানিক হয়।

২.৪.২ আধুনিক দৃষ্টিভংগীৰ প্রকৃতি

আধুনিক পদ্ধতিসমূহৰ প্রকৃতি ইয়াৰ অনন্য বৈশিষ্ট্য বা বৈশিষ্ট্যসমূহৰ বিষয়ে আলোচনা কৰি মূল্যায়ন কৰিব পাৰি, এইবোৰ তলত দিয়া ধৰণেৰে উল্লেখ কৰিব পাৰি ঃ

- ৰাজনীতি অধ্যয়নৰ বাবে আধুনিক দৃষ্টিভংগী দ্বিতীয় বিশ্বযুদ্ধৰ পিছৰ পৰিঘটনা।
- পৰম্পৰাগত দৃষ্টিভংগীৰ বিপৰীতে আধুনিক দৃষ্টিভংগীসমূহ মূল্য-নিৰপেক্ষ আৰু তথ্যৰ ওপৰত ভিত্তি কৰি গঢ় লৈ উঠে।
- আধুনিক দৃষ্টিভংগীৰ পৰিসৰ বিশাল। কাৰণ ইয়াত ৰাজনৈতিক ব্যৱস্থাৰ আনুষ্ঠানিক আৰু অনানুষ্ঠানিক দুয়োটা গাঁথনিৰ অধ্যয়ন অন্তর্ভুক্ত কৰা হৈছে।
- আধুনিক দৃষ্টিভংগীসমূহ সীমিত নহয়, ইয়াত এছিয়া, আফ্রিকা আৰু লেটিন আমেৰিকাৰ পশ্চিম আৰু নতুনকৈ স্বাধীন ৰাষ্ট্র দুয়োকে অন্তর্ভুক্ত কৰা হৈছে।
- আধুনিক দৃষ্টিভংগী গতিশীল কাৰণ ইয়াত অৰাজনৈতিক, অনানুষ্ঠানিক শক্তিসমূহে ৰাজনৈতিক পৰিঘটনাসমূহক কেনেদৰে প্রভাৱিত কৰিছে তাৰ ওপৰত গুৰুত্ব আৰোপ কৰিছে।
- ই তুলনামূলক হোৱাৰ অর্থ এয়ে যে আন্তৰাষ্ট্রীয় আৰু আন্তঃসাংস্কৃতিক অধ্যয়নৰ ওপৰত অধিক গুৰুত্ব আৰোপ কৰা হৈছে।

- এইবোৰৰ বাহিৰেও মানুহৰ আচৰণৰ অধ্যয়নত অধিক গুৰুত্ব দিয়া হৈছে।

ওপৰত উল্লেখ কৰা কথাখিনি ৰাজনীতি অধ্যয়নৰ আধুনিক পদ্ধতিৰ কিছুমান মৌলিক বৈশিষ্ট্য।

২.৪.৩ বিভিন্ন আধুনিক দৃষ্টিভংগী

ৰাজনীতিৰ তথ্যসমৃদ্ধ অধ্যয়নৰ সমর্থকসকলে কেইবাটাও তত্ত্ব, দৃষ্টিভংগী আৰু আৰ্হি লৈ আগবাঢ়ি আহিছে। কিছুমান গুৰুত্বপূর্ণ প্রধান পন্থা হ'ল—

- **সামাজিক দৃষ্টিভংগী ঃ** ৰাজনীতি অধ্যয়নৰ আধুনিক দৃষ্টিভংগীসমূহৰ ভিতৰত অন্যতম জনপ্রিয় পদ্ধতি হৈছে সামাজিক দৃষ্টিভংগী। ডেভিড ইষ্টন, গেব্রিয়েল আলমণ্ড, অগাষ্ট কম্‌টে, হার্বার্ট স্পেন্সৰ, মেক্স ৱেবাৰ, টেলকট পার্ছন্স আদি প্রখ্যাত চিন্তাবিদসকল এই দৃষ্টিভংগীৰ সৈতে জড়িত। তেওঁলোকৰ মতে ৰাষ্ট্র ৰাজনৈতিক প্রতিষ্ঠানতকৈ সামাজিক। সমাজবিজ্ঞানে জনসাধাৰণৰ ৰাজনৈতিক আচৰণ অধ্যয়নৰ বাবে ইনপুটসমূহ প্রদান কৰে। দ্বিতীয় বিশ্বযুদ্ধৰ পিছত ৰাজনীতি বিজ্ঞানীসকলে সমাজবিজ্ঞানীৰ প্রভাৱত আহি ব্যক্তিসকলৰ ৰাজনৈতিক আচৰণ অধ্যয়নৰ বাবে সমাজবিজ্ঞানৰ বিভিন্ন কৌশল, আহিলা আৰু ধাৰণা প্রয়োগ কৰিবলৈ আৰম্ভ কৰে। সেই অনুসৰি এক নতুন শাখাৰ অস্তিত্বই দেখা দিয়ে যাক 'ৰাজনৈতিক সমাজবিজ্ঞান' বুলি জনা যায়। এই দৃষ্টিভংগীয়ে ৰাজনীতি বিজ্ঞানৰ অধ্যয়নত 'ৰাজনৈতিক সংস্কৃতি', 'ৰাজনৈতিক সামাজিকৰণ', 'ৰাজনৈতিক বিকাশ' আদি কিছুমান নতুন শব্দৰ উত্থানত অৰিহণা যোগাইছে।
- **মনোবৈজ্ঞানিক দৃষ্টিভংগী ঃ** দ্বিতীয় বিশ্বযুদ্ধৰ অন্ত পৰাৰ পিছত গ্রেহাম ৱালেছ, চার্লছ মেৰিয়ামৰ দৰে মনোবিজ্ঞানীসকল ৰাজনীতি বিজ্ঞানৰ ঘনিষ্ঠ সংস্পর্শলৈ আহিছে। এইচ.ডি.লাছৱেল, ৰবার্ট এ ডাহল আদিয়ে ৰাজনীতি অধ্যয়নৰ বাবে মনোবৈজ্ঞানিক(Psychological) দৃষ্টিভংগী ব্যৱহাৰ কৰিছে ব্যক্তিসকলৰ মানসিক উপাদান যেনে ক্ষমতাৰ লোভ, আৱেগ, অভ্যাস, প্রবৃত্তি, অহংকাৰ আদিৰ সহায়ত তেওঁলোকে জনসাধাৰণৰ ৰাজনৈতিক আচৰণ অধ্যয়ন কৰিব বিচাৰে যিয়ে ৰাজনীতিৰ গতিপথত প্রভাৱ পেলায়। মনোবিশ্লেষণাত্মক অধ্যয়নৰ দ্বাৰা ৰাজনৈতিক নেতা, প্রশাসক, আন্দোলনকাৰী আদিৰ অন্তর্নিহিত উদ্দেশ্যৰ বিষয়ে জানিবলৈ আমাৰ বাবে সহজ হৈ পৰে। যিকোনো ৰাজনৈতিক পৰিঘটনাৰ বিকাশত কোনে অর্থপূর্ণ ভূমিকা পালন কৰে সেই বিষয়ে জনাত সহায়ক হয়।
- **অর্থনৈতিক দৃষ্টিভংগী ঃ** ই ৰাজনৈতিক পৰিঘটনাসমূহ অর্থনৈতিক দৃষ্টিকোণৰ পৰা অধ্যয়ন কৰিব বিচাৰে। এই পদ্ধতিক ৰাজনৈতিক অর্থনীতিৰ দৃষ্টিভংগী বুলিও কোৱা হয়। এডাম স্মিথ, মেকিয়াভেলি, জে. মিল, কার্ল মার্ক্স আৰু অন্যান্য লেখকে ৰাজনৈতিক পৰিঘটনা অধ্যয়নৰ বাবে এই দৃষ্টিভংগী ব্যৱহাৰ কৰিছে। দৰাচলতে এখন দেশৰ ৰাজনৈতিক অৱস্থাৰ ওপৰত ইয়াৰ অর্থনৈতিক অৱস্থাই বহু পৰিমাণে প্রভাৱিত কৰে। উদাৰতাবাদ, পুঁজিবাদ, সমাজবাদ, সাম্যবাদ ইত্যাদি ৰাজনৈতিক মতাদর্শসমূহৰ অধিকাংশই অর্থনৈতিক অৱস্থাৰ দ্বাৰা বহু পৰিমাণে প্রভাৱিত। অর্থনৈতিক শোষণ আৰু অন্যায় ৰাজনৈতিক আন্দোলনৰ মূল কাৰণ। ঠিক তেনেদৰে ৰাজনীতিবিদৰ দ্বাৰা পৰিচালিত চৰকাৰে বিভিন্ন অর্থনৈতিক নীতি প্রস্তুত আৰু কার্যকৰী কৰে।
- **পৰিমাণগত দৃষ্টিভংগী ঃ** ৰাজনৈতিক পৰিঘটনা অধ্যয়নৰ অন্যতম আধুনিক দৃষ্টিভংগী হৈছে পৰিমাণগত দৃষ্টিভংগী। পৰিমাণগত দৃষ্টিভংগীৰ সমর্থকসকলৰ মতে কেৱল পৰিঘটনাৰ বর্ণনা কৰিলেই আমি ৰাজনীতিৰ স্পষ্ট ছবি এখন পাব নোৱাৰো। গতিকে ৰাজনৈতিক পৰিঘটনাৰ স্পষ্ট ছবিখন পাবলৈ হ'লে চার্ট, টেবুল, গ্রাফ, আধুনিক ৰাজনৈতিক বিশ্লেষণ আদি কিছুমান গাণিতিক আৰু পৰিসংখ্যাগত সঁজুলি ব্যৱহাৰ কৰিব লাগিব।

নির্বাচন আৰু ভোটদানৰ আচৰণ, মানুহৰ অর্থনৈতিক অৱস্থা, জনসংখ্যা জৰীপ, পাঁচ বছৰীয়া

পৰিকল্পনা আদি বিষয়সমূহ এই পদ্ধতি ব্যৱহাৰ কৰি সহজে ব্যাখ্যা কৰিব পাৰি। যিহেতু এই দৃষ্টিভংগীত ৰাজনৈতিক পৰিঘটনাসমূহ অন্বেষণ কৰিবলৈ পৰিসংখ্যাৰ ব্যৱহাৰ কৰা হয়, গতিকে ইয়াক পৰিসংখ্যা পদ্ধতি বুলিও কোৱা হয়। চার্লছ মেৰিয়াম, গ্ৰেহাম ৱালেছ, লৱেল, এণ্ডাৰছন আদি পণ্ডিতসকলে ৰাজনৈতিক বাস্তৱতাক বুজিবলৈ এই পদ্ধতি ব্যৱহাৰ কৰিছে।

- **দলীয় দৃষ্টিভংগী ঃ** এ. এফ. বেণ্টলি, চার্লছ মেৰিয়াম, ডেভিদ ট্ৰুমেন, লাস্কি, ৰবার্ট ডাহল আদি দলীয়তত্ত্বৰ সমর্থকসকলৰ মতে, গোটৰ অধ্যয়নেই ৰাজনৈতিক পৰিঘটনাসমূহ বুজিবলৈ সর্বোত্তম উপায়। তেওঁলোকৰ বাবে পৰিয়াল, জাতি, শ্ৰমিক সংঘ, ৰাজনৈতিক দল আৰু সংগঠন— এই সকলোবোৰকে দলীয় (গাট) বুলি ক'ব পাৰি। চৰকাৰৰ কাম-কাজ নিয়ন্ত্ৰণ বা সিদ্ধান্তক প্ৰভাৱিত কৰাৰ বাবে দলৰ মাজত সংগ্ৰামৰ বাহিৰে ৰাজনীতি আন একো নহয়। এইদৰে গোটৰ দৃষ্টিভংগীয়ে সমাজৰ বিভিন্ন দলৰ মাজত সংঘাত আৰু সহযোগিতাৰ দিশৰ পৰা ৰাজনীতি অধ্যয়ন কৰিব বিচাৰে।
- **শক্তিৰ দৃষ্টিভংগী ঃ** প্ৰাচীন কালৰ পৰা আধুনিক যুগলৈকে পণ্ডিতসকল এই দৃষ্টিভংগীৰ সৈতে জড়িত। প্ৰাচীন কালত মেকিয়াভেলি আৰু হবছৰ দৰে চিন্তাবিদসকলে ৰাজনীতি অধ্যয়নৰ বাবে এই পদ্ধতি ব্যৱহাৰ কৰিছিল। দ্বিতীয় বিশ্বযুদ্ধৰ পিছত মেক্স ৱেবাৰ, হেৰল্ড লাছৱেল, চার্লছ মেৰিয়াম, মৰ্গেনথাউ আদি পণ্ডিতসকলে ৰাজনৈতিক পৰিঘটনা অধ্যয়নৰ বাবে এই পদ্ধতি ব্যৱহাৰ কৰিছে। ক্ষমতাৰ দৃষ্টিভংগীয়ে ধাৰণা কৰে— ক্ষমতা হৈছে সেই পিভট যাৰ চাৰিওফালে সমগ্ৰ ৰাজনীতি গোট খায়। এই পদ্ধতিয়ে ৰাজনীতিয়ে 'কাৰ হাতত ক্ষমতা ৰাখে' আৰু 'কেনেকৈ ব্যৱহাৰ কৰা হয়' এই পইণ্টৰ পৰাই অধ্যয়ন কৰিব বিচাৰে। ৰাজনীতি হৈছে বহুতৰে ইচ্ছাৰ ওপৰত দুই এজনৰ নিয়ন্ত্ৰণ, তেন্তে ইয়াক অধ্যয়ন কৰিব বিচৰা কেইজন কোন? হেৰল্ড লাছৱেলে ৰাজনীতি বিজ্ঞানক 'প্ৰভাৱ আৰু প্ৰভাৱশালীৰ অধ্যয়ন' বুলি সংজ্ঞায়িত কৰিছিল আৰু ই অধ্যয়নৰ বাহিৰে আন একো নহয় বুলি কৈছিল।
- **ব্যৱস্থা প্ৰণালীৰ দৃষ্টিভংগী ঃ** দ্বিতীয় বিশ্বযুদ্ধ অন্ত পৰাৰ পিছত ৰাজনীতি অধ্যয়নৰ পৰম্পৰাগত পদ্ধতিৰ প্ৰতিক্ৰিয়া হিচাপে চিষ্টেমছ পদ্ধতিৰ উত্থান ঘটিছিল। 'ব্যৱস্থা'ৰ ধাৰণাটো জৈৱ বিজ্ঞানৰ শাখাৰ পৰাই উদ্ভৱ হৈছিল। আৰু জীৱবিজ্ঞানৰ পৰা ডেভিদ ইষ্টন আৰু টেলকট পার্ছনছৰ দৰে সমাজবিজ্ঞানীয়ে সমাজৰ লগতে ৰাজনীতি বিজ্ঞানতো এক ব্যৱস্থাৰ ধাৰণা গঢ়ি তুলিছে। এই পদ্ধতি অনুসৰি প্ৰতিটো শাখা সাধাৰণ ব্যৱস্থাৰ উপ-ব্যৱস্থাৰ দৰে। যদি আছে, তেন্তে ৰাজনীতি, অর্থনীতি, নৈতিকতা আদি বিভিন্ন বিষয় এটা সামাজিক ব্যৱস্থাৰ উপ-ব্যৱস্থা। সেই অনুসৰি আমি ৰাজনৈতিক ব্যৱস্থা, অর্থনৈতিক ব্যৱস্থা ইত্যাদি শব্দ দুটা ব্যৱহাৰ কৰো।

  ব্যৱস্থাৰ দৃষ্টিভংগী অনুসৰি ৰাজ্য, চৰকাৰ আৰু ইয়াৰ অংগ যেনে - কার্যবাহী, বিধায়িনী দল, ন্যায়পালিকা, আমোলাতন্ত্ৰ, সংবিধান আদি আনুষ্ঠানিক ৰাজনৈতিক প্ৰতিষ্ঠানৰ অধ্যয়ন মাথোঁ ৰাজ্যখনৰ ৰাজনৈতিক পৰিঘটনা আৰু পৰিঘটনাসমূহৰ প্ৰকৃত কার্যকলাপৰ প্ৰকৃত ছবিখন পোৱাত সহায় কৰিব নোৱাৰে। ৰাষ্ট্ৰ আৰু চৰকাৰৰ দৰে ধাৰণাতকৈ পৰিসৰ বহু বেছি 'ৰাজনৈতিক ব্যৱস্থা'ৰ দৰে শব্দৰ ব্যৱহাৰৰ দ্বাৰাহে সম্ভৱ। ইয়াত ৰাজনীতিক প্ৰভাৱিত কৰা সামাজিক পৰিৱেশৰ পৰা উদ্ভৱ হোৱা সকলো পৰিৱেশগত কাৰক আৰু দিশ অধ্যয়ন কৰা হয়। এই দৃষ্টিভংগীটোক আৰু দুটা ভাগত বিভক্ত কৰা হৈছে।

গাঁথনিগত-কার্য্যকৰী দৃষ্টিভংগী আৰু ইনপুট-আউটপুটৰ দৃষ্টিভংগী

- **গাঁথনিগত-কার্য্যকৰী দৃষ্টিভংগী ঃ** দ্বিতীয় বিশ্বযুদ্ধ অন্ত পৰাৰ পিছত এছিয়া, আফ্ৰিকা আৰু লেটিন আমেৰিকা আদি স্বাধীন ৰাষ্ট্ৰসমূহৰ সমস্যাসমূহ অধ্যয়ন কৰিবলৈ জি আলমণ্ড, কলমেন আদি পণ্ডিতসকলে Structural-functional পদ্ধতি উদ্ভাৱন কৰিছে।

গাঁথনিগত-কার্য্যকৰী পদ্ধতি হ'ল ঃ—

১) প্রতিখন সমাজেই তুলনামূলকভাৱে স্থায়ী আৰু সুস্থিৰ গাঁথনিৰে গঠিত এক সুসংহত ব্যৱস্থা।

২) গঠনবোৰে কিছুমান প্রয়োজনীয় কাম কৰে।

৩) কার্য্যসমূহে ব্যৱস্থাটোৰ সুষম স্বাস্থ্য বা ভাৰসাম্যতাত অৰিহণা যোগায়।

অর্থাৎ ৰাজনৈতিক ব্যৱস্থাৰ ভিতৰত কিছুমান গাঁথনি আছে যিয়ে কিছুমান কাম কৰে যিয়ে ৰাজনৈতিক ব্যৱস্থাত ভাৰসাম্যতাৰ সৃষ্টি কৰে।

ইনপুট-আউটপুট দৃষ্টিভংগী ঃ

ডেভিড ইষ্টন, মিচেল, জি আলমণ্ড, ব্লণ্ডেল, ডেভিদ এপটাৰ আদিৰ দৰে পণ্ডিতসকলে কোনো এখন সমাজৰ ৰাজনৈতিক পৰিঘটনা বিশ্লেষণ কৰিবলৈ ইনপুট-আউটপুট আৰ্হি প্রয়োগ কৰিছে। তেওঁলোকৰ বাবে পৰিৱেশৰ পৰা অহা শক্তিসমূহ আৰু এই শক্তিসমূহে সিদ্ধান্ত গ্রহণ প্রক্রিয়াত কেনে প্রভাৱ পেলাইছে তাক পর্যবেক্ষণ কৰি ৰাজনৈতিক পৰিঘটনাসমূহ অধ্যয়ন কৰিব পাৰি। পৰিৱেশৰ এই শক্তিসমূহক 'ইনপুট' বুলি জনা যায়। ইনপুটৰ প্রতিক্রিয়াত যেতিয়া কর্তৃপক্ষই বিভিন্ন নীতিগত সিদ্ধান্ত লয়, তেতিয়া ইনপুটসমূহক 'আউটপুট'লৈ ৰূপান্তৰিত কৰা হয়। তেতিয়া মানুহে কর্তৃপক্ষৰ সিদ্ধান্তৰ প্রতি প্রতিক্রিয়া প্রকাশ কৰিব পাৰে আৰু এনে প্রতিক্রিয়াই পুনৰ 'ফিডবেক লুপ'ৰ প্রক্রিয়াৰ জৰিয়তে ব্যৱস্থাটোলৈ কঢ়িয়াই অনা ইনপুটৰ জন্ম দিয়ে। ইয়াৰ ফলত ব্যৱস্থাটোৰে অবিৰতভাৱে কাম কৰে। এই পদ্ধতি তলত দিয়া ধৰণে দেখুৱাব পাৰি—

- ইনপুটসমূহ
- সামাজিক ব্যৱস্থা
- চৰকাৰী কর্তৃপক্ষ
- মতামত
- আউটপুটসমূহ
- নীতিগত সিদ্ধান্ত

চিমুলেচন দৃষ্টিভংগী ঃ

সাধাৰণতে প্রাকৃতিক বিজ্ঞান, চাইবাৰনেটিক্স আৰু গণিতৰ পৰিঘটনা অধ্যয়ন কৰিবলৈ চিমুলেচন এপ্র'চ ব্যৱহাৰ কৰা হয়। পিছলৈ ৰাজনীতি বিজ্ঞানৰ পণ্ডিতসকলে এই আৰ্হিটো ব্যৱহাৰ কৰি ৰাজনৈতিক পৰিঘটনাসমূহ অধ্যয়ন কৰাৰ প্রয়াস কৰিছে। এই পদ্ধতিটো উপ পৰম্পৰাগত বনাম আধুনিক পদ্ধতিৰে তিনিটা ভাগত ভাগ কৰা হৈছে,

ক) যোগাযোগ পদ্ধতি

খ) সিদ্ধান্ত গ্রহণৰ পদ্ধতি

গ) খেলতত্ত্ব

ক) যোগাযোগ দৃষ্টিভংগী ঃ

যোগাযোগ পদ্ধতিটো চাইবাৰনেটিক্স -নিয়ন্ত্রণ আৰু যোগাযোগ ব্যৱস্থাৰ বিজ্ঞানৰ পৰা উদ্ভৱ হৈছে। ৰবার্ট ৰেইনাৰ, ডব্লিউ ৰছ এছবি, কার্ল ডয়চ আদিৰ নাম এই পদ্ধতিৰ সৈতে জড়িত হৈ আছে। যোগাযোগ পদ্ধতিৰ মতে যোগাযোগ হৈছে সেই মাধ্যম যাৰ জৰিয়তে আন সকলো কাম সম্পন্ন কৰা হয়। আলমণ্ডে ইয়াক মানুহৰ শৰীৰৰ তেজৰ চলাচলৰ সৈতে ৰিজনি দিয়ে। ৰাজনৈতিক যোগাযোগৰ জৰিয়তে ৰাজনৈতিক মূল্যবোধ, ধাৰণা, তথ্য আদি জনসাধাৰণৰ মাজত সঞ্চাৰণ কৰিব পাৰি, শাসক আৰু শাসিতৰ মাজত সংযোগ স্থাপন কৰিব পাৰি। এইদৰে ৰাজনৈতিক ব্যৱস্থাৰ সকলো কাম যোগাযোগৰ দ্বাৰা সম্পন্ন কৰা হয়।

খ) সিদ্ধান্ত গ্রহণৰ দৃষ্টিভংগী ঃ

দ্বিতীয় বিশ্বযুদ্ধৰ পিছত ৰাজনৈতিক পৰিঘটনা অধ্যয়নৰ আধুনিক পদ্ধতি হিচাপে সিদ্ধান্ত গ্রহণ তত্ত্বৰ উন্মেষ ঘটিছিল। এই পদ্ধতি অনুসৰি ৰাজনীতি হৈছে বিভিন্ন সিদ্ধান্তৰ মাজত হোৱা পাৰস্পৰিক ক্রিয়াৰ অধ্যয়নৰ বাহিৰে আন একো নহয়। এই পদ্ধতিটো ৰিচার্ড চি স্নাইডাৰ, এইচ.ডব্লিউ. ব্রুক আৰু বার্টন চেপিন আৰু তেওঁলোকক জনপ্রিয়ভাৰে এছ বি এছ বুলি জনা যায়। সিদ্ধান্ত গ্রহণ বিশ্লেষণৰ ভিত্তিত তেওঁলোকে ৰাজনীতিৰ ক্ষেত্রখনত নেতাসকলে কিয় আৰু কেনেকৈ আচৰণ কৰে সেই কথা জানিবলৈ চেষ্টা কৰিছিল। ইয়াত পৰিৱেশ, ব্যক্তিত্ব, জনমত, স্বার্থজড়িত গোট, গণমাধ্যম আদি বিভিন্ন উপাদানে সিদ্ধান্ত গ্রহণ প্রক্রিয়াত কেনেদৰে সহায় কৰে সেই বিষয়ে অধ্যয়ন কৰা হৈছে।

গ) খেলতত্ত্ব ঃ

ৰাজনীতিৰ অধ্যয়নৰ ক্ষেত্রত খেল তত্ত্ব অন্যতম গুৰুত্বপূর্ণ তত্ত্ব। ৰাজনৈতিক পৰিঘটনা বুজিবলৈ কেইবাজনো ৰাজনীতি বিজ্ঞানীয়ে খেল তত্ত্বৰ ব্যৱহাৰ কৰিছে। এই তত্ত্বৰ ঘোষক মূলতঃ মার্টিন শ্বুবিক, কার্ল ডয়চ আৰু অস্কাৰ মর্গেনষ্টাৰন আদি গণিতজ্ঞ। খেল তত্ত্বই ৰাজনৈতিক ব্যৱস্থাটোক এটা সামগ্রিক গোট হিচাপে কল্পনা কৰে য'ত অভিনেতাসকলক দুজন প্রতিদ্বন্দ্বী খেলুৰৈ বুলি ধৰা হয়, যিয়ে বিপক্ষক পৰাস্ত কৰাৰ চেষ্টা কৰে। এই পন্থা অনুসৰি ৰাজনীতি বেলেগ বেলেগ অভিনেতাৰ মাজত খেলা খেলৰ বাহিৰে আন একো নহয়।

আচৰণবাদ ঃ

ৰাজনীতি, চিন্তা আৰু বিশ্লেষণৰ অধ্যয়নত আচৰণবাদক এক টার্নিং পইণ্ট হিচাপে গণ্য কৰা হৈছে। ইয়াক 'বিপ্লৱ' বুলি ধৰিব পাৰি কিয়নো প্রথমবাৰৰ বাবে ৰাজনৈতিক অধ্যয়নক 'ৰাজনীতিৰ বিজ্ঞান'লৈ ৰূপান্তৰিত কৰাৰ বাস্তৰিক প্রচেষ্টা ইয়াৰ দ্বাৰা চলোৱা হৈছিল। নামটোৱে কোৱাৰ দৰে আচৰণৰ দৃষ্টিভংগীয়ে কেৱল প্রতিষ্ঠানৰ ভূমিকা অধ্যয়ন নকৰি ৰাজনৈতিক আচৰণৰ অধ্যয়নৰ ওপৰত গুৰুত্ব আৰোপ কৰে। আচৰণবাদীসকলৰ মতামত এয়ে যে ৰাজনৈতিক প্রতিষ্ঠানৰ অধ্যয়ন কেৱল ৰাজনৈতিক ব্যৱস্থাৰ প্রকৃত ছবিখন লাভ কৰাত সহায় কৰিব নোৱাৰে। ৰাজনৈতিক ব্যৱস্থাৰ প্রকৃত ছবিখন পাবলৈ হ'লে আমি ৰাজনৈতিক পৰিঘটনাৰ প্রতি মানুহৰ আচৰণ আৰু মানুহৰ মনোভাৱৰ অধ্যয়নত গুৰুত্ব দিব লাগিব। ৰাজনীতি বিজ্ঞান অধ্যয়নৰ পদ্ধতি হিচাপে আচৰণৰ পদ্ধতিৰ তলত দিয়া বৈশিষ্ট্যসমূহ আছে—

- আচৰণগত দৃষ্টিভংগীৰ বিষয়বস্তু হৈছে ব্যক্তি, গোট আৰু অন্যান্য কার্য্যকলাপৰ 'আচৰণ'।
- ই আন্তঃশাখা প্রকৃতিৰ। যাৰ অর্থ হ'ল মানুহৰ আচৰণ বিভিন্ন অনুশাসনমূলক দৃষ্টিকোণৰ পৰা অধ্যয়ন কৰিব পাৰি।
- ইয়াত কোনো ৰাজনৈতিক পৰিঘটনা মূল্যবোধৰ অধ্যয়নৰ ওপৰত অধিক গুৰুত্ব দিয়া হয়। অর্থাৎ আচৰণবিদসকলে নিজৰ ব্যক্তিগত দৃষ্টিভংগীক অধ্যয়নৰ পৰা আঁতৰাই ৰাখে।
- আচৰণবিদসকলৰ চূড়ান্ত লক্ষ্য হৈছে এক অভিজ্ঞতাভিত্তিক আৰু ভৱিষ্যদ্বাণীমূলক তত্ত্ব গঢ়ি তোলা।
- চার্লছ মেৰিয়াম, ডেভিদ ইষ্টন, গ্রেহাম ৰালেছ, টেলকট পার্ছনছ, ৰবার্ট ডাহল আদি পণ্ডিতসকল এই পদ্ধতিৰ সৈতে জড়িত।
- ১৯৬০ চনৰ সময়ছোৱাত আচৰণগত চিন্তাধাৰাত কিছু ধৰণৰ পৰিৱর্তন ঘটিছিল যাৰ ফলত পৰৱর্তী আচৰণবাদৰ উত্থান ঘটিছিল। ইয়াত তথ্যৰ সৈতে একেলগে মূল্যবোধৰ অধ্যয়নৰ ওপৰত গুৰুত্ব দিয়া হয়।

মার্ক্সবাদী দৃষ্টিভংগী ঃ

ৰাজনৈতিক পৰিঘটনাৰ অধ্যয়নত শ্ৰেণী দৃষ্টিভংগী বুলি জনাজাত মার্ক্সীয় দৃষ্টিভংগীয়ে গুৰুত্বপূৰ্ণ ভূমিকা গ্ৰহণ কৰিছে। বিভিন্ন দিশত ই পৰম্পৰাগত আৰু অন্যান্য আধুনিক দুয়োটা পদ্ধতিৰ পৰা পৃথক। যদিও এই পদ্ধতিৰ উৎপত্তি কার্ল মার্ক্স আৰু এফ ইংলেছৰ চিন্তাধাৰাৰ পৰা হৈছিল, লেনিন, ষ্টেলিন, মাও-চে-টুং আৰু এণ্টনিঅ' গ্ৰামচি, ৰোজা লাক্সেমবার্গ, লুই আলথাছাৰ, নিকোছ পৌলাণ্ট্জাছ, ৰালফ মিলিবেণ্ড আদি সমসাময়িক মার্ক্সীয় দার্শনিকসকল এই পদ্ধতিৰ সৈতে জড়িত।

মার্ক্সবাদৰ মতে ৰাজনীতি হৈছে সমাজৰ শ্ৰেণী সম্পর্ক আৰু শ্ৰেণী সংগ্ৰামৰ অধ্যয়ন। মার্ক্সে দৃঢ়তাৰে কৈছিল যে সমাজৰ প্ৰতিটো ৰূপতে দুটা প্ৰতিদ্বন্দ্বিতামূলক শ্ৰেণী থাকে- ধনী আৰু নিধনী। তেওঁৰ বাবে ৰাজনীতি ধনী আৰু নিধনী মাজৰ সংগ্ৰামৰ বাহিৰে আন একো নহয়। মার্ক্সীয় দৃষ্টিভংগী অনুসৰি অর্থনৈতিক অৱস্থা আৰু অর্থনৈতিকভাৱে অভিমুখী কার্য্যই সামাজিক গাঁথনিৰ 'আধাৰ' গঠন কৰিছিল আৰু ই মানৰ কার্যকলাপৰ আন সকলো দিশতে প্ৰভাৱ পেলাইছে। গতিকে ৰাজনৈতিক পৰিঘটনা যদি কোনোবাই অধ্যয়ন কৰিবলগীয়া হয়, তেন্তে তেওঁ সমাজত প্ৰচলিত অর্থনৈতিক পার্থক্যসমূহ পর্যবেক্ষণ কৰিব লাগিব।

অগ্ৰগতি নিৰীক্ষণ

প্ৰশ্ন নং ৫ ঃ আধুনিক পদ্ধতিৰ অর্থ লিখা।

প্ৰশ্ন নং ৬ ঃ আধুনিক পদ্ধতিৰ যিকোনো চাৰিটা বৈশিষ্ট্য উল্লেখ কৰা ?

প্ৰশ্ন নং ৭ ঃ আধুনিক পদ্ধতিক কিয় আন্তঃশাখা প্ৰকৃতিৰ বুলি কোৱা হয়?

প্ৰশ্ন নং ৮ ঃ আধুনিক ৰাজনৈতিক বিশ্লেষণৰ বাবে চিষ্টেমছ এপ্ৰ'চ কি?

২.৫ পৰম্পৰাগত আৰু আধুনিক দৃষ্টিভংগীৰ মাজৰ পার্থক্য

ৰাজনীতি বিজ্ঞান অধ্যয়নৰ পৰম্পৰাগত আৰু আধুনিক দৃষ্টিভংগীৰ মাজত কিছু মৌলিক পার্থক্য আছে। এইবোৰ তলত দিয়া ধৰণৰ ঃ—

i) দুয়োটাৰ মাজত সময়ে সময়ে পার্থক্য থাকে। দ্বিতীয় বিশ্বযুদ্ধৰ পূৰ্বে প্ৰচলিত দৃষ্টিভংগী সমূহক পৰম্পৰাগত দৃষ্টিভংগী বুলি জনা যায় আনহাতে দ্বিতীয় বিশ্বযুদ্ধৰ পিছত যিবোৰ পদ্ধতি বিকশিত হৈছে সেইবোৰক ৰাজনীতি বিজ্ঞান অধ্যয়নৰ আধুনিক দৃষ্টিভংগী বুলি জনা যায়।

ii) 'তথ্য-মূল্যৰ দ্বৈততা'ৰ বিন্দুৰ পৰা আমি দুয়োটাৰ মাজত পার্থক্য নির্ণয় কৰিব পাৰো। পৰম্পৰাগত দৃষ্টিভংগীসমূহ চৰিত্ৰগতভাৱে নীতিগত আৰু সেয়েহে এইবোৰ মূল্যবোধেৰে ভৰপূৰ আনহাতে আধুনিক দৃষ্টিভংগীসমূহ অভিজ্ঞতাভিত্তিক আৰু সেইবাবেই ই মূল্যবোধৰ নিৰপেক্ষ বা আমি ক'ব পাৰো যে ইহঁত তথ্যভিত্তিক।

iii) পৰিসৰৰ পৰা আমি দুয়োটাৰ মাজত পার্থক্য লক্ষ্য কৰিব পাৰিলোঁ। পৰম্পৰাগত পদ্ধতিৰ পৰিসৰ অতি সংকীর্ণ কাৰণ ই ৰাষ্ট্ৰ আৰু চৰকাৰৰ দৰে কিছুমান সংকীর্ণ আৰু আনুষ্ঠানিক ৰাজনৈতিক প্ৰতিষ্ঠান, কার্যবাহী, বিধায়িনী দল আদিৰ দৰে চৰকাৰৰ তিনিটা অংগৰ সৈতে জড়িত। ইয়াৰ বিপৰীতে আধুনিক দৃষ্টিভংগীৰ পৰিসৰ অতি বহল কাৰণ ই ৰাজনৈতিক পৰিঘটনাৰ আনুষ্ঠানিক আৰু অনানুষ্ঠানিক দুয়োটা দিশ সামৰি লয়।

iv) সীমিত বনাম চিৰন্তন চৰিত্ৰৰ পৰা পৰম্পৰাগত আৰু আধুনিক পদ্ধতিৰ মাজত পার্থক্য কৰিব পাৰি। পৰম্পৰাগত দৃষ্টিভংগীসমূহ সীমিত প্ৰকৃতি হোৱাৰ অর্থ দ্বিতীয় বিশ্বযুদ্ধৰ আগতে ৰাজনীতিৰ অধ্যয়ন কেৱল পশ্চিমীয়া দেশসমূহতহে সীমাবদ্ধ আছিল। ইয়াৰ বিপৰীতে আধুনিক পদ্ধতিসমূহ এই অর্থত সার্বজনীন। ইয়াৰ অধ্যয়নত বিশ্বৰ পশ্চিমীয়া আৰু অপশ্চিমীয়া, অগণতান্ত্ৰিক আৰু অর্থনৈতিকভাৱে

পিছপৰা ব্যৱস্থা দুয়োটাৰে পৰিঘটনা সামৰি লোৱা হৈছে।

v) স্থিতিশীল বনাম গতিশীল প্ৰকৃতি হৈছে আন এটা পাৰ্থক্যৰ বিন্দু। পৰম্পৰাগত দৃষ্টিভংগীয়ে ৰাজনীতিৰ অধ্যয়নত ৰাষ্ট্ৰৰ সাৰ্বভৌমত্ব, আমোলাতন্ত্ৰ, ন্যায়পালিকা আদি কিছুমান স্থিতিশীল উপাদান অন্তৰ্ভুক্ত কৰিছিল যদিও আধুনিক পদ্ধতি পৰম্পৰাগত পদ্ধতিতকৈ উন্নত এই অৰ্থত যে স্থিতিশীল উপাদানৰ উপৰিও আধুনিক দৃষ্টিভংগীয়ে ৰাজনৈতিক পৰিঘটনা বুজিবলৈ ৰাজনৈতিক দল, হেঁচা গোট, ৰাজনৈতিক আচৰণ আদি গতিশীল উপাদানৰ ওপৰত অধিক গুৰুত্ব আৰোপ কৰিছে।

vi) পৰম্পৰাগত দৃষ্টিভংগীত আন্তঃশাখা চৰিত্ৰৰ অভাৱ। আধুনিক দৃষ্টিভংগী সমূহ মূলতঃ আন্তঃশাখাগত প্ৰকৃতিৰ।

vii) মনোগ্ৰাফিক বনাম আন্তৰাষ্ট্ৰীয় চৰিত্ৰ পাৰ্থক্যৰ কেন্দ্ৰবিন্দু। পৰম্পৰাগত দৃষ্টিভংগীসমূহ একক অৰ্থাৎ একক দেশ বা একক ৰাজনৈতিক প্ৰতিষ্ঠানৰ অধ্যয়ন ইয়াৰ মূল বৈশিষ্ট্য। আনহাতে আধুনিক পদ্ধতিসমূহ তুলনামূলক আৰু ইয়াৰ দ্বাৰা আন্তঃসাংস্কৃতিক আৰু আন্তৰাষ্ট্ৰীয় অধ্যয়নত অধিক গুৰুত্ব দিয়া হৈছে।

viii) পৰম্পৰাগত দৃষ্টিভংগী সমূহ এই অৰ্থত বৰ্ণনাত্মক। তেওঁলোকে অতীতৰ পৰিঘটনাসমূহ ঐতিহাসিকভাৱে বৰ্ণনা কৰি ৰাজনৈতিক পৰিঘটনাসমূহ অধ্যয়ন কৰিব বিচাৰে। আনহাতে আধুনিক দৃষ্টিভংগীসমূহ বিশ্লেষণাত্মক। তেওঁলোকে ৰাজনৈতিক পৰিঘটনা কিয়, কেনেকৈ, কেতিয়া, কি আৰু ক'ত সংঘটিত হয় তাৰ ওপৰত গুৰুত্ব আৰোপ কৰে।

ix) পৰম্পৰাগত দৃষ্টিভংগীয়ে ৰাজনৈতিক আচৰণৰ অধ্যয়নক গুৰুত্ব নিদিয়ে। ইয়াৰ বিপৰীতে আধুনিক পদ্ধতিসমূহক পৰম্পৰাগত পদ্ধতিসমূহৰ উন্নতি বুলি ধৰিব পাৰি কাৰণ ইয়াত ৰাজনৈতিক পৰিঘটনা অধ্যয়নৰ বাবে মানুহৰ আচৰণৰ অধ্যয়নক অগ্ৰাধিকাৰ দিয়া হয়।

পৰম্পৰাগত দৃষ্টিভংগী আৰু আধুনিক দৃষ্টিভংগীৰ মাজত এনে পাৰ্থক্য থকাৰ পিছতো আমি ক'ব নোৱাৰো যে দুয়োটা ইটোৱে সিটোৰ বিপৰীতমুখী। ইহঁতৰ কিছুমান দিশ মিল আছে। উদাহৰণস্বৰূপে, আচৰণ আৰু আচৰণৰ পিছৰ পদ্ধতি আধুনিক পদ্ধতি। যদিও বাস্তৱ-মূল্যৰ দ্বৈততাৰ ভিত্তিত আচৰণৰ দৃষ্টিভংগী পৰম্পৰাগত দৃষ্টিভংগীৰ পৰা পৃথক, তথাপিও আমি আচৰণবাদৰ পিছৰ আৰু পৰম্পৰাগত পদ্ধতিৰ মাজত সামঞ্জস্যতা বিচাৰি পাওঁ। উত্তৰ-আচৰণবাদে পুনৰ পৰম্পৰাবাদৰ ফালে ঘূৰি আহে মূল্যবোধৰ স্থানৰ ওপৰত গুৰুত্ব আৰোপ কৰি। গতিকে পৰম্পৰাগত পদ্ধতি আৰু আধুনিক পদ্ধতিক পাৰস্পৰিকভাৱে ব্যতিক্ৰমী বুলি গণ্য কৰাতকৈ দুয়োটাৰে এটা স্তৰত বহু দিশত পৰস্পৰৰ সম্পৰ্ক আছে বুলি ক'ব পাৰি। এইদৰে আধুনিক দৃষ্টিভংগী সমূহক ৰাজনৈতিক পৰিঘটনাসমূহ অধ্যয়নৰ পৰম্পৰাগত দৃষ্টিভংগীটোক সম্পূৰ্ণ প্ৰত্যাখ্যান কৰা হয় বুলি ব্যাখ্যা কৰিব নোৱাৰি, বৰঞ্চ ইয়াক আধুনিক দৃষ্টিভংগী সমূহৰ বাবে ভেটি প্ৰদান কৰা পৰম্পৰাগত দৃষ্টিভংগী সমূহৰ কিছুমান মৌলিক ধাৰণাক বৃদ্ধি কৰাৰ উপায় হিচাপে গণ্য কৰিব পাৰি, যিয়ে ইয়াক মূল্যৱান অন্তৰ্দৃষ্টি প্ৰদান কৰে।

অগ্ৰগতি নিৰীক্ষণ

প্ৰশ্ন নং ৯ ঃ পৰম্পৰাগত আৰু আধুনিক দৃষ্টিভংগীৰ মাজত যিকোনো চাৰিটা পাৰ্থক্য উল্লেখ কৰা।

২.৬ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ

- ৰাজনীতি বিজ্ঞান অধ্যয়নৰ দৃষ্টিভংগী ৰ অৰ্থ হ'ল এনে সঁজুলি, কৌশল আৰু পদ্ধতিৰ ব্যৱহাৰ যাৰ দ্বাৰা আমাৰ ৰাজনীতি অধিক বোধগম্য হয়।
- তথ্য-মূল্যৰ দ্বৈততাৰ মূল ভিত্তিত দৃষ্টিভংগীসমূহক দুটা ভাগত ভাগ কৰা হয়— গতানুগতিক আৰু আধুনিক।
- পৰম্পৰাগত দৃষ্টিভংগীসমূহ মূলতঃ বৰ্ণনাত্মক, অতুলনীয় আনুষ্ঠানিক, সীমিত, স্থিতিশীল আৰু একক প্ৰকৃতিৰ।

- দ্বিতীয় বিশ্বযুদ্ধৰ অন্ত পৰাৰ পিছত পৰম্পৰাগত পন্থাৰ প্ৰতিক্ৰিয়া হিচাপে আধুনিক দৃষ্টিভংগী ৰ উত্থান ঘটিছিল। আধুনিক পদ্ধতিসমূহ তথ্যৰ ওপৰত ভিত্তি কৰি অভিজ্ঞতাভিত্তিক।
- বিভিন্ন আধুনিক পদ্ধতিৰ ভিতৰত আচৰণৰ দৃষ্টিভংগীয়ে বিশিষ্ট স্থান লাভ কৰিছে। ই ৰাজনীতি বিজ্ঞানক প্ৰাকৃতিক বিজ্ঞানলৈ ৰূপান্তৰিত কৰিব বিচাৰে।
- ৰাজনৈতিক পৰিঘটনাৰ অধ্যয়নত মাৰ্ক্সবাদী দৃষ্টিভংগীৰ নিজস্ব স্থান আছে। ই শ্ৰেণী দৃষ্টিকোণৰ পৰা ৰাজনীতি অধ্যয়ন কৰিব বিচাৰে।

২.৭ অধিক জানিবলৈ

1.Maheswari, S.R. (2001). Comparative Government and Politics. Agra: Laxmi Narain Agarwal.
2. Rathod, P.B. (2006). Political Analysis.Delhi: ABD Publishers.
3. Dahi, R.A. (2004). Modern Political Analysis. New Delhi: Prentice Hall of India Pvt. Ltd.

২.৮ অগ্ৰগতিৰ খতিয়ান

১ নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ method আৰু approach শব্দ দুটাৰ মাজত এটা দ্বৈততা আছে। দৃষ্টিভংগী হৈছে এটা বহল শব্দ যিয়ে ইয়াৰ ভিতৰত পদ্ধতিসমূহ অন্তৰ্ভুক্ত কৰে। এপ্ৰ'চে 'কি অনুসন্ধান' আৰু 'কেনেকৈ সোধা-পোছা কৰিব' দুয়োটাৰে সৈতে জড়িত। কিন্তু পদ্ধতিয়ে কেৱল ৰাজনৈতিক পৰিঘটনাবোৰ কেনেকৈ সোধা-পোছা কৰিব লাগে সেই বিষয়েহে আলোচনা কৰে।

২ নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ চাৰিটা পদ্ধতি পৰম্পৰাগত পদ্ধতিৰ শ্ৰেণীৰ অন্তৰ্গত। এইবোৰ মূলতঃ দাৰ্শনিক, ঐতিহাসিক, আইনী আৰু প্ৰতিষ্ঠানিক। এই পদ্ধতিসমূহৰ এটা সাধাৰণ বৈশিষ্ট্য হ'ল ইয়াত নীতিগত অধ্যয়নত অধিক গুৰুত্ব দিয়া হয়, সেয়েহে ই মূল্যবোধেৰে ভৰপূৰ।

৩ নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ ৰাজনৈতিক দৰ্শন শব্দটো ৰাজনীতি আৰু দৰ্শনৰ মাজত মিশ্ৰণৰ উৎপাদন।

৪ নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ সঁচা

৫ নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ আধুনিক দৃষ্টিভংগীয়ে এনে ৰাজনৈতিক পৰিঘটনাসমূহ অধ্যয়ন কৰিব বিচাৰে যিবোৰ সাংবিধানিক লগতে অতিৰিক্ত সাংবিধানিক, চৰকাৰী লগতে বেচৰকাৰী, আইনী লগতে অতিৰিক্ত আইনী, আনুষ্ঠানিক লগতে অনানুষ্ঠানিক।

৬ নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ (ক) আধুনিক দৃষ্টিভংগীসমূহ সীমিত নহয়; ইয়াৰ ভিতৰত এছিয়া, আফ্ৰিকা আৰু লেটিন আমেৰিকা পশ্চিম আৰু নতুনকৈ স্বাধীন ৰাষ্ট্ৰ দুয়োখনেই অন্তৰ্ভুক্ত।

৭ নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ আধুনিক দৃষ্টিভংগী গতিশীল কাৰণ ইয়াত অৰাজনৈতিক, অনানুষ্ঠানিক শক্তিয়ে ৰাজনৈতিক পৰিঘটনাক কেনেদৰে প্ৰভাৱিত কৰিছে তাৰ ওপৰত গুৰুত্ব আৰোপ কৰিছে।

৮ নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ আধুনিক দৃষ্টিভংগী সমূহ আন্তঃশাখা প্ৰকৃতিৰ, সেয়েহে ৰাজনীতি বিজ্ঞানৰ অধ্যয়নত কিছুমান নতুন পদ্ধতিৰ উন্মেষ ঘটিছে। যেনে— সমাজবিজ্ঞানৰ দৃষ্টিভংগী, মানসিক দৃষ্টিভংগী, অৰ্থনৈতিক দৃষ্টিভংগী, পৰিমাণগত দৃষ্টিভংগী আদিৰ উন্মেষ ঘটিছিল।

৯ নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ ব্যৱস্থাৰ পদ্ধতি হৈছে আধুনিক দৃষ্টিভংগীৰ অন্যতম গুৰুত্বপূৰ্ণ অংশ।। ই কিছু নতুন শব্দৰ প্ৰৱৰ্তনেৰে ৰাজনীতি বিজ্ঞানৰ পৰিসৰ বহল কৰিছে। আগতে আমি কথা পাতিছিলো ৰাজ্য, চৰকাৰ,

সংবিধান আদি, কিন্তু আজি আমি এই সকলোবোৰ কথাকে সামৰি লোৱা 'ৰাজনৈতিক ব্যৱস্থা' শব্দটো ব্যৱহাৰ কৰিছো আৰু এই শব্দটো ব্যৱস্থা তত্ত্বৰ উৎপাদন।

২.৯ আৰ্হি প্ৰশ্ন

প্ৰশ্ন ১ ঃ পৰম্পৰাগত দৃষ্টিভংগীক কিয় সীমিত বুলি কোৱা হয়?

প্ৰশ্ন ২ ঃ ঐতিহাসিক দৃষ্টিভংগীৰ দুটা দোষ উল্লেখ কৰা।

প্ৰশ্ন ৩ ঃ আধুনিক পদ্ধতিৰ দুটা মূল বৈশিষ্ট্য আঙুলিয়াই দিয়া।

প্ৰশ্ন ৪ ঃ সমসাময়িক চাৰিজন মাৰ্ক্সবাদীৰ নাম লিখা।

প্ৰশ্ন ৫ ঃ ৰাজনীতি অধ্যয়নৰ বাবে ক্ষমতাৰ দৃষ্টিভংগী বুলিলে আপুনি কি বুজাব বিচাৰিছে?

প্ৰশ্ন ৬ ঃ ৰাজনীতি অধ্যয়ন কৰিবলৈ গোট তত্ত্বৰ লগত জড়িত দুজন চিন্তাবিদৰ নাম উল্লেখ কৰা।

প্ৰশ্ন ৭ ঃ আধুনিক ৰাজনৈতিক বিশ্লেষণ অধ্যয়নৰ প্ৰধান পৰম্পৰাগত দৃষ্টিভংগীসমূহ ব্যাখ্যা কৰা। ইয়াৰ দোষ কি?

প্ৰশ্ন ৮ ঃ আধুনিক ৰাজনৈতিক বিশ্লেষণ অধ্যয়নৰ বাবে পৰম্পৰাগত দৃষ্টিভংগীৰ মূল বৈশিষ্ট্যসমূহ ব্যাখ্যা কৰা।

প্ৰশ্ন ৯ ঃ আধুনিক ৰাজনৈতিক বিশ্লেষণ অধ্যয়ন কৰিবলৈ পৰম্পৰাগত আৰু আধুনিক দৃষ্টিভংগীৰ মাজত তুলনামূলক অধ্যয়ন কৰা।

****

অধ্যায় ৩ ঃ আচৰণবাদ আৰু উত্তৰ আচৰণবাদ

অধ্যায় গাঁথনি

৩.১ উদ্দেশ্য

৩.২ পৰিচয়

৩.৩ আচৰণবাদৰ অর্থ

৩.৩.১ ডেভিদ ইষ্টনৰ আচৰণবাদৰ বৌদ্ধিক আধাৰশিলা

৩.৩.২ পৰম্পৰাগত পদ্ধতিৰ প্ৰকৃতি

৩.৪ উত্তৰ আচৰণবাদ : অর্থ আৰু প্ৰকৃতি

৩.৪.১ উত্তৰ আচৰণবাদৰ প্ৰকৃতি

৩.৪.২ প্ৰাসংগিকতাৰ ধৰ্মবিশ্বাস (Credo of Relevance)

৩.৫ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ

৩.৬ অধিক জানিবলৈ

৩.৭ অগ্ৰগতিৰ খতিয়ান

৩.৮ আৰ্হি প্ৰশ্ন

৩.১ উদ্দেশ্য

এই অধ্যায়টি অধ্যয়ন কৰি আপুনি —

- আচৰণবাদৰ অর্থ ব্যাখ্যা কৰিব পাৰিব।
- আচৰণবাদৰ ওপৰত ডেভিদ ইষ্টনৰ মতামত, ইয়াৰ পৰিসৰ আৰু তাৎপর্যৰ বিষয়ে আলোচনা কৰিব পাৰিব ।
- আচৰণবাদৰ বিৰুদ্ধে কৰা সমালোচনাৰ বর্ণনা কৰিব পাৰিব।
- উত্তৰ আধুনিকতাবাদৰ ধাৰণাটো ব্যাখ্যা কৰিব পাৰিব
- উত্তৰ আচৰণবাদৰ প্ৰকৃতি, পৰিসৰ আৰু প্ৰাসংগিকতাৰ বিষয়ে আলোচনা কৰিব পাৰিব।

৩.২ পৰিচয়

এই অধ্যায়টোৰে আপোনাক আচৰণবাদৰ সৈতে পৰিচয় কৰায় যিটো, ১৯৫০ চনৰ পৰা ১৯৭০ চনলৈকে আমেৰিকাৰ সমাজ বিজ্ঞানত প্ৰধান হৈ পৰিছিল। বিজ্ঞানৰ ঐক্য আৰু মানৱ আচৰণৰ ঐক্যৰ বিশ্বাসৰ ওপৰত ভিত্তি কৰি আচৰণবাদী পণ্ডিতসকলে ৰাজনৈতিক প্ৰক্ৰিয়াৰ অধ্যয়নৰ বাবে বৈজ্ঞানিক, পৰিমাণগত পদ্ধতি বিকশিত কৰিছিল আৰু সামাজিক আধুনিক ৰাজনৈতিক বিশ্লেষণৰ পৰা আমদানি কৰা বহুতো তত্ত্ব আৰু পদ্ধতিৰ বাবে এই শাখাটো মুকলি কৰি দিছিল। আচৰণবাদ আৰু উত্তৰ আচৰণবাদ গাণিতিক বিজ্ঞান। ৰাজনৈতিক পৰিঘটনাতো বিজ্ঞানৰ পদ্ধতি থাকিব পাৰে বুলি তেওঁলোকে বিশ্বাস কৰাৰ বাবেই আচৰণবাদীসকলে এই শাখাৰ নীতিগত পৰম্পৰাক পিঠি দি ৰাজনৈতিক দর্শনৰ ঠাইত বিজ্ঞানৰ দর্শন ল'লে, যাৰ ফলত অভিজ্ঞতাভিত্তিক পৰীক্ষা আৰু ব্যাখ্যা নির্মাণৰ বাবে ধাৰণা, অনুমান, তত্ত্ব আৰু নিয়ম প্ৰণয়নৰ বাবে নতুন মান স্থাপন কৰিলে। যদিও আচৰণবাদৰ আৰ্হিগত ৰাজত্ত আশীৰ দশকৰ পাছতো স্থায়ী নহ'ল, তথাপি ই এই শাখাটোক ইমানেই গভীৰভাৱে ৰূপান্তৰিত কৰিছে যে আজিও ই অপৰিহার্য হৈ আছে।

উত্তৰ আচৰণবাদ বুলিও জনাজাত নব্য আচৰণবাদ আছিল ৰাজনীতিৰ অধ্যয়নত আচৰণবাদী পদ্ধতিৰ আধিপত্যৰ বিৰুদ্ধে এক প্ৰতিক্ৰিয়া। উত্তৰ আচৰণবাদী চিন্তাধাৰাৰ অন্যতম মূল ব্যক্তি আছিল ডেভিদ ইষ্টন যি

প্ৰথমে "আচৰণ বিপ্লৱ"ৰ অন্যতম আগশাৰীৰ সমৰ্থক আছিল। উত্তৰ আচৰণবাদীসকলে দাবী কৰিছিল যে আচৰণবাদী গৱেষণাৰ কথিত মূল্য-নিৰপেক্ষতা থকাৰ পিছতো ই সামাজিক পৰিৱৰ্তনৰ পৰিৱৰ্তে যথাৰ্থ অৱস্থা আৰু সামাজিক সংৰক্ষণৰ প্ৰতি আকৃষ্ট।

৩.৩ আচৰণবাদৰ অৰ্থ

আচৰণবাদ (বা আচৰণবাদ) হৈছে ৰাজনীতি বিজ্ঞানৰ এক পদ্ধতি যিটো ১৯৩০ চনত আমেৰিকাত উত্থান ঘটিছিল। ই আচৰণ বিজ্ঞানৰ উত্থানৰ সৈতে জড়িত, প্ৰাকৃতিক বিজ্ঞানৰ আৰ্হিত আচৰণবাদে দাবী কৰে যে ই ৰাজনৈতিক আচৰণক নিৰপেক্ষ দৃষ্টিকোণৰ পৰা ব্যাখ্যা কৰিব পাৰে। আচৰণবাদে ব্যক্তিৰ আচৰণ, কাৰ্য আৰু কাৰ্যসমূহ পৰীক্ষা কৰিব বিচাৰে। বিভিন্ন সামাজিক পৰিৱেশত বিধান মণ্ডল, কাৰ্যবাহী, ন্যায়পালিকা আৰু গোটৰ দৰে প্ৰতিষ্ঠানৰ বৈশিষ্ট্যৰ পৰিৱৰ্তে ইয়াৰ আচৰণৰ বিষয়ে ব্যাখ্যা কৰিব বিচাৰে কাৰণ ই ৰাজনৈতিক ব্যৱস্থাৰ সৈতে জড়িত। ডেভিদ ইষ্টনে ১৯৫০ চনত আচৰণবাদক আচৰণবাদৰ পৰা প্ৰথমবাৰৰ বাবে পৃথক কৰিছিল (আচৰণবাদটোৱেই আটাইতকৈ বেছি মনোবিজ্ঞানৰ সৈতে জড়িত)। গতিকে কিছুমানে আচৰণবাদক প্ৰাকৃতিক বিজ্ঞানৰ পদ্ধতিসমূহ মানুহৰ আচৰণত প্ৰয়োগ কৰাৰ প্ৰয়াস বুলি ক'ব বিচাৰে।

আচৰণবাদ শব্দটোৰ লগত কোনো নিৰ্দিষ্ট সংজ্ঞা জড়িত নহয়। বিভিন্ন পণ্ডিতে ইয়াৰ বেলেগ বেলেগ সংজ্ঞা নিৰূপণ কৰিছে। পৰম্পৰাগতভাৱে এই পদ্ধতিৰ আৱিৰ্ভাৱ হৈছিল আমেৰিকাত। ই কেৱল বস্তুনিষ্ঠতাৰ ওপৰত দৃষ্টিভংগীৰ পৰম্পৰাগত গুৰুত্ব পৰিমাণগতভাৱে ভংগ কৰিছিল। ই ৰাজনৈতিক আচৰণৰ ব্যাখ্যা এটাৰ পৰা কৰা বুলি দাবী কৰে। আচৰণবাদৰ দৃষ্টিভংগী নিৰপেক্ষ। আচৰণবাদ হৈছে ১৯৫০ চনৰ পৰা ১৯৭০ চনলৈকে আমেৰিকাৰ সমাজ বিজ্ঞানত প্ৰধান হৈ পৰা এটা আৰ্হি। বিজ্ঞানৰ ঐক্য আৰু মানৱ আচৰণৰ ঐক্যৰ বিশ্বাসৰ ভিত্তিত আচৰণবাদী পণ্ডিতসকলে ৰাজনৈতিক প্ৰক্ৰিয়াৰ অধ্যয়নৰ বাবে বৈজ্ঞানিক, পৰিমাণগত পদ্ধতি বিকশিত কৰিছিল আৰু এই শাখাটো বিস্তৃত পৰিসৰৰ তত্ত্ব, সামাজিক আৰু গাণিতিক বিজ্ঞানৰ পৰা আমদানি কৰা পদ্ধতি। যদিও আচৰণবাদৰ আৰ্হিগত ৰাজত্ব ১৯৬০ চনৰ পিছতো স্থায়ী নহ'ল, তথাপি ই ৰাজনীতি বিজ্ঞানক ইমানেই গভীৰভাৱে প্ৰভাৱিত কৰিছে যে আজিও ই অপৰিহাৰ্য হৈ আছে।

কিছুমান গৱেষকৰ মতে "আচৰণবাদ হৈছে ৰাজনীতি বিজ্ঞানৰ এনে এক আন্দোলন যিয়ে ৰাজনৈতিক কৰ্তাৰ কেৱল পৰ্যবেক্ষণযোগ্য আচৰণ বিশ্লেষণ কৰাত জোৰ দিয়ে"। আন কিছুমানৰ বাবে "আচৰণবাদ হৈছে এনে এক বিশ্বাস যিয়ে জোৰ দি কয় যে সামাজিক তত্ত্ব কেৱল পৰ্যবেক্ষণযোগ্য আচৰণৰ ভিত্তিতহে নিৰ্মাণ কৰিব পাৰি আৰু কৰিব লাগে কাৰণ কেৱল এনে আচৰণেহে গৱেষণাৰ বাবে পৰিমাণীকৰণযোগ্য তথ্য প্ৰদান কৰে"। ইয়াত এটা গ্ৰহণযোগ্য বৈজ্ঞানিক তত্ত্বৰ বাবে ব্যক্তিৰ ৰাজনৈতিক আচৰণৰ ওপৰত গুৰুত্ব দিয়া হৈছে। কৰ্তাসকলৰ ৰাজনৈতিক আচৰণেই ৰাজনীতিৰ কেন্দ্ৰীয় দিশ গঠন কৰে। গতিকে আচৰণবাদে আনুষ্ঠানিক ৰাজনৈতিক প্ৰতিষ্ঠানসমূহৰ পৰা দৃষ্টি আঁতৰাই আনি ব্যক্তি আৰু গোটসমূহৰ ৰাজনৈতিক আচৰণৰ ওপৰত গুৰুত্ব আৰোপ কৰে।

মন কৰিবলগীয়া যে, ডেভিদ ট্ৰুমেনে ১৯৫১ চনত প্ৰকাশিত তেওঁৰ বিখ্যাত ৰচনাখনত কৈছিল "ৰাজনৈতিক আচৰণ বুলিলে মানুহ আৰু গোটসমূহৰ সেইবোৰ কাৰ্য আৰু পাৰস্পৰিক ক্ৰিয়াক বুজায়, যিবোৰ শাসন প্ৰক্ৰিয়াৰ সৈতে জড়িত।"ডেভিদ ট্ৰুমেন আচৰণবাদৰ এজন জনাজাত প্ৰতিষ্ঠাপক। অৰ্থাৎ আচৰণবাদক পৰ্যবেক্ষণ কৰা আৰু পৰ্যবেক্ষণযোগ্য মানৱ আচৰণৰ ক্ষেত্ৰত চৰকাৰৰ সকলো পৰিঘটনা বুলি সংজ্ঞা নিৰূপণ কৰিব পাৰি।

৩.৩.১ ডেভিদ ইষ্টনৰ আচৰণবাদৰ বৌদ্ধিক আধাৰশিলা

ইষ্টনে তেওঁৰ বিখ্যাত গ্ৰন্থ "A Framework for Political Analysis"("এ ফ্ৰেমৱৰ্ক ফৰ পলিটিকেল এনালাইচিছ)"(১৯৬৫)ত আচৰণৰ দৃষ্টিভংগীক ৰাজনৈতিক আন্দোলন হিচাপে গণ্য কৰিছিল। এই পদ্ধতিত মূল্যহীন গৱেষণাৰ ওপৰত গুৰুত্ব দিয়া হৈছিল যিয়ে ৰাজনীতি বিজ্ঞানৰ অধ্যয়নৰ ক্ষেত্ৰত চিন্তা প্ৰক্ৰিয়াত এক বিপ্লৱ কঢ়িয়াই আনিছিল। ইষ্টনে কৈছে যে, অনুমান আৰু উদ্দেশ্যৰ আচৰণবাদে

ৰাজনৈতিক বিশ্লেষণৰ বাবে বৌদ্ধিক আধাৰশিলা স্থাপন কৰে। এই বৌদ্ধিক আধাৰশিলাক ক্রেডো বোলা হয়। ধর্মীয় বিশ্বাস বা বৌদ্ধিক আধাৰশিলাক আচৰণবাদৰ অনুমান বুলিও বর্ণনা কৰিব পাৰি। ইষ্টনৰ মতে আচৰণবাদৰ বৌদ্ধিক আধাৰশিলা আঠটা প্রধান নীতিৰে গঠিত। সেইকেইটা হ'ল—

নিয়মানুৱর্তিতা ঃ ইয়াৰ অর্থ হৈছে ৰাজনৈতিক ক্ষেত্রত একতাৰ দৰে আচৰণ যিটো তত্ত্বৰ দৰে আলোচনাত প্রকাশ কৰিব পাৰি। আচৰণৰ দৃষ্টিভংগীয়ে বিশ্বাস কৰে যে ৰাজনৈতিক আচৰণত একতা আছে যিবোৰ ৰাজনৈতিক পৰিঘটনাৰ ব্যাখ্যা আৰু ভৱিষদ্বাণী কৰিবলৈ সাধাৰণীকৰণ বা তত্ত্বত প্রকাশ কৰিব পাৰি। কোনো বিশেষ পৰিস্থিতিত ব্যক্তিৰ ৰাজনৈতিক আচৰণ কম-বেছি পৰিমাণে একে হ'ব পাৰে। আচৰণৰ এনে নিয়মানুৱর্তিতাই গৱেষকক কোনো ৰাজনৈতিক পৰিস্থিতি বিশ্লেষণ কৰাৰ লগতে ভৱিষ্যতৰ ৰাজনৈতিক পৰিঘটনাসমূহৰ ভৱিষদ্বাণী কৰাত সহায় কৰিব পাৰে। এনে নিয়মানুৱর্তিতাৰ অধ্যয়নে ৰাজনীতি বিজ্ঞানক তথ্যৰে অধিক বিজ্ঞানভিত্তিক কৰি তোলে।

নীৰিক্ষণ ঃ ইয়াৰ অর্থ হ'ল এনে তত্ত্বৰ দৰে বক্তব্যৰ বৈধতা পৰীক্ষা কৰিব পৰা যায়। আচৰণবাদীসকলে কোনো কথাকে অনুমোদিত বুলি মানি ল'ব নিবিচাৰে। সেয়েহে তেওঁলোকে সকলোখিনি পৰীক্ষা-নিৰীক্ষা কৰাৰ ওপৰত গুৰুত্ব দিয়ে। তেওঁলোকৰ মতে যিটো পৰীক্ষা কৰিব নোৱাৰি সেয়া বিজ্ঞান নহয়।

কৌশল ঃ কৌশলৰ অর্থ হ'ল, তথ্য আহৰণ আৰু ব্যাখ্যাৰ উপায়। আচৰণবিদসকলে সেই গৱেষণা সঁজুলি আৰু পদ্ধতিসমূহৰ ব্যৱহাৰৰ ওপৰত গুৰুত্ব আৰোপ কৰে যিয়ে বৈধ, নির্ভৰযোগ্য আৰু তুলনামূলক তথ্য সৃষ্টি কৰে। এজন গৱেষকে নমুনা জৰীপ, গাণিতিক আর্হি, অনুকৰণ আদি অত্যাধুনিক সঁজুলিৰ ব্যৱহাৰ কৰিব লাগিব।

পৰিমাণ নির্ণয় ঃ পৰিমাণ নির্ণয়ৰ অর্থ হ'ল, নিখুঁট তথ্য লিপিবদ্ধ কৰা। তথ্য সংগ্রহ কৰাৰ পিছত গৱেষকে সেই তথ্যসমূহ জুখি লৈ পৰিমাণ নির্ণয় কৰিব লাগে।

মূল্যবোধ ঃ ইয়াৰ অর্থ হ'ল, বস্তুনিষ্ঠ বৈজ্ঞানিক অনুসন্ধান মূল্য নিৰপেক্ষ হ'ব লাগিব। আচৰণবাদীসকলে তথ্যক মূল্যবোধৰ পৰা পৃথক কৰাত গভীৰভাৱে গুৰুত্ব আৰোপ কৰিছে। তেওঁলোকে বিশ্বাস কৰে যে বস্তুনিষ্ঠ গৱেষণা কৰিবলৈ হ'লে মূল্যবোধ থাকিব লাগিব। ইয়াৰ অর্থ হ'ল, গৱেষকৰ কোনো পূর্ব ধাৰণা বা পক্ষপাতদুষ্ট দৃষ্টিভংগী থাকিব নালাগে।

পদ্ধতিগতকৰণ ঃ ইয়াৰ অর্থ হ'ল, তত্ত্ব আৰু গৱেষণাৰ মাজত এক ঘনিষ্ঠ আন্তঃসম্পর্ক থকাটো প্রয়োজন। আচৰণবিদসকলৰ মতে ৰাজনীতি বিজ্ঞানৰ গৱেষণা পদ্ধতিগত হ'ব লাগিব। তত্ত্ব আৰু গৱেষণা একেলগে থাকিব লাগে।

বিশুদ্ধ বিজ্ঞান ঃ আচৰণবাদৰ আন এটা বৈশিষ্ট্য হ'ল ৰাজনীতি বিজ্ঞানক "বিশুদ্ধ বিজ্ঞান" হিচাপে গঢ়ি তোলা। "বিশুদ্ধ বিজ্ঞান" দিশটো ৰাজনীতিৰ তাত্ত্বিক বুজাবুজি আৰু ব্যৱহাৰিক সমস্যা সমাধানত তত্ত্বৰ প্রয়োগৰ মাজত এক যোগসূত্র গঢ়ি তোলাৰ দিশত নির্দেশিত। আচৰণবাদৰ মতে ৰাজনীতি বিজ্ঞানৰ অধ্যয়ন প্রমাণৰ দ্বাৰা পৰীক্ষা কৰা উচিত।

সংহতি ঃ আচৰণবাদে ৰাজনীতি বিজ্ঞানক অন্যান্য সমাজ বিজ্ঞানৰ সৈতে একত্রিত কৰাত বিশ্বাস কৰে। আচৰণবিদসকলৰ মতে ৰাজনীতি বিজ্ঞানক আন বিভিন্ন সমাজ বিজ্ঞান যেনে ইতিহাস, সমাজবিজ্ঞান আৰু অর্থনীতি আদিৰ পৰা পৃথক কৰা উচিত নহয়। এই পন্থাৰ মতে ৰাজনৈতিক পৰিঘটনাবোৰ সমাজৰ আন বিভিন্ন কাৰকৰ দ্বাৰা গঢ় লৈ উঠে আৰু সেয়েহে, ৰাজনীতি বিজ্ঞানক অন্য শাখাৰ পৰা পৃথক কৰাটো সমীচীন নহ'ব।

এইদৰে আচৰণবাদে অতিমাত্রাৰ সাধাৰণীকৰণৰ বিপৰীতে অধিক মাত্রাৰ নির্ভৰযোগ্যতাক প্রাধান্য প্রদান কৰিবলৈ ধৰিলে। মুঠতে আচৰণবাদে বৃহৎ পর্যায়ৰ সাধাৰণীকৰণৰ চেষ্টা নকৰি ক্ষুদ্র পর্যায়ৰ পৰিস্থিতিৰ ওপৰত গুৰুত্ব আৰোপ কৰিছিল।

৩.৩.২ সমালোচনা

১) আচৰণবাদৰ সমালোচকসকলে কয় যে আচৰণবাদীসকলে ধাৰণা কৰা ধৰণে ৰাজনীতি কেতিয়াও মূল্যহীন হ'ব নোৱাৰে।

২) সমালোচকৰ মতে আচৰণবাদ ফলাফলতকৈ কৌশলৰ প্ৰতিহে বেছি চিন্তান্বিত।

৩) সমালোচকসকলে কয় যে আচৰণবিদসকলে বৰ্তমানৰ সমস্যাসমূহৰ ওপৰত নহয়, মূলতঃ স্থিতিশীল বিষয়সমূহৰ ওপৰত অধ্যয়ন কেন্দ্ৰীভূত কৰি আহিছে।

৪) আচৰণবাদৰ অভিজ্ঞতাই মানুহৰ ৰাজনৈতিক আচৰণৰ সম্পৰ্কে কেৱল অনুকৰণ কৰা জ্ঞানহে প্ৰদান কৰে। সামগ্ৰিকভাৱে বিশ্বই সন্মুখীন হোৱা জৰুৰী সমস্যাসমূহ সমাধান কৰিবলৈ ই প্ৰকৃত জ্ঞান প্ৰদান নকৰে।

৫) আচৰণবিদসকলে ব্যক্তিৰ ৰাজনৈতিক আচৰণৰ সন্দৰ্ভত গৱেষণাৰ ওপৰত অত্যধিক গুৰুত্ব দিয়ে যদিও সেই গৱেষণা বৰ্তমানৰ সমস্যাসমূহৰ ক্ষেত্ৰত প্ৰয়োগ নকৰে। সেই হিচাপে ই বিশেষ উপযোগী বুলি প্ৰমাণিত নহয়।

অগ্ৰগতি নিৰীক্ষণ

প্ৰশ্ন নং ১ ঃ ডেভিদ ট্ৰুমেনে ১৯৫১ চনত প্ৰকাশিত তেওঁৰ বিখ্যাত ৰচনাখনত উল্লেখ কৰিছে যে "ৰাজনৈতিক আচৰণ বুলিলে মানুহ আৰু গোটসমূহৰ সেইবোৰ কাৰ্য আৰু পাৰস্পৰিক ক্ৰিয়াক বুজায়, যিবোৰ শাসন প্ৰক্ৰিয়াৰ সৈতে জড়িত।"। (শুদ্ধ/অশুদ্ধ)

প্ৰশ্ন নং ২ ঃ আচৰণবাদৰ অৰ্থৰ ওপৰত এটা চমু টোকা লিখক। (৫০টা শব্দৰ ভিতৰত)

প্ৰশ্ন নং ৩ ঃ ডেভিদ ইষ্টনে আচৰণবাদৰ ওপৰত সাতটা ধাৰণা দিছিল। (শুদ্ধ/অশুদ্ধ)

প্ৰশ্ন নং ৪ ঃ ধৰ্মীয় বিশ্বাস কি?

প্ৰশ্ন নং ৫ ঃ ১৯৬৫ চনত প্ৰকাশিত ডেভিদ ইষ্টনৰ বিখ্যাত গ্ৰন্থখনৰ নাম উল্লেখ কৰক।

প্ৰশ্ন নং ৬ ঃ আচৰণবাদৰ যিকোনো দুটা ধাৰণা উল্লেখ কৰক।

প্ৰশ্ন নং ৭ ঃ আচৰণবাদৰ বিৰুদ্ধে যিকোনো দুটা সমালোচনাৰ কথা উল্লেখ কৰক।

৩.৪ উত্তৰ আচৰণবাদ : অৰ্থ আৰু প্ৰকৃতি

৩.৪.১ উত্তৰ আচৰণবাদৰ প্ৰকৃতি

উত্তৰ আচৰণবাদৰ বিশ্লেষণ কৰিলে ইয়াৰ বৈশিষ্ট্যসমূহ তলত দিয়া ধৰণেৰে পোৱা যায়।

১) **মূল্যবোধমুক্ত সমাজ বিজ্ঞানৰ বিৰোধিতা ঃ** ৰাজনীতি বিজ্ঞানক মূল্যবোধমুক্ত বিজ্ঞান হিচাপে গঢ়ি তোলাৰ ক্ষেত্ৰত আচৰণবাদীসকলে কৰা প্ৰচেষ্টাক উত্তৰ আচৰণবাদীসকলে তীব্ৰভাৱে বিৰোধিতা কৰে। ডেভিদ ইষ্টনে লক্ষ্য কৰিছে: ক্ষমূল্যবোধৰ বিষয়ে গৱেষণা আৰু ইয়াৰ গঠনাত্মক বিকাশ ৰাজনীতি অধ্যয়নৰ এক অপৰিহাৰ্য অংশ আছিল। বিপৰীত দাবী সত্ত্বেও, বিজ্ঞান কেতিয়াও মূল্যায়নৰ ক্ষেত্ৰত নিৰপেক্ষ হক্সব নোৱাৰে আৰু হোৱাও নাই। গতিকে, আমাৰ জ্ঞানৰ পৰিসীমা বুজি পাবলৈ হক্সলে আমি যিবোৰ প্ৰমূল্যৰ ওপৰত ভিত্তি কৰি এই জ্ঞান প্ৰতিষ্ঠিত হৈছে সেইবোৰৰ বিষয়ে আৰু এই জ্ঞান ব্যৱহাৰ কৰিব পৰা বিকল্পসমূহৰ বিষয়ে সচেতন হোৱা দৰকাৰ।

২) **প্ৰতিবাদী আন্দোলন ঃ** সমালোচকসকলে দাবী কৰিছিল যে প্ৰকৃত ৰাজনৈতিক সমস্যাসমূহৰ সৈতে নিজৰ প্ৰাসংগিকতা থকা বুলি অহংকাৰ কৰা আচৰণবাদীসকলে নিজেই নিজক জীৱনৰ বাস্তৱতাৰ পৰা আঁতৰাই ৰাখিছে আৰু বিদ্যায়তনিক উদাসীনতা অৱলম্বন কৰিছে। ডেভিদ ইষ্টনে জোৰ দি কৈছিল যে বুদ্ধিজীৱীসকলৰ ভূমিকা মানৱ সভ্যতাৰ মূল্যবোধক ৰক্ষা কৰা আছিল আৰু এইটোৱেই হ'ব লাগে।

৩) **বৌদ্ধিক আন্দোলন ঃ** এটা কথা মনত ৰাখিব লাগিব যে উত্তৰ-আচৰণবাদ সমাজৰ কোনো বিশেষ শ্ৰেণীৰ মাজতে আবদ্ধ হৈ থকা নাই। ই একপ্ৰকাৰৰ বৌদ্ধিক আন্দোলন আৰু ইয়াৰ অনুগামীসকলক যুৱ স্নাতকসকলৰ পৰা আৰম্ভ কৰি বৃত্তিটোৰ পু�ৰণি সদস্যলৈকে সকলো প্ৰজন্মতে সমাজৰ সকলো শ্ৰেণীতে ইয়াক পোৱা যায়। এইদৰে উত্তৰ-আচৰণবাদ একেলগে এক আন্দোলন আৰু বৌদ্ধিক প্ৰৱণতা।

৪) **উত্তৰ আচৰণবাদীসকলে সমাজৰ ভৱিষ্যতৰ মংগলৰ প্ৰতি দৃষ্টি ৰাখেঃ** যদিও উত্তৰ-আচৰণবাদীসকলে পৰম্পৰাগত দৃষ্টিভংগীতকৈ আচৰণবাদী দৃষ্টিভংগীক অধিক পছন্দ কৰে কাৰণ ই অভিজ্ঞতাভিত্তিক (empirical), তথাপিও তেওঁলোকে নিজৰ গৱেষণা পদ্ধতিসমূহক এনেধৰণৰ তত্ত্ব গঠনৰ সৈতে সংযোগ কৰিব বিচাৰে যিবোৰ সমাজৰ বৰ্তমান আৰু ভৱিষ্যতৰ সমস্যাসমূহ সমাধান কৰিবলৈ সক্ষম হব পাৰে। আন কথাত ক'বলৈ গ'লে, তেওঁলোকে আচৰণবাদীসকলৰ পদ্ধতি আৰু প্ৰযুক্তিবিদ্যাক সমাজৰ ভৱিষ্যতৰ কল্যাণৰ সৈতে প্ৰাসংগিক কৰি তুলিব বিচাৰে।

৩.৪.২ প্ৰাসংগিকতাৰ ধৰ্মবিশ্বাস (Credo of Relevance)

ডেভিড ইষ্টনৰ আচৰণবাদৰ (Behaviouralism) আঠটা বৈশিষ্ট্য আগতেই ব্যাখ্যা কৰা হৈছে। কিন্তু পৰৱৰ্তী সময়ত তেওঁ আচৰণবাদৰ পৰা উত্তৰ-আচৰণবাদলৈ (Post-behaviouralism) নিজৰ মনোযোগ স্থানান্তৰ কৰে। এই পৰ্যায়ত তেওঁ এটা নতুন ধাৰণা বিশ্লেষণ কৰে, যিটো অধিক প্ৰাসংগিক আৰু তাৎপৰ্যপূৰ্ণ বুলি তেওঁ বিবেচনা কৰিছিল। তেওঁ এই ধাৰণাটোক "Credo of Relevance" বুলি অভিহিত কৰে। 'Credo of Relevance' শব্দটোৱে এজন ব্যক্তিৰ বিশ্বাসসমূহৰ এক বিবৃতি বা ঘোষণাক বুজায়।

ইষ্টনৰ মতে, প্ৰথমটো 'credo'-এ কয় যে ৰাজনীতি বিজ্ঞানৰ অধ্যয়নৰ ক্ষেত্ৰত কৌশল বা পদ্ধতি (technique)-তকৈ বিষয়বস্তু (substance)-ক অগ্ৰাধিকাৰ দিয়া উচিত। সেইবাবেই ইষ্টনে কৈছিল- "Substance must precede technique", অৰ্থাৎ "কৌশলৰ আগতে বিষয়বস্তুক অগ্ৰাধিকাৰ দিব লাগিব।" পূৰ্বতে আচৰণবাদক এই ভিত্তিত সমালোচনা কৰা হৈছিল যে ই বিদ্যমান সামাজিক গাঁথনিৰ স্থিতাৱস্থাক (status quo) বজাই ৰখাত অধিক গুৰুত্ব দিছিল। ইয়াৰ বিপৰীতে, উত্তৰ-আচৰণবাদৰ উদ্দেশ্য হৈছে সামাজিক পৰিৱৰ্তনক ত্বৰান্বিত কৰা আৰু লগতে অধিক উন্নত বৈজ্ঞানিক পদ্ধতিৰ বিকাশ সাধন কৰা। ইষ্টনে স্বীকাৰ কৰিছিল যে সামাজিক বাস্তৱতাক কোনো গুৰুত্ব নিদিয়াটো আচৰণবাদৰ এক গুৰুতৰ ভুল আছিল। ফলস্বৰূপে, আচৰণবাদৰ সিদ্ধান্তসমূহ বাস্তৱতাৰ পৰা বিচ্ছিন্ন আৰু অবাস্তৱধৰ্মী হৈ পৰিছিল।

সেয়েহে, উত্তৰ-আচৰণবাদে আচৰণবাদৰ এই ভুল সংশোধন কৰাৰ লগতে সংকটৰ সময়ত ৰাজনীতি বিজ্ঞানক মানৱজাতিৰ প্ৰকৃত প্ৰয়োজনীয়তাৰ সৈতে সংযোগ স্থাপন কৰাত সহায় কৰে।

আচৰণবাদে বৈজ্ঞানিক পদ্ধতি আৰু মূল্যবোধমুক্ত বিশ্লেষণৰ (value-free analysis) ওপৰত অত্যধিক গুৰুত্ব আৰোপ কৰিছিল। ইয়াৰ ফলত ৰাজনীতি বিজ্ঞানৰ এক পক্ষপাতমূলক দৃষ্টিভংগী সৃষ্টি হৈছিল। আচৰণবাদী পদ্ধতিৰ ভুলসমূহ পৰিহাৰ কৰি পুনৰাবৃত্তি নকৰাৰ প্ৰয়াসৰ পৰাই উত্তৰ-আচৰণবাদৰ উদ্ভৱ হৈছিল।

ইষ্টনে সদায় বিচাৰিছিল যে বুদ্ধিজীৱীসকলে নীতি-নিয়ম প্ৰণয়ন কৰিব লাগে, এক সুসংগঠিত শৈক্ষিক

শাখাৰ ভেটি গঢ়ি তুলিব লাগে আৰু মানৱীয় মূল্যবোধ তথা সভ্যতাক সুৰক্ষা দিব লাগে। তেওঁলোকে জনসাধাৰণৰ মৌলিক প্ৰয়োজনীয়তাসমূহ পূৰণ কৰিব পৰা উপায়ো বিচাৰি উলিয়াব লাগে। সেয়েহে, এজন বুদ্ধিজীৱীৰ দায়িত্ব অতি ব্যাপক। বুদ্ধিজীৱীসকলে অনুসন্ধান আৰু জ্ঞান-অন্বেষণৰ পৰ্যাপ্ত স্বাধীনতা লাভ কৰিব লাগে আৰু সামাজিক পৰিৱৰ্তন তথা উন্নয়নৰ বাবে সক্ৰিয়ভাৱে কাম কৰিব লাগে।

ইয়াৰ উপৰিও, ইষ্টনে বুদ্ধিজীৱীসকলক সমাজৰ বিভিন্ন সমস্যা জানিবলৈ আৰু সেইবোৰ অধ্যয়ন কৰিবলৈ আহ্বান জনায়। তাৰ পিছত সেই সমস্যাসমূহৰ সমাধানৰ উপায় বিচাৰি উলিয়াব লাগে। ইষ্টনৰ মতে, সমাজৰ পৰিৱৰ্তনশীল প্ৰক্ৰিয়াৰ সৈতে সক্ৰিয়ভাৱে জড়িত হৈ থাকিলেহে এই কাম সম্ভৱ। ইষ্টনে পৰ্যবেক্ষণ কৰিছিল- "To know is to bear the responsibility for acting and to act is to engage in reshaping society." অৰ্থাৎ, "জ্ঞান লাভ কৰাৰ অৰ্থ হৈছে কাৰ্য সম্পাদনৰ দায়িত্ব গ্ৰহণ কৰা আৰু কাৰ্য সম্পাদনৰ অৰ্থ হৈছে সমাজক পুনৰ গঢ় দিয়াৰ প্ৰক্ৰিয়াত জড়িত হোৱা।"

ইষ্টনৰ মতে, বুদ্ধিজীৱীসকল বিজ্ঞানী আৰু তেওঁলোকৰ দায়িত্ব হৈছে সামাজিক পৰিৱৰ্তনৰ বাবে বৈজ্ঞানিক উপায়সমূহৰ পৰামৰ্শ আগবঢ়োৱা। সেয়েহে, বুদ্ধিজীৱীসকলে সামাজিক বিষয় আৰু সমস্যাসমূহক এক উপযুক্ত দৃষ্টিভংগীৰে আৰু বৈজ্ঞানিক মনোভাৱেৰে অধ্যয়ন কৰিব লাগে।

শেষত, ইষ্টনে বুদ্ধিজীৱীসকলৰ এটা গুৰুত্বপূৰ্ণ কৰ্তব্যৰ কথা উল্লেখ কৰে— তেওঁলোকে সংগ্ৰহ কৰা জ্ঞান সমাজত প্ৰয়োগ কৰিব লাগে। তেওঁলোকৰ সৈতে জড়িত প্ৰতিষ্ঠানসমূহো নীতি-প্ৰয়োগৰ অংশ হোৱা উচিত, যাতে সামাজিক উন্নয়ন সাধন কৰিব পৰা যায়। অৰ্থাৎ, বুদ্ধিজীৱীসকল নিজেই সামাজিক পৰিৱৰ্তনৰ সক্ৰিয় কৰ্তা।

সেয়েহে, উত্তৰ-আচৰণবাদী বিপ্লৱৰ মতবাদে ওপৰত উল্লেখ কৰা উত্তৰ-আচৰণবাদৰ গুৰুত্বপূৰ্ণ বৈশিষ্ট্যসমূহক সামৰি লয় আৰু বৰ্তমান সমাজত ই এক গুৰুত্বপূৰ্ণ ৰূপত বিকশিত হৈ আছে।

অগ্ৰগতি নিৰীক্ষণ

প্ৰশ্ন নং ৮ ঃ উত্তৰ আচৰণবাদে ৰাজনীতি বিজ্ঞানক এক কঠোৰ বৈজ্ঞানিক শাখালৈ ৰূপান্তৰিত কৰিবলৈ চেষ্টা কৰে। (শুদ্ধ/অশুদ্ধ)

প্ৰশ্ন নং ৯ ঃ উত্তৰ আচৰণবাদৰ যিকোনো দুটা বৈশিষ্ট্য ব্যাখ্যা কৰক।

৩.৫ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ

- আচৰণবাদ হৈছে ৰাজনীতি বিজ্ঞানৰ ১৯৩০ চনত আমেৰিকাত ধাৰ্য কৰা এক বিজ্ঞান।
- ই প্ৰাকৃতিক বিজ্ঞানৰ আৰ্হিত আচৰণ বিজ্ঞানৰ উত্থানৰ সৈতে জড়িত।
- আচৰণবাদে দাবী কৰে যে ই ৰাজনৈতিক আচৰণৰ ব্যাখ্যা নিৰপেক্ষ, নিৰপেক্ষ দৃষ্টিকোণৰ পৰা কৰিব পাৰে।
- আচৰণবাদে বিধায়িনী দল, কাৰ্যবাহী, ন্যায়পালিকাৰ দৰে প্ৰতিষ্ঠান আৰু বিভিন্ন সামাজিক পৰিৱেশৰ গোটৰ বৈশিষ্ট্যৰ পৰিৱৰ্তে ব্যক্তিৰ আচৰণ, কাৰ্য আৰু কাৰ্য পৰীক্ষা কৰিব বিচাৰে আৰু এই আচৰণক ৰাজনৈতিক ব্যৱস্থাৰ সৈতে জড়িত বুলি ব্যাখ্যা কৰিব বিচাৰে।
- ডেভিদ ইষ্টনে ১৯৫০ চনত আচৰণবাদৰ পৰা আচৰণবাদৰ মাজত পাৰ্থক্য স্থাপন কৰিছিল (আচৰণবাদ হৈছে মনোবিজ্ঞানৰ সৈতে জড়িত শব্দ)। গতিকে কিছুমানে আচৰণবাদক প্ৰাকৃতিক বিজ্ঞানৰ পদ্ধতিসমূহ মানুহৰ আচৰণত প্ৰয়োগ কৰাৰ প্ৰয়াস বুলি কাৰণ দৰ্শাব।
- নব্য আচৰণবাদ বুলিও জনাজাত উত্তৰ আচৰণবাদ আছিল ৰাজনীতিৰ অধ্যয়নত আচৰণবাদী পদ্ধতিৰ

আধিপত্যৰ বিৰুদ্ধে এক প্ৰতিক্ৰিয়া। আচৰণবাদী চিন্তাধাৰাৰ অন্যতম মূল ব্যক্তি আছিল ডেভিদ ইষ্টন যি প্ৰথমে "আচৰণ বিপ্লৱ"ৰ অন্যতম আগশাৰীৰ সমৰ্থক আছিল।

- আচৰণবাদী গৱেষণাৰ কথিত মূল্য-নিৰপেক্ষতা থকাৰ পিছতো ই সামাজিক পৰিৱৰ্তনৰ পৰিৱৰ্তে যথাৰ্থ অৱস্থা আৰু সামাজিক সংৰক্ষণৰ প্ৰতি পক্ষপাতদুষ্ট বুলি দাবী কৰিছিল।

৩.৬ অধিক জানিবলৈ

1. Johari, J.C. (2017). Comparative Politics. New Delhi: Sterling Publishers (p) Ltd.
2. Kumar, M. (2004). Comparative Politics and Political Analysis. New Delhi: Anmol Publications.
3. Maheswari, S.R. (2001). Comparative Government and Politics. Agra: Laxmi Narain Agawal.

৩.৭ অগ্ৰগতিৰ খতিয়ান

১ নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ শুদ্ধ।

২ নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ আচৰণবাদ হৈছে ৰাজনীতি বিজ্ঞানৰ এক পদ্ধতি যি ১৯৩০ চনত আমেৰিকাত প্ৰয়োগ কৰা হৈছিল। প্ৰাকৃতিক বিজ্ঞানৰ আৰ্হিত আচৰণ বিজ্ঞানৰ উত্থানৰ সৈতে ই জড়িত। আচৰণবাদে দাবী কৰে যে ই ৰাজনৈতিক আচৰণৰ ব্যাখ্যা নিৰপেক্ষ দৃষ্টিকোণৰ পৰা কৰিব পাৰে। আচৰণবাদে বিভিন্ন সামাজিক পৰিৱেশত বিধায়িনী দল, কাৰ্যবাহী, আৰু ন্যায়পালিকা আৰু গোটৰ দৰে প্ৰতিষ্ঠানৰ বৈশিষ্ট্যৰ পৰিৱৰ্তে ব্যক্তিৰ আচৰণ, কাৰ্য আৰু কাৰ্য পৰীক্ষা কৰিব বিচাৰে আৰু এই আচৰণক ৰাজনৈতিক ব্যৱস্থাৰ সৈতে জড়িত বুলি ব্যাখ্যা কৰিব বিচাৰে। ডেভিদ ইষ্টনে ১৯৫০ চনত আচৰণবাদৰ পৰা আচৰণবাদৰ মাজত পাৰ্থক্য স্থাপন কৰিছিল (আচৰণবাদ হৈছে মনোবিজ্ঞানৰ সৈতে জড়িত শব্দ)। গতিকে কিছুমানে আচৰণবাদক প্ৰাকৃতিক বিজ্ঞানৰ পদ্ধতিসমূহ মানুহৰ আচৰণত প্ৰয়োগ কৰাৰ প্ৰয়াস বুলি সংজ্ঞা নিৰূপণ কৰিব।

৩ নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ অশুদ্ধ।

৪ নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ আচৰণবাদৰ বৌদ্ধিক আধাৰশিলাবোৰক ধৰ্মীয় বিশ্বাস বোলা হয়। ধৰ্মীয় বিশ্বাসক আচৰণবাদৰ অনুমান বুলিও বৰ্ণনা কৰিব পাৰি।

৫ নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ : "ৰাজনৈতিক বিশ্লেষণৰ বাবে এটা কাঠামো"।

৬ নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ

ক) কৌশল ঃ আচৰণবাদীকলে আড়ম্বৰপূৰ্ণভাৱে তথ্য সংগ্ৰহ আৰু ব্যাখ্যা কৰে বা পদ্ধতিগত আৰু বৈজ্ঞানিকভাৱে অৰ্থাৎ অন্য বিজ্ঞানৰ পৰা ধাৰ লৈ উন্নত কৌশল গ্ৰহণ কৰি ব্যাখা কৰে। অৰ্থাৎ আচৰণবাদীসকলে কোনো তথ্য বা তথ্যক সহজভাৱে লোৱা নাই। কোনো ভুল তথ্য বা ভুল ধাৰণা যাতে উত্থাপন নহয় তাৰ বাবে তেওঁলোকে সতৰ্ক পদক্ষেপ গ্ৰহণ কৰে।

খ) পৰিমাণ নিৰ্ণয় ঃ তথ্য আৰু তথ্যসমূহ বৈজ্ঞানিক পদ্ধতিৰে প্ৰক্ৰিয়াকৰণ কৰা হয়। কিন্তু সমগ্ৰ প্ৰক্ৰিয়াটোত সকলো জুখি-মাখি পৰিমাণ নিৰ্ণয় কৰা হয়।

৭ নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ

১) আচৰণবাদ ফলাফলতকৈ কৌশলৰ সৈতে উৎসাহী।

২) আচৰণবাদীসকলে বৰ্তমানৰ সমস্যাসমূহৰ ওপৰত নহয়, মূলতঃ স্থিতিশীল বিষয়সমূহৰ ওপৰত অধ্যয়ন কেন্দ্ৰীভূত কৰি আহিছে।

৮ নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ অশুদ্ধ

৯ নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ

১) মূল্যবোধমুক্ত সমাজ বিজ্ঞানৰ বিৰোধিতা। ৰাজনীতি বিজ্ঞানক মূল্যবোধমুক্ত বিজ্ঞান হিচাপে গঢ়ি তোলাৰ বাবে আচৰণবাদীসকলে তেওঁলোকে কৰা প্ৰচেষ্টাৰ তীব্ৰ বিৰোধিতা কৰে। ডেভিদ ইষ্টনে লক্ষ্য কৰিছে, "মূল্যবোধৰ বিষয়ে গৱেষণা আৰু গঠনমূলক বিকাশ ৰাজনীতিৰ অধ্যয়নৰ অদম্য অংশ আছিল। ইয়াৰ বিপৰীতে প্ৰতিবাদৰ পিছতো বিজ্ঞান মূল্যায়নভাৱে নিৰপেক্ষ হ'ব নোৱাৰে আৰু কেতিয়াও হোৱা নাই। সেয়েহে, আমাৰ জ্ঞানৰ সীমা বুজিবলৈ আমি ইয়াৰ প্ৰতি সচেতন হোৱাটো প্ৰয়োজন।" মূল্যবোধৰ চৰ্তসমূহৰ ওপৰত ই থিয় দিছে আৰু বিকল্পসমূহৰ বাবে এই জ্ঞান ব্যৱহাৰ কৰিব পৰা যাব।

২) প্ৰতিবাদৰ আন্দোলন ঃ সমালোচকসকলে দৃঢ়তাৰে কয় যে প্ৰকৃত ৰাজনৈতিক সমস্যাৰ লগত নিজৰ প্ৰাসংগিকতাৰ কথা গৌৰৱ কৰা আচৰণবাদীসকলে নিজেই জীৱনৰ বাস্তৱতাৰ পৰা বিচ্ছিন্ন হৈ শৈক্ষিক বিচ্ছিন্নতা অনুসৰণ কৰিছে। ডেভিদ ইষ্টনে দৃঢ়তাৰে কয় যে বুদ্ধিজীৱীসকলৰ ভূমিকা সভ্যতাৰ মানৱীয় মূল্যবোধ ৰক্ষা কৰা হৈছে আৰু হ'ব লাগিব।

৩.৮ আৰ্হি প্ৰশ্ন

প্ৰশ্ন নং ১. আচৰণবাদৰ অৰ্থ ব্যাখ্যা কৰক।

প্ৰশ্ন নং ২. উত্তৰ আচৰণবাদৰ বিষয়ে চমুকৈ লিখক।

প্ৰশ্ন নং ৩. আচৰণবাদৰ বিৰুদ্ধে কৰা সমালোচনাৰ মূল্যায়ন কৰক।

প্ৰশ্ন নং ৪. ডেভিদ ইষ্টনে দিয়া আচৰণবাদৰ বৌদ্ধিক আধাৰশিলাসমূহ বিশ্লেষণ কৰক।

প্ৰশ্ন নং ৫. উত্তৰ আচৰণবাদৰ বৈশিষ্ট্যসমূহ ব্যাখ্যা কৰক।

প্ৰশ্ন নং ৬. উত্তৰ আচৰণবাদৰ প্ৰেক্ষাপটত ডেভিদ ইষ্টনে প্ৰস্তাৱ কৰা ধৰ্মীয় বিশ্বাসৰ প্ৰাসংগিকতাৰ বিষয়ে আলোচনা কৰক।

প্ৰশ্ন নং ৭. বৰ্তমান সময়ত উত্তৰ আচৰণবাদৰ প্ৰাসংগিকতাৰ বিষয়ে আলোচনা কৰক।

****

অধ্যায় ৪ ঃ ডেভিড ইষ্টনৰ ব্যৱস্থাপক দৃষ্টিভঙ্গী

অধ্যায় গাঁথনি

৪.১ উদ্দেশ্য
৪.২ পৰিচয়
৪.৩ ব্যৱস্থাৰ অর্থ
৪.৪ ডেভিদ ইষ্টনৰ সাধাৰণ ব্যৱস্থাতত্ত্ব
৪.৫ সমালোচনা আৰু গুৰুত্ব
৪.৬ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ
৪.৭ অধিক জানিবলৈ
৪.৮ অগ্রগতিৰ খতিয়ান
৪.৯ আৰ্হি প্রশ্ন

৪.১ উদ্দেশ্য

এই অধ্যায়টি অধ্যয়ন কৰি আপুনি —

- ৰাজনীতি বিজ্ঞানৰ ব্যৱস্থাপক দৃষ্টিভংগীৰ বিষয়ে ব্যাখ্যা কৰিব পাৰিব ।
- ডেভিদ ইষ্টনৰ সাধাৰণ ব্যৱস্থাতত্ত্বৰ বিষয়ে আলোচনা কৰিব পাৰিব।
- ইষ্টনৰ ব্যৱস্থাতত্ত্বৰ সুবিধাসমূহৰ ব্যাখ্যা কৰিব পাৰিব।
- ইষ্টনৰ ব্যৱস্থাতত্ত্বৰ অসুবিধাসমূহৰ ব্যাখ্যা কৰিব পাৰিব।

৪.২ পৰিচয়

ৰাজনীতিৰ অধ্যয়নত প্রধানকৈ দুটা ধাৰা বা দৃষ্টিভংগী জড়িত হৈ থাকে। এটা হ'ল পৰম্পৰাগত দৃষ্টিভংগী আৰু আনটো হ'ল আধুনিক দৃষ্টিভংগী। পৰম্পৰাগত দৃষ্টিভংগীয়ে ৰাজনীতিৰ মূল্যবোধ-ভিত্তিক (value-laden) অধ্যয়নৰ ওপৰত গুৰুত্ব দিয়ে, আনহাতে আধুনিক দৃষ্টিভংগীয়ে তথ্য-ভিত্তিক (fact-laden) অধ্যয়নৰ ওপৰত গুৰুত্ব আৰোপ কৰে। আধুনিক দৃষ্টিভংগীৰ পৰিসৰৰ ভিতৰত, অন্যতম এক জনপ্রিয় দৃষ্টিভংগীক 'ব্যৱস্থাপক দৃষ্টিভংগী' (systems approach) বুলি জনা যায়। শেহতীয়া সময়ছোৱাত এই দৃষ্টিভংগী অতি জনপ্রিয় হৈ পৰিছে। এই দৃষ্টিভংগীৰ নামটোৱেই সূচোৱাৰ দৰে, ইয়াত মূলতঃ 'ব্যৱস্থা' (systems) সমূহৰ ওপৰত গুৰুত্ব দিয়া হয়, যিবোৰক স্থান আৰু সময়ৰ (space-time) একো একোটা আৱদ্ধ অঞ্চল হিচাপে সংজ্ঞায়িত কৰা হয়, য'ত ইয়াৰ বিভিন্ন অংশসমূহৰ মাজত শক্তিৰ আদান-প্রদান ঘটে আৰু যিবোৰ নিজৰ পাৰিপাৰ্শ্বিকতাৰ সৈতে কার্যগত সম্পর্কেৰে জড়িত হৈ থাকে। জীৱবিজ্ঞানৰ পৰা ধাৰণ কৰি, টলকট পার্চনছৰ দৰে সমাজবিজ্ঞানীসকলে এটা 'সামাজিক ব্যৱস্থা'ৰ (social system) আৰ্হিত চিন্তা কৰিছিল। তেওঁলোকৰ পৰাই এই ধাৰণাটো ডেভিদ ইষ্টন আৰু গেব্রিয়েল আলমণ্ডৰ দৰে ৰাজনীতি বিজ্ঞানীসকললৈ আহে, যিসকলে 'ৰাজনৈতিক ব্যৱস্থা'ৰ (political system) ধাৰণাটো বিকশিত কৰি তুলিছিল।

৪.৩ ব্যৱস্থাৰ অর্থ

ৰাজনীতি বিজ্ঞানৰ ব্যৱস্থা বিশ্লেষণ তুলনামূলকভাৱে এটা আধুনিক ধাৰণা। দ্বিতীয় বিশ্বযুদ্ধৰ পিছত দৰাচলতে ই বিশ্লেষণৰ আহিলা হিচাপে আত্মপ্রকাশ কৰিছে। আন বহুতো ধাৰণাৰ দৰেই ইয়ো মূলতঃ আমেৰিকাৰ পণ্ডিতসকলৰ অৱদান, বিশেষকৈ ডেভিদ ইষ্টন, গেব্রিয়েল আলমণ্ড আৰু ৰবার্ট মিচেলছ আদিৰ দৰে ব্যক্তিৰ।

সাধাৰণ ব্যৱস্থা তত্ত্ব (General Systems Theory) উদ্দেশ্য হ'ল সকলো জ্ঞানক একত্রিত কৰি আৰু সকলো ব্যৱস্থাক পৰস্পৰ সম্পর্কযুক্ত হিচাপে গণ্য কৰি প্রচেষ্টাৰ পুনৰাবৃত্তি (multiplication of efforts) হ্রাস কৰা। কেৱল এয়াই নহয়, এটা ব্যৱস্থাৰ অংশসমূহকো (যিবোৰক উপ-ব্যৱস্থা বা sub-systems বুলি কোৱা হয়)পৃথক বা বিচ্ছিন্ন গোট হিচাপে নহয়, বৰঞ্চ একেটা ব্যৱস্থাৰে অংগাংগী বা জৈৱিক অংশ (organic parts) হিচাপে গণ্য কৰা উচিত। গতিকে, উদ্দেশ্যটো হ'ল এই তত্ত্বটো এটা পৰমাণুৰ ক্ষুদ্রদ্রতম উপ-ব্যৱস্থাৰ পৰা আৰম্ভ কৰি তাৰকাৰাজ্যসমূহৰ (galaxies) দ্বাৰা গঠিত বৃহৎ ব্যৱস্থালৈকে, বহুতো বা সকলো ধৰণৰ ব্যৱস্থাৰ ক্ষেত্রতে প্রযোজ্য বা প্রাসংগিক হ'ব লাগে।

এইদৰে আন্তঃশাখাৰ ওপৰত গুৰুত্ব আৰোপ কৰি সাংস্কৃতিক বিনিময় অধ্যয়নৰ ওপৰত গুৰুত্ব দিয়া হয়। প্রতিটো শাখাই সাধাৰণ ব্যৱস্থাৰ উপ-ব্যৱস্থাৰ দৰে। এটা প্রাকৃতিক ব্যৱস্থা (natural system) বিদ্যমান আৰু পদার্থ বিজ্ঞান তথা ৰসায়ন বিজ্ঞানৰ দৰে সকলো প্রাকৃতিক বিজ্ঞানেই ইয়াৰ উপ-ব্যৱস্থা, যদিও প্রতিটোৱে নিজৰ স্থানত স্বতন্ত্রভাৱে একো একোটা ব্যৱস্থা। এই কাৰণেই, আমি ৰাজনৈতিক ব্যৱস্থা (political system), অর্থনৈতিক ব্যৱস্থা (economic system), মানসিক বা মনস্তাত্ত্বিক ব্যৱস্থা (psychological system), নৈতিক ব্যৱস্থা (ethical system) আদিৰ দৰে নতুন শব্দাৱলী ব্যৱহাৰ কৰা উচিত। কেৱল এয়াই নহয়, যিহেতু প্রতিটো ব্যৱস্থাৰে নিজস্ব গাঁথনি বা সজ্জা (structures) আৰু উপ-গাঁথনি (sub-structures) থাকে যিবোৰ ইনপুট (inputs), আউটপুট (outputs) আৰু ফিডবেকৰ (feedbacks) সহায়ত কার্যক্ষম হৈ উঠে, গতিকে ব্যৱস্থাগত দৃষ্টিভংগীৰ অনুজাত বা জন্ম লোৱা ধাৰা হিচাপে আৰু দুটা দৃষ্টিভংগীৰ উত্থান ঘটিছে। এইবোৰ হ'ল- গাথঁনিগত-কার্যগত দৃষ্টিভংগী (structural-functional approach) আৰু ইনপুট-আউটপুট দৃষ্টিভংগী (input-output approach)।

ইয়াত মন কৰিবলগীয়া যেব্যৱস্থাপকতত্ত্ব আৰু ব্যৱস্থা বিশ্লেষণৰ মাজত এটা সূক্ষ্ম কিন্তু নিশ্চিত পার্থক্য আছে। ব্যৱস্থাতত্ত্বৰ মূল উপাদান হিচাপে বিভিন্ন ধাৰণা আছে, যেনে, ৰাজনৈতিক ব্যৱস্থা, ইনপুট। যেতিয়াব্যৱস্থাপক তত্ত্ব এটা নির্দিষ্ট পৰিস্থিতিত প্রয়োগ কৰা হয়, ই ব্যৱস্থা বিশ্লেষণ হয়। ব্যৱস্থা পদ্ধতিত, মূল শব্দটো হ'ল 'ব্যৱস্থা'।

সংক্ষিপ্ত অক্সফর্ড অভিধান অনুসৰি ব্যৱস্থাৰ অর্থ হ'ল, "এটা জটিল সমগ্র, সংযুক্ত বস্তু বা অংশৰ গোট, বস্তু বা অবস্তুৰে সংগঠিত শৰীৰ"। এইদৰে এটা ব্যৱস্থা হৈছে, সংযুক্ত অংশ থকা এটা সংগঠিত শৰীৰ। এইটোৱেই হৈছে এটা ব্যৱস্থাৰ কেন্দ্রীয় বৈশিষ্ট্য। লুডৱিগ বার্টালানফীয়ে কৈছে, "প্রতিটো জীৱই এনে এটা ব্যৱস্থাক প্রতিনিধিত্ব কৰে যাৰ দ্বাৰা আমি পাৰস্পৰিক ক্রিয়াত থকা মৌলৰ জটিলতাক বুজা যায়। ব্যৱস্থা এটা সেয়েহে এনে কিছুমান অংশ বা মৌলৰে গঠিত যিবোৰৰ কিছুমান বৈশিষ্ট্য, ইটোৱে সিটোৰ লগত সম্পর্ক থাকে আৰু যিবোৰে ইটোৱে সিটোৰ লগত ক্রিয়া কৰে। দ্বিতীয়তে, এই আন্তঃসম্পর্কীয় কার্যকলাপ বা উপাদানসমূহৰ ওপৰত এটা সীমা নির্ধাৰণ কৰা হয়, ইয়াৰ এটা সীমা থাকে, ইয়াৰ অন্ত পৰে য'ৰ পৰা অন্য ব্যৱস্থা যেনে— অর্থনৈতিক, সাংস্কৃতিক, সামাজিক আদি পৰিৱেশত শোষিত হয় আৰু এটা পৰিৱেশৰ ভিতৰতে এটা ব্যৱস্থা প্রণালীয়ে কাম কৰে।

ব্যৱস্থা বিশ্লেষণে ৰাজনীতিৰ ক্ষেত্রসমূহক এক স্বাধীন ব্যৱস্থা হিচাপে চিনাক্ত কৰে যিটো সমাজৰ বাকী অংশৰ পৰা স্বাধীন। সমাজৰ বাকী অংশক ৰাজনৈতিক ব্যৱস্থাৰ পৰিৱেশ গঠন কৰা বুলি গণ্য কৰা হয়। এটা 'ব্যৱস্থা' সেই সকলোবোৰ উপাদান বা চলকৰে গঠিত যিবোৰ ইটোৱে সিটোৰ ওপৰত আন্তঃনির্ভৰশীল হৈ থাকে। এটা সময়ত কৰা পৰিৱর্তন হৈ সলনি হৈ আন অংশলৈ ৰূপান্তৰ আনে। এটা ব্যৱস্থাৰ এটা সীমা থাকে, আৰু মৌলৰ আন্তঃনির্ভৰশীলতা ব্যৱস্থাটোৰ এটা বৈশিষ্ট্য। সীমাই ৰাজনৈতিক ব্যৱস্থাটোক নিজৰ পৰিৱেশৰ পৰা আঁতৰাই পেলায়। ব্যৱস্থা এটা ভাৰসাম্য অৱস্থাত থাকে, অর্থাৎ যেতিয়াই কোনো ধৰণৰ আহুকালৰ সন্মুখীন হয় তেতিয়াই ইয়াৰ বিভিন্ন প্রক্রিয়াৰ মাজেৰে নিজকে বজাই ৰখাৰ প্রৱণতা থাকে।

সেয়েহে গতিকে, ব্যৱস্থাভিত্তিক দৃষ্টিকোণ (systems approach) হৈছে এনে এক দৃষ্টিভংগী, যিয়ে ৰাজনীতিক পৰিৱেশতকৈ পৃথক কিছুমান আন্তঃক্রিয়াৰ সমষ্টি হিচাপে গণ্য কৰে। ই হৈছে ৰাজনৈতিক আচৰণৰ বর্ণনা আৰু বিশ্লেষণ কৰাৰ এক বিশেষ পদ্ধতি, আৰু এইদৰে কৰোঁতে ই কিছুমান ধাৰণা গঢ়ি তুলিছে যেনে- ব্যৱস্থা (system), উপ-ব্যৱস্থা (sub-system), সীমা (boundary), পৰিৱেশ (environment), উপাদান বা ইনপুট

(input), উৎপাদন বা আউটপুট (output), ৰূপান্তৰ (conversion), প্ৰক্ৰিয়া (process), মতামত গ্ৰহণ বা ফিডবেক (feedback) ইত্যাদি। ব্যৱস্থাভিত্তিক দৃষ্টিকোণে সামাজিক পৰিৱেশৰ পৰা অহা বিভিন্ন প্ৰভাৱসমূহক বিবেচনা কৰে, যিবোৰে ৰাজনৈতিক ব্যৱস্থাটোৰ কাৰ্যকলাপত প্ৰভাৱ পেলায় আৰু ই ৰাজনৈতিক ব্যৱস্থাটোৱে কেনেকৈ বৃহৎ সামাজিক পৰিৱেশটোৰ সৈতে ক্ৰিয়া-প্ৰতিক্ৰিয়া কৰে সেই বিষয়ে অধ্যয়ন কৰে।

জানি থোৱা ভাল

ৰ'বার্ট মিচেলছে তলত দিয়া বৈশিষ্ট্যসমূহ ব্যৱস্থাত উজ্জ্বল কৰি তুলিছে।

(ক) ই এটা স্থায়ী সত্তা, বহল পৰিৱেশৰ মাজত বিদ্যমান আৰু ইয়াত আন বহুতো একক অন্তর্ভুক্ত কৰা হৈছে।

(খ) ই এটা চিনাক্তকৰণযোগ্য আৰু আন্তঃনির্ভৰশীল উপাদান বা চলক জুখিব পৰা গোট।

(গ) ইয়াৰ সীমা থাকে যিয়ে ইয়াক সাধাৰণ পৰিৱেশৰ পৰা পৃথক কৰি ৰাখে।

(ঘ) ই কিছুমান সমস্যা, উদ্দেশ্য বা লক্ষ্যক কেন্দ্ৰ কৰি গঠিত হয়।

(ঙ) নির্দিষ্ট সমস্যা বৃদ্ধি আৰু লক্ষ্যৰ বিৱর্তনৰ লগতে ই নির্দিষ্ট গঠন আৰু প্ৰক্ৰিয়া বিকশিত কৰে, যাৰ ফলত পার্থক্য অধিক হয়।

অগ্ৰগতি নিৰীক্ষণ

প্ৰশ্ন নং ১ ঃ প্ৰতিটো শাখাই সাধাৰণ ব্যৱস্থাৰ উপ-ব্যৱস্থাৰ দৰে। (শুদ্ধ/অশুদ্ধ)

প্ৰশ্ন নং ২ ঃ ব্যৱস্থাতত্ত্ব বিশেষকৈ আমেৰিকাৰ ..... অৱদান।
(খালী ঠাইখিনি পূৰণ কৰক)

প্ৰশ্ন নং ৩ ঃ লুডৱিগ বার্টালানফীৰ এটা ব্যৱস্থাৰ সংজ্ঞা কওক?

প্ৰশ্ন নং ৪ ঃ ৰাজনীতি বিজ্ঞানৰ ক্ষেত্ৰত ব্যৱস্থাৰ দৃষ্টিভংগী ব্যাখ্যা কৰক?

৪.৪ ডেভিড ইষ্টনৰ সাধাৰণ ব্যৱস্থাতত্ত্ব

ডেভিড ইষ্টন (জন্ম ১৯১৭- মৃত্যু ২০১৪), এজন কানাডাৰ ৰাজনীতি বিজ্ঞানী, জন্ম অণ্টাৰিঅক্সৰ টৰণ্টোত। ১৯৪৩ চনত তেওঁ আমেৰিকালৈ আহে। ১৯৫০ চনৰ পৰা ১৯৭০ চনৰ মাজৰ সময়ছোৱাত ৰাজনীতি বিজ্ঞানৰ বিষয়টোত আচৰণবাদী বিপ্লৱৰ তেওঁ আগশাৰী ব্যক্তি আছিল। এই বিষয়টোৰ প্ৰতি ইষ্টনৰ অৱদান আছিল ৰাজনীতিৰ জনপ্ৰিয় সংজ্ঞা "মূল্যবোধৰ কর্তৃত্বশীল আবণ্টন"(Authoritative Allocation of Values) আৰু তেওঁ ৰাজনীতি বিজ্ঞানৰ অধ্যয়নত ব্যৱস্থাতত্ত্বৰ প্ৰয়োগৰ বাবে বিশেষভাৱে পৰিচিত।

ইষ্টনে তেওঁৰ ধাৰণাসমূহ তেওঁৰ গ্ৰন্থ "এ ফ্ৰেমৱর্ক ফৰ পলিটিকেল এনালাইছিছ" ("A Framework for Political Analysis") আৰু "এ ছিষ্টেমছ এনালাইছিছ অৱ পলিটিকেল লাইফ"("A Systems Analysis for Political Life")ত আগবঢ়াইছিল, দুয়োখন গ্ৰন্থ ১৯৬৫ বর্ষতে প্ৰকাশ পাইছিল। তেওঁৰ সাধাৰণ ব্যৱস্থাতত্ত্বৰ বিষয়ে এটা সহজ ডায়াগ্ৰামৰ মাধ্যমেৰে তলত উল্লেখ কৰা হ'ল—

'পাৰস্পৰিক ক্ৰিয়া' ইষ্টনৰ ব্যৱস্থা বিশ্লেষণৰ মৌলিক একক। যেতিয়া প্ৰত্যেকজন সদস্যই নিজৰ নির্দিষ্ট

মূল্যসমূহৰ কর্তৃত্বশীল আবণ্টন (Authoritative Allocation of Values): মূল্যসমূহ (Values) বুলিলে সমাজৰ মানুহে বিচৰা বা প্ৰয়োজন অনুভৱ কৰা দুষ্প্ৰাপ্য সম্পদ আৰু পুৰস্কাৰসমূহক বুজায়। সমাজৰ বিভিন্ন ব্যক্তি, গোট বা শ্ৰেণীৰ মাজত এই সীমিত সম্পদসমূহ বিতৰণ, বিভাজন বা ভাগ-বাটোৱাৰা কৰা কার্যটোক আবণ্টন (allocation) বোলা হয় আৰু এই বিতৰণ কর্তৃত্বশীল (authoritative), কাৰণ ই আইনীভাৱে বাধ্যতামূলক আৰু জনসাধাৰণৰ দ্বাৰা স্বীকৃত বা গ্ৰহণযোগ্য।

ভূমিকা পালন কৰিবলৈ আৰম্ভ কৰে তেতিয়াই ব্যৱস্থাটোৰ সদস্যসকলৰ আচৰণৰ পৰাই পাৰস্পৰিক ক্রিয়াৰ উৎপত্তি হয়। ইষ্টনৰ মতে, যেতিয়া এই অগণন পাৰস্পৰিক ক্রিয়াবোৰ 'আন্তঃসম্পর্কৰ গোট' হৈ পৰে, তেতিয়া ইয়াক 'ব্যৱস্থা' হিচাপে গণ্য কৰা হয়। অৱশ্যে ইষ্টনৰ প্রধান বিষয়বস্তুৰ বিশ্লেষণ হৈছে কেৱল ৰাজনৈতিক পাৰস্পৰিক ক্রিয়াৰ গোটহে।

ডেভিদ ইষ্টনৰ ফ্লু'-মডেল বা ইনপুট-আউটপুট বিশ্লেষণৰ চাৰিটা প্রধান চর্ত তলত উল্লেখ কৰা হৈছে—

ডেভিদ ইষ্টনৰ প্রবাহ-আর্হি (flow-model) বা ইনপুট-আউটপুট বিশ্লেষণৰ (input-output analysis) চাৰিটা প্রধান ভেটি তলত উল্লেখ কৰা হ'ল:

- ব্যৱস্থা (System);
- পৰিৱেশ (Environment);
- সঁহাৰি (Response) আৰু
- মতামত গ্রহণ (Feedback)।

ইয়াত মন কৰিবলগীয়া যে ৰাজনীতি বিশ্লেষণ কৰোঁতে এই ধাৰণাসমূহ ব্যৱহাৰ কৰিব লাগিব। আহক এই প্রত্যেকটো ভেটিৰ বিষয়ে আলোচনা কৰোঁ:

- ব্যৱস্থা (System)

আগতেই উল্লেখ কৰাৰ দৰে, ক্ষৰাজনৈতিক ব্যৱস্থাক্স (political system) হৈছে ইষ্টনৰ আর্হিৰ বিশ্লেষণৰ এক অপৰিহার্য একক। ডেভিদ ইষ্টনৰ মতে, ই হৈছে "যিকোনো সমাজৰ এনে এক আন্তঃক্রিয়াৰ ব্যৱস্থা যাৰ জৰিয়তে বাধ্যতামূলক বা কর্তৃত্বশীল আবণ্টনসমূহ কৰা আৰু কার্যকৰী কৰা হয়"। ইষ্টনৰ মতে, ৰাজনৈতিক জীৱন হৈছে আচৰণৰ এনে এক ব্যৱস্থা যিয়ে মূল্যসমূহৰ বাধ্যতামূলক আবণ্টন প্রস্তুত কৰাৰ সময়ত ইয়াৰ সামাজিক পৰিৱেশৰ ভিতৰত কাম কৰে আৰু তাৰ প্রতি সঁহাৰি জনায়। ৰাজনৈতিক ব্যৱস্থাটোৰ উদ্দেশ্য হৈছে "সমাজৰ বাবে মূল্যসমূহৰ কর্তৃত্বশীল আবণ্টন কৰা"। গতিকে, কোনোবাই ক'ব পাৰে যে ৰাজনৈতিক ব্যৱস্থাটোৱে কিছুমান নির্দিষ্ট মূল্যক প্রতিনিধিত্ব কৰা নীতি আৰু আইন প্রণয়ন কৰে আৰু এই নীতি তথা আইনসমূহ সকলোৰে বাবে বাধ্যতামূলক, আৰু সেয়েহে ইয়াক "কর্তৃত্বশীল আবণ্টন" (authoritative allocation) খণ্ডবাক্যটোৰে বুজোৱা হয়। এই বৈশিষ্ট্যই ৰাজনৈতিক ব্যৱস্থাটোক সমাজৰ ভিতৰত বা বাহিৰত থাকিব পৰা অন্যান্য ব্যৱস্থাসমূহৰ পৰা পৃথক কৰে, যিবোৰে আকৌ সেই ৰাজনৈতিক ব্যৱস্থাটোৰ পৰিৱেশ গঠন কৰে।

তেওঁ এক বিশ্লেষণাত্মক ব্যৱস্থাৰ ৰদ্রূপত কার্যক্ষম হৈ থকা ৰাজনৈতিক জীৱনৰ প্রকৃতি, অৱস্থা আৰু জীৱন প্রক্রিয়াসমূহ পৰীক্ষা কৰে। তেওঁ দাবী কৰিছিল যে ৰাজনৈতিক ব্যৱস্থাটো সামাজিক ব্যৱস্থাৰেই এটা উপ-ব্যৱস্থা (subsystem), কিন্তু ইয়াৰ নিজৰ সিদ্ধান্তসমূহ বলবৎ কৰাৰ ক্ষমতা আছে। আনকি এটা ৰাজনৈতিক ব্যৱস্থাৰ ভিতৰতো বহুতো উপ-ব্যৱস্থা থাকে।

ইষ্টনৰ ৰাজনৈতিক ব্যৱস্থাটো একেলগে মুক্ত (open) আৰু অভিযোজনক্ষম (adaptive)। এটা ৰাজনৈতিক ব্যৱস্থা আৰু ইয়াৰ পৰিৱেশৰ মাজত শ্চযিটো বহুতো ব্যৱস্থা আৰু সিহঁতৰ উপ-ব্যৱস্থা, আনকি অর্ধ-ৰাজনৈতিক ব্যৱস্থাসমূহৰ দ্বাৰাও গঠিতগ্ন আন্তঃক্রিয়া সংঘটিত হয়। ইয়াৰ ভিতৰত বিভিন্ন ঘটনা আৰু প্রভাৱ অন্তর্ভুক্ত হৈ থাকে, যিবোৰে এনে কিছুমান পৰিস্থিতিৰ সৃষ্টি কৰে যাৰ অধীনত এটা ৰাজনৈতিক ব্যৱস্থাৰ সদস্যসকলে কাম আৰু প্রতিক্রিয়া কৰে। সাধাৰণতে, এটা ৰাজনৈতিক ব্যৱস্থাৰ পৰিৱর্তিত পৰিৱেশৰ সৈতে নিজক খাপ খুৱাই লোৱাৰ (অভিযোজন কৰাৰ) এটা বৈশিষ্ট্য থাকে। ৰাজনৈতিক ব্যৱস্থাসমূহে নিজৰ গতিবিধি নিয়ন্ত্রণ কৰিবলৈ, আভ্যন্তৰীণ গাঁথনিৰ

ৰূপান্তৰ ঘটাবলৈ, আৰু আনকি নিজৰ লক্ষ্যসমূহ পুনৰ নির্ধাৰণ কৰিবলৈকো বিভিন্ন কৌশল প্রস্তুত কৰে।

গতিকে, ইষ্টনে প্রৱর্তন কৰা ব্যৱস্থাটো হৈছে কিছুমান বিশেষ আন্তঃক্রিয়াৰ সমষ্টি, যিটো সমাজৰ বাবে বাধ্যতামূলক হোৱা মূল্যসমূহৰ আবণ্টনৰ সৈতে জড়িত। ৰাজনৈতিক ব্যৱস্থাক অন্যান্য ব্যৱস্থাৰ পৰা পৃথক কৰা আন এটা গুণ হৈছে এই আন্তঃক্রিয়াৰ সমষ্টিটোৰ বাধ্যতামূলক প্রকৃতি। এই অদৃশ্য বা বিমূর্ত বিশ্লেষণাত্মক ব্যৱস্থাটোৱে পৰিৱেশৰ সৈতে ক্রিয়া-প্রতিক্রিয়া কৰে আৰু ৰূপান্তৰ প্রক্রিয়া (conversion processes) তথা প্রতিপুষ্টিৰ (feedback) জৰিয়তে ইয়াৰ ইনপুটসমূহক আউটপুটলৈ ৰদ্ৰূপান্তৰিত কৰে।

- **পৰিৱেশ ঃ—** ইষ্টনে ৰাজনৈতিক ব্যৱস্থাক কিছুমান প্রক্রিয়া বা পাৰস্পৰিক ক্রিয়াৰ জটিল গোট হিচাপে বর্ণনা কৰিছিল যিয়ে বিশেষ ইনপুটসমূহক কর্তৃত্বশীল নীতি, সিদ্ধান্ত আৰু ৰূপায়ণৰ আউটপুটলৈ ৰূপান্তৰিত কৰে। এই ৰূপান্তৰ হ'বলৈ হ'লে কিছুমান পৰিৱেশৰ অস্তিত্ব থাকিব লাগিব যিয়ে ব্যৱস্থাটোৰ অস্তিত্বৰ সূচনা কৰে।

  দুই ধৰণৰ পৰিৱেশ হ'ব পাৰে ঃ

  (১) বহিঃ সামাজিক আৰু (২) আন্তঃ সামাজিক।

  বহিঃ সামাজিক পৰিৱেশটো আন্তঃৰাষ্ট্রীয় ৰাজনৈতিক ব্যৱস্থা 'ইউএনঅ'ৰ দৰে আন্তঃৰাষ্ট্রীয় সামাজিক ব্যৱস্থা। আন্তঃৰাষ্ট্রীয় পৰিৱেশ ব্যৱস্থা, আৰু সাংস্কৃতিক, আর্থ-গাঁথনিগত, অর্থনৈতিক, জন-গাঁথনিগত আৰু অন্যান্য ব্যৱস্থাৰ দৰে মিত্রতাৰে ই গঠিত।

  আন্তঃ সামাজিক ব্যৱস্থাসমূহৰ ভিতৰত জৈৱিক, পৰিৱেশগত, সামাজিক, সাংস্কৃতিক আৰু জন-গাঁথনিৰ ওপৰত ভিত্তি কৰি চলি থকা ব্যৱস্থাসমূহ অন্তর্ভুক্ত, যিবোৰ ৰাজনৈতিক ব্যৱস্থাৰ ভিতৰত বর্তি থাকে। পৰিৱেশৰ পৰা হোৱা সংঘাত কঠোৰ আৰু পৰিৱর্তনে সেই ৰাজনৈতিক ব্যৱস্থাৰ কার্যক্ষমতা বা অকার্যকাৰিতা নির্ণয় কৰিব পাৰে।

- **সঁহাৰি ঃ—** সংকট, চাপ আৰু অন্যান্য অসুবিধাৰ সৈতে মোকাবিলা কৰাৰ ক্ষেত্রত ইয়াৰ পৰিৱেশৰ প্রতি সঁহাৰি জনোৱাটো ৰাজনৈতিক ব্যৱস্থাৰ আন এটা গুৰুত্বপূর্ণ দিশ। ৰাজনৈতিক ব্যৱস্থাটোৱে কৰিবলগীয়া আন কিছুমান কাম হ'ল সমাজত শৃংখলা বজাই ৰখা আৰু নিত্য পৰিৱর্তিত পৰিৱেশৰ মাজত নিজৰ ৰূপ আৰু পৰিচয় ৰক্ষা কৰা। এইবোৰ একেলগে এটা ধাৰণাৰ অধীনলৈ আনি 'প্রতিক্রিয়া' বুলি নামকৰণ কৰিব পাৰি।

  ৰাজনৈতিক ব্যৱস্থাই মূল তিনিটা অৱস্থাত কাম কৰে। সেয়া হ'ল—

  সমাজৰ বাবে মূল্যবোধ আবণ্টন,

  সদস্যসকলক আবণ্টনসমূহক বাধ্যতামূলক হিচাপে গ্রহণ কৰিবলৈ প্রেৰণা দিয়া, আৰু

  ব্যৱস্থাটোলৈ অহা চাপ আৰু প্রত্যাহ্বানৰ সৈতে মোকাবিলা কৰা।

  প্রথম দুটা অর্থাৎ সমাজৰ বাবে মূল্যবোধৰ আবণ্টন আৰু ইয়াৰ সদস্যসকলক আবণ্টনবোৰ বাধ্যতামূলক বুলি মানি ল'বলৈ প্রেৰণা দিয়া, এয়া ৰাজনৈতিক জীৱনৰ অপৰিহার্য অংশ। তেওঁলোকৰ অবিহনে ৰাজনৈতিক ব্যৱস্থাৰ অস্তিত্ব নাই আৰু সমাজেও গ্রহণ কৰিব নোৱাৰে।

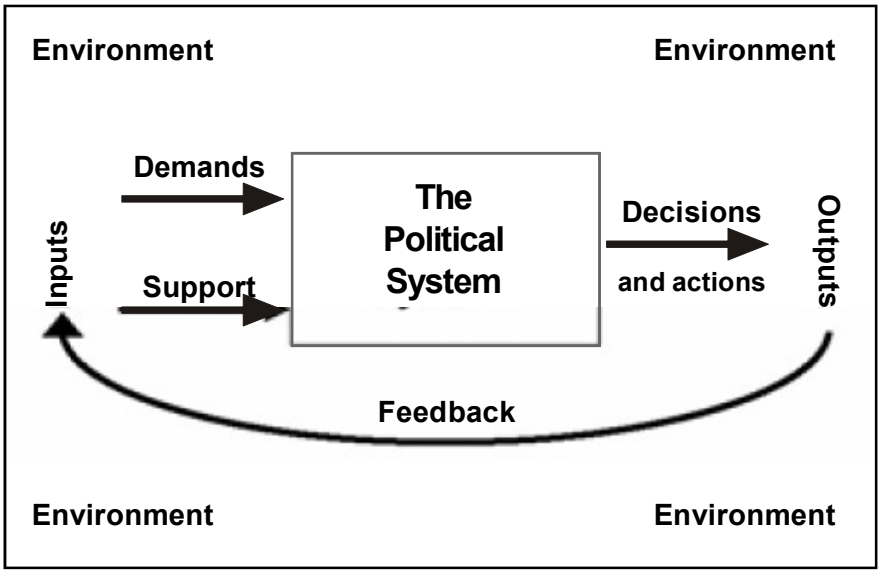
  প্রাপ্ত চাপ আৰু সংকটৰ সৈতে মোকাবিলা কৰিবলৈ অপাৰগ হ'লে ৰাজনৈতিক ব্যৱস্থাটো ভাঙি পৰিব পাৰে বুলি বুজি পোৱাটোও গুৰুত্বপূর্ণ। গতিকে, মানসিক চাপৰ প্রকৃতি আৰু ইয়াৰ সৈতে মোকাবিলা কৰিব পৰাকৈ ব্যৱস্থাটোৰ ক্ষমতা আৰু গ্রহণ কৰিবলগীয়া উপায় তথা পদ্ধতিসমূহৰ অহৰহ মূল্যায়ন কৰাটো সদায় অপৰিহার্য।

  তদুপৰি ৰাজনৈতিক ব্যৱস্থা দুটা গুৰুত্বপূর্ণ উপাদানৰ দ্বাৰা পৰিচালিত। সেয়া হ'ল— দাবী আৰু সমর্থন। সমর্থনৰ সহায়ত দাবীৰ প্রত্যাহ্বান অতিক্রম কৰা হয়। কিন্তু ই দুয়োটাকে প্রভাৱিত কৰিব

পাৰে। দাবীসমূহ ইয়াৰ পৰিৱেশ অর্থাৎ সামগ্রিক সমাজখনৰ পৰা **'ইনপুট'** (inputs) হিচাপে গ্রহণ কৰা হয়। এই ইনপুটসমূহ পিছলৈ 'আউটপুট' (outputs) লৈ ৰূপান্তৰিত হয়, কিন্তু ব্যৱস্থাটোৱে 'ফিডবেক' (feedback)ৰ জৰিয়তে ইয়াৰ আউটপুটৰ প্রভাৱ আৰু পৰিণামসমূহও নিৰীক্ষণ কৰে, যাৰ জৰিয়তে ই নিয়মীয়াকৈ নিজৰ ইনপুটৰ লগতে আউটপুটসমূহ সংশোধন কৰিবলৈ সুৰক্ষা বা সুবিধা লাভ কৰে।

- **মতামত গ্রহণ ঃ—** ইষ্টনৰ ব্যৱস্থাতত্ত্বৰ আন এটা গুৰুত্বপূর্ণ ধাৰণা হ'ল 'মতামত গ্রহণ'। সময়ৰ লগে লগে ৰাজনৈতিক ব্যৱস্থা এটাই নিজকে বর্তাই ৰখাৰ সক্ষমতা আচলতে প্রতিক্রিয়াৰ ওপৰত নির্ভৰ কৰে। মূলতঃ ই এক সজীৱ প্রক্রিয়া যাৰ জৰিয়তে আউটপুট আৰু পৰিৱেশৰ বিষয়ে তথ্য ব্যৱস্থালৈ স্থানান্তৰ কৰা বা যোগাযোগ কৰা হয়। ইয়ে পিছলৈ ব্যৱস্থাবোৰলৈ সফল পৰিৱর্তন বা পৰিৱর্তনৰ সূচনা আনিব পাৰে। ৰূপান্তৰিত ইনপুটৰ সৈতে জড়িত তথ্য গ্রহণ কৰাৰ সময়ত এক ধৰণৰ পুনৰাবৃত্তিমূলক যোগাযোগ তথ্যই কৰে বা পুনৰ আউটপুটলৈ ৰূপান্তৰিত ইনপুটৰ ওপৰত ক্রিয়া কৰে। ইয়াৰ দ্বাৰা অৱশ্যে ৰাজনৈতিক ব্যৱস্থাটোৱে সেই প্রতিক্রিয়াৰ অনুকূলভাৱে নিজৰ আচৰণ পৰিৱর্তন বা ৰূপান্তৰিত কৰাৰ সুযোগ লাভ কৰে। ইয়াৰ দ্বাৰা ব্যৱস্থাটো অধিক ফলপ্রসূ হয় বা স্থায়ী হোৱাত অধিক সহায় হয়। ফীডবেকৰ অভাৱত, ব্যৱস্থাটোৱে কোনো সঁহাৰি নিদিয়াকৈ কাম কৰিব পাৰে, যাৰ ফলত পৰৱর্তী সময়ত ব্যৱস্থাটোৰ বাবে সমর্থন হেৰাই যাব পাৰে।

'ফিডবেক লুপ' এনেকুৱা এটা প্রক্রিয়া যিয়ে তথ্য আহৰণ কৰা এক প্রক্রিয়াক বুজায়। এই প্রক্রিয়াৰ প্রতি প্রতিক্রিয়া বা সঁহাৰি দিয়া হয়, তাৰ পিছত ফলাফলটো চোৱা হয় আৰু একেখিনি তথ্য পুনৰ সংগ্রহ কৰা হয়। ইয়াৰ দ্বাৰা লক্ষ্যত উপনীত হোৱা যায়। মূলতঃ চাহিদা এনে মতামত যি কোনো বিশেষ বিষয়ৰ সন্দর্ভত কর্তৃত্বশীল আবণ্টনৰ বাবে দায়বদ্ধ হ'ব লাগে। চাহিদাই মানসিক চাপ, প্রভাৱ, দাবী, আন্দোলন, সংকট আদিৰ প্রকৃতিও লয়, এই সকলোবোৰ পৰিৱেশৰ পৰাই আহে। ই ৰাজনৈতিক ব্যৱস্থাটোক প্রভাৱিত, স্থানান্তৰ, পৰিৱর্তন কৰা বা পৰিৱর্তন কৰাৰ বাবে দায়বদ্ধ।

সমর্থন হৈছে ৰাজনৈতিক ব্যৱস্থাৰ নির্দিষ্ট বস্তু বা স্তৰৰ প্রতি ইতিবাচক সঁহাৰি। সমর্থন এনেধৰণৰ হ'ব পাৰে—

(ক) ৰাজনৈতিক শ্রম বিভাজনৰ গ্রহণযোগ্যতা থকা ৰাজনৈতিক সম্প্রদায়।

(খ) ৰাজনৈতিক ব্যৱস্থাত অন্তর্নিহিত হৈ থকা মৌলিক মূল্যবোধ, ৰাজনৈতিক গাঁথনি আৰু নীতি-নিয়মসমূহ সামৰি লোৱা ।

(গ) ৰাজনৈতিক কর্তৃপক্ষ বা প্রদত্ত প্রসংগত ক্ষমতা দখল কৰা ব্যক্তিৰ বিশেষ স্তৰত সমর্থন নিশ্চিত কৰিব পাৰি। কৰ পৰিশোধ কৰা, আইনৰ আজ্ঞা পালন, ভোটদান, আলোচনা, মন্তব্য, আৰু গঠনমূলক পৰামর্শ, বা ৰাজহুৱা কর্তৃপক্ষৰ প্রতি সন্মান আদি সমর্থন কৰিব পাৰি।

আউটপুট হৈছে কর্তৃপক্ষৰ সিদ্ধান্ত আৰু কার্য। ইয়াৰ ফলত হোৱা প্রভাৱ আৰু পৰিণতিয়ে উত্থান ব্যৱস্থাটোৰ প্রতি সদস্যসকলৰ মনোভাব আৰু আচৰণৰ সৈতে প্রত্যক্ষ সম্পর্ক কৰে। আউটপুট হৈছে ৰাজনৈতিক কর্তৃপক্ষই প্রস্তুত কৰা উৎপাদনৰ ফলাফল। যিবোৰৰ সঁহাৰি ব্যৱস্থাৰ পৰা পৰিৱেশলৈ যায় সেইবোৰৰ প্রবাহৰ ফলত আউটপুটবোৰ হয়। কৰ উপলব্ধি, জনসাধাৰণৰ আচৰণ আৰু আচৰণৰ নিয়ন্ত্রণ, সন্মান, সামগ্রী, আৰু সেৱাৰ বিতৰণ, মূল্যবোধৰ আবণ্টন, প্রতীকি উৎপাদন ইত্যাদি ৰূপত আউটপুট নিৰীক্ষণ কৰিব পাৰি।

কার্য্য-কলাপ ৪.১

ভাৰতৰ সমসাময়িক ৰাজনৈতিক ব্যৱস্থাৰ গুৰুত্বপূর্ণ দাবী আৰু সমর্থনসমূহ তালিকাভুক্ত কৰি ইয়াৰ মাজত সম্পর্ক দেখুৱাবলৈ চেষ্টা কৰক। লগতে সকলো দাবী সমর্থন কৰা হৈছিল নেকি জানি লওক?

অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন নং ৫ ঃ ইষ্টনৰ ফ্লু'-মডেল বা ইনপুট-আউটপুট বিশ্লেষণৰ চাৰিটা প্রধান চর্ত বা বহল ধাৰণা আছে। (শুদ্ধ/অশুদ্ধ)

প্রশ্ন নং ৬ ঃ ৰাজনৈতিক ব্যৱস্থাটো ..... আৰু .....। (খালী ঠাই পূৰণ কৰক)

প্রশ্ন নং ৭ ঃ এটা ব্যৱস্থাত প্রতিক্রিয়াৰ গুৰুত্ব লিখক?

৪.৫ সমালোচনা আৰু গুৰুত্ব

ডেভিড ইষ্টন সাধাৰণ ব্যৱস্থা বিশ্লেষণ পদ্ধতিৰ ভিত্তিত ৰাজনীতিৰ অধ্যয়নৰ বাবে এক পদ্ধতিগত কাঠামো গঢ়ি তোলা প্রথমজন ৰাজনীতি বিজ্ঞানী। এফালে বহুতৰে ধাৰণা হয় যে ইষ্টনৰ এই দৃষ্টিভংগীয়ে উদ্দেশ্য পূৰণ কৰে যদিও আনফালে বহুতে বিশ্বাস কৰে যে ইয়াত তাত্ত্বিক আৰু অভিজ্ঞতাভিত্তিক কেইবাটাও অভাৱ আছে। ইয়াত আমি আপোনালোকৰ আগত এই ধাৰণাটোৰ সুবিধা আৰু অসুবিধা দুয়োটা দাঙি ধৰিছোঁ। ইয়াৰ দ্বাৰা কার্যক্ষমতা আৰু দুর্বল দুয়োটা দিশৰ বিষয়ে গভীৰভাৱে জানিব পাৰি।

সুবিধাসমূহ ঃ

ইষ্টনৰ ব্যৱস্থা বিশ্লেষণ যেনে— গাঁথনিগত কার্যকৰী পদ্ধতি বহু অভাৱৰ পৰা মুক্ত। উদাহৰণস্বৰূপে, ভাৰসাম্যতাৰে ৰাজনৈতিক ব্যৱস্থাৰ পৰিৱর্তনৰ কথা বিশ্লেষণ কৰিব পাৰি। মন কৰিবলগীয়া যে ব্যৱস্থাই ৰক্ষণাবেক্ষণৰ কথা নকয়, ই স্থায়িত্বৰ কথা কয় আৰু, দুয়োটাৰ মাজত স্পষ্ট পার্থক্য কৰে।

ইষ্ট'নিয়ান মডেলৰ দ্বিতীয়টো সুবিধা তুলনামূলক ৰাজনৈতিক বিশ্লেষণৰ ক্ষেত্রত নিহিত হৈ আছে। ইষ্টনৰ ধাৰণাগত কাঠামোৰ ধাৰণা আৰু শ্রেণীৰ এটা প্রামাণিক গোট থাকে, যাৰ ফলত ৰাজনৈতিক ব্যৱস্থাৰ বহল আভাস পোৱাটো সহজ হয়।

ইষ্টনৰ ব্যৱস্থা বিশ্লেষণৰ সহায়ত গণতান্ত্রিক আৰু অন্যান্য সকলো ধৰণৰ ৰাজনৈতিক ব্যৱস্থা অধ্যয়ন কৰিব পাৰি। অৰান ইয়ঙে কোৱাৰ দৰে, "ইষ্টনৰ ব্যৱস্থা বিশ্লেষণ নিঃসন্দেহে এতিয়ালৈকে এজন ৰাজনৈতিক বিজ্ঞানীয়ে বিশেষভাৱে ৰাজনৈতিক বিশ্লেষণৰ বাবে নির্মাণ কৰা আটাইতকৈ অন্তর্ভুক্ত পদ্ধতিগত পদ্ধতি।"

শেষত এই তত্ত্বৰ সমর্থকসকলে এয়াও কয় যে এই পদ্ধতিৰ অনুশাসন বহুত বেছি কঠিন বিভাগীয়কৰণৰ বিৰোধী যিয়ে গৱেষণাৰ বিভিন্ন ক্ষেত্রৰ মাজত ক্রছ-ফ্লু' হ্রাস কৰিছে, আৰু প্রতিটো নির্দিষ্ট ক্ষেত্রত অগ্রগতিত বাধাৰ সৃষ্টি কৰিছে।

অসুবিধাসমূহ ঃ

ইষ্টনৰ ব্যৱস্থাতত্ত্বক বিমূর্ত আৰু অভিজ্ঞতাভিত্তিক বাস্তৱৰ পৰা বহু দূৰৈত বুলি কোৱা হৈছে।

ই ৰক্ষণশীল আৰু মর্যাদাবাদী প্রকৃতিৰ। তৃতীয় বিশ্বৰ দেশসমূহে জীৱনৰ সকলো ক্ষেত্রতে অর্থনৈতিক, সামাজিক, সাংস্কৃতিক আৰু ইষ্টনৰ ব্যৱস্থা বিশ্লেষণৰ পৰিৱর্তন আবেগিকভাৱে বিচাৰে। ইয়াৰ পৰিৱর্তনৰ গতি, পৰিসৰ আৰু প্রকৃতি বুজিব নোৱাৰি। ব্যৱস্থা বিশ্লেষণৰ কেন্দ্রীয় লক্ষ্য হৈছে ব্যৱস্থা ৰক্ষণাবেক্ষণ, আৰু ই সামাজিক পৰিৱর্তনৰ বিষয়টোৰ ওপৰত নিমাত। তৃতীয় বিশ্বৰ জাতিসমূহে আচলতে উত্তৰাধিকাৰী সূত্রে পোৱা ব্যৱস্থাটোৰ ন্যায়ৰ ওপৰত প্রশ্ন উত্থাপন কৰিছে আৰু আনকি ইয়াৰ মৌলিক পুনর্গঠনো বিচাৰিছে। ইষ্টনৰ তত্ত্বৰ পৰিসৰ আৰু ক্ষমতা অতি মৃদু আৰু ভাৰতৰ দৰে উন্নয়নশীল দেশৰ বাবে স্পষ্টভাৱে অনুপযুক্ত।

তৃতীয়তে, ইষ্টনে তেওঁৰ আর্হিত থকা 'ৰূপান্তৰ কার্য'ৰ ওপৰত বিশেষ গুৰুত্ব নিদিয়ে। উদাহৰণস্বৰূপে, ৰাজনৈতিক ব্যৱস্থাত ইনপুট হিচাপে নিয়ম, আইন আৰু সিদ্ধান্তৰ দাবী কি হয়, সেই বিষয়ে পাঠকে জানিব নোৱাৰে। ধর্মান্তৰকৰণৰ কার্যসমূহ অর্থাৎ চৰকাৰী প্রতিষ্ঠানসমূহেই আছিল পৰম্পৰাগত তুলনামূলক ৰাজনীতিৰ প্রধান চিন্তা।

শেষত ক'ব পাৰি যে, ই ৰাজনৈতিক বিশ্লেষণৰ বাবে অতি বহল কাঠামো যাতে পাৰস্পৰিক ক্রিয়াৰ কার্যসমূহৰ জটিল মানসিক দিশসমূহ লক্ষ্য কৰিব নোৱাৰে। ই হয়তো ব্যৱহাৰ কৰি থকাৰ সময়ত ক্ষমতাৰ পৰিসৰ, গভীৰতা আৰু ওজন কি আছিল আদি প্রশ্নৰ উত্তৰ দিব নোৱাৰিব। নতুবা পৰিৱেশৰ সৈতে মত বিনিময় কৰি ৰাজনৈতিক ব্যৱস্থাত ক্ষমতা আৰু প্রভাৱত থকাসকলে কি কৌশল গ্রহণ কৰিছিল সেই কথাও বুজিবলৈ সহায় নকৰে।

কিন্তু, সামগ্রিকভাৱে ইষ্ট'নিয়ান জেনেৰেল ব্যৱস্থাতত্ত্বই ৰাজনীতি পৰীক্ষাৰ বাবে এক কাঠামো প্রদান কৰে। ইয়াত ৰাজনৈতিক কার্য আৰু প্রতিষ্ঠানৰ বহল প্রভাৱৰ লগতে পৰিঘটনাসমূহৰ বিশেষতাবাদী অর্থৰ পৰিৱর্তে আন্তঃসম্পর্কক গুৰুত্ব দিয়া হয়। ই ৰাজনীতি বিজ্ঞানীক কোনো বিশেষ পৰিঘটনাক তাৰ সঠিক প্রসংগত ৰাখিবলৈ সক্ষম কৰে আৰু প্রতিষ্ঠানসমূহক ইটোৱে সিটোৰ লগত পদ্ধতিগতভাৱে সম্পর্কিত কৰাত সহায় কৰে।

অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন নং ৮ ঃ ব্যৱস্থা তত্ত্বই ৰাজনৈতিক কার্য আৰু প্রতিষ্ঠানৰ বহল প্রভাৱৰ ওপৰত গুৰুত্ব আৰোপ কৰে। (শুদ্ধ/অশুদ্ধ)

প্রশ্ন নং ৯ ঃ ব্যৱস্থা তত্ত্বৰ সমালোচকসকলে বিশ্বাস কৰে যে ইয়াৰ দুটা মূল অভাৱ, তাত্ত্বিক আৰু .....। (খালী ঠাই পূৰণ কৰক)

প্রশ্ন নং ১০ঃ ইষ্টনৰ ব্যৱস্থা তত্ত্বৰ সন্দর্ভত এটা ইতিবাচক আৰু এটা ঋণাত্মক যুক্তি দিয়ক?

৪.৬ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ

- ৰাজনীতি বিজ্ঞানত ব্যৱস্থাপক বিশ্লেষণ এটা তুলনামূলকভাৱে আধুনিক ধাৰণা। সঁচাকৈয়ে দ্বিতীয় বিশ্বযুদ্ধৰ পিছত ই বিশ্লেষণৰ আহিলা হিচাপে আত্মপ্রকাশ কৰিছে। আন বহুতো ধাৰণাৰ দৰেই ইয়ো মূলতঃ আমেৰিকাৰ পণ্ডিতসকলৰ অৱদান, বিশেষকৈ ডেভিদ ইষ্টন, গেব্রিয়েল আলমণ্ড আৰু ৰ'বার্ট মিচেলছ আদি ব্যক্তিৰ অৱদান।
- সাধাৰণ ব্যৱস্থাতত্ত্বৰ উদ্দেশ্য হ'ল, সকলো জ্ঞান একত্রিত কৰা আৰু সকলো ব্যৱস্থাক আন্তঃসম্পর্কীয় বুলি গণ্য কৰি প্রচেষ্টাৰ বহুগুণে হ্রাস কৰা। কেৱল এয়াই নহয়, আনকি এটা ব্যৱস্থাৰ অংশকো (যাক উপ-ব্যৱস্থা বুলি কোৱা হয়) পৃথক একক হিচাপে নহয়, একেটা ব্যৱস্থাৰ জৈৱিক অংশ হিচাপে গণ্য কৰা । এইদৰে উদ্দেশ্য হৈছে যে, তত্ত্বটো পৰমাণুৰ সৰু সৰু উপতন্ত্রৰ পৰা আৰম্ভ কৰি বহুপুঞ্জৰে গঠিত ব্যৱস্থালৈকে বহুতো বা সকলো ধৰণৰ ব্যৱস্থাৰ বাবে প্রাসংগিক কৰি তোলা।
- এইদৰে আন্তঃশাখাৰ সাংস্কৃতিক অধ্যয়নৰ প্রতিটো শাখাক সাধাৰণ ব্যৱস্থাৰ উপ-ব্যৱস্থাৰ দৰে গুৰুত্ব আৰোপ কৰিব পাৰি। যিহেতু প্রতিটো ব্যৱস্থাৰ নিজস্ব গঠন আৰু উপ-গাঁথনি থাকে; যিয়ে ইনপুট, আউটপুট আৰু প্রতিক্রিয়াৰ সহায়ত কাম কৰে, গতিকে ব্যৱস্থাসমূহৰ ডেৰাইভেটিভ হিচাপে আৰু দুটা পদ্ধতিৰ উত্থান ঘটিছে। সেয় হ'ল--গাঁথনিগত-কার্যকৰী পদ্ধতি আৰু ইনপুট-আউটপুট পদ্ধতি।
- ইয়াত মন কৰিবলগীয়া যে ব্যৱস্থাতত্ত্ব আৰু ব্যৱস্থা বিশ্লেষণৰ মাজত এটা সূক্ষ্ম কিন্তু নিশ্চিত পার্থক্য আছে। ব্যৱস্থাতত্ত্বৰ 'বিল্ডিং ব্লক' হিচাপে বিভিন্ন ধাৰণা আছে, যেনে, ৰাজনৈতিক ব্যৱস্থা, ইনপুট, আউটপুট, প্রতিক্রিয়া, পৰিৱেশ আদি। যেতিয়া ব্যৱস্থাতত্ত্ব এটা নির্দিষ্ট পৰিস্থিতিত প্রয়োগ কৰা হয়, তেতিয়া ই ব্যৱস্থা বিশ্লেষণ হৈ পৰে।
- ব্যৱস্থা বিশ্লেষণে ৰাজনীতিৰ ক্ষেত্রসমূহক এক স্বাধীন ব্যৱস্থা হিচাপে চিনাক্ত কৰে; যিটো সমাজৰ বাকী অংশৰ পৰা স্বাধীন। সমাজৰ বাকী অংশক ৰাজনৈতিক ব্যৱস্থাৰ পৰিৱেশ গঠন কৰা বুলি গণ্য কৰা হয়।
- এটা 'ব্যৱস্থা' সেই সকলোবোৰ উপাদান বা চলকৰে গঠিত আৰু এয়া ইটোৱে সিটোৰ ওপৰত আন্তঃনির্ভৰশীল হৈ থাকে। এটা সময়ত কৰা পৰিৱর্তনে আন অংশলৈ পৰিৱর্তন আনে। এটা ব্যৱস্থাৰ এটা সীমা থাকে, আৰু মৌলৰ আন্তঃনির্ভৰশীলতা ব্যৱস্থাটোৰ এটা বৈশিষ্ট্য। সীমাই ৰাজনৈতিক ব্যৱস্থাটোক নিজৰ পৰিৱেশৰ পৰা আঁতৰাই পেলায়। ব্যৱস্থা এটা ভাৰসাম্যৰ অৱস্থাত থাকে, অর্থাৎ যেতিয়াই কোনো ধৰণৰ বিঘিনিৰ সন্মুখীন হয় তেতিয়াই ইয়াৰ বিভিন্ন প্রক্রিয়াৰ মাজেৰে নিজকে বজাই ৰখাৰ প্রৱণতা থাকে।
- সেয়েহে ব্যৱস্থা পদ্ধতি হৈছে এনে এটা পদ্ধতি, যিয়ে ৰাজনীতিক পৰৱর্তী পর্যায়ৰ পৰা (অর্থাৎ পৰিৱেশ) পৃথক পাৰস্পৰিক ক্রিয়াৰ এটা গোট হিচাপে গণ্য কৰে। ৰাজনৈতিক আচৰণৰ বর্ণনা আৰু বিশ্লেষণৰ ই এক বিশেষ পদ্ধতি, আৰু তেনে কৰাৰ সময়ত ই ব্যৱস্থা, উপ-ব্যৱস্থা, সীমা, পৰিৱেশ, ইনপুট, আউটপুট, ৰূপান্তৰ, প্রক্রিয়া, প্রতিক্রিয়া আদিৰ দৰে কেইবাটাও ধাৰণা বিকশিত কৰিছে।
- ইষ্টনৰ ব্যৱস্থা বিশ্লেষণৰ মৌলিক এককটো হ'ল 'পাৰস্পৰিক ক্রিয়া'। ব্যৱস্থাটোৰ সদস্যসকলে যেতিয়া তেনেদৰে নিজৰ ভূমিকা পালন কৰে তেতিয়া তেওঁলোকৰ আচৰণৰ পৰাই পাৰস্পৰিক ক্রিয়া-কলাপ সৃষ্টি হয়। এই অগণন পাৰস্পৰিক ক্রিয়া-কলাপবোৰ, পণ্ডিতৰ ধাৰণাত, 'আন্তঃসম্পর্কৰ গোট' হৈ পৰে। ইয়াক 'ব্যৱস্থা' হিচাপে গণ্য কৰা হয়। বিশ্লেষণৰ বিষয়বস্তু হৈছে ইষ্ট'নিয়ান ব্যৱস্থাৰ ধাৰণাটোৰ ৰাজনৈতিক পাৰস্পৰিক ক্রিয়াৰ গোটটো। তেওঁৰ ফ্লু'-মডেল বা ইনপুট-আউটপুট বিশ্লেষণ হ'ল ব্যৱস্থা, পৰিৱেশ আৰু প্রতিক্রিয়া।
- ইষ্টনৰ ব্যৱস্থা বিশ্লেষণ গাঁথনিগত কার্যকৰী পদ্ধতিৰ বহু অভাৱৰ পৰা মুক্ত। উদাহৰণস্বৰূপে ই ভাৰসাম্যহীন বিশ্লেষণৰ বাহিৰলৈ যায়, আৰু ৰাজনৈতিক ব্যৱস্থাৰ পৰিৱর্তনৰ প্রতি দৃষ্টি দিয়ে। কিন্তু, ইয়াক বিমূর্ত আৰু অভিজ্ঞতাভিত্তিক বাস্তৱৰ পৰা বহু দূৰৈত হোৱা বুলি সমালোচনা কৰা হৈছে।

৪.৭ অধিক জানিবলৈ

1. Johari, J.C. (2017). Comparative Politics. New Delhi: Sterling Publishers (p) Ltd.
2. Kumar, M. (2004). Comparative Politics and Political Analysis. New Delhi: Anmol Publications.
3. Maheswari, S.R. (2001). Comparative Government and Politics. Agra: Laxmi Narain Agarwal.
4. Ray, S.N. (2006). Modern Comparative Politics. NewDelhi: Prentice Hall of India Private Limited.

৪.৮ অগ্রগতিৰ খতিয়ান

১ নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ শুদ্ধ।

২ নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ ডেভিড ইষ্টন।

৩ নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ ব্যৱস্থা হৈছে এক সামগ্রিক বিষয়, সেয়েহে ই অংশ বা উপাদানেৰে গঠিত। যিবোৰৰ উপাদনৰ ইটোৱে সিটোৰ লগত যোগাযোগ কৰাৰ বৈশিষ্ট্যগত সম্পর্ক থাকে।

৪ নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ ব্যৱস্থাৰ পদ্ধতি হৈছে ৰাজনৈতিক আচৰণৰ বর্ণনা আৰু বিশ্লেষণৰ এক বিশেষ পদ্ধতি, আৰু তেনে কৰাৰ সময়ত ই ব্যৱস্থা, উপ-ব্যৱস্থা, সীমাৰ দৰে কেইবাটাও ধাৰণা পৰিৱেশ, ইনপুট, আউটপুট, ৰূপান্তৰ, প্রক্রিয়া, প্রতিক্রিয়া আদি দেখুৱায়।

৫ নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ : শুদ্ধ

৬ নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ দাবী আৰু সমর্থন

৭ নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ ই এটা গুৰুত্বপূর্ণ লগতে গতিশীল প্রক্রিয়াৰ মাজেৰে আউটপুট আৰু পৰিৱেশৰ বিষয়ে তথ্য ব্যৱস্থালৈ প্রেৰণ কৰে আৰু ইয়াৰ ফলত ব্যৱস্থাৰ পৰিৱর্তন হ'ব পাৰে।

৮ নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ শুদ্ধ

৯ নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ অভিজ্ঞতাভিত্তিক

১০ নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ ইষ্ট'নিয়ান মডেলৰ এটা সুবিধা তেওঁৰ ধাৰণাগত কাঠামোত আছে, ইয়াত ধাৰণা আৰু শ্রেণীৰ প্রামাণিক গোট থাকে, যিয়ে ৰাজনৈতিক ব্যৱস্থাৰ বহল আভাস সহজে দিব পাৰে। আনহাতে, তত্ত্বটোক বিমূর্ত আৰু অভিজ্ঞতাভিত্তিক বাস্তৱৰ পৰা বহু দূৰৈত বুলি ধার্য কৰা হৈছে।

৪.৯ আৰ্হি প্রশ্ন

প্রশ্ন ং ১. ব্যৱস্থা বিশ্লেষণে ৰাজনীতিৰ ক্ষেত্রসমূহক এনে এক ব্যৱস্থা হিচাপে চিনাক্ত কৰে যিটো সমাজৰ ..... অৱশিষ্ট। (খালী ঠাই পূৰণ কৰক)

প্রশ্ন নং ২. "ৰাজনৈতিক জীৱনৰ এটা ব্যৱস্থা বিশ্লেষণ" ডেভিদ ইষ্টনৰ এখন অতি জনপ্রিয় কিতাপ।

(শুদ্ধ/অশুদ্ধ)

প্রশ্ন নং ৩. ডেভিদ ইষ্টনৰ প্ৰবাহ-মডেল বা ইনপুট-আউটপুট বিশ্লেষণৰ চাৰিটা চৰ্ত চমুকৈ বৰ্ণনা কৰক।

প্রশ্ন নং ৪. ব্যৱস্থা তত্ত্বৰ সুবিধাসমূহ ব্যাখ্যা কৰক।

প্রশ্ন নং ৫. বিভিন্ন ৰাজনৈতিক ব্যৱস্থাৰ বিশ্লেষণৰ বাবে ডেভিদ ইষ্টনৰ ব্যৱস্থা তত্ত্বই যথেষ্ট নেকি সেই বিষয়ে নিজৰ ভাষাত বৰ্ণনা কৰক।

প্রশ্ন নং ৬. নিজৰ শব্দৰে এটা ব্যৱস্থাৰ সংজ্ঞা দিয়ক।

প্রশ্ন নং ৭. ৰাজনৈতিক ব্যৱস্থাই সম্পন্ন কৰা কামৰ তিনিটা মূল শ্ৰেণীৰ বিষয়ে ব্যাখ্যা কৰক।

প্রশ্ন নং ৮. ডেভিদ ইষ্টনৰ ব্যৱস্থাতত্ত্ব সমালোচনাত্মকভাৱে বিশ্লেষণ কৰক।

****

অধ্যায় ৫ ঃ গেব্রিয়েল আলমণ্ডৰ গাঁথনিগত-কার্য্যকৰী বিশ্লেষণ

অধ্যায় গাঁথনি

৫.১ উদ্দেশ্য
৫.২ পৰিচয়
৫.৩ গাঁথনিগত-কার্য্যবাদৰ পটভূমি
৫.৪ গেব্রিয়েল আলমণ্ডৰ গাঁতনিগত কার্য্যকৰীতা
৫.৫ ৰৰ্বাট মার্টনৰ গাঁথনিগত কার্য্যকাৰীতা
৫.৬ মর্টান কেপলানৰ অৱদান
৫.৭ সমালোচনা আৰু গুৰুত্ব
৫.৮ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ
৫.৯ অধিক জানিবলৈ
৫.১০ অগ্রগতিৰ খতিয়ান
৫.১১ আৰ্হি প্রশ্ন

৫.১ উদ্দেশ্য

এই অধ্যায়টি অধ্যয়ন কৰি আপুনি —

- গাঁথনিগত কার্য্যকৰী দৃষ্টিভংগীৰ অর্থ আৰু পটভূমি ব্যাখ্যা কৰিব পাৰিব।
- গেব্রিয়েল আলমণ্ডৰ গাঁথনিগত কার্য্যকৰীতা আৰু ইয়াৰ সমালোচনাৰ বিষয়ে আলোচনা কৰিব পাৰিব।
- গাঁথনিগত কার্য্যকৰীতাবাদৰ দৃষ্টিভংগীত ৰবার্ট মার্টনৰ অৱদানৰ বিষয়ে আলোচনা কৰিব পাৰিব।
- গাঁথনিগত কার্য্যকৰীতাবাদৰ দৃষ্টিভংগীত মর্টান কেপলানৰ অৱদানৰ বিষয়ে আলোচনা কৰিব পাৰিব।
- গাঁথনিগত-কার্য্যকৰীতাবাদৰ দৃষ্টিভংগীৰ সমালোচনা আৰু গুৰুত্বৰ বিষয়ে ব্যাখ্যা কৰিব পাৰিব।

৫.২ পৰিচয়

ৰাজনীতি বিজ্ঞানীসকলে সমাজত আলোচনা কৰি থকা ৰাজনৈতিক বাস্তৱতা উন্মোচন কৰাত পৰম্পৰাগত পন্থাসমূহ নিঃকিন আৰু নিন্দনীয় বুলি বিবেচনা কৰিছিল। এই অস্বস্তিৰ মুহূর্ততে তেওঁলোকে গাঁথনিগত কার্য্যকৰী আধুনিক ৰাজনৈতিক বিশ্লেষণৰ সংস্পর্শলৈ আহিছিল ।এই দৃষ্টিভংগীৰ নৃতত্ত্ব আৰু সমাজবিজ্ঞানৰ শাখা ব্যাপকভাৱে প্রয়োগ কৰা হৈছিল। ফলত এই পদ্ধতি ৰাজনীতি বিজ্ঞানত ক্রমে আগমন ঘটে আৰু কম সময়তেই জনাজাত হৈ পৰে। ই ৰাজনীতি ব্যৱস্থাক কেইবাটাও গাঁথনিৰদ্বাৰা প্রস্তুত কৰা কামৰ এটা গোট হিচাপে অধ্যয়ন কৰিব বিচাৰে যিবোৰে একেলগে ৰাজনীতিৰ ব্যৱস্থাটো গঠন কৰে। ই ৰাজনৈতিক ব্যৱস্থাটো গঠন কৰা গাঁথনিসমূহ বিশ্লেষণ কৰিবলৈ চেষ্টা কৰে আৰু আভ্যন্তৰীণ ভাৱে বিশ্লেষণ কৰি আৰু সমাজৰ কেইবাটাও দিশৰ কামো সম্পন্ন কৰে।

৫.৩ গাঁথনিগত-কার্য্যবাদৰ পটভূমি

ৰাজনীতি বিজ্ঞানত গাঁথনিগত-কার্য্যবাদৰ দৃষ্টিভংগী সম্পূর্ণ নতুন নহয়। প্লেটো আৰু এৰিষ্টটলৰ পৰাই ইয়াৰ উৎপত্তি বুলি ক'ব পাৰি কাৰণ এই ৰাজনৈতিক চিন্তাবিদসকলে এনে বিশেষ কামৰ কথা কৈছিল আৰু তেওঁলোকে ৰাজনৈতিক ব্যৱস্থা জীয়াই ৰাখিব বিচাৰিছিল। আমাৰ সময়ৰ ওচৰ চাপি আহি গাঁথনিগত-কার্য্যকৰী বিশ্লেষণৰ উৎপত্তি জৈৱ আৰু যান্ত্রিক বিজ্ঞানৰ পৰাই হৈছিল। সমাজ বিজ্ঞানত ইয়াক প্রথমবাৰৰ বাবে ব্যৱহাৰ কৰা হৈছিল

নৃতত্ত্বত। পৰৱৰ্তী সময়ত সমাজবিজ্ঞানীসকলে গাঁথনিগত-কার্য্যকৰী বিশ্লেষণ ব্যৱহাৰ কৰিছিল। টেলকট পার্চ্চনছ আৰু মেৰিয়ান লেভিয়ে সমাজবিজ্ঞানৰ বিশ্লেষণৰ ভাগ ইযাক হিচাপে বিকশিত আৰু পৰিশোধন কৰিছিল। পিছলৈ ৰাজনীতি বিজ্ঞানীসকলে বিশেষকৈ গেব্রিয়েল এ আলমণ্ড আৰু তেওঁৰ সহযোগীসকলে গাঁথনিগত-কার্য্যকৰী পদ্ধতিটো বিকাশ কৰিবলৈ আৰম্ভ কৰে।

"The Politics of Developing Areas" ত ১৯৬০ চনত আলমণ্ড আৰু ক'লমেনে সংস্কৃতহীন ৰাজনৈতিক ব্যৱস্থাৰ অধ্যয়নৰ বাবে এই পদ্ধতি ব্যৱহাৰ কৰিছিল। আলমণ্ড আৰু বিংহাম পাৱেলে তেওঁলোকৰ গ্ৰন্থ "Comparative Politics: A Development Approach", ছয় বছৰৰ পিছত প্ৰকাশ কৰে। ইয়াৰ ফলত ৰাজনৈতিক ব্যৱস্থাসমূহৰ বিকাশৰ স্তৰৰ ভিত্তিত অধ্যয়ন আৰু শ্ৰেণীবিভাজন কৰিবলৈ প্ৰস্তুত কৰা গাঁথনিগত-কার্য্যকৰী পদ্ধতিৰ উত্থান ঘটে। গাঁথনিগত-কার্য্যকৰী দৃষ্টিভংগীৰ কেইবাটাও শক্তিশালী দিশ আৰু সমৰ্থক আছে, কিন্তু ইয়াৰ ভিতৰত প্ৰাধান্যৰ স্থান আলমণ্ড আৰু তেওঁৰ সহ-লেখকৰ আছে। সেয়েহে গাঁথনিগত-কার্য্যকৰী পদ্ধতিৰ লক্ষ্য হৈছে কোনো জীৱ বা ব্যৱস্থাই অস্তিত্ব ৰক্ষা কৰিবলৈ বা কার্য্যক্ষম হৈ থাকিবলৈ যিবোৰ কার্য্য সম্পাদন কৰিব লাগিব সেইবোৰ আৰিষ্কাৰ কৰা। তাৰ পিছত ই গঠনসমূহ বিচাৰিবলৈ আগবাঢ়ি যায়। সহজ ভাষাত ক'বলৈ গ'লে গাঁথনিগত-কার্য্যকৰী পদ্ধতিৰ এজন ছাত্ৰই সম্পন্ন কৰিবলগীয়া বিশেষ কার্য্যটোৰ বিষয়ে এটা প্ৰশ্ন উত্থাপন কৰে আৰু তাৰ পিছত সেই কার্য্য সম্পাদন কৰা গঠনটোৰ বিষয়ে উত্তৰ বিচাৰে। ডেভিছ আৰু লুইছে গাঁথনিগত-কার্য্যকৰী বিশ্লেষণক "প্ৰণালীবদ্ধ বিশ্লেষণৰ এটা প্ৰকাৰ বুলি কয় যিয়ে ৰাজনৈতিক ব্যৱস্থাক সুসংহতভাৱি লয়, যিয়ে ইয়াৰ পৰিৱেশক প্ৰভাৱিত কৰে আৰু পাছলৈ ইয়াৰ দ্বাৰা প্ৰভাৱিত হয়" বুলি সংজ্ঞা নির্ণয় কৰিছে।

জানি থোৱা ভাল

চেমুৱেল এইচ বিয়েৰ আৰু এডাম বি উলামে কোৱাৰ দৰে এটা সামাজিক ব্যৱস্থাৰ অস্তিত্ব আৰু ৰক্ষণাবেক্ষণৰ বাবে সমাজত এটা সু-কার্য্যক্ষম অর্থনৈতিক ব্যৱস্থা, এটা আইনী ব্যৱস্থা, মূল্যবোধৰ ব্যৱস্থা ইত্যাদি থাকিব লাগিব। এই আঁচনিখনত ৰাজনৈতিক ব্যৱস্থাটো বৈধ নীতিগত সিদ্ধান্ত লোৱাৰ স্বকীয় কামটো সম্পন্ন কৰা সেই উপ-ব্যৱস্থাটো হিচাপে দেখা যাব। সাৰাংশ প্ৰকাশ ব্যৱহাৰ কৰিলে, যিটো সমাজৰ ই অংশ, সেই সমাজখনৰ বাবে লক্ষ্যত উপনীত হোৱাৰ কার্য্য।"

অগ্ৰগতি নিৰীক্ষণ

প্ৰশ্ন নং ১ ঃ প্লেটো আৰু এৰিষ্টটলক ৰাজনীতিৰ অধ্যয়নৰ গাঁথনিগত-কার্য্যকৰী পদ্ধতিৰ মূল বিকাশক হিচাপে গণ্য কৰিব পাৰি। (শুদ্ধ/অশুদ্ধ)

প্ৰশ্ন নং ২ ঃ সমাজ বিজ্ঞানত প্ৰথমে গাঁথনিগত-কার্য্যকৰী পদ্ধতি ব্যৱহাৰ কৰা হৈছিল .....। (খালী ঠাই পূৰণ কৰক)

প্ৰশ্ন নং ৩ ঃ গাঁথনিগত-কার্য্যকৰী দৃষ্টিভংগী অনুসৰি ৰাজনৈতিক ব্যৱস্থাৰ তিনিটা ধর্ম কি কি?

প্ৰশ্ন নং ৪ ঃ গাঁথনিগত-কার্য্যকৰী পদ্ধতিয়ে প্ৰকৃততে কি আৰিষ্কাৰ কৰিব বিচাৰে?

৫.৪ গেব্রিয়েল আলমণ্ডৰ গাঁতনিগত কার্য্যকৰীতা

আমেৰিকাৰ ৰাজনীতি বিজ্ঞানী গেব্রিয়েল আব্রাহাম আলমণ্ড (জন্ম ১৯১১- মৃত্যু ২০০২) আমেৰিকান ৰাজনীতি বিজ্ঞানৰ তুলনামূলক ৰাজনীতি, ৰাজনৈতিক বিকাশ আৰু ৰাজনৈতিক সংস্কৃতিবিষয়ৰ যুগান্তকাৰী কামৰ বাবে বেছিকৈ জনাজাত আছিল। ৰাজনীতি বিজ্ঞানত গাঁথনিগত-কার্য্যকৰী তত্ত্ব (বা পেৰাডাইম) প্ৰথমবাৰৰ বাবে ১৯৬০ চনত গেব্রিয়েল আলমণ্ড আৰু জেমছ এছ কলমেনে সংস্কৃতিহীন ৰাজনীতিৰ অধ্যয়নত প্ৰয়োগ কৰিছিল।

এনে প্রণয়ন থকা গ্রন্থখনৰ শিৰোনাম হ'ল, "উন্নয়নশীল অঞ্চলৰ ৰাজনীতি"। ছয় বছৰৰ পিছত আলমণ্ড আৰু বিংহাম পাৱেলে যৌথভাৱে লিখা "কম্পা�ৰেটিভ পলিটি": এ ডেভেলপমেণ্টেল এপ্ৰ'চ' প্ৰকাশ হয়। ৰাজনৈতিক ব্যৱস্থাসমূহ পৰম্পৰাগতৰ পৰা আধুনিকলৈ কেনেকৈ সলনি হয়, সেই বিষয়ে অধ্যয়ন কৰাত আলমণ্ডৰ প্ৰধান আগ্ৰহ আছিল। তেওঁ পশ্চিমীয়া ৰাজনৈতিক ব্যৱস্থাক বিশেষকৈ আমেৰিকা আৰু ব্ৰিটেইনক নিয়ম হিচাপে গণ্য কৰে আৰু সকলো পৰম্পৰাগত সমাজকে তেওঁ সেই আৰ্হিৰ দিশে আগবাঢ়ি যোৱা বুলি ভাবে।

মুঠতে পৰম্পৰাগত আৰু আধুনিক ৰাজনৈতিক ব্যৱস্থাক আলমণ্ডে বিপৰীত মেৰু হিচাপে গণ্য কৰে। ৰাজনৈতিক বিকাশ হৈছে আধুনিক ৰাষ্ট্ৰসমূহৰ প্ৰতি এক আন্দোলন। আলমণ্ড আদিয়ে প্ৰথমে পশ্চিমীয়া দেশসমূহৰ ৰাজনৈতিক ব্যৱস্থা, বিশেষকৈ আমেৰিকা আৰু গ্ৰেট বৃটেইনৰ ৰাজনৈতিক ব্যৱস্থা অধ্যয়ন কৰিছিল আৰু তাৰ পিছত ইয়াৰ মূল সম্পত্তিসমূহ চিনাক্ত কৰিছিল। তাৰ পিছত তেওঁলোকে পৰম্পৰাগত ৰাজনৈতিক ব্যৱস্থাৰ ঠিক বিপৰীত সম্পত্তিৰ আৰোপ কৰিছিল। এইটোও ক'ব পাৰি যে তেওঁলোকে বিকাশৰ প্ৰক্ৰিয়াৰ এটা মধ্যবিন্দু চিনি পাইছিল, যাক সংক্ৰমণকালীন বুলি কোৱা হয়। এইদৰে ৰাজনৈতিক বিকাশক পৰম্পৰাগত ব্যৱস্থাৰ পৰা পৰিৱৰ্তনশীল পৰ্যায়ৰ মাজেৰে আধুনিক ব্যৱস্থালৈ পৰিৱৰ্তন হিচাপে গণ্য কৰা হয়। পশ্চিমীয়া ৰাজনৈতিক ব্যৱস্থাক আৰ্হি হিচাপে গণ্য কৰা হয়, আৰু সকলো পৰম্পৰাগত সমাজেই ইয়াৰ ফালে খৰখেদাকৈ আগবাঢ়িছে।

আলমণ্ডে ৰাজনৈতিক ব্যৱস্থাৰ সংজ্ঞা কৰিছে এনেদৰে-- "সকলো স্বাধীন সমাজতে পোৱা সেই পাৰস্পৰিক ক্ৰিয়াৰ ব্যৱস্থা যিয়ে নিয়োগ, নিয়োগৰ ভাবুকি, কম বেছি পৰিমাণে বৈধ শাৰীৰিক বাধ্যবাধকতাৰ দ্বাৰা সংহতি আৰু অভিযোজনৰ কাৰ্য্য (আভ্যন্তৰীণভাৱে আৰু অন্য সমাজৰ সৈতে) সম্পাদন কৰে।" 'কম বেছি পৰিমাণে' শব্দৰ ব্যৱহাৰৰ বাবে সংজ্ঞাটোৱে একনায়কত্ববাদ আৰু অন্যান্য ধৰণৰ চৰকাৰৰ পৰিসৰত প্ৰশ্নবোধক বৈধতাও সামৰি লৈছে।

ৰাজনৈতিক ব্যৱস্থাবোৰ ইটোৱে সিটোৰ পৰা পৃথক হোৱাটো অনিবাৰ্য, কিন্তু সকলোৰে কিছুমান সাধাৰণ উপাদান আছে। এইবোৰ মূলতঃ চাৰিটা। ইবোৰক তলত দিয়া ধৰণে দেখুৱাব পাৰি—

- ৰাজনৈতিক ব্যৱস্থাৰ মাজত এটা গাঁথনি থাকে আৰু গাঁথনি অবিহনে ৰাজনৈতিক ব্যৱস্থাৰ কথা ভাবিব নোৱাৰি।
- কিছুমান সাধাৰণ কাৰ্য্য আছে যিবোৰ সকলো ব্যৱস্থা প্ৰণালীতে সম্পন্ন কৰা হৈছে। ইয়াৰ অৰ্থ এইটো নহয় যে সেইবোৰ একে ধৰণে বা একে মাত্ৰাত পৰিবেশন কৰা হৈছে।
- ৰাজনৈতিক ব্যৱস্থাৰ ভিতৰৰ সকলো গাঁথনিয়ে এটাতকৈ অধিক কাম কৰে। অৰ্থাৎ গঠনবোৰ বহুমুখী।
- আধুনিক বা পৰম্পৰাগত যিয়েই নহওক সকলো ৰাজনৈতিক ব্যৱস্থাই 'সংমিশ্ৰিত'। ইয়াত আধুনিক আৰু পৰম্পৰাগত দুয়োটা উপাদানৰ সংমিশ্ৰণ ঘটিছে। দুয়োটাৰে সঠিক মিশ্ৰণ অৱশ্যেই ব্যৱস্থাভেদে বেলেগ বেলেগ হ'ব।

যিকি নহওক, সকলো ৰাজনৈতিক ব্যৱস্থাই প্ৰাসংগিক হৈ থাকিবলৈ কিছুমান কাম কৰে। এইবোৰেই হৈছে ব্যৱস্থাটোৰ কাৰ্য্যকৰী প্ৰয়োজনীয়তা। বিশেষ পদ্ধতিটোৱে ইষ্টনৰ মডেলৰ পৰিৱৰ্তন হিচাপে 'ইনপুট' আৰু 'আউটপুট'ৰ পৰিৱৰ্তে 'কাৰ্য্য' আৰু 'কাৰ্য্যকৰী প্ৰয়োজনীয়তা'ৰ ব্যৱহাৰ কৰে। ৰাজনৈতিক ব্যৱস্থাই নিজকে বৰ্তাই ৰাখিবলৈ আৰু প্ৰাসংগিক হৈ থাকিবলৈ সাতটা কাম কৰিবলগীয়া হয়। তেওঁলোকে স্বীকাৰ কৰে যে এই কামবোৰ ৰাজনৈতিক বিৱৰ্তনৰ পৰ্যায়ত ভিত্তি কৰি বিভিন্ন ৰাজনৈতিক গাঁথনিৰদ্বাৰা সম্পাদন কৰিব পাৰে।

- **ৰাজনৈতিক সামাজিকৰণ আৰু নিযুক্তি** (Political Socialisation and Recruitment)ঃ ই হৈছে সদস্যসকলক ৰাজনৈতিক ব্যৱস্থাৰ বিষয়ে তথ্য প্ৰদান কৰা প্ৰক্ৰিয়া। সামাজিকৰণে সমাজৰ মূল্যবোধ, বিশ্বাস, নীতি-নিয়ম ব্যৱস্থাটোৰ প্ৰতি বিয়পাই দিয়ে। ঘৰ, স্থানীয়তা আৰু শিক্ষানুষ্ঠানত সামাজিকৰণে সদস্যসকলক ৰাজনৈতিক পৰিঘটনাৰ প্ৰতি মনোভাৱ, মতামত আৰু অভিমুখীতাৰে তত্ত্ব প্ৰদান কৰে।

ৰাজনৈতিক শিক্ষা আৰু সামাজিকৰণে নতুন সদস্যৰ অভিযোজন আৰু চূড়ান্ত নিযুক্তিৰ বাবে সক্ষম কৰে।

- **স্বার্থ প্রকাশকৰণ**(Interest Articulation) ঃ সম্পদ সীমিত হোৱাৰ বাবে, মনোযোগ আকর্ষণ কৰাৰ অর্থে ইয়াতে এক নিৰন্তৰ প্রতিযোগিতা চলি থাকে। সমনীয়াৰ গোট (peer group) , প্রভাৱ গোষ্ঠী (pressure groups) , স্বার্থ গোট (interest groups) , বিভিন্ন সস্থা (associations)সমূহ আদিৰ দৰে বিভিন্ন গাঁথনি বা সংস্থাই নিজৰ স্বার্থ ৰক্ষা আৰু প্রসাৰ কৰাৰ বাবে একেধাৰে দাবী উত্থাপন কৰি আহে।
- **স্বার্থ একত্রীকৰণ**(Interest Aggregation) ঃ যেতিয়া দাবীসমূহক নীতি আৰু সিদ্ধান্তলৈ অনুবাদ কৰা হয় যাৰ ওপৰত কার্য্যব্যৱস্থা গ্রহণ কৰিব পৰা যায়, তেতিয়া ইয়াক স্বার্থ একত্রীকৰণ বুলি জনা যায়।
- **ৰাজনৈতিক যোগাযোগ**(Political Communictaion) ঃ ব্যক্তি, গোট আৰু প্রতিষ্ঠানে ৰাজনৈতিক ব্যৱস্থাৰ কার্য্য সম্পর্কীয় তথ্য প্রেৰণ আৰু গ্রহণ কৰা প্রক্রিয়াটোৱেই হৈছে ৰাজনৈতিক যোগাযোগ। এই কার্য্য সম্পাদন কৰিবলৈ গণমাধ্যম আৰু নতুনকৈ সামাজিক মাধ্যম আটাইতকৈ উপযুক্ত।

ইনপুট চলকসমূহক তিনিটা আউটপুট চলকলৈ ৰূপান্তৰ কৰা হয়—

নিয়ম / আইন প্রণয়ন(Rule making)ৰ কাম প্রধানকৈ বিধানমণ্ডলে কৰে শ্চশাসন ব্যৱস্থাৰ ওপৰত নির্ভৰ কৰি এই কাম বিভিন্ন গাঁথনি বা অংগৰ দ্বাৰাও সম্পাদিত হ'ব পাৰেগ্ন।

নিয়ম / আইন প্রয়োগ (Rule application)কৰাৰ কামটো কার্যপালিকাৰ দ্বাৰা সম্পন্ন কৰা হয়। আইন আৰু নিয়মসমূহ কার্যকৰী কৰাটোৱেই হৈছে কার্যপালিকাৰ মুখ্য কাম।

আইনৰ বিচাৰ বা বাখ্যা (Rule adjudication) কৰাৰ কামটো ন্যায়পালিকাই সম্পাদন কৰে।

বহু সমালোচকৰ মতে ব্যৱস্থাটোৱে মূলতঃ নিজৰ অস্তিত্ব ৰক্ষাৰ বাবে চিন্তিত। পশ্চিমীয়া গণতান্ত্রিক ৰাজনৈতিক আর্হিৰ সৈতে জড়িত বিশ্লেষণে উন্নয়নশীল সমাজসমূহত নিজৰ প্রতিভা আৰু নির্দিষ্ট প্রয়োজনীয়তাৰ ওপৰত ভিত্তি কৰি প্রতিষ্ঠানসমূহৰ বিকাশৰ অনুমতি নিদিয়ে। তেওঁলোকৰ বিশ্বাস আছিল যে পশ্চিমীয়া আর্হি আনতকৈ উচ্চ। কিন্তু, কম-বেছি পৰিমাণে কোনেও অস্বীকাৰ কৰিব নোৱাৰে যে গেব্রিয়েল আলমণ্ডৰ গাঁথনিগত-কার্য্যকৰী দৃষ্টিভংগীয়ে তুলনামূলক ৰাজনৈতিক বিশ্লেষণৰ এক গুৰুত্বপূর্ণ আহিলা হিচাপে কাম কৰিছে। ই ৰাজনৈতিক ব্যৱস্থা আৰু ইয়াৰ গাঁথনিৰ বিষয়ে এক পৰিষ্কাৰ বুজাবুজি প্রদান কৰে।

কার্যকলাপ ৫.১

তালিকা প্রস্তুত কৰিবলৈ চেষ্টা কৰক আৰু ভাৰতীয় ৰাজনৈতিক ব্যৱস্থাই ওপৰত উল্লেখ কৰা সাতটা কাম সম্পন্ন কৰে নে নাই সেইটো বুজিবলৈ চেষ্টা কৰক।

অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন নং ৫ ঃ গেব্রিয়েল আব্রাহাম আলমণ্ড আছিল এজন আমেৰিকান ৰাজনীতি বিজ্ঞানী। (শুদ্ধ/অশুদ্ধ)

প্রশ্ন নং ৬ ঃ ---- অবিহনে ৰাজনৈতিক ব্যৱস্থাৰ কথা ভাবিব নোৱাৰি। (খালী ঠাইখিনি পূৰণ কৰক)

প্রশ্ন নং ৭ ঃ ৰাজনৈতিক সামাজিকৰণ কি?

প্রশ্ন নং ৮ ঃ ৰাজনৈতিক ব্যৱস্থা এটাই নিজকে বর্তাই ৰাখিবলৈ আৰু প্রাসংগিক হৈ থাকিবলৈ যি সাতটা কাম কৰিব লাগে সেই কামৰ নাম লিখা।

৫.৫ ৰর্বাট মার্টনৰ গাঁথনিগত কার্য্যকাৰীতা

ৰবার্ট মার্টন (জন্ম ১৯১০-মৃত্যু ২০০৩), এজন আমেৰিকান সমাজবিজ্ঞানী। ১৯৪০ চনৰ পৰাই সমাজবিজ্ঞানৰ প্ৰধান মনোযোগৰ কেন্দ্ৰবিন্দু হৈ তেখেতে কাম কৰি আহিছে। ১৯৫০ আৰু ১৯৬০ চনত তেখেতক মুখ্য সমাজবিজ্ঞান তত্ত্ব হিচাপে মানি লোৱা দেখা গৈছিল। আমেৰিকাত টেলকট পার্ছনছে সমাজৰ প্ৰতি এনে এক দৃষ্টিভংগী গঢ়ি তোলাৰ পথ আগবঢ়াইছিল যিটো ভাগ-বতৰা কৰা নীতিগত ব্যৱস্থাৰ নীতিৰ ওপৰত নিৰ্ভৰশীল আছিল। পিছলৈ ৰবার্ট কে মার্টনৰ অৱদানেই কার্য্যকৰীতাৰ জীৱনকাল বৃদ্ধি কৰিছিল, কিছুমান বৈধ নতুন ধাৰণা প্ৰৱর্তনৰ সৈতে।

এজন কর্মকর্তা হোৱাৰ বাবে মার্টনে মূলতঃ ব্যত্ত্বৰ সৈতে একমত আছিল। কিন্তু তেওঁ ইয়াক সাধাৰণ বহু দোষযুক্ত বুলি গণ্য কৰিছিল। তেওঁ তিনিটা মূল স কার্য্যকৰী বিশ্লেষণৰ প্ৰকাৰ দাঙি ধৰিছিল। সেই তিনিটা মূলত— একক কার্যকাৰীতা, সার্বজনীন কার্যকাৰীতা আৰু অপৰিহার্যতা,"।

- একক কার্য্যকাৰীতা (অর্থাৎ সমাজৰ সকলো অংশই সামগ্ৰিকভাৱে সমাজখনৰ ৰক্ষণাবেক্ষণ আৰু সংহতিৰ বাবে একেলগে কাম কৰা বুলি গণ্য কৰা হয়)।
- সার্বজনীন কার্য্যকৰীতা (অর্থাৎ প্ৰতিটো চলি থকা সামাজিক প্ৰথাই ব্যৱস্থাটো বজাই ৰখাত অৰিহণা যোগোৱা ইতিবাচক কার্য্য থাকিব লাগিব)
- অপৰিহার্যতা (অর্থাৎ কিছুমান প্ৰতিষ্ঠান সমাজৰ বাবে অপৰিহার্য)। প্ৰকাশ আৰু সুপ্ত কার্য্যৰ মাজৰ পার্থক্যও তেওঁ বিচ্যুতিৰ ধাৰণাটোৰ জৰিয়তে কৰিছিল।

মার্টনে এই দিশসমূহৰ কার্য্যকৰী ঐক্যৰ ধাৰণাক প্ৰশ্ন কৰিছিল যে আধুনিক, জটিল সমাজ এখনৰ সকলো অংশই সমাজৰ কার্য্যকৰী ঐক্যৰ বাবে কাম নকৰে। সার্বজনীন কার্য্যকৰীতাবাদৰ সন্দর্ভত মার্টনে বিশ্বাস কৰিছিল যে কিছুমান প্ৰতিষ্ঠান আৰু গঠনৰ অন্যান্য কার্য্য থাকিব পাৰে, আৰু কিছুমান আনকি সাধাৰণতে অকার্যকৰী হ'ব পাৰে, বা কিছুমানৰ বাবে কার্য্যক্ষম হ'ব পাৰে আনহাতে আন কিছুমানৰ বাবে কার্য্যক্ষম নহ'ব পাৰে। কাৰণ সামগ্ৰিকভাৱে সমাজৰ বাবে সকলো গাঁথনি কার্যক্ষম নহয়। কিছুমান প্ৰথা কেৱল এজন প্ৰভাৱশালী ব্যক্তি বা এটা গোটৰ বাবেহে কার্যকৰী হয়। মার্টনে এই ভিত্তিত অপৰিহার্যতাৰ ধাৰণাটোক লৈ প্ৰশ্ন উত্থাপন কৰিছিল যে একেবোৰ কার্য্যকৰী দিশ পূৰ্বচর্ত এক পৰিসৰ বিকল্প প্ৰতিষ্ঠানে পূৰণ কৰিব পাৰে।

মার্টনে ক্ষমতা আৰু বলপূৰ্ব্বক ধাৰণাটোক কার্য্যকৰীতালৈ পৰিণত কৰিছিল আৰু সংগ্ৰাম বা সংঘাতৰ সৃষ্টি কৰিব পৰা উত্তেজনাপূৰ্ণ অঞ্চলসমূহ চিনাক্ত কৰিছিল। মার্টনে দাবী কৰিছিল যে সমাজৰ কার্যকৰী নোহোৱা দিশসমূহ চিনাক্ত আৰু পৰীক্ষা কৰি আমি বিকল্পৰ বিকাশ আৰু স্থায়িত্বৰ ব্যাখ্যা কার্যকৰী আৰ্হিৰ ভিতৰত কৰিব পাৰি। গৱেষণাৰ ক্ষমতা আৰু সংঘাত গৱেষণাৰ কেন্দ্ৰীয় বিষয় আছিল।

মার্টনে দুবিধ ফলন চিনাক্ত কৰে— 'মেনিফেষ্ট ফাংচন' আৰু 'লেটেণ্ট ফাংচন'। 'মেনিফেষ্ট ফাংচন'ৰ ফলত এটা স্বীকৃতিপ্ৰাপ্ত আৰু উদ্দেশ্যপ্ৰণোদিত পৰিণতিৰ সৃষ্টি হয়। উদাহৰণস্বৰূপে, শিক্ষাৰ কামসমূহৰ ভিতৰত ভাল গ্ৰেড লাভ কৰি কেৰিয়াৰৰ বাবে প্ৰস্তুতি চলোৱা, স্নাতক ডিগ্ৰী লাভ কৰা আৰু ভাল চাকৰি বিচাৰি উলিওৱা আদি অন্তর্ভুক্ত। 'সুপ্ত কার্য্য'ই এটা অচিনাক্ত বা অনাকাংক্ষিত পৰিণতিৰ সৃষ্টি কৰে। উদাহৰণস্বৰূপে, শিক্ষাৰ সুপ্ত কার্য্যসমূহৰ ভিতৰত নতুন, মানুহ লগ পোৱা, পাঠ্যক্ৰমৰ বাহিৰৰ কাম-কাজ, স্কুল ভ্ৰমণ আদি অন্তর্ভুক্ত।

মার্টনে বিশ্বাস কৰিছিল যে বর্তমান সমাজৰ কার্য্য সম্পাদন কৰা প্ৰতিষ্ঠান আৰু গাঁথনিসমূহৰ কার্য্যকৰী বিকল্প থাকিব পাৰে। ইয়াৰদ্বাৰা ব্যাখ্যা কৰা মতামত হ'ল— বর্তমান যিবোৰ প্ৰতিষ্ঠান আছে সেইবোৰ মাজৰ বাবে গুৰুত্বপূৰ্ণ নহয়। মার্টনে কয় যে "যেনেকৈ একেটা বস্তুৰ একাধিক কার্য্য থাকিব পাৰে, একেদৰে একেটা কার্য্য বিকল্প বস্তুৰ দ্বাৰাও বৈচিত্ৰ্যপূৰ্ণভাৱে পূৰণ হ'ব পাৰে"।

মার্টনৰ মতে এজন ৰাজনৈতিক নেতাৰ সম্মুখত পাঁচটা পৰিস্থিতিৰ সৃষ্টি হয়। সেয়া হ'ল— Conformity(সামজঞ্জতা), Innovation (উদ্ভাৱন), পৰম্পৰা, Ritualism (ৰীতিবাদ), Retreatism (পলায়নবাদ) আৰু Rebellion (বিদ্রোহ)।

• Conformity(সামজঞ্জতা) : ই তেতিয়া ঘটে যেতিয়া এজন ব্যক্তিৰ মনত সমাজৰ দ্বাৰা প্ৰদত্ত সাংস্কৃতিক লক্ষ্যবোৰ

অর্জন কৰাৰ বাবে প্ৰয়োজনীয় উপায় আৰু তীব্ৰ ইচ্ছা দুয়োটাই থাকে।

Innovation (উদ্ভাৱন) : ই তেতিয়া ঘটে যেতিয়া এজন ব্যক্তিয়ে সমাজ-স্বীকৃত সাংস্কৃতিক লক্ষ্যবোৰ লাভ কৰিবলৈ চেষ্টা কৰে, কিন্তু তাৰ বাবে কোনো নতুন বা সমাজত গ্ৰহণযোগ্য নোহোৱা উপায় বা পদ্ধতি বাছি লয়।

Ritualism (ৰীতিবাদ) : ই তেতিয়া ঘটে যেতিয়া এজন ব্যক্তিয়ে সমাজে নিৰ্ধাৰণ কৰি দিয়া নিয়মবোৰ পালন কৰি গৈ থাকে, কিন্তু মূল লক্ষ্যসমূহ অৰ্জন কৰাৰ আশা ত্যাগ কৰে।

Retreatism (পলায়নবাদ) : ই হ'ল সমাজৰ নিৰ্ধাৰিত উপায় আৰু লক্ষ্য-এই দুয়োটাকে প্ৰত্যাখ্যান কৰা বা নাকচ কৰা।

Rebellion (বিদ্ৰোহ) : ই হ'ল সমাজৰ লক্ষ্য আৰু উপায়সমূহক নাকচ কৰাৰ লগতে তাৰ ঠাইত নতুন লক্ষ্য আৰু নতুন উপায়ৰ প্ৰতিষ্ঠা কৰাৰ এক সংমিদ্ৰশ্ৰণ।

এইদৰে ওপৰৰ আলোচনাৰপৰা এই সিদ্ধান্তত উপনীত হ'ব পাৰি যে উদ্ভাৱন বা বিদ্ৰোহে গাঁথনিৰ আভ্যন্তৰীণ পৰিৱৰ্তন ঘটাব পাৰে। এইটো সঁচা যে সমাজে এই ব্যক্তিসকলক নিয়ন্ত্ৰণ কৰি পৰিৱৰ্তনক নস্যাৎ কৰাৰ চেষ্টা কৰিব, কিন্তু উদ্ভাৱন বা বিদ্ৰোহে গতি বৃদ্ধি কৰাৰ লগে লগে সমাজে অৱশেষত খাপ খাব বা বিলুপ্তিৰ সন্মুখীন হ'ব।

অগ্ৰগতি নিৰীক্ষণ

প্ৰশ্ন নং ৯ ঃ ৰবাৰ্ট কে মাৰ্টন এজন কাৰ্য্যকৰীতাবাদী আছিল আৰু তেওঁ ব্যক্তিতত্ত্বৰ সৈতে মৌলিকভাৱে একমত নাছিল। (শুদ্ধ/অশুদ্ধ)

প্ৰশ্ন নং ১০ ঃ মাৰ্টনে কাৰ্য্যকৰী ঐক্যক সমালোচনা কৰি কয় যে সমাজ এখনৰ ..... সকলো অংশই সমাজৰ কাৰ্য্যকৰী ঐক্যৰ বাবে কাম নকৰে। (খালী ঠাইখিনি পূৰণ কৰক)

প্ৰশ্ন নং ১১ ঃ মাৰ্টনে চিনাক্ত কৰা ৰাজনৈতিক নেতাৰ সন্মুখীন হোৱা পাঁচটা পৰিস্থিতি কি কি?

৫.৬ মৰ্টান কেপলানৰ অৱদান

আলমণ্ড আৰু ক'লমেনে ইয়াক স্পষ্ট কৰাৰ পিছত ৰাজনৈতিক বিশ্লেষণ আৰু তুলনামূলক অধ্যয়নৰ ক্ষেত্ৰত গাঁথনিগত-কাৰ্য্যকৰী পদ্ধতি অতি জনপ্ৰিয় হৈ পৰিছিল। এই পন্থাই এক অভিজ্ঞতাভিত্তিক ৰাজনৈতিক তত্ত্বৰ পথ প্ৰশস্ত কৰিলে।

মৰ্টন এ কেপলানে (১৯২১-২০১৭) ইয়াক আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় সম্পৰ্কৰ ক্ষেত্ৰত প্ৰয়োগ কৰিছিল। কেপলান আছিল চিকাগো বিশ্ববিদ্যালয়ৰ ৰাজনীতি বিজ্ঞানৰ এজন বিশিষ্ট অধ্যাপক। তেওঁৰ বহু গ্ৰন্থৰ ভিতৰত "System and Process in International Politics" শীৰ্ষক গ্ৰন্থখন আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় সম্পৰ্কৰ বৈজ্ঞানিক অধ্যয়নৰ এক গুৰুত্বপূৰ্ণ গ্ৰন্থ হিচাপে গণ্য কৰা হয়

মাৰ্টন কেপলানে ৰাজনৈতিক পৰিঘটনাৰ অধ্যয়নত মূলতঃ কাৰ্য্যকৰী দিশটোক অন্তৰ্ভুক্ত কৰি ব্যৱস্থা বিশ্লেষণৰ ধাৰণাটো ব্যৱহাৰ কৰিছিল। সাধাৰণতে, একেলগে কাম কৰা উপাদানসমূহৰ এটা গোটক এটা ব্যৱস্থা বুলি জনা যায়। কেপলানে স্পষ্ট কৰি দিলে যে ব্যৱস্থা হৈছে পৰিৱেশৰ সৈতে সম্পৰ্কিত, ইটোৱে সিটোৰ সৈতে জড়িত চলকসমূহৰ এটা গোট। আচলতে ৰাজনৈতিক গাঁথনিত ব্যৱস্থাটো মূলতঃ ৰাষ্ট্ৰ আৰু চলক (ৰাজনৈতিক মনোভাৱ, ৰাজনৈতিক স্বাৰ্থ, ৰাজনৈতিক কাৰ্যকলাপ, ৰাজনৈতিক পৰিঘটনা)ৰে গঠিত যিয়ে ব্যৱস্থাটোৰ পৰিৱৰ্তনত অৰিহণা যোগায়। অৰ্থাৎ চলকসমূহৰ পৰিৱৰ্তন হ'লে ব্যৱস্থাটোৰ আচৰণতো পৰিৱৰ্তন ঘটে। ব্যৱস্থাটোৰ আচৰণৰ পৰিৱৰ্তন 'আউটপুট'ৰ ৰূপত প্ৰকাশ পায়। আৰু ব্যৱস্থাসমূহৰ কাৰ্য্যসমূহৰ সৈতে সম্পৰ্কিত হোৱা পৰিৱৰ্তনসমূহ হৈছে 'ইনপুটসমূহ'।

মার্টন কেপলানে ব্যৱস্থাৰ সংজ্ঞাৰ বৈশিষ্ট্যসমূহ এনেদৰে দেখুৱাইছে—

- এটা ব্যৱস্থা অংশ বা মৌলৰে গঠিত।
- এই অংশ বা মৌলবোৰে ইটোৱে সিটোৰ লগত ক্ৰিয়া কৰে।
- তেওঁলোকৰ পাৰস্পৰিক ক্ৰিয়াৰ জৰিয়তে ইজনে সিজনক প্ৰভাৱিত কৰে।
- ব্যৱস্থাটো এটা সীমাৰ ভিতৰত বিদ্যমান।
- পৰিৱেশৰ পৰা অহা প্ৰভাৱৰ বাবে ই মুকলি।
- ই ইনপুটসমূহক আউটপুটলৈ গতি কৰায়।

কেপলানৰ মতে আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় সম্পৰ্কত জাতি-ৰাষ্ট্ৰৰ আচৰণ নিয়ন্ত্ৰণ কৰাটো জাতীয় স্বাৰ্থৰ বাহিৰে আন একো নহয়। কেপলানে আন্তৰ্জাতিক ব্যৱস্থাটোক কাৰ্য্য আৰু স্থিৰতাৰ ভিত্তিত ছটা আৰ্হিত ভাগ কৰিছিল। 'System and Process in International Politics' (১৯৫৭) গ্ৰন্থত তেওঁ আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় ব্যৱস্থাৰ ছটা আৰ্হি উপস্থাপন কৰিছিল। এইবোৰ হ'ল—

- ক্ষমতাৰ ভাৰসাম্যতা ব্যৱস্থা (The Balance of Power System)
- শিথিল দ্বি-মেৰু ব্যৱস্থা (The Loose Bipolar System)
- দৃঢ় দ্বি-মেৰু ব্যৱস্থা (The Tight Bipolar System)
- সাৰ্বজনীন ব্যৱস্থা (The Universal System)
- স্তৰানুক্ৰমিক ব্যৱস্থা (The Hierarchical System)
- একক ভেটো ব্যৱস্থা (The Unit Veto System)

গতিকে ব্যৱস্থা বিশ্লেষণ আৰু গাঁথনিগত-কাৰ্য্যবাদৰ দৃষ্টিকোণৰ পৰা আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় সম্পৰ্ক অধ্যয়নৰ ক্ষেত্ৰত মৰ্টান কেপলানৰ দৃষ্টিভংগীৰ পৰা আমি পোৱা তিনিটা মূল হ'ল—

- এই ব্যৱস্থাটোক আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় ৰাজনৈতিক নেতাৰ ব্যৱস্থা হিচাপে বৰ্ণনা কৰা হৈছে য'ত পাৰস্পৰিক ক্ৰিয়া-কলাপ চিনাক্ত কৰিব পৰা যায়।
- এই ব্যৱস্থাটো আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় পৰ্যায়ত এটা বিশেষ ব্যৱস্থাৰ সৈতে জড়িত। ৰাজ্যসমূহৰ আচৰণৰ ব্যাখ্যাত ব্যৱস্থাটোৰ প্ৰকৃতিটোৱেই আটাইতকৈ গুৰুত্বপূৰ্ণ চলক হিচাপে বিবেচিত হয়।
- বিভিন্ন ব্যৱস্থাৰ প্ৰকৃত আৰু সম্ভাব্য অস্তিত্বই আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় ৰাজনীতিৰ অধ্যয়নত বিশেষ ধৰণৰ পদ্ধতিৰ প্ৰয়োগৰ ইংগিত দিয়ে।

অগ্ৰগতি নিৰীক্ষণ

প্ৰশ্ন নং ১২ ঃ মৰ্টন এ কেপলানে আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় সম্পৰ্কৰ ক্ষেত্ৰত গাঁথনিগত কাৰ্য্যকৰীতাবাদৰ পদ্ধতি প্ৰয়োগ কৰিছিল (শুদ্ধ/অশুদ্ধ)

প্ৰশ্ন নং ১৩ ঃ মৰ্টন এ কেপলানে আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় ব্যৱস্থাৰ কিমানটা আৰ্হি উপস্থাপন কৰিছিল?

প্ৰশ্ন নং ১৪ ঃ মৰ্টন এ কেপলানে স্পষ্ট কৰি দিলে যে ব্যৱস্থা হৈছে ইটোৱে সিটোৰ সৈতে সম্পৰ্কিত চলকসমূহৰ এটা গোট। (শুদ্ধ/অশুদ্ধ)

প্ৰশ্ন নং ১৫ ঃ আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় সম্পৰ্কৰ বৈজ্ঞানিক অধ্যয়নত মৰ্টন এ কেপলানে লিখা গ্ৰন্থখনৰ নাম উল্লেখ কৰা।

৫.৭ সমালোচনা আৰু গুৰুত্ব

সমালোচনা ঃ

তুলনামূলক ৰাজনীতিৰ ক্ষেত্ৰখনত গাঁথনিগত-কাৰ্য্যকৰী দৃষ্টিভংগীয়ে অতি গুৰুত্বপূৰ্ণ স্থান দখল কৰাৰ

পিছতো ইয়াৰ কিছুমান গুৰুতৰ অভাৱ আছে বুলি অস্বীকাৰ কৰিব নোৱাৰি । এয়া হ'ল—

- গাঁথনিগত-কার্য্যকৰী দৃষ্টিভংগীটোৱে স্থিতিশীল সম্পর্কসমূহৰ ওপৰত গুৰুত্ব দিয়াৰ বাবে আৰু গতিশীলতাৰ প্রতি কম চিন্তিত হোৱাৰ বাবে তীব্র সমালোচনাৰ সন্মুখীন হৈছিল। ব্যৱস্থাগত অস্তিত্বৰ সমস্যা, ব্যৱস্থা ৰক্ষণাবেক্ষণৰ দিশত বিভিন্ন কার্য্য আৰু গঠনৰ কার্য্যকলাপ, সুস্থিৰ অভিযোজনৰ প্রয়োজনীয়তা এইবোৰেই হৈছে বিশেষ পদ্ধতিটোৰ প্রধান কেন্দ্রবিন্দু।
- গাঁথনিগত- কার্য্যকৰী দৃষ্টিভংগীটো এনে এক দৃষ্টিভংগী হিচাপে গণ্য কৰা হৈছে যিয়ে পৰিৱর্তনৰ ধাৰণাটোক সমর্থন নকৰে। আচলতে ইয়াক পৰিৱর্তন বিৰোধী বুলি অভিযোগ উত্থাপন কৰা হৈছে। ই গাঁথনিসমূহৰ লগতে ইয়াৰ কার্য্যসমূহো অধ্যয়নৰ সৈতে জড়িত যদিও দৃষ্টিভংগীৰ পৰিৱর্তন আনিবলৈ চেষ্টা নকৰে বৰঞ্চ প্রচলিতবোৰক বর্তাই ৰাখে আৰু ৰক্ষা কৰে। ই যথার্থ অৱস্থাক সমর্থন কৰে।
- যথার্থ অৱস্থাক অব্যাহত ৰখাৰ ওপৰত গুৰুত্ব দিয়াৰ বাবে গাঁথনিগত-কার্য্যকৰী দৃষ্টিভংগীৰ সমালোচকসকলে কয় যে, ই সমাজবাদৰ প্রসাৰক নিয়ন্ত্রণ কৰিবলৈ চেষ্টা কৰে। মুঠতে এই দৃষ্টিভংগী সমাজবাদৰ ধাৰণাসমূহৰ সমালোচনামূলক আৰু পুঁজিবাদৰ সৈতে অধিক মিল থকা আছিল।
- গাঁথনিগত-কার্য্যকৰী দৃষ্টিভংগীকো এই ভিত্তিত সমালোচনা কৰা হয় যে ই ভৱিষ্যতৰ প্রতি চিন্তা কমকৈ কৰে আৰু মূলতঃ বর্তমানৰ সৈতে নিজকে জড়িত কৰে। অর্থাৎ দৃষ্টিভংগীয়ে বর্তমানৰ ৰাজনৈতিক ব্যৱস্থাটোক সামাজিক ব্যৱস্থাৰ ভিতৰতে এক উপ-ব্যৱস্থা হিচাপে গণ্য কৰে।
- গাঁথনিগত-কার্য্যকৰী পদ্ধতিৰ বিৰুদ্ধে আন এটা সমালোচনা কৰা হৈছে যে পদ্ধতিটোৱে প্রকৃততে কোনবোৰ কার্য্য গুৰুত্বপূর্ণ আৰু কোনবোৰ গুৰুত্বপূর্ণ নহয় সেয়া ধার্য কৰাত ব্যর্থ হৈছে। অর্থাৎ দুয়োটাৰ মাজত পার্থক্য স্থাপন কৰাত ব্যর্থ হৈছে। এনে পৰিস্থিতিত আমি এই সিদ্ধান্তত উপনীত হ'ব পাৰো যে সকলো ৰাজনৈতিক ব্যৱস্থাৰ ক্ষেত্রত সকলো কার্য্য মৌলিক।
- উন্নয়নশীল দেশসমূহৰ ৰাজনৈতিক ব্যৱস্থাৰ অধ্যয়নৰ প্রচেষ্টাত এই পন্থা ব্যর্থ হৈছে। কাৰণ উন্নয়নশীল বিশ্বৰ ৰাজনৈতিক যি বাস্তৱিক অৱস্থা সেয়া উন্নত দেশৰ পৰা পৃথক। যিহেতু এই পদ্ধতিয়ে উন্নত ৰাষ্ট্রসমূহৰ সমস্যা বিশ্লেষণ আৰু মোকাবিলা কৰাৰ ক্ষেত্রত আগবঢ়া হৈ আছে, সেয়েহে এছিয়া, আফ্রিকা আৰু লেটিন আমেৰিকা আদি উন্নয়নশীল দেশসমূহৰ অধ্যয়নত এই পদ্ধতিৰ অভিজ্ঞতাভিত্তিক অনুসন্ধান প্রয়োগ কৰিলে ফলাফল ফলপ্রসূভাৱে পোৱা নাযায়। এই পদ্ধতিৰ সহায়ত কৰা অধ্যয়ণ উন্নয়নশীল দেশসমূহৰ বিপ্লৱ আৰু সংকটত অন্তর্ভুক্ত হোৱা নাই আৰু সেইবাবেই কেৱল গাঁথনিসমূহৰ কার্য্যকৰী দিশসমূহৰ ওপৰত গুৰুত্ব আৰোপ কৰি পদ্ধতিটোৱে সেই দেশসমূহৰ ৰাজনৈতিক বাস্তৱতাক চিনাক্ত আৰু চিত্রিত কৰাত ব্যর্থ হৈছে।
- গাঁথনিগত কার্য্যকৰী পদ্ধতিয়ে ৰাজনৈতিক গাঁথনিসমূহৰ উৎপত্তি আৰু অস্তিত্ব সম্পর্কে পতিয়ন যোগ্য ব্যাখ্যা আগবঢ়োৱাত আৰু ব্যৱস্থাটোৰ অস্তিত্বৰ বাবে প্রয়োজনীয় গুৰুত্বপূর্ণ কার্য্যসমূহ চিনাক্ত কৰাত ব্যর্থ হৈছিল। কেৱল গঠনসমূহৰ কার্য্যকৰী দিশসমূহ পর্যবেক্ষণ কৰিলেই গঠনসমূহৰ বিষয়ে সামগ্রিক বুজাবুজি পোৱা নাযায়। তদুপৰি এই পদ্ধতিয়ে গঠনসমূহৰ কার্য্যকৰী বিভাজনৰ কাৰককো আওকাণ কৰিছে।
- লক্ষ্য আৰু মূল্যবোধ হৈছে ৰাজনৈতিক ব্যৱস্থাৰ ৰাজনৈতিক আচৰণ গঢ় দিয়া গুৰুত্বপূর্ণ দিশ। ৰাজনীতি বিজ্ঞানৰ গাঁথনিগত-কার্য্যকৰী দৃষ্টিভংগীক ৰাজনৈতিক ব্যৱস্থাৰ লক্ষ্য আৰু মূল্যবোধৰ প্রতি চিন্তা নকৰাৰ বাবেও সমালোচনা কৰা হৈছে।
- শেষত, যিকোনো ৰাজনৈতিক ব্যৱস্থাত প্রকৃততে গুৰুত্বপূর্ণ স্থান দখল কৰা ব্যক্তি আৰু গোটৰ গাঁথনিগত-কার্যবাদৰ সন্দর্ভত জ্ঞান শূন্য। কেৱল এটা গাঁথনিৰ কার্য্যসমূহৰ ওপৰত গুৰুত্ব দি ব্যক্তি আৰু গোটৰ ভূমিকাক আওকাণ কৰি গাঁথনিগত-কার্য্যকৰী পদ্ধতিয়ে এক বিশদ ছবি প্রদান কৰাত ব্যর্থ হয়।

গুৰুত্ব ঃ

গাঁথনিগত-কার্য্যকৰী দৃষ্টিভংগীৰ বিৰুদ্ধে কৰা সমালোচনাৰ অর্থ এইটো নহয় যে গাঁথনিগত-কার্য্যকৰী দৃষ্টিভংগীৰ কোনো গুৰুত্ব নাই। গাঁথনিগত-কার্য্যকৰী পদ্ধতিৰ গুৰুত্ব তলত সংক্ষিপ্তভাৱে উল্লেখ কৰা হৈছে ঃ

- ৰাজনৈতিক পৰিঘটনাসমূহ বুজিবলৈ গাঁথনিগত-কার্য্যকৰী পদ্ধতিয়ে গাঁথনিসমূহৰ কার্য্যকৰী অংশটো অভিজ্ঞতাভিত্তিকভাৱে অধ্যয়ন কৰিছে। ইয়াৰ দ্বাৰা ৰাজনৈতিক ব্যৱস্থাৰ এনে এক তত্ত্ব প্রদান কৰাত অৰিহণা যোগাইছে যিটো অধিক বৈজ্ঞানিক প্রকৃতিৰ।
- যদিও এই পদ্ধতিটোৱে মূলতঃ পশ্চিমীয়া গণতান্ত্রিক ৰাজনৈতিক ব্যৱস্থাসমূহৰ ওপৰত গুৰুত্ব আৰোপ কৰি আহিছে, তথাপিও সমগ্র পদ্ধতিটোৱে ইমানেই ব্যৱস্থা উপস্থাপন কৰিছে যে বিশ্বৰ যিকোনো ৰাজনৈতিক ব্যৱস্থাক বুজিবলৈ ইয়াক প্রয়োগ কৰিব পৰা যাব।
- গাঁথনিগত-কার্য্যকৰী দৃষ্টিভংগী অনুসৰি ৰাজনৈতিক ব্যৱস্থা বা গাঁথনিবোৰৰ কিছুমান প্রয়োজনীয় কাম থাকে। গঠনসমূহৰ প্রয়োজনীয় কার্য্যসমূহ বিশ্লেষণ কৰি ব্যৱস্থাটোৰ সফলতা আৰু বিফলতা বুজিব পাৰি। অর্থাৎ এই পদ্ধতিয়ে ৰাজনৈতিক পৰিঘটনাসমূহ অধ্যয়ন কৰিবলৈ এক নতুন ধাৰণা প্রদান কৰিলে। গাঁথনিসমূহে নিজৰ প্রয়োজনীয় কামবোৰ কৰিবলৈ সক্ষম হৈছে নে নাই সেয়া অধ্যয়ন কৰি ই কৰিছে।
- গাঁথনিগত-কার্য্যবাদক বিভিন্ন ভিত্তিত সমালোচনা কৰা হৈছে যদিও কোনেও ইয়াক অস্বীকাৰ কৰিব নোৱাৰে যে ৰাজনীতি বিজ্ঞানৰ অধ্যয়নত সম্পূর্ণ নতুন অন্তর্দৃষ্টি প্রদান কৰা আৰু ৰাজনৈতিক বাস্তৱতা উন্মোচন কৰাৰ বাবে একে সময়তে এই পন্থাটোক বহু পৰিমাণে গুৰুত্ব দিয়া হৈছে।

অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন নং ১৬ ঃ গাঁথনিগত-কার্য্যকৰী পদ্ধতিৰ যিকোনো দুটা সমালোচনা উল্লেখ কৰা।

প্রশ্ন নং ১৭ ঃ গাঁথনিগত-কার্য্যকৰী পদ্ধতিৰ গুৰুত্বৰ ইংগিত দিয়া যিকোনো দুটা কথা ব্যাখ্যা কৰা?

৫.৮ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ

- ৰাজনীতিৰ অধ্যয়নৰ গাঁথনিগত-কার্য্যকৰী দৃষ্টিভংগীটো এক প্রকাৰে ৰাজনীতি বিজ্ঞানত সম্পূর্ণ নতুন নহয়। ইয়াৰ উৎপত্তি এক অর্থত প্লেটো আৰু এৰিষ্টটলৰ পৰাই হ'ব পাৰে, কাৰণ এই ৰাজনৈতিক চিন্তাবিদসকলে এনে বিশেষ কামৰ কথা কৈছিল যিবোৰে এটা ৰাজনৈতিক ব্যৱস্থাক জীয়াই থাকিব পাৰে।
- গাঁথনিগত-কার্য্যকৰী বিশ্লেষণৰ উৎপত্তি জৈৱ আৰু যান্ত্রিক বিজ্ঞানৰ পৰাই হৈছিল। সমাজ বিজ্ঞানত নৃতত্ত্বতেই গাঁথনিগত-কার্যকৰী বিশ্লেষণৰ প্রথমবাৰৰ বাবে ব্যৱহাৰ কৰা হৈছিল। পৰৱর্তী সময়ত সমাজবিজ্ঞানীসকলে ইয়াক ব্যৱহাৰ কৰিছিল।
- টেলকট পার্ছন্ছ আৰু মেৰিয়ান লেভিয়ে ইয়াক সমাজবিজ্ঞানৰ বিশ্লেষণৰ এক প্রকাৰ হিচাপে বিকশিত আৰু পৰিশোধন কৰিছিল। পিছলৈ ৰাজনীতি বিজ্ঞানীসকলে বিশেষকৈ গেব্রিয়েল এ আলমণ্ড আৰু তেওঁৰ সহযোগীসকলে গাঁথনিগত-কার্য্যকৰী পদ্ধতিটো বিকশিত কৰিবলৈ আৰম্ভ কৰে।
- "The Politics of Developing Areas" ত ১৯৬০ চনত আলমণ্ড আৰু ক'লমেনে সংস্কৃতিহীন ৰাজনৈতিক ব্যৱস্থাৰ অধ্যয়নৰ বাবে এই পদ্ধতি ব্যৱহাৰ কৰিছিল। আলমণ্ড আৰু বিংহাম পাৱেলে তেওঁলোকৰ গ্রন্থ "Comparative Politics: A Developmental Approach" নামৰ গ্রন্থখন ছয় বছৰৰ পিছত প্রকাশ কৰে। ইয়াৰ ফলত গেবলেন আলমণ্ডৰ গাঁথনিগত-কার্য্যকৰী দৃষ্টিভংগীৰ উত্থান ঘটিছিল।
- ৰাজনৈতিক ব্যৱস্থাসমূহ ৰাজনৈতিক বিকাশৰ স্তৰৰ ভিত্তিত অধ্যয়ন আৰু শ্রেণীবিভাজন কৰিবলৈ প্রস্তুত কৰা হৈছে।
- ৰাজনৈতিক ব্যৱস্থাৰ সাতটা কার্য বা কাম আছে। সেইবোৰ হ'ল ৰাজনৈতিক সামাজিকৰণ আৰু নিযুক্তি, স্বার্থ প্রকাশকৰণ, স্বার্থ একত্রীকৰণ, ৰাজনৈতিক যোগাযোগ, নিয়ম / আইন প্রণয়ন, নিয়ম / আইন প্রয়োগ আৰু আইনৰ বিচাৰ বা বাখ্যা।
- ৰবার্ট মার্টনে ক্ষমতা আৰু বলপূর্ব্বক ধাৰণাটোক কার্য্যকৰীতালৈ পৰিণত কৰিছিল আৰু সংগ্রাম বা সংঘাতৰ

সৃষ্টি কৰিব পৰা উত্তেজনাপূর্ণ অঞ্চলসমূহ চিনাক্ত কৰিছিল। তেওঁৰ মতে এজন ৰাজনৈতিক নেতাৰ সন্মুখত ৫টা পৰিস্থিতিৰ সৃষ্টি হয়। সেইবোৰ হ'ল অনুকূলতা, উদ্ভাৱন, আচাৰ-ব্যৱহাৰ, পশ্চাদপসৰণ আৰু বিদ্রোহ।

- আলমণ্ড আৰু ক'লমেনে ইয়াক স্পষ্ট কৰাৰ পিছত ৰাজনৈতিক বিশ্লেষণ আৰু তুলনামূলক অধ্যয়নৰ ক্ষেত্রত গাঁথনিগত-কার্য্যকৰী পদ্ধতি অতি জনপ্রিয় হৈ পৰিছিল। এই পন্থাই এক অভিজ্ঞতাভিত্তিক ৰাজনৈতিক তত্ত্বৰ পথ প্রশস্ত কৰিলে। মর্টন এ কেপলানে (১৯২১-২০১৭) ইয়াক আন্তঃৰাষ্ট্রীয় সম্পর্কৰ ক্ষেত্রত প্রয়োগ কৰিছিল। তেওঁৰ বহু গ্রন্থৰ ভিতৰত "System and Process in International Politics" শীর্ষক গ্রন্থখন আন্তঃৰাষ্ট্রীয় সম্পর্কৰ বৈজ্ঞানিক অধ্যয়নৰ এক গুৰুত্বপূর্ণ গ্রন্থ হিচাপে গণ্য কৰা হয়।
- কেপলানৰ মতে আন্তঃৰাষ্ট্রীয় সম্পর্কত জাতি-ৰাষ্ট্রৰ আচৰণ নিয়ন্ত্রণ কৰাটো জাতীয় স্বার্থৰ বাহিৰে আন একো নহয়। কেপলানে আন্তর্জাতিক ব্যৱস্থাটোক কার্য্য আৰু স্থিৰতাৰ ভিত্তিত ছটা আর্হিত ভাগ কৰিছিল। 'System and Process in International Politics' (১৯৫৭) বিষয়ক গ্রন্থত তেওঁ আন্তঃৰাষ্ট্রীয় ব্যৱস্থাৰ ছটা আর্হি উপস্থাপন কৰিছিল। সেইবোৰ হ'ল: ক্ষমতাৰ ভাৰসাম্যতা ব্যৱস্থা (The Balance of Power System), শিথিল দ্বি-মেৰু ব্যৱস্থা (The Loose Bipolar System), দৃঢ় দ্বি-মেৰু ব্যৱস্থা (The Tight Bipolar System), সার্বজনীন ব্যৱস্থা (The Universal System), স্তৰানুক্রমিক ব্যৱস্থা (The Hierarchical System), একক ভেটো ব্যৱস্থা (The Unit Veto System)

- গাঁথনিগত-কার্য্যকৰী বিশ্লেষণে প্রশংসাৰ লগতে সমালোচনাৰ সন্মুখীনো হৈছে।। ই দুর্বল আৰু সীমাবদ্ধ সত্ত্বেও গাঁথনিগত-কার্য্যকৰী পদ্ধতিয়ে ৰাজনীতি বিজ্ঞানত নতুন ধাৰণাগত সঁজুলিৰ প্রৱর্তন কৰিছে, আৰু শাখাটোক সমৃদ্ধ কৰিছে।

৫.৯ অধিক জানিবলৈ

১) জোহাৰী, জে.চি.(২০১৭)। তুলনামূলক ৰাজনীতি নতুন দিল্লী: ষ্টাৰলিং পাব্লিচার্ছ (পি) লিমিটেড।
২) কুমাৰ, এম. (২০০৪)। তুলনামূলক ৰাজনীতি আৰু ৰাজনৈতিক বিশ্লেষণ। নতুন দিল্লী আনমোল প্রকাশন।
৩) মহেশ্বৰী, এছ আৰ (২০০১)। তুলনামূলক চৰকাৰ আৰু ৰাজনীতি, আগ্রা লক্ষ্মী নাৰায়ণ আগৰৱালা।
৪) ৰে, এছ.এন. (২০০৬)। আধুনিক তুলনামূলক ৰাজনীতি। নতুন দিল্লীঃ প্রেন্টিছ হল অৱ ইণ্ডিয়া প্রাইভেট লিমিটেড।

৫.১০ অগ্রগতিৰ খতিয়ান

১ নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ শুদ্ধ

২ নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ নৃতত্ত্ব

৩ নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ সেই অনুসৰি এই বিশ্লেষণে ব্যাপকতা, আন্তঃনির্ভৰশীলতা আৰু সীমাবদ্ধতাক ৰাজনৈতিক ব্যৱস্থাৰ তিনিটা ধর্ম হিচাপে গণ্য কৰে।

৪ নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ গাঁথনিগত-কার্য্যকৰী পদ্ধতিয়ে এটা জীৱ বা ব্যৱস্থাই অস্তিত্ব ৰক্ষা কৰিবলৈ বা কার্য্যক্ষম হৈ থাকিবলৈ যিবোৰ কার্য্য সম্পাদন কৰিব লাগিব সেইবোৰ আৰিষ্কাৰ কৰিব বিচাৰে। তাৰ পিছত ই গঠনটো বিচাৰি লয়।

৫ নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ শুদ্ধ

৬ নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ গঠন।

৭ নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ ই হৈছে সদস্যসকলক ৰাজনৈতিক ব্যৱস্থাৰ বিষয়ে তথ্য প্রদান কৰা প্রক্রিয়া।

৮ নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ ৰাজনৈতিক সামাজিকৰণ আৰু নিযুক্তি, Interest articulation, Interest aggregation, ৰাজনৈতিক যোগাযোগ, নিয়ম প্রণয়ন, নিয়ম প্রয়োগ আৰু নিয়মৰ বিচাৰ।

৯ নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ অশুদ্ধ

১০ নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ আধুনিক, জটিল

১১ নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ অনুকূলতা, উদ্ভাৱন, আচাৰ-ব্যৱহাৰ, পশ্চাদপসৰণ আৰু বিদ্রোহ

১২ নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ শুদ্ধ

১৩ নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ ছয়

১৪ নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ শুদ্ধ

১৫ নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ 'আন্তঃৰাষ্ট্রীয় ৰাজনীতিত ব্যৱস্থা আৰু প্রক্রিয়া'।

১৬ নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ (ক) গাঁথনিগত-কার্য্যকৰী পদ্ধতিটোৱে স্থিতিশীল সম্পর্কসমূহৰ ওপৰত গুৰুত্ব দিয়াৰ বাবে আৰু গতিশীলতাৰ প্রতি কম চিন্তিত হোৱাৰ বাবে তীব্র সমালোচনাৰ সন্মুখীন হৈছিল। ব্যৱস্থাগত অস্তিত্বৰ সমস্যা, ব্যৱস্থা ৰক্ষণাবেক্ষণৰ দিশত বিভিন্ন কার্য্য আৰু গঠনৰ কার্য্যকলাপ, সুস্থিৰ অভিযোজনৰ প্রয়োজনীয়তা এইবোৰেই হৈছে বিশেষ পদ্ধতিটোৰ প্রধান কেন্দ্রবিন্দু।

(খ) গাঁথনিগত- কার্য্যকৰী পদ্ধতিকো পৰিৱর্তনৰ ধাৰণাক সমর্থন নকৰা পদ্ধতি হিচাপে গণ্য কৰা হৈছে। আচলতে ইয়াক পৰিৱর্তন বিৰোধী বুলি অভিযোগ উত্থাপন কৰা হৈছে। ই গাঁথনিসমূহৰ লগতে ইয়াৰ কার্য্যসমূহো অধ্যয়নৰ সৈতে জড়িত যদিও দৃষ্টিভংগীৰ পৰিৱর্তন আনিবলৈ চেষ্টা নকৰে বৰঞ্চ প্রচলিতবোৰক বর্তাই ৰাখে আৰু ৰক্ষা কৰে। ই যথার্থ অৱস্থাক সমর্থন কৰে।

১৭ নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ (ক) অভিজ্ঞতাভিত্তিকভাৱে গাঁথনিগত-কার্যকৰী পদ্ধতিৰ ৰাজনৈতিক পৰিঘটনাসমূহ বুজিবলৈ গঠনসমূহৰ কার্য্যকৰী অংশটো অধ্যয়ন কৰিছিল। ইয়াৰ দ্বাৰা ৰাজনৈতিক ব্যৱস্থাৰ এনে এক তত্ত্ব প্রদান কৰাত অৰিহণা যোগোৱা হৈছে যিটো অধিক বৈজ্ঞানিক প্রকৃতিৰ।

(খ) যদিও এই পদ্ধতিটোৱে মূলতঃ পশ্চিমীয়া গণতান্ত্রিক ৰাজনৈতিক ব্যৱস্থাসমূহৰ ওপৰত গুৰুত্ব আৰোপ কৰি আহিছে, তথাপিও সমগ্র পদ্ধতিটোৱে ইমানেই ব্যৱস্থা উপস্থাপন কৰিছে যে বিশ্বৰ যিকোনো ৰাজনৈতিক ব্যৱস্থাক বুজিবলৈ অধ্যয়নটো প্রয়োগ কৰিব পৰা যাব।

৫.১১ আৰ্হি প্রশ্ন

প্রশ্ন ১ ঃ 'উন্নয়ন অঞ্চলৰ ৰাজনীতি' নামৰ কিতাপখন ..... লিখিছিল। (খালী ঠাই পূৰণ কৰক)

প্রশ্ন ২ ঃ গাঁথনিগত-কার্য্যকৰী পদ্ধতিত টালকট পার্ছনছ আৰু মেৰিয়ান লেভি উল্লেখযোগ্য অৱদানকাৰী। (শুদ্ধ/অশুদ্ধ)

প্রশ্ন ৩ ঃ নিয়ম প্রণয়ন আৰু নিয়ম প্রয়োগৰ মাজত পার্থক্য কি?

প্রশ্ন ৪ ঃ ৰাজনৈতিক ব্যৱস্থাৰ যিকোনো চাৰিটা কার্য্যৰ চমু বর্ণনা কৰা।

প্রশ্ন ৫ ঃ গেব্রিয়েল আলমণ্ডৰ গাঁথনিগত-কার্য্যকৰী পদ্ধতিৰ বিষয়ে ব্যাখ্যা কৰা।

প্ৰশ্ন ৬ ঃ ৰবাৰ্ট মাৰ্টনৰ গাঁথনিগত-কাৰ্য্যকৰী পদ্ধতিৰ বিষয়ে ব্যাখ্যা কৰা।

প্ৰশ্ন ৭ ঃ ৰাজনীতি বিজ্ঞানৰ গাঁথনিগত কাৰ্য্যকৰী দৃষ্টিভংগীৰ সমালোচনাত্মক আলোচনা।

প্ৰশ্ন ৮ ঃ গাঁথনিগত-কাৰ্য্যকৰী পদ্ধতিৰ বিৰুদ্ধে কৰা সমালোচনা আৰু গুৰুত্বৰ বিষয়ে ব্যাখ্যা কৰা।

****

অধ্যায় ৬ ঃ যোগাযোগ তত্ত্ব

অধ্যায় গাঁথনি

৬.১ উদ্দেশ্য
৬.২ পৰিচয়
৬.৩ কার্ল ডুইচৰ যোগাযোগ তত্ত্ব
৬.৩.১ যোগাযোগৰ অর্থ
৬.৩.২ কার্ল ডুইচৰ যোগাযোগ তত্ত্বৰ বৈশিষ্ট্য
৬.৪ সমালোচনা আৰু গুৰুত্ব
৬.৫ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ
৬.৬ অধিক জানিবলৈ
৬.৭ অগ্রগতিৰ খতিয়ান
৬.৮ আৰ্হি প্রশ্ন

৬.১ উদ্দেশ্য

অধ্যায়টি অধ্যয়ন কৰি আপুনি —

- যোগাযোগৰ অর্থ ব্যাখ্যা কৰিব পাৰিব।
- যোগাযোগৰ প্রক্রিয়াৰ ব্যাখা কৰিব পাৰিব।
- কার্ল ডুইচৰ যোগাযোগ তত্ত্বৰ বৈশিষ্ট্যসমূহৰ বিষয়ে আলোচনা কৰিব পাৰিব।
- ৰাজনৈতিক ব্যৱস্থাত ফলপ্রসূ যোগাযোগৰ গুৰুত্বৰ বিষয়ে আলোচনা কৰিব পাৰিব।
- যোগাযোগ তত্ত্বৰ বিৰুদ্ধে সমালোচনাসমূহ ব্যাখ্যা কৰিব পাৰিব।
- যোগাযোগ তত্ত্বৰ গুৰুত্বৰ ব্যাখ্যা কৰিব পাৰিব।

৬.২ পৰিচয়

কার্ল ডুইচ বিংশ শতিকাৰ এজন সমাজ আৰু ৰাজনীতি বিজ্ঞানী আছিল। তেওঁ যুদ্ধ, শান্তি, জাতীয়তাবাদ, সহযোগিতা আৰু যোগাযোগকেন্দ্রিক কাম কৰিছিল। সমাজ বিজ্ঞানৰ ক্ষেত্রত আনুষ্ঠানিক ব্যৱস্থা বিশ্লেষণ আৰু আৰ্হি চিন্তাধাৰা প্রয়োগ কৰাৰ বাবেও তেওঁ পৰিচিত আছিল। তথাপি যোগাযোগ তত্ত্বৰ বাবেহে কার্ল ডুইচ অধিক জনাজাত। কার্ল ডুইচে যোগাযোগক তথ্য সংগ্রহ, তথ্য প্রেৰণৰ লগতে গ্রহণ কৰাৰ প্রক্রিয়া হিচাপে গণ্য কৰে যাতে সিদ্ধান্ত গ্রহণ প্রক্রিয়াটো ফলপ্রসূভাৱে সহজ হয়। তথ্য প্রক্রিয়াকৰণৰ পদ্ধতিয়ে বহু পৰিমাণে ৰাজনৈতিক ব্যৱস্থাৰ কার্যক্ষমতা নির্ধাৰণ কৰে, কাৰণ তথ্যৰ সঠিক সংক্রমণৰ জৰিয়তেহে ব্যৱস্থাটোৱে নিজৰ আকাংক্ষিত সামাজিক লক্ষ্যত উপনীত হয়। গতিকে ডুইচৰ মতে এটা ৰাজনৈতিক ব্যৱস্থাৰ অস্তিত্ব, বৃদ্ধিৰ লগতে বিকাশৰ বাবেই যোগাযোগ মাধ্যমৰ সঠিক আন্তসংযোগী প্রক্রিয়া অতি গুৰুত্বপূর্ণ।

৬.৩ কার্ল ডুইচৰ যোগাযোগ তত্ত্ব

৬.৩.১ যোগাযোগৰ অর্থ

ডুইচে প্রস্তাৱ কৰা যোগাযোগ তত্ত্বটোৰ সৈতে আমি প্রথমে আগবাঢ়ি যোৱাৰ আগতে, যোগাযোগৰ অর্থৰ পৰা আৰম্ভ কৰোঁ আহক। অতি সহজ ভাষাত যোগাযোগ শব্দটোৰ অর্থ হ'ল এজন ব্যক্তিৰ পৰা আন এজন ব্যক্তিলৈ বা এটা সংস্থাৰ পৰা আন এটা সংস্থালৈ ধাৰণা, চিন্তা, অনুভৱ আদিৰ প্রবাহৰ জৰিয়তে তথ্য প্রেৰণ বা গ্রহণ কৰা। ইয়াৰ উদ্দেশ্য আকাংক্ষিত ফলাফল বা গ্রহণযোগ্য সিদ্ধান্ত লাভ কৰা। সাধাৰণীকৰণ প্রতিষ্ঠাৰ প্রক্রিয়াটোৰ দুটা উপাদান জড়িত হৈ থাকে। সেয়া হ'ল—

ক) প্রেৰক (Transmitter)

খ) গ্রাহক (Receiver)

তথ্য লাভ কৰাৰ পিছতহে কেৱল তথ্য প্রক্রিয়াকৰণ কৰা হয় আৰু সিদ্ধান্ত লোৱা হয়। এই প্রক্রিয়াটো সহজ নহয় কাৰণ ইয়াৰ লক্ষ্যত উপনীত হ'ব পৰাকৈ বিভিন্ন সংস্থাৰ ভূমিকা জড়িত হৈ থাকে। এই প্রক্রিয়াত দেখা যায় যে বার্তাসমূহ পঠোৱা আৰু গ্রহণ কৰা প্রতিটো স্তৰতে এই সকলোবোৰ স্তৰৰ মাজত আন্তঃসংযোগ আৰু আন্তঃনির্ভৰশীলতা থাকিব লাগিব। গতিকে, আমি ক'ব পাৰোঁ যে এটা ফলপ্রসূ আৰু সুস্থ যোগাযোগ দুটা কাৰকৰ আন্তঃক্রিয়াৰ ওপৰত নির্ভৰ কৰে ঃ

১) আন্তঃসংযোগ

২) আন্তঃনির্ভৰশীলতা

সমাজ বিজ্ঞানৰ ক্ষেত্রত যোগাযোগৰ উদ্দেশ্য হৈছে, ৰাজনৈতিক ব্যৱস্থাত দুটা গুৰুত্বপূর্ণ উপাদান অর্থাৎ মানৰ সম্পর্ক আৰু মানৰ স্পর্শক সন্নিৱিষ্ট কৰা।

৬.৩.২ কার্ল ডুইচৰ যোগাযোগ তত্ত্বৰ বৈশিষ্ট্য

কার্ল ডুইচৰ যোগাযোগ তত্ত্বৰ কিছুমান গুৰুত্বপূর্ণ বৈশিষ্ট্য তলত উল্লেখ কৰা হ'ল।

চাইবাৰনেটিক্স নামৰ বিজ্ঞানৰ ওপৰত আধাৰিত ঃ কার্ল ডুইচে "চাইবাৰনেটিক্স" নামৰ বিজ্ঞান এটাৰ ওপৰত ভিত্তি কৰি যোগাযোগ তত্ত্বক অভিযান্ত্রিক বিদ্যাৰ পৰা গ্রহণ কৰিছে আৰু ইয়াক ৰাজনৈতিক ব্যৱস্থাত প্রয়োগ কৰিছে। "'চাইবাৰনেটিক্স" নামৰ বিজ্ঞানৰ ওপৰত ভিত্তি কৰি গঢ়ি উঠা এই তত্ত্ব জীৱ আৰু যন্ত্র উভয়ৰে বাবে প্রযোজ্য। ই যোগাযোগ আৰু স্বায়ত্তশাসিত নিয়ন্ত্রণ ব্যৱস্থাৰ বিজ্ঞান।। নবার্ট ৱেইনাৰ চাইবাৰনেটিক্স তত্ত্বৰ মুখ্য প্রতিষ্ঠাপক। সমাজ বিজ্ঞানত চাইবাৰনেটিক্সৰ গুৰুত্বৰ বিষয়ে ৱেইনাৰে অতি ভালদৰেই জানিছিল আৰু ৱেইনাৰৰ পৰা চাইবাৰনেটিক্সৰ ধাৰণাটো ধাৰলৈ লৈ কার্ল ডুইচে ৰাজনৈতিক ব্যৱস্থাত প্রয়োগ কৰিছিল।

উল্লেখ্যনীয় যে ডুইচে তেওঁৰ গ্রন্থ "The Nerves of Government: Models of Political Communication and Control" নামৰ গ্রন্থত চাইবাৰনেটিক্সৰ ধাৰণাটোক তলত দিয়া ধৰণে উল্লেখ কৰিছে—

"প্রযুক্তিৰ পৰা উদ্ভৱ হোৱা আৰু নর্বার্ট ৱেইনাৰে চাইবাৰনেটিক্স বুলি কোৱা যোগাযোগ আৰু নিয়ন্ত্রিত বিজ্ঞান সেয়েহে এটা পুৰণি বিষয়ৰ ওপৰত নতুন বিজ্ঞান। উল্লেখযোগ্য সমাজ বিজ্ঞান ইতিমধ্যেই চাইবাৰনেটক্সৰ দ্বাৰা প্রভাৱিত হৈছে।"

কার্ল ডুইচে চাইবাৰনেটিক্সৰ ধাৰণাটো ৰাজনৈতিক ব্যৱস্থাত প্রয়োগ কৰি ৰাজনৈতিক ব্যৱস্থাৰ বিভিন্ন দিশ যেনে বৃদ্ধি, পৰিৱর্তন, ব্যৱস্থাৰ কার্যকলাপ, মানুহৰ আচৰণ আদি বিভিন্ন মাধ্যমৰ মাজেৰে পৰিচালিত আন্তঃৰাষ্ট্রীয় সংযোগী কৰিছিল। যোগাযোগ তত্ত্বৰ প্রতি ডুইচৰ ধাৰণা ডেভিদ ইষ্টনৰ ব্যৱস্থা তত্ত্বৰ মতামতৰ সৈতে বহুখিনি একে, যিয়ে বিভিন্ন ব্যৱস্থা আৰু পৰিৱেশৰ মাজৰ পাৰস্পৰিক ক্রিয়াক উজ্জ্বল কৰি তুলিছে।

লিডৰ ধাৰণা ঃ

ডুইচৰ মতে 'লিড'ৰ অর্থ হ'ল ৰাজনৈতিক ব্যৱস্থাই গ্রহণ কৰা যিকোনো সিদ্ধান্তৰ ভৱিষ্যতৰ পৰিণতিৰ বিষয়ে কৰা ভৱিষ্যদ্বাণীৰ প্রতি সঁহাৰি জনাই তৎকালীনভাৱে কাম কৰাৰ ক্ষমতা। এটা ব্যৱস্থাত তৎকালীনভাৱে কাম কৰাৰ ক্ষমতা এটা উন্নত যোগাযোগ নেটৱর্কৰ অস্তিত্বৰ ওপৰত নির্ভৰ কৰে।

মুকলি ৰাজনৈতিক বৰস্থাৰ ওপৰত গুৰুত্ব দিয়া ঃ

ডুইচৰ যোগাযোগ তত্ত্বই এনে এক মুকলি ৰাজনৈতিক ব্যৱস্থা থকাৰ প্রয়োজনীয়তাৰ ওপৰত গুৰুত্ব আৰোপ কৰে য'ত সকলো সংস্থাই মুক্তভাৱে কাম কৰিব পাৰে আৰু কোনো বাধা নোহোৱাকৈ তথ্য প্রচাৰ কৰিব পাৰে।

যন্ত্র হিচাপে সমাজ ঃ

ডুইচৰ মতে প্রতিটো সামাজিক আৰু ৰাজনৈতিক ব্যৱস্থাতে এনে এক ব্যৱস্থা থাকে যিয়ে অভ্যাস গঠন আৰু লাভ কৰা তথ্যৰ ব্যৱহাৰৰ সৈতে জড়িত অন্যান্য কার্যকলাপক উৎসাহিত কৰে। তেওঁৰ বাবে ৰাজনৈতিক ক্ষমতাৰ আভ্যন্তৰীণ উৎস নির্ভৰ কৰে অতীতৰ পৰা বর্তমানলৈকে সামাজিক যোগাযোগৰ বাবে বিদ্যমান হোৱা সুবিধাৰ ওপৰত।

সামাজিক লক্ষ্যত উপনীত হোৱাৰ বাবে চিন্তান্বিত ৰাজনীতি—

ডুইচে ক্ষমতাৰ ক্ষেত্রত চোৱা তেওঁৰ তত্ত্বত ৰাজনীতিৰ বিদ্যমান ধাৰণাটোক ভেঙুচালি কৰে। বৰঞ্চ তেওঁ কয় যে ৰাজনীতি সামাজিক লক্ষ্যত উপনীত হোৱাৰ প্রতিহে চিন্তান্বিত। তেওঁৰ মতে ৰাজনীতিৰ মূল ক্ষেত্রই হৈছে বলৱৎযোগ্য সিদ্ধান্তৰ ক্ষেত্র আৰু য'ত ৰাজনীতিৰ মূল তত্ত্বও সমাজৰ লক্ষ্যত উপনীত হোৱাৰ বাবে মানুহে চেষ্টা কৰি আছে।

চৰকাৰৰ নতুন দৃষ্টিভংগী

ডুইচে কয় যে চৰকাৰৰ কাম কেৱল ব্যক্তিৰ ওপৰত ক্ষমতা প্রয়োগ কৰাই নহয় বৰঞ্চ তথ্য পৰিচালনা কৰা আৰু তথ্যৰ দিশ নিয়ন্ত্রণ কৰা।

W অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন নং ১ ঃ সাধাৰণতা প্রতিষ্ঠা প্রক্রিয়াটোৰ অর্থ ইয়াত কোন দুটা উপাদানৰ উপস্থিতি জড়িত হৈ থাকে?

প্রশ্ন নং ২ ঃ যোগাযোগ তত্ত্বৰ যিকোনো চাৰিটা মৌলিক ধাৰণা ব্যাখ্যা কৰক।

৬.৪ সমালোচনা আৰু গুৰুত্ব

সমালোচনা ঃ

ডুইচৰ যোগাযোগ তত্ত্বত গুৰুত্বৰ অভাৱ আছে। এয়া হ'ল—

এই তত্ত্বত ডুইচে কয় যে সিদ্ধান্ত গ্রহণ প্রক্রিয়াটো তথ্যৰ প্রবাহ আৰু প্রবাহৰ ওপৰত নির্ভৰ কৰে। আচলতে তেওঁ এই ব্যৱস্থাটোৰ ওপৰত বহুত গুৰুত্ব দিছিল। সমালোচকসকলৰ মতে তথ্যৰ প্রবাহ আৰু বহিঃপ্রবাহ নিঃসন্দেহে গুৰুত্বপূর্ণ কিন্তু প্রকৃততে গুৰুত্বপূর্ণ কথাটো হ'ল তথ্যৰ প্রকৃতি যিয়ে সিদ্ধান্ত গ্রহণ প্রক্রিয়াৰ এক প্রধান নির্ণায়ক গঠন কৰে।

ডুইচৰ যোগাযোগ তত্ত্ব চাইবাৰনেটিক্সৰ ধাৰণাটোৰ ওপৰত ভিত্তি কৰি গঢ় লৈ উঠিছে। সমালোচকসকলৰ মতে অভিযান্ত্রিক বিষয় হিচাপে পৰিগণিত চাইবাৰনেটিক্স ৰাজনৈতিক ব্যৱস্থাত ফলপ্রসূভাৱে প্রয়োগ কৰিব নোৱাৰি।

➢ **ৰাজনৈতিক ব্যৱস্থাৰ কার্যকলাপ আৰু সামর্থ্যৰ ওপৰত আলোকপাত ঃ**

কার্ল ডুইচৰ যোগাযোগ তত্ত্বত আমি দেখিবলৈ পাওঁ যে ডুইচে তলত দিয়া কথাবোৰ জানিব বিচাৰে ঃ

ক) তথ্য এটা সংস্থাৰ পৰা আন এটা সংস্থালৈ যোৱাৰ পদ্ধতিৰ ক্ষেত্রত ৰাজনৈতিক ব্যৱস্থাৰ কার্যকলাপ।
খ) ৰাজনৈতিক ব্যৱস্থাই লাভ কৰা তথ্যৰ ওপৰত কাম কৰাৰ সামর্থ্য। বহুতো এনে বাহন আছে যিয়ে তথ্য প্রেৰণ কৰে। তাৰে কিছুমান ৰাজনৈতিক দল, স্বার্থজড়িত গোট, হেঁচা গোট, বিভিন্ন সংগঠন।

ডুইচৰ মতে যোগাযোগৰ লগত তলত দিয়া প্রক্রি য়াসমূহ জড়িত হৈ থাকে ঃ

ক) তথ্যৰ প্রবাহ
খ) তথ্যৰ বহিঃপ্রবাহ
গ) ব্যৱস্থাটোৰ ওপৰত ইয়াৰ প্রভাৱ
ঘ) দাবীৰ প্রতি সঁহাৰি জনাই কর্তৃপক্ষৰ সিদ্ধান্ত।

এই দিশবোৰ স্পষ্টভাৱে বিশ্লেষণ কৰিলেহে ৰাজনৈতিক ব্যৱস্থাৰ সামর্থ্যৰ সঠিক বুজাবুজি হয়। ডুইচে আৰু কয় যে ৰাজনৈতিক ব্যৱস্থাৰ সামর্থ্য তথ্য আৰু পৰিৱেশৰ প্রতি সঁহাৰি জনোৱা ক্ষমতাৰ ওপৰত নির্ভৰ কৰে। ব্যৱস্থাটো দুর্বল হ'লে পৰিৱেশৰ উপাদানসমূহৰ প্রতি সঁহাৰি দিব নোৱাৰিব আৰু বিপৰীতে বিশৃংখলতা আৰু অশান্তিৰ সৃষ্টি হ'ব। কিন্তু ডুইচে এই কথাটো স্বীকাৰ কৰিছিল যে প্রতিটো ৰাজনৈতিক ব্যৱস্থাতে সদায় আত্মনিয়ন্ত্রণ ব্যৱস্থা থাকে।

মুক্ত ব্যৱস্থা হিচাপে ৰাজনৈতিক ব্যৱস্থা ঃ

ডুইচে তেওঁৰ তত্ত্বত এইটোও কৈছিল যে, ৰাজনৈতিক ব্যৱস্থাটো হৈছে এক মুক্ত ব্যৱস্থা য'ত পৰিৱেশৰ দ্বাৰা নির্ধাৰিত কার্য আৰু প্রতিক্রিয়াৰ অবিৰত আন্তঃক্রিয়া থাকে। গতিকে ফলপ্রসূভাৱে ৰাজনৈতিক ব্যৱস্থাটোৰ কাম কৰিবলৈ সক্ষম কৰাত এক ফলপ্রসূ আন্তঃৰাষ্ট্রীয় সংযোগৰ সর্বোচ্চ গুৰুত্ব আছে। আকৌ ডুইচে আৰু কয় যে প্রতিটো ৰাজনৈতিক ব্যৱস্থাই গতিশীল ব্যৱস্থা। যদিও, এটা সময়ত ই ভাৰসাম্যতা লাভ কৰে এয়া দীর্ঘস্থায়ী নহয়। পিছৰ মুহূর্তত অৱস্থান বিঘ্নিত হয় আৰু নতুন ভাৰসাম্যতাৰ সৃষ্টি হয়। ডুইচে কয় যে প্রতিটো ৰাজনৈতিক ব্যৱস্থা এনেদৰেই চলি থাকে।

➢ **যোগাযোগ তত্ত্বৰ মৌলিক ধাৰণাসমূহ ঃ**

প্রতিক্রিয়াৰ ব্যৱস্থা

ডুইচৰ মতে ৰাজনৈতিক ব্যৱস্থাৰ সকলো সংগঠনেই প্রতিক্রিয়াৰ পৰিচালনাৰ অধীনলৈ আহে। এয়া হৈছে ইনপুটৰ প্রতিক্রিয়াত কার্য উৎপন্ন কৰা এক প্রক্রিয়া। তেওঁৰ মতে যদি কোনো প্রতিক্রিয়াৰ ব্যৱস্থা নাথাকে তেন্তে তথ্য এটা এঠাইৰ পৰা আন এঠাইলৈ যাব নোৱাৰে।

লোড আৰু লেগৰ ধাৰণা ঃ

"লোড" আৰু "লেগ" শব্দ দুটা প্রতিক্রিয়াৰ সৈতে জড়িত। লোড মানে ৰাজনৈতিক ব্যৱস্থাই এটা সময়ত সংগ্রহ কৰা মুঠ তথ্য। লেগ মানে লাভ কৰা তথ্য আৰু লোৱা সিদ্ধান্তৰ মাজত হোৱা ব্যৱধান। মন কৰিবলগীয়া যে যদিহে স্বাভাৱিক সময়সীমাৰ ভিতৰত প্রতিক্রিয়াৰ ব্যৱস্থাটো সম্পূর্ণ হয় তেন্তে লেগৰ প্রশ্নটো উত্থাপন নহয়।

ডুইচৰ মতে প্রতিটো ৰাজনৈতিক ব্যৱস্থাতে গাঁথনি আৰু সংস্থাই সদায় নিজৰ আবণ্টিত কর্তব্য পালন কৰে আৰু গাঁথনিবোৰে যুক্তিবাদৰ নীতি উলংঘা নকৰে। সমালোচকসকলে বাস্তৱত কোৱাৰ দৰে ডুইচৰ এই ধাৰণাটো সমালোচনাৰ সন্মুখীন হয়। গঠনসমূহৰ কার্যক্ষমতা সদায় যুক্তিবাদৰ ওপৰত নির্ভৰশীল নহয়।

সমালোচকসকলে এইটোও মতামত আগবঢ়ায় যে এই আর্হিত সিদ্ধান্ত গ্রহণ প্রক্রিয়াটো কেতিয়াবা বিষয়ভিত্তিক শক্তিৰ দ্বাৰা প্রভাৱিত হ'ব পাৰে কাৰণ আন প্রতিষ্ঠানে সংস্থাসমূহৰ অপব্যৱহাৰ কৰাৰ সম্ভাৱনা থাকে।

মার্ক্সবাদীসকলে এই তত্ত্বৰ সমালোচনা কৰি কয় যে, এই আর্হিটোৱে শ্রেণী সংগ্রামৰ জৰিয়তে সামাজিক পৰিৱর্তনক গুৰুত্ব দিয়া মার্ক্সবাদৰ কেন্দ্রীয় ধাৰণাটোক স্বীকৃতি দিয়াত ব্যর্থ হয়। মার্ক্সবাদীসকলৰ বাবে এই তত্ত্বটো মার্ক্সবাদ বিৰোধী আৰু সেইবাবেই ই নিৰপেক্ষ বুলি দাবী কৰিব নোৱাৰে।

তত্ত্বৰ গুৰুত্ব ঃ

ৰাজনৈতিক ব্যৱস্থাৰ অধ্যয়নৰ ক্ষেত্রত কার্ল ডুইচৰ দৃষ্টিভংগী আশাব্যঞ্জক যেন লাগে। তেওঁৰ কামে ৰাজনীতি বিজ্ঞানৰ বিভিন্ন দিশত প্রত্যক্ষ বা পৰোক্ষভাৱে অৰিহণা যোগাইছে। বিদ্বান চিন্তা আৰু গৱেষণা, ৰাষ্ট্রীয় আৰু আন্তঃৰাষ্ট্রীয় পর্যায়ত বৃহৎ পৰিসৰৰ ৰাজনৈতিক সম্প্রদায় গঠন আৰু ৰাজনৈতিক তত্ত্ব পৰীক্ষা আৰু পুনৰ প্রণয়নৰ বাবে তেওঁৰ কামে গুণগত তথ্যৰ বিকাশৰ বৈপ্লৱিক পৰিৱর্তন আনিছে। ডুইচে চাইবাৰনেটিক্সৰ ৰাজনৈতিক প্রভাৱৰ বিষয়ে তেওঁৰ গ্রন্থ "The Nerves of Government-Models of Political Communication and Control" এক ধাৰাবাহিক তত্ত্বকথা প্রকাশ কৰিছে। তেওঁৰ তত্ত্বই যোগাযোগৰ কাৰিকৰী দিশসমূহৰ বিষয়ে বুজাবুজি গঢ়ি তোলাত সহায় কৰিছিল। একে সময়তে বিভিন্ন ধৰণৰ যোগাযোগ বিশ্লেষণৰ জটিল প্রকৃতিৰ বিষয়ে অন্তর্দৃষ্টি গঢ়ি তোলাতো ই সহায় কৰে। এই তত্ত্বটো গুৰুত্বপূর্ণ কাৰণ ই ফলপ্রসূ যোগাযোগৰ বাবে প্রয়োজনীয় গতিশীলতা প্রদান কৰিবলৈ চেষ্টা কৰে যাতে ৰাজনৈতিক ব্যৱস্থাই ফলপ্রসূ আৰু কার্যক্ষমভাৱে সিদ্ধান্ত ল'ব পাৰে।

অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন নং ৩ ঃ যোগাযোগ তত্ত্বৰ বিৰুদ্ধে যিকোনো চাৰিটা সমালোচনা লিখক।

প্রশ্ন নং ৪ ঃ যোগাযোগৰ গুৰুত্ব ব্যাখ্যা কৰক।

৬.৫ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ

- যোগাযোগ তত্ত্ব অভিযান্ত্রিকতাৰ পৰা লোৱা লৈছে আৰু ইয়াক ৰাজনৈতিক ব্যৱস্থাত প্রয়োগ কৰিছে কার্ল ডুইচে। এই বিজ্ঞানৰ যোগাযোগ তত্ত্বটো চাইবাৰনেটিক্স নামৰ বিজ্ঞানৰ ওপৰত ভিত্তি কৰি গঢ় লৈ উঠিছে। ই জীৱীত আৰু যান্ত্রিক দুয়োটাৰে বাবে প্রযোজ্য যোগাযোগ আৰু স্বায়ত্তশাসিত নিয়ন্ত্রণ ব্যৱস্থা। চাইবাৰনেটিক্স তত্ত্বৰ মুখ্য প্রতিষ্ঠাপক হৈছে নর্বার্ট ৱেইনাৰ।
- কার্ল ডুইচৰ যোগাযোগ তত্ত্বত আমি দেখিবলৈ পাওঁ যে ডুইচে ৰাজনৈতিক ব্যৱস্থাটোৰ কার্যকলাপৰ তথ্য কেনেকৈ এটা সংস্থাৰ পৰা আন এটা সংস্থালৈ যায় সেয়া জানিব বিচাৰে আৰু ৰাজনৈতিক ব্যৱস্থাটোৱে লাভ কৰা তথ্যৰ ওপৰত কাম কৰাৰ ক্ষমতাৰ ক্ষেত্রত তথ্য প্রেৰণ কৰা কিছুমান ৰাজনৈতিক দল, স্বার্থজড়িত গোট, হেঁচা গোট, বিভিন্ন সংগঠনৰ বিষয়ে জানিব বিচাৰে।
- ডুইচৰ মতে যোগাযোগৰ লগত তলত দিয়া প্রক্রিয়াসমূহ জড়িত হৈ থাকে—
  ক) তথ্যৰ প্রবাহ,
  খ) তথ্যৰ বহিঃপ্রবাহ,
  গ) ব্যৱস্থাটোৰ ওপৰত ইয়াৰ প্রভাৱ,

ঘ) দাবীৰ প্ৰতি সঁহাৰি জনাই লোৱা কৰ্তৃপক্ষৰ সিদ্ধান্ত

- ডুইচে তেওঁৰ তত্ত্বত এইটোও কৈছিল যে, ৰাজনৈতিক ব্যৱস্থাটো হৈছে এক মুক্ত ব্যৱস্থা য'ত পৰিৱেশৰ দ্বাৰা নিৰ্ধাৰিত কাৰ্য আৰু প্ৰতিক্ৰিয়াৰ অবিৰত আন্তঃক্ৰিয়া থাকে। গতিকে ৰাজনৈতিক ব্যৱস্থাটোক ফলপ্ৰসূভাৱে কাম কৰিবলৈ সক্ষম কৰাত এক ফলপ্ৰসূ যোগাযোগ নেটৱৰ্কৰ সৰ্বোচ্চ গুৰুত্ব আছে।
- ডুইচৰ মতে ৰাজনৈতিক ব্যৱস্থাৰ সকলো সংগঠনেই প্ৰতিক্ৰিয়াৰ পৰিচালনাৰ অধীনলৈ আহে, এয়া হৈছে ইনপুটৰ প্ৰতিক্ৰিয়াত কাৰ্য উৎপন্ন কৰা এক প্ৰক্ৰিয়া। তেওঁৰ মতে যদি কোনো প্ৰতিক্ৰিয়াৰ ব্যৱস্থা নাথাকে তেন্তে তথ্য এটা এঠাইৰ পৰা আন এটা এঠাইলৈ যাব নোৱাৰে।
- "লোড" আৰু "লেগ" শব্দ দুটা প্ৰতক্ৰিয়াৰ ধাৰণাটোৰ সৈতে জড়িত । লোড মানে ৰাজনৈতিক ব্যৱস্থাই এটা সময়ত সংগ্ৰহ কৰা মুঠ তথ্য। লেগ মানে লাভ কৰা তথ্য আৰু লোৱা সিদ্ধান্তৰ মাজত হোৱা ব্যৱধান বা পলম। মন কৰিবলগীয়া যে যদিহে স্বাভাৱিক সময়ৰ ভিতৰত প্ৰতিক্ৰিয়াৰ ব্যৱস্থাটো সম্পূৰ্ণ হয় তেন্তে লেগৰ প্ৰশ্নটো উত্থাপন নহয়।
- ডুইচৰ মতে 'লিড'ৰ অৰ্থ হ'ল, ৰাজনৈতিক ব্যৱস্থাই গ্ৰহণ কৰা যিকোনো সিদ্ধান্তৰ ভৱিষ্যতৰ পৰিণতিৰ বিষয়ে কৰা ভৱিষ্যতৰ প্ৰতি সঁহাৰি জনাই তৎকালীনভাৱে কাম কৰাৰ ক্ষমতা। এটা ব্যৱস্থাত তৎকালীনভাৱে কাম কৰাৰ ক্ষমতা এটা উন্নত যোগাযোগ নেটৱৰ্কৰ অস্তিত্বৰ ওপৰত নিৰ্ভৰ কৰে।
- ডুইচৰ যোগাযোগ তত্ত্বই এনে এক মুকলি ৰাজনৈতিক ব্যৱস্থা থকাৰ প্ৰয়োজনীয়তাৰ ওপৰত গুৰুত্ব আৰোপ কৰে য'ত সকলো সংস্থাই মুক্তভাৱে কাম কৰিব পাৰে আৰু কোনো বাধা নোহোৱাকৈ তথ্য প্ৰচাৰ কৰিব পাৰে।
- ডুইচৰ মতে প্ৰতিটো সামাজিক আৰু ৰাজনৈতিক ব্যৱস্থাতে এনে এক ব্যৱস্থা থাকে যিয়ে অভ্যাস গঠন আৰু লাভ কৰা তথ্যৰ ব্যৱহাৰৰ সৈতে জড়িত অন্যান্য কাৰ্যকলাপক উৎসাহিত কৰে। তেওঁৰ বাবে ৰাজনৈতিক ক্ষমতাৰ আভ্যন্তৰীণ উৎস নিৰ্ভৰ কৰে অতীতৰ পৰা বৰ্তমানলৈকে সামাজিক যোগাযোগৰ বাবে বিদ্যমান সুবিধাসমূহৰ ওপৰত।
- ডুইচে তেওঁৰ তত্ত্বত ক্ষমতাৰ ক্ষেত্ৰত চোৱা ৰাজনীতিৰ বিদ্যমান ধাৰণাটোক ভেঙুচালি কৰে। তেওঁ কয় যে ৰাজনীতিয়ে সামাজিক লক্ষ্যত উপনীত হোৱাৰ বাবে চিন্তা কৰে আৰু ৰাজনীতিৰ মূল ক্ষেত্ৰটোৱেই হৈছে বলৱৎযোগ্য সিদ্ধান্তৰ ক্ষেত্ৰ য'ত ৰাজনীতিৰ মূল তত্ত্বক সমাজৰ লক্ষ্যত উপনীত কৰিবৰ বাবে মানুহে প্ৰচেষ্টা কৰে।
- ডুইচে কয় যে চৰকাৰৰ কাম কেৱল ব্যক্তিৰ ওপৰত ক্ষমতা প্ৰয়োগ কৰাই নহয় বৰঞ্চ তথ্য পৰিচালনা কৰা আৰু তথ্যৰ দিশ নিয়ন্ত্ৰণ কৰা।
- সমালোচকসকলৰ মতে তথ্যৰ প্ৰবাহ আৰু বহিঃপ্ৰবাহ নিঃসন্দেহে গুৰুত্বপূৰ্ণ কিন্তু প্ৰকৃততে গুৰুত্বপূৰ্ণ কথাটো হ'ল তথ্যৰ প্ৰকৃতি যিয়ে সিদ্ধান্ত গ্ৰহণ প্ৰক্ৰিয়াৰ এক প্ৰধান নিৰ্ণায়ক গঠন কৰে।
- ডুইচৰ যোগাযোগ তত্ত্ব চাইবাৰনেটিক্সৰ ধাৰণাটোৰ ওপৰত ভিত্তি কৰি গঢ় লৈ উঠিছে। সমালোচকসকলৰ মতে অভিযান্ত্ৰিক বিষয় হিচাপে পৰিগণিত চাইবাৰনেটিক্স ৰাজনৈতিক ব্যৱস্থাত ফলপ্ৰসূভাৱে প্ৰয়োগ কৰিব নোৱাৰি।
- তথাপি ৰাজনৈতিক ব্যৱস্থাটোৰ অধ্যয়নৰ ক্ষেত্ৰত কাৰ্ল ডুইচৰ দৃষ্টিভংগী আশাব্যঞ্জক যেন লাগে। তেওঁৰ এই কামে ৰাজনীতি বিজ্ঞানৰ বিভিন্ন দিশত প্ৰত্যক্ষ বা পৰোক্ষভাৱে অৰিহণা যোগাইছে আৰু বিদ্বান চিন্তা আৰু গৱেষণাত বৈপ্লৱিক পৰিৱৰ্তন আনিছে। ৰাষ্ট্ৰীয় আৰু আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় পৰ্যায়ত বৃহৎ পৰিসৰৰ ৰাজনৈতিক সম্প্ৰদায় গঠন আৰু ৰাজনৈতিক তত্ত্ব পৰীক্ষা আৰু পুনৰ প্ৰণয়ন কৰিবলৈ গুণগত তথ্যৰ বিকাশ ডুইচে কৰিছে। ডুইচে চাইবাৰনেটিক্সৰ ৰাজনৈতিক প্ৰভাৱৰ বিষয়ে ধাৰাবাহিকভাৱে তেওঁৰ গ্ৰন্থ "The Nerves of Government-Models of Political Communication and Control" ত প্ৰকাশ কৰিছিল।
- ডুইচৰ তত্ত্বই যোগাযোগৰ কাৰিকৰী দিশসমূহৰ বিষয়ে বুজাবুজি গঢ়ি তোলাত সহায় কৰিছিল। একে সময়তে ই বিভিন্ন ধৰণৰ যোগাযোগ বিশ্লেষণৰ জটিল প্ৰকৃতিৰ বিষয়ে অন্তৰ্দৃষ্টি গঢ়ি তোলাতো সহায়ক

- ডুইচৰ তত্ত্বটো গুৰুত্বপূৰ্ণ হোৱাৰ কাৰণ ই ফলপ্ৰসূ যোগাযোগৰ বাবে প্ৰয়োজনীয় গতিশীলতা বুজি আন্তৰিক প্ৰচেষ্টা চলাবলৈ চেষ্টা কৰে যাতে ৰাজনৈতিক ব্যৱস্থাই ফলপ্ৰসূ আৰু দক্ষতাৰে সিদ্ধান্ত ল'ব পাৰে।

৬.৬ অধিক জানিবলৈ

1. Johari, J.C. (2017). Comparative Politics. New Delhi: Sterling Publishers (p) Ltd.
2. Kumar, M. (2004), Comparative Politics and Political Analysis. New Delhi: Anmol Publications.
3. Maheswari, S.R. (2001). Comarative Government and Politics. Agra: Laxmi Narain Agarwal.
4. Ray, S.N. (2006). Modern Comparative Politics. New Delhi: Prentice hall of India Private Limited.

৬.৭ অগ্ৰগতিৰ খতিয়ান

১ নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ ট্ৰেন্সমিটাৰ আৰু ৰিচিভাৰ

২ নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ (ক) প্ৰতিক্ৰিয়াৰ ব্যৱস্থা

ডুইচৰ মতে ৰাজনৈতিক ব্যৱস্থাৰ সকলো সংগঠনেই প্ৰতিক্ৰিয়াৰ পৰিচালনাৰ অধীনলৈ আহে, যিটো হৈছে ইনপুটৰ প্ৰতিক্ৰিয়াত কাৰ্য উৎপন্ন কৰা এক প্ৰক্ৰিয়া। তেওঁৰ মতে যদি কোনো প্ৰতিক্ৰিয়াৰ ব্যৱস্থা নাথাকে তেন্তে তথ্য এটা এজেন্সীৰ পৰা আন এটা এজেন্সীলৈ যাব নোৱাৰে।

(খ) লোড আৰু লেগৰ ধাৰণা

যোগাযোগ তত্ত্বত "লোড" আৰু "লেগ" শব্দ দুটা প্ৰতিক্ৰিয়াৰ লগত জড়িত। লোড মানে ৰাজনৈতিক ব্যৱস্থাই এটা সময়ত সংগ্ৰহ কৰা মুঠ তথ্য। লেগ মানে লাভ কৰা তথ্য আৰু লোৱা সিদ্ধান্তৰ মাজত হোৱা ব্যৱধান বা পলম। মন কৰিবলগীয়া যে, যদিহে স্বাভাৱিক সময়সীমাৰ ভিতৰত প্ৰতিক্ৰিয়াৰ ব্যৱস্থাটো সম্পূৰ্ণ হয় তেন্তে লেগৰ প্ৰশ্নটো উত্থাপন নহয়।

(গ) লিডৰ ধাৰণা

ডুইচৰ মতে 'লিড' মানে ৰাজনৈতিক ব্যৱস্থাৰ ক্ষমতা। ইয়াৰ দ্বাৰা লোৱা যিকোনো সিদ্ধান্তৰ ভৱিষ্যতৰ পৰিণতিৰ প্ৰতি সঁহাৰি জনাই তৎকালীনভাৱে কাম কৰা। এটা ব্যৱস্থাত তৎকালীনভাৱে কাম কৰাৰ ক্ষমতা এটা উন্নত যোগাযোগ নেটৱৰ্কৰ অস্তিত্বৰ ওপৰত নিৰ্ভৰ কৰে।

(ঘ) মুকলি ৰাজনৈতিক ব্যৱস্থাৰ ওপৰত গুৰুত্ব দিয়া

ডুইচৰ যোগাযোগ তত্ত্বই এনে এক মুকলি ৰাজনৈতিক ব্যৱস্থা থকাৰ প্ৰয়োজনীয়তাৰ ওপৰত গুৰুত্ব আৰোপ কৰে য'ত সকলো সংস্থাই মুক্তভাৱে কাম কৰিব পাৰে আৰু কোনো বাধা নোহোৱাকৈ তথ্য প্ৰচাৰ কৰিব পাৰে।

৩ নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ

(১) এই তত্ত্বত ডুইচে কয় যে, সিদ্ধান্তটো তথ্যৰ প্ৰবাহ আৰু প্ৰবাহৰ ওপৰত নিৰ্ভৰ কৰে। আচলতে তেওঁ এই ব্যৱস্থাটোৰ ওপৰত যথেষ্ট গুৰুত্ব দিছিল। সমালোচকসকলৰ মতে তথ্যৰ প্ৰবাহ আৰু বহিঃপ্ৰবাহ নিঃসন্দেহে গুৰুত্বপূৰ্ণ কিন্তু প্ৰকৃততে গুৰুত্বপূৰ্ণ কথাটো হ'ল তথ্যৰ প্ৰকৃতি যিয়ে সিদ্ধান্ত গ্ৰহণ প্ৰক্ৰিয়াৰ এক প্ৰধান নিৰ্ণায়ক গঠন কৰে।

(২) ডুইচৰ যোগাযোগ তত্ত্বটো চাইবাৰনেটিক্সৰ ধাৰণাটোৰ ওপৰত ভিত্তি কৰি গঢ় লৈ উঠিছে। সমালোচকসকলৰ মতে অভিযান্ত্রিক বিষয় হিচাপে পৰিগণিত চাইবাৰনেটিক্স ৰাজনৈতিক ব্যৱস্থাত ফলপ্রসূভাৱে প্রয়োগ কৰিব নোৱাৰি।

(৩) ডুইচৰ মতে প্রতিটো ৰাজনৈতিক ব্যৱস্থাতে গাঁথনি আৰু সংস্থাই সদায় নিজৰ আবণ্টিত কর্তব্য পালন কৰে আৰু গাঁথনিবোৰে যুক্তিবাদৰ নীতি উলংঘা নকৰে। ডুইচৰ এই ধাৰণাটো সমালোচনাৰ সন্মুখীন হয় কাৰণ সমালোচকসকলে কয় যে বাস্তৱত গাঁথনিৰ পৰিৱেশন সদায় যুক্তিনির্ভৰ।

(৪) সমালোচকসকলে এনেদৰেও মতামত আগবঢ়ায় যে এই আর্হিত সিদ্ধান্ত গ্রহণ প্রক্রিয়াটো কেতিয়াবা বিষয়ভিত্তিক শক্তিৰ দ্বাৰা প্রভাৱিত হ'ব পাৰে। কিয়নো অন্য প্রতিষ্ঠানে সংস্থাসমূহৰ অপব্যৱহাৰ কৰাৰ সম্ভাৱনা আছে।

৪ নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ ৰাজনৈতিক ব্যৱস্থাৰ অধ্যয়নৰ ক্ষেত্রত কার্ল ডুইচৰ দৃষ্টিভংগী আশাব্যঞ্জক যেন লাগে। তেওঁৰ এই কামে ৰাজনীতি বিজ্ঞানৰ বিভিন্ন দিশত প্রত্যক্ষ বা পৰোক্ষভাৱে অৰিহণা যোগাইছে আৰু ৰাজনৈতিক তত্ত্ব পৰীক্ষা আৰু পুনৰ প্রণয়ন কৰিবলৈ বিদ্বান চিন্তা আৰু গৱেষণা আৰু গুণগত তথ্যৰ বিকাশলৈ বৈপ্লৱিক পৰিৱর্তন আনিছে। ডুইচে চাইবাৰনেটিক্সৰ ৰাজনৈতিক প্রভাৱৰ বিষয়ে ধাৰাবাহিকভাৱে তেওঁৰ গ্রন্থ "The Nerves of Government-Models of Political Communication and Control" ত প্রকাশ কৰিছিল। তেওঁৰ তত্ত্বই যোগাযোগৰ কাৰিকৰী দিশসমূহৰ বিষয়ে বুজাবুজি গঢ়ি তোলাত সহায় কৰিছিল। তত্ত্বটো গুৰুত্বপূর্ণ, কাৰণ ই ফলপ্রসূ যোগাযোগৰ বাবে প্রয়োজনীয় গতিশীলতা বুজি পোৱাৰ বাবে প্রচেষ্টা কৰে যাতে ৰাজনৈতিক ব্যৱস্থাই ফলপ্রসূ আৰু কার্যক্ষমভাৱে সিদ্ধান্ত ল'ব পাৰে।

৬.৮ আর্হি প্রশ্ন

প্রশ্ন নং ১. "The Nerves of Government: Models of Political Communication and Control " গ্রন্থখনৰ লেখক কোন?

প্রশ্ন নং ২. যোগাযোগ তত্ত্বৰ মূল বৈশিষ্ট্যৰ বিষয়ে আলোচনা কৰক।

প্রশ্ন নং ৩. যোগাযোগ তত্ত্বৰ মূল ধাৰণাসমূহ ব্যাখ্যা কৰক?

প্রশ্ন নং ৪. কার্ল ডুইচৰ যোগাযোগ তত্ত্বৰ বিষয়ে সমালোচনাত্মকভাৱে আলোচনা কৰক।

প্রশ্ন নং ৫. যোগাযোগ তত্ত্বৰ গুৰুত্বৰ ওপৰত এটা টোকা লিখক।

****

অধ্যায় ৭ ঃ সিদ্ধান্ত গ্রহণ তত্ত্ব

অধ্যায় গাঁথনি

৭.১ উদ্দেশ্য
৭.২ পৰিচয়
৭.৩ সিদ্ধান্ত গ্রহণৰ পদ্ধতি ঃ সিদ্ধান্ত গ্রহণ তত্ত্বৰ বৈশিষ্ট্য
৭.৪ ৰিচার্ড চিণ্ডাৰৰ সিদ্ধান্ত গ্রহণ তত্ত্ব
৭.৫ সমালোচনা আৰু গুৰুত্ব
৭.৬ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ
৭.৭ অধিক জানিবলৈ
৭.৮ অগ্রগতিৰ খতিয়ান
৭.৯ আৰ্হি প্রশ্ন

৭.১ উদ্দেশ্য

অধ্যায়টি অধ্যয়ন কৰি আপুনি পাব—

- সিদ্ধান্ত গ্রহণৰ ধাৰণাটো ব্যাখ্যা কৰিব পাৰিব।
- সিদ্ধান্ত গ্রহণ তত্ত্বৰ বৈশিষ্ট্যসমূহৰ ব্যাখ্যা কৰিব পাৰিব।
- ৰিচার্ড চিণ্ডাৰৰ সিদ্ধান্ত গ্রহণ তত্ত্বৰ বিষয়ে আলোচনা কৰিব পাৰিব।
- সিদ্ধান্ত গ্রহণ তত্ত্বৰ অভাৱ আৰু গুৰুত্বৰ বিষয়ে ব্যাখ্যা কৰিব পাৰিব।

৭.২ পৰিচয়

চৰকাৰকে ধৰি যিকোনো ৰাজহুৱা সংগঠনৰ এটা গুৰুত্বপূর্ণ উপাদান হ'ল সিদ্ধান্ত গ্রহণ। কেৱল যুক্তি সংগত সিদ্ধান্ত গ্রহণ ঘৰুৱা আৰু বৈদেশিক নীতি দুয়োটা দিশতে জ্ঞাত নীতি প্রণয়নৰ সূচনা হ'ব পাৰে। এই এককত সিদ্ধান্ত গ্রহণ তত্ত্বৰ বিষয়ে আলোচনা কৰি সিদ্ধান্ত গ্রহণৰ সৈতে জড়িত বিভিন্ন মাত্রাসমূহৰ বিষয়ে আলোচনা কৰিবলৈ চেষ্টা কৰা হৈছে।

৭.৩ সিদ্ধান্ত গ্রহণৰ পদ্ধতি ঃ সিদ্ধান্ত গ্রহণ তত্ত্বৰ বৈশিষ্ট্য

সিদ্ধান্ত গ্রহণ এক সাধাৰণ পৰিঘটনা। ৰেবষ্টাৰৰ অভিধানত সিদ্ধান্ত গ্রহণৰ সংজ্ঞা দিয়া হৈছে "নিজৰ মনত কোনো মতামত বা কার্যপন্থাৰ ওপৰত নির্ণয় কৰা কার্য"। জর্জ আৰ টেৰীৰ ভাষাত "সিদ্ধান্ত গ্রহণ হৈছে দুটা বা তাতকৈ অধিক সম্ভাব্য বিকল্পৰ পৰা কিছুমান মাপকাঠীৰ ওপৰত ভিত্তি কৰি নির্বাচন কৰা" এইদৰে সিদ্ধান্ত গ্রহণৰ অর্থ হ'ল বিভিন্ন বিকল্পৰ মাজৰ পৰা এটা বিকল্প বাছি লোৱা। ই মূলতঃ সমস্যা সমাধানৰ প্রকৃতি। ৰাজহুৱা প্রশাসন আৰু আন্তঃৰাষ্ট্রীয় সম্পর্কৰ ক্ষেত্রত সিদ্ধান্ত গ্রহণ তত্ত্বৰ বিপুল প্রযোজ্যতা আছে। ৰাজহুৱা প্রশাসনৰ সিদ্ধান্ত গ্রহণৰ ক্ষেত্রত হার্বার্ট চাইমনৰ সৈতে আটাইতকৈ বেছি সম্পর্ক থকাৰ বিপৰীতে আন্তঃৰাষ্ট্রীয় ৰাজনীতিৰ ক্ষেত্রত আটাইতকৈ বিশিষ্ট চিন্তাবিদসকলৰ ভিতৰত ৰিচার্ড চেইণ্ডাৰ আৰু তেওঁৰ সহযোগীসকলো আছে।
সিদ্ধান্ত গ্রহণ তত্ত্বৰ কিছুমান গুৰুত্বপূর্ণ দিশ জানো আহক—

সিদ্ধান্ত গ্রহণকাৰী হিচাপে অন্তর্নিহিত ব্যক্তিৰ ভূমিকা ঃ

সিদ্ধান্ত গ্রহণ তত্ত্ব মূলতঃ ব্যক্তিয়ে সিদ্ধান্ত গ্রহণকাৰী হিচাপে লোৱা ভূমিকা আৰু সিদ্ধান্তৰ প্রকৃতিৰ ওপৰত কেন্দ্র কৰি হয়। ইয়াৰ পৰা অনুমান কৰিব পাৰি যে সিদ্ধান্ত গ্রহণকাৰী হিচাপে ব্যক্তিসকলে গ্রহণ কৰা সিদ্ধান্তৰ ক্ষেত্রত ঘৰুৱা আৰু আন্তঃৰাষ্ট্রীয় পর্যায়ত নীতি প্রণয়ন গুৰুত্বপূর্ণ। প্রশাসনৰ প্রক্রিয়া হিচাপে সিদ্ধান্ত গ্রহণৰ প্রধানকৈ ৰাজহুৱা প্রশাসনত বহুল প্রযোজ্য আছে আৰু ১৯৫০ চনৰ আৰম্ভণিতে হাৰ্বার্ট চাইমনৰ "A Study of Decision-Making Processes in Administrative Organizations"(1947) নামৰ গ্রন্থখন প্রকাশ পোৱাৰ পিছত ই পোহৰলৈ আহে আৰু তাৰ পিছত সিদ্ধান্ত গ্রহণ তত্ত্ব অতি জনপ্রিয় হৈ পৰে।

সিদ্ধান্ত গ্রহণৰ দুটা উপাদান ঃ

বিশিষ্ট ৰাজনীতি বিজ্ঞানী হাৰ্বার্ট চাইমনে সিদ্ধান্ত গ্রহণৰ ধাৰণাটোক দুটা মূল ভাগত ভাগ কৰিছিল— এটা হৈছে সিদ্ধান্ত লোৱাটো আৰু আনটো হৈছে কার্য বা কার্যকৰীকৰণৰ প্রক্রিয়া। এই দুয়োটা ধাৰা আন্তঃসংযোগী আৰু গুৰুত্বপূর্ণ। হাৰ্বার্ট চাইমনে কয় যে প্রশাসনৰ এটা তত্ত্ব সিদ্ধান্ত গ্রহণ কৰা প্রক্রিয়াৰ লগতে কার্য প্রক্রিয়াৰ সৈতেও জড়িত হ'ব পাৰে। চাইমনে আঙুলিয়াই দিছিল যে এটা সংস্থাৰ সঠিক পৰিচালনাৰ বাবে, সঠিক ব্যৱস্থাপনাৰ বাবে ব্যাপক প্রকৃতিৰ নীতি গ্রহণ কৰাটো প্রয়োজনীয়। আচলতে সিদ্ধান্ত গ্রহণ কৰাটো এটা সংস্থাৰ এক অতি গুৰুত্বপূর্ণ অংশ। সিদ্ধান্ত গ্রহণ পদ্ধতিৰ ক্ষেত্রত তেওঁ অনুভৱ কৰিছিল যে যদি সিদ্ধান্ত সঠিকভাৱে আৰু সময়মতে লোৱা নহয়, তেন্তে ই ব্যৱসায়িক সংস্থাটোৰ উদ্দেশ্য নষ্ট কৰিব পাৰে। এই কথা মনত ৰাখি এটা সংস্থাই সিদ্ধান্ত লোৱাৰ সময়ত অতি সাৱধানতা অৱলম্বন কৰাটো অতি প্রয়োজনীয় আৰু একে সময়তে লোৱা সিদ্ধান্তসমূহৰ ফলপ্রসূ ৰূপায়ণৰ ওপৰত গুৰুত্ব দিয়াটো দৰকাৰী। গতিকে, সিদ্ধান্ত লোৱা আৰু কার্যকৰী কৰা দুয়োটা গুৰুত্বপূর্ণ পদক্ষেপ।

উত্তম পন্থা বাছনি কৰা আৰু আপোচ কৰা ঃ

সিদ্ধান্ত গ্রহণৰ দ্বাৰা কার্যকলাপৰ প্রক্রিয়া বা ক্রম সমস্যা চিনাক্তকৰণ, তথ্যৰ সন্ধান, বিকল্পৰ সংজ্ঞা আৰু ৰেংকিং কৰা পছন্দৰ সৈতে সামঞ্জস্যপূর্ণ দুটা বা তাতকৈ অধিক বিকল্পৰ পৰা নেতাক নির্বাচন কৰা আদি পর্যায়সমূহৰ সংজ্ঞা নিৰূপণ কৰা হয়। যুক্তিবাদী ব্যক্তিসকলে কেনে আচৰণ কৰে তাৰ এক তত্ত্ব হৈছে সিদ্ধান্ত গ্রহণ তত্ত্ব। সিদ্ধান্ত গ্রহণে কোনো সংস্থাৰ পৰিচালনাৰ বাবে সাধাৰণ নীতি প্রণয়নক বুজায় যিটো ব্যৱসায়িক সংস্থা বা প্রশাসনিক সংস্থা হ'ব পাৰে। সিদ্ধান্ত গ্রহণৰ প্রকৃতি আৰু কার্যকৰীকৰণ দুয়োটা ঠাইতে অর্থাৎ ব্যৱসায়িক সংগঠন আৰু প্রশাসনিক সংগঠন বেলেগ বেলেগ হ'ব পাৰে, কিন্তু প্রতিটো ক্ষেত্রতে সিদ্ধান্ত গ্রহণৰ গুৰুত্ব অক্ষত অৱস্থাত থাকে। সিদ্ধান্ত গ্রহণৰ অর্থ হ'ল ব্যক্তিগত, ব্যৱসায়িক বা চৰকাৰী সংস্থা পৰিচালনাৰ বাবে যুক্তিসংগত কার্যপন্থা গ্রহণ কৰা আৰু কার্যক্ষমভাৱে প্রয়োগ কৰা। হাৰ্বার্ট চাইমনে এবাৰ তেওঁৰ এটা লেখাত কৈছিল যে সিদ্ধান্ত বা সিদ্ধান্ত গ্রহণ আপোচৰ বিষয়। কোনো নীতি বা কৌশল অনুসৰণ কৰাৰ সময়ত সিদ্ধান্ত গ্রহণ তত্ত্ব আপোচ কৰিবলৈ বাধ্য হয় আৰু আপোচ কৰাৰ ক্ষেত্রত সিদ্ধান্ত গ্রহণকাৰীৰ মূল লক্ষ্য হৈছে সংস্থা বা পৰিচালনাৰ লক্ষ্য পূৰণ কৰা। নীতি নির্ধাৰকজনে সদায় সাৱধান হ'ব লাগিব এইবাবেই যে নীতি বাস্তৱ পৰিস্থিতিৰ পৰা বিচ্ছিন্ন নহয় আৰু প্রকৃত পৰিস্থিতি পৰিচালনা বা চৰকাৰী সংগঠনৰ ঘোষিত নীতিৰ সৈতে জড়িত।

সিদ্ধান্ত গ্রহণ যুক্তিবাদ আৰু অভিজ্ঞতাবাদৰ ওপৰত ভিত্তি কৰি কৰা হয় ঃ

ৰ'বার্ট ডাহলে তেওঁৰ "Modern Political Analysis" নামৰ গ্রন্থখনত দাবী কৰিছিল যে সিদ্ধান্ত গ্রহণ প্রক্রিয়াই ৰাজনীতিৰ বিশুদ্ধ বিজ্ঞান গঠন কৰে। ডাহলে কয় যে আগৰ কালত ৰাজনীতিৰ বিশুদ্ধ বিজ্ঞানে নীতিগত বিশ্লেষণ আৰু ৰাজনীতিৰ মূল্যায়নক বুজাইছিল কাৰণ সেই সময়ত ৰাজনীতিৰ অধ্যয়নৰ নীতিগত দৃষ্টিভংগীক বৈধ বুলি গণ্য কৰা হৈছিল আৰু ধাৰণাসমূহৰ মূল্যায়ন নীতি বা নীতিগত মূল্যবোধৰ পটভূমিত কৰা হৈছিল আৰু পৰীক্ষাত জয়ী হ'ব পৰা নীতিসমূহক বৈজ্ঞানিক বুলি গণ্য কৰা হৈছিল। এই দৃষ্টিভংগী অৱশ্যে সময়ৰ লগে লগে

সলনি হৈছিল আৰু ৰাজনীতি বিজ্ঞানীসকলে ৰাজনীতি বিজ্ঞানৰ নীতিগত দিশসমূহৰ প্ৰতি গুৰুত্ব কমকৈ দিছিল। আলমণ্ডৰ গাঁথনিগত-কার্যবাদ বা ইষ্টনৰ আচৰণবাদৰ দৰে বিভিন্ন আধুনিক পদ্ধতিয়ে অভিজ্ঞতাভিত্তিক বিশ্লেষণৰ ওপৰত গুৰুত্ব আৰোপ কৰিছিল আৰু বহু পৰিমাণে নির্ভৰ কৰিছিল। সিদ্ধান্ত গ্ৰহণ তত্ত্বই এনে ধৰণৰ দৃষ্টিভংগীৰ পৰা নিজকে আঁতৰাই ৰাখিব পৰা নাছিল। ধাৰণা কৰা হৈছিল যে কোনো সিদ্ধান্তত উপনীত হ'বলৈ প্ৰকৃততে প্ৰয়োজনীয় হ'ল তথ্য আদিৰ লগতে ইয়াৰ ব্যাখ্যা আৰু প্ৰয়োগ। ৰ'বার্ট ডাহলে কয় যে "বিজ্ঞান" শব্দটোৰ অর্থ ক্ৰমে ৰাজনীতিৰ এক অভিজ্ঞতাভিত্তিক বিজ্ঞান হৈ পৰিছে। এই মত অনুসৰি ৰাজনীতিৰ এটা অভিজ্ঞতাভিত্তিক বিজ্ঞানে কেৱল বাস্তৱিক বা অভিজ্ঞতাভিত্তিক উপাদানসমূহৰ বৈধতাৰ প্ৰতিহে চিন্তা কৰিব। ইয়াৰ অর্থ হ'ল, তথ্যৰ সহায় অবিহনে নীতি নির্ধাৰকে কোনো সিদ্ধান্ত ল'ব নোৱাৰে। আচলতে তথ্যৰ লগতে যুক্তিবাদ সিদ্ধান্ত গ্ৰহণ প্ৰক্ৰিয়াৰ আটাইতকৈ গুৰুত্বপূৰ্ণ উপাদান। গ্ৰহণযোগ্য আৰু কার্যকৰী সিদ্ধান্তত উপনীত হ'বলৈ হ'লে কেৱল যুক্তিবাদৰ প্ৰয়োগেই যথেষ্ট নহয়, কিন্তু অতি প্ৰয়োজনীয় কথা হ'ল সিদ্ধান্ত ল'বলৈ হ'লে যুক্তিবাদী অভিজ্ঞতাভিত্তিক সিদ্ধান্ত গ্ৰহণ তত্ত্ব বিশ্লেষণৰ প্ৰয়োজন। নীতি নির্ধাৰকে নিজৰ সিদ্ধান্তক অভিজ্ঞতাভিত্তিকভাৱে পৰীক্ষা কৰিব লাগিব বুলি দাবী কৰে। সিদ্ধান্ত গ্ৰহণৰ লগত যুক্তিবাদ, অভিজ্ঞতাবাদ আৰু অন্যান্য বৈজ্ঞানিক পদ্ধতিৰ প্ৰয়োগৰ অবিচ্ছেদ্য সম্পর্ক আছে। আজিকালি সিদ্ধান্ত গ্ৰহণক চৰকাৰী ব্যৱসায় পৰিচালনাৰ এক অতি গুৰুত্বপূৰ্ণ অংশ হিচাপে ক্ৰমান্বয়ে গণ্য কৰা হৈছে। যিকোনো ব্যৱসায়িক সংস্থা বা চৰকাৰী বিভাগৰ প্ৰশাসনত সিদ্ধান্ত গ্ৰহণৰ পদ্ধতিয়ে অতি গুৰুত্বপূৰ্ণ ভূমিকা পালন কৰি আহিছে। এইদৰে সিদ্ধান্ত গ্ৰহণত বিশ্লেষণৰ সকলো পদ্ধতি বা ধাৰা হৈছে যুক্তিবাদ, অভিজ্ঞতাবাদ, তাৰ একত্ৰীকৰণ, অন্যান্য বৈজ্ঞানিক পদ্ধতিৰ প্ৰয়োগ আদি। এটা সিদ্ধান্ত যিমানদূৰ পাৰি ব্যৱহাৰিক, যুক্তিসংগত আৰু বৈজ্ঞানিক হ'ব লাগে। দেখা গৈছে যে সিদ্ধান্ত গ্ৰহণকাৰীজন অভিজ্ঞতাভিত্তিক তথ্য আৰু বৈজ্ঞানিক পদ্ধতিৰ ওপৰত নির্ভৰশীল হৈ পৰিছে। আধুনিক যুগত চৰকাৰী সংস্থাসমূহৰ পৰিচালনা অধিক জটিল হৈ পৰাত বৈজ্ঞানিক পদ্ধতিসমূহ অধিক গুৰুত্বপূৰ্ণ হৈ পৰিছে। সেই হিচাপে এতিয়া অভিজ্ঞতাভিত্তিক তথ্য আৰু যুক্তিবাদী চিন্তাধাৰাৰ ওপৰত ভিত্তি কৰি সিদ্ধান্ত গ্ৰহণে বৈজ্ঞানিক চৰিত্ৰ গ্ৰহণ কৰিছে।

ওপৰৰ বিৱৰণৰ পৰা সিদ্ধান্ত গ্ৰহণৰ নির্দিষ্ট বৈশিষ্ট্যসমূহ তলত দিয়াৰ দৰে চিনাক্ত কৰিব পাৰি ঃ

১) সিদ্ধান্ত গ্ৰহণ এক লক্ষ্যমুখী প্ৰক্ৰিয়া। কিছুমান লক্ষ্য বা লক্ষ্যত উপনীত হ'বলৈ সিদ্ধান্ত লোৱা হয়। সিদ্ধান্ত নল'বও পাৰে।

২) সিদ্ধান্ত গ্ৰহণৰ ক্ষেত্ৰত বিকল্পৰ এটা গোট জড়িত হৈ থাকে। দুটা বা তাতকৈ অধিক বিকল্প থাকিলেহে সিদ্ধান্তৰ সমস্যাৰ সৃষ্টি হয়। যদি এটাই বিকল্প থাকে তেন্তে সিদ্ধান্ত ল'ব নালাগে।

৩) সিদ্ধান্ত গ্ৰহণ এক গতিশীল প্ৰক্ৰিয়া। ইয়াৰ লগত এটা সময়ৰ মাত্ৰা আৰু এটা সময়ৰ বিৰতি জড়িত হৈ থাকে। ব্যৱহাৰ কৰা কৌশলসমূহ জড়িত সমস্যাৰ ধৰণ আৰু ইয়াৰ সমাধানৰ বাবে উপলব্ধ সময়ৰ ওপৰত ভিত্তি কৰি ভিন্ন হয়। ই পৰিস্থিতিগত।

৪) সিদ্ধান্ত গ্ৰহণ সদায় পৰিৱেশৰ লগত জড়িত। এজন কার্যবাহীয়ে এটা বিশেষ পৰিস্থিতিত এটা সিদ্ধান্ত ল'ব পাৰে আৰু আন এটা বেলেগ পৰিস্থিতিৰ বেলিকাও ল'ব পাৰে।

৫) সিদ্ধান্ত গ্ৰহণ এটা নিৰন্তৰ বা চলি থকা প্ৰক্ৰিয়া। প্ৰশাসকে ধাৰাবাহিকভাৱে আৰু চিৰদিনৰ বাবে সিদ্ধান্ত গ্ৰহণ ল'ব পাৰে।

৬) সিদ্ধান্ত গ্ৰহণ এক বৌদ্ধিক বা যুক্তিবাদী প্ৰক্ৰিয়া। সিদ্ধান্তবোৰ হৈছে বিবেচনা, যুক্তি আৰু মূল্যায়নৰ উৎপাদন।

এইদৰে আমি এই সিদ্ধান্তত উপনীত হ'ব পাৰোঁ যে সিদ্ধান্ত গ্ৰহণ হৈছে দুটা বা তাতকৈ অধিক সম্ভাব্য বিকল্পৰ পৰা এটা আচৰণৰ বিকল্প নির্বাচন কৰাৰ প্ৰক্ৰিয়া। ই হৈছে নির্বাচনৰ এক প্ৰক্ৰিয়া, যাৰ লক্ষ্য হৈছে উত্তম বিকল্প নির্বাচন কৰি আকাংক্ষিত লক্ষ্যত উপনীত হোৱা। কর্তৃত্ব আৰু জনসাধাৰণৰ মাজৰ সম্পর্কৰ প্ৰেক্ষাপটত প্ৰশাসনৰ বর্তমানৰ গাঁথনিত ইয়াৰ গুৰুত্ব অপৰিসীম। ৰাষ্ট্ৰই জনসাধাৰণৰ কল্যাণৰ বাবে কাম কৰিব লাগিব আৰু ইয়াৰ বাবে নীতি প্ৰণয়নৰ প্ৰয়োজন। প্ৰশাসনৰ ফলপ্ৰসূ কাম-কাজৰ বাবে এটা সিদ্ধান্ত বা নীতি অতি প্ৰয়োজনীয়। নীতি নির্ধাৰণৰ যুক্তিসংগত আৰু বৈজ্ঞানিক পদ্ধতি থাকিব লাগিব।

অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন নং ১ ঃ ৰ'বার্ট ডাহলে তেওঁৰ "Modern political. Analysis" নামৰ গ্রন্থখনত দাবী কৰিছিল যে সিদ্ধান্ত গ্রহণ প্রক্রিয়াই ৰাজনীতিৰ বিশুদ্ধ বিজ্ঞান গঠন কৰে। (সঁচা/মিছা)

প্রশ্ন নং ২ ঃ সিদ্ধান্ত গ্রহণ তত্ত্বৰ যিকোনো চাৰিটা বৈশিষ্ট্য উল্লেখ কৰক।

৭.৪ ৰিচার্ড চেইণ্ডাৰৰ সিদ্ধান্ত গ্রহণ তত্ত্ব

আন্তঃৰাষ্ট্রীয় সম্পর্ক অধ্যয়নৰ বাবে সিদ্ধান্ত গ্রহণ তত্ত্বই এক গুৰুত্বপূর্ণ পদ্ধতি গঠন কৰে। ইয়াৰ সৈতে সিদ্ধান্ত গ্রহণ তত্ত্ব আৰু বৈদেশিক নীতি নির্ধাৰণ জড়িত হৈ আছে। ১৯৭০ চনত দুয়োটাৰে সংযুক্ত অধ্যয়ন ব্যাপক আছিল। ৰাষ্ট্রীয়, আন্তঃৰাষ্ট্রীয় বা তুলনামূলক পর্যায়ত সিদ্ধান্ত গ্রহণ আৰু নীতি প্রণয়নৰ সৈতে ইয়াৰ সম্পর্ক। বিশেষকৈ বৈদেশিক নীতি বিশ্লেষণৰ প্রেক্ষাপটত পণ্ডিতসকলে সিদ্ধান্ত গ্রহণ আৰু চৰকাৰী প্রক্রিয়াৰ প্রতি মনোযোগ ক্রমান্বয়ে লোৱাৰ লগে লগে আমেৰিকাত এই পদ্ধতি অধিক জনপ্রিয় হৈ পৰিছিল। এই পদ্ধতিৰ সৈতে জড়িত হৈ পৰা নামসমূহ হ'ল ৰিচার্ড চি চিণ্ডাৰ, এইচ.ডব্লিউ. ব্রুক আৰু বার্টন চেপিনে তেওঁলোকৰ কীর্তিচিহ্নস্বৰূপ গ্রন্থ "Decision-Making as an Approach to the study of International. Politics "(1954) ত আন্তঃৰাষ্ট্রীয় সম্পর্কত সিদ্ধান্ত গ্রহণৰ ধাৰণাটো আগবঢ়াবলৈ চেষ্টা কৰিছিল।

ৰিচার্ড চিণ্ডাৰে ১৯৫০ চনৰ মাজভাগৰ পৰা ১৯৫০ চনৰ শেষলৈকে একাধিক লেখা প্রকাশ কৰিছিল যাৰ মূল উদ্দেশ্য আছিল সিদ্ধান্ত গ্রহণৰ পদ্ধতিৰ গুৰুত্বৰ প্রচাৰ কৰা। ৰিচার্ড চিণ্ডাৰে কয় যে সিদ্ধান্ত গ্রহণ এক গতিশীল প্রক্রিয়া। তেওঁৰ মতে সমাজখন কেৱল জটিলেই নহয়, গতিশীলো সিদ্ধান্ত গ্রহণকাৰীসকলে যেতিয়া কোনো সিদ্ধান্ত লয়, তেতিয়া তেওঁলোকে নিজৰ পৰিস্থিতিৰ সংজ্ঞা কেনেকৈ দিয়ে তাৰ ওপৰত ভিত্তি কৰি তেওঁলোকৰ সিদ্ধান্ত লোৱা হয়। আচলতে এখন ৰাষ্ট্রই গ্রহণ কৰা কার্যসমূহ ৰাষ্ট্রৰ নামত কাম কৰা সিদ্ধান্ত গ্রহণকাৰীসকলে গ্রহণ কৰা কার্য। সিদ্ধান্ত গ্রহণকাৰীসকলে তেওঁলোকৰ সিদ্ধান্তক প্রভাৱিত কৰা আভ্যন্তৰীণ আৰু বাহ্যিক দুয়োটা কাৰকৰ প্রতি লক্ষ্য ৰাখিব লাগে। আভ্যন্তৰীণ কাৰকসমূহৰ ভিতৰত জনমতৰ ভূমিকা, জনসাধাৰণৰ আর্থ-সামাজিক অৱস্থা, ভৌগোলিক আৰু জনগাঁথনিগত কাৰক আদি অন্তর্ভুক্ত। সিদ্ধান্ত গ্রহণকাৰীসকলে আভ্যন্তৰীণ আৰু বাহ্যিক কাৰকসমূহৰ প্রতি গুৰুত্ব নিদিলে সিদ্ধান্ত গ্রহণযোগ্যতা আৰু বিশ্বাসযোগ্যতা নহয়।

অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন নং ৩ ঃ সিদ্ধান্ত গ্রহণকাৰীৰ সিদ্ধান্তক প্রভাৱিত কৰা যিকোনো দুটা আভ্যন্তৰীণ কাৰকৰ নাম উল্লেখ কৰক।

প্রশ্ন নং ৪ ঃ "আন্তঃৰাষ্ট্রীয় ৰাজনীতিৰ অধ্যয়নৰ পদ্ধতি হিচাপে সিদ্ধান্ত গ্রহণ" কোনে লিখিছিল?

৭.৫ সমালোচনা আৰু গুৰুত্ব

সিদ্ধান্ত গ্রহণ তত্ত্বৰ গুৰুত্ব ঃ

সিদ্ধান্ত গ্রহণৰ ক্ষেত্রত আগৰণুৱা হার্বার্ট চাইমনে আঙুলিয়াই দিছিল যে যদি সিদ্ধান্ত সঠিক আৰু সময়মতে লোৱা নহয় তেন্তে ই ব্যৱসায়িক সংস্থাটোৰ উদ্দেশ্য নষ্ট কৰিব পাৰে আৰু এই কথা মনত ৰাখি এটা সংস্থাই সিদ্ধান্ত লোৱাৰ সময়ত অতি সাৱধানতা অৱলম্বন কৰাটো অতি প্রয়োজনীয় আৰু একে সময়তে লোৱা সিদ্ধান্তসমূহৰ ফলপ্রসূ ৰূপায়ণত মনোনিৱেশ কৰাটো অতি দৰকাৰী। গতিকে, সিদ্ধান্ত লোৱা আৰু কার্যকৰী কৰা দুয়োটা গুৰুত্বপূর্ণ পদক্ষেপ বুলি আঙুলিয়াই দি চাইমনে সিদ্ধান্ত গ্রহণৰ সামগ্রিক প্রকৃতিৰ ওপৰত আলোকপাত কৰিছে। সিদ্ধান্ত গ্রহণ তত্ত্বৰ গুৰুত্ব এইটোৱেই যে তত্ত্ব অনুসৰি সিদ্ধান্ত সদায় যুক্তিবাদ আৰু অভিজ্ঞতাবাদৰ ওপৰত ভিত্তি কৰি লোৱা উচিত।

ৰিচার্ড চাইণ্ডে কৈছে যে প্রতিখন সমাজতে ৰাজনৈতিক কার্য আছে আৰু প্রতিটো কার্যৰ আঁৰত মানুহৰ কার্যকলাপৰ ভূমিকা থাকে। আকৌ মানুহৰ কার্য নীতিগত সিদ্ধান্তলৈ আহি পৰে। সমাজখন বা চৰকাৰী বিভাগ এটা কেনেকৈ পৰিচালিত হ'ব, এই সকলোবোৰ মানুহে লোৱা সিদ্ধান্তৰ সৈতে জড়িত। সেইবাবেই, নীতি/সিদ্ধান্ত হৈছে এক গতিশীল কার্য শক্তি। সমাজৰ বিষয়ে অধ্যয়ন কৰিবলৈ হ'লে নীতি নির্ধাৰণৰ সকলো দিশ বিশ্লেষণ কৰিব লাগিব।

নীতি নির্ধাৰণ প্রক্রিয়াৰ বিশ্লেষণেও আমাক সমাজৰ গতিশীলতাৰ বিষয়ে এক ব্যাপক জ্ঞান আহৰণ কৰাত সহায় কৰে। ভৰিষ্যতৰ নীতি প্রণয়নৰ বাবে সমাজৰ গতিশীলতাৰ বিষয়ে জ্ঞানৰ প্রয়োজন। সমাজ সদায় সলনি হৈ থাকে আৰু স্বাভাৰিকতে আজিৰ নীতি ভৰিষ্যতে অপ্রাসংগিক হ'ব পাৰে। গতিকে, কোৱা হয় যে ভৰিষ্যৎ প্রজন্মৰ বাবে নীতি প্রণয়নৰ সিদ্ধান্ত গ্রহণ তত্ত্ব অতি গুৰুত্বপূর্ণ।

সমাজভেদে সিদ্ধান্ত গ্রহণৰ ক্ষেত্রত ভিন্নতা থাকে। উন্নত, ঔদ্যোগিক আৰু উচ্চ শিক্ষিত সমাজৰ বাবে লোৱা এটা বিশেষ সিদ্ধান্ত অনুন্নত কৃষি সমাজ বা জনজাতীয় অঞ্চলৰ বাবে সমানে উপযোগী নহ'বও পাৰে। গতিকে সিদ্ধান্তৰ বাবেই নহয় প্রকৃততে সিদ্ধান্ত লোৱা হয় কোনো বিশেষ সমাজৰ বাসিন্দাসকলৰ বাবে। ইয়াৰ বাবে চেইণ্ডাৰৰ মতে মূলতঃ তিনিটা কাৰকে পৰিস্থিতি বা বস্তুগত পৰিৱেশৰ প্রতি সচেতন হ'বলৈ সিদ্ধান্ত গ্রহণ প্রক্রিয়াক প্রভাৱিত কৰে। এই কাৰকসমূহ তলত দিয়া ধৰণৰ—

ক) সমাজৰ আভ্যন্তৰীণ পৰিৱেশ য'ত ৰাজনৈতিক দল, হেঁচা গোট, বেচৰকাৰী সংগঠন, জনমত, জনমত গঠনত সহায় কৰা সংস্থা, ৰাজনৈতিক ব্যৱস্থাৰ প্রকৃতি ইত্যাদি বহুতো উপাদান অন্তর্ভুক্ত কৰা হয়। এই সকলোবোৰ উপাদান সিদ্ধান্ত গ্রহণ প্রক্রিয়াত প্রৱেশ কৰে।

খ) বাহ্যিক পৰিৱেশ আন এটা গুৰুত্বপূর্ণ কাৰক যিটো ৰাষ্ট্রৰ বাহ্যিক সম্পর্কৰ বাবে সিদ্ধান্ত লোৱা নীতি নির্ধাৰকসকলৰ বাবে গুৰুত্বপূর্ণ। কোনো ৰাষ্ট্রৰ সিদ্ধান্ত গ্রহণকাৰীয়ে যেতিয়া কোনো সিদ্ধান্ত বা নীতি লয়, তেতিয়া তেওঁ এই কথাটোৰ প্রতি সচেতন হোৱাটো প্রয়োজনীয় যে তেওঁৰ সিদ্ধান্ত আন জাতিৰো নির্ধাৰিত নীতি আৰু উদ্দেশ্যৰ সৈতে সামঞ্জস্যপূর্ণ, শান্তিপূর্ণ আৰু সুসম সহাৱস্থানৰ ওপৰত ভিত্তি কৰি হ'ব লাগিব। সিদ্ধান্তই কোনো কাৰণতে জাতিসমূহৰ মাজত সংঘাতৰ সৃষ্টি কৰিব নালাগে বিশেষকৈ এই বিশ্বায়নৰ যুগত য'ত জাতি-ৰাষ্ট্রসমূহ উভয়ে উভয়ৰ কায চাপিছে। জাতি-ৰাষ্ট্রসমূহৰ মাজত আন্তঃনির্ভৰশীলতাও বহু পৰিমাণে বৃদ্ধি পাইছে, সিদ্ধান্ত গ্রহণকাৰীৰ ব্যক্তিগত কথাৰ সিদ্ধান্ত গ্রহণ প্রক্রিয়াত স্থান নাই।

গ) চেইণ্ডাৰে মন্তব্য দিছিল যে যোগাযোগ আৰু তথ্য নেটৱর্ক সিদ্ধান্ত গ্রহণ প্রক্রিয়াৰ সৈতে ওতঃপ্রোতভাৱে জড়িত। যোগাযোগৰ এক কার্যক্ষম নেটৱর্কৰ জৰিয়তে এটা সিদ্ধান্তৰ বাবে প্রয়োজনীয় বিভিন্ন তথ্য প্রদান কৰিব পাৰি। তদুপৰি নীতি প্রণয়নৰ ক্ষেত্রত এটা মানসিক কাৰকো জড়িত হৈ থাকে আৰু ইয়াৰ বাবে দাবী কৰা হয় যে কর্তৃপক্ষই এনে এটা সিদ্ধান্ত প্রণয়ন কৰিব লাগে যিয়ে নীতি নির্ধাৰকৰ উদ্দেশ্যক প্রতিফলিত কৰে।

সিদ্ধান্ত গ্রহণ তত্ত্বৰ বিৰুদ্ধে সমালোচনা ঃ

সিদ্ধান্ত গ্রহণ তত্ত্ব সমালোচনাৰ পৰা মুক্ত নহয়। তত্ত্বটোৰ বিৰুদ্ধে উত্থাপিত বিভিন্ন সমালোচনাসমূহ হ'ল—

ক) তেওঁৰ দৃষ্টিভংগী অত্যধিক অভিজ্ঞতাভিত্তিক বুলি সমালোচনা কৰা হয়। যুক্তিবাদৰ ওপৰত ই অধিক গুৰুত্ব দিয়ে। ই নীতি-নিয়মবোৰক আওকাণ কৰে। আৰু ইয়ে মূল্যবোধ বা উচ্চ নীতিৰ আন্তঃৰাষ্ট্রীয় ৰাজনীতিত গভীৰ প্রভাৱ পেলায়। সমালোচকসকলৰ মতে যুক্তিবাদৰ চৰম প্রকাশ বাস্তৱত প্রয়োগ কৰাটো অতি কঠিন।

খ) কিছুমান সমালোচকৰ বাবে অত্যধিক নির্ভৰশীলতা আৰু অসংখ্য বিবেচনা সিদ্ধান্ত গঠন কৰাৰ উপযুক্ত উপায় নহয়। আচলতে বিকল্পৰ ওপৰত অত্যধিক নির্ভৰশীলতাই অযুক্তিকৰণৰ প্রকাশ কৰে।

গ) পন্থাৰ বিৰুদ্ধে আন এটা সীমাবদ্ধতা হ'ল সঘনাই ব্যক্তিগত পছন্দ, অপছন্দ, ভয় আদিয়ে সিদ্ধান্ত গ্ৰহণ প্ৰক্ৰিয়াত গুৰুত্বপূৰ্ণ ভূমিকা পালন কৰে। ইয়াৰ ফলত শেষত এক অসম্পূৰ্ণ সিদ্ধান্ত গ্ৰহণ প্ৰক্ৰিয়াৰ সৃষ্টি হয় যিয়ে সিদ্ধান্তটোৰ ওপৰত নিজেই প্ৰভাৱ পেলায়।

ঘ) দ্বিতীয়তে পৰিস্থিতি, পৰিৱেশ, ব্যক্তিত্ব আদি বিভিন্ন কাৰকে সিদ্ধান্তক কেনেদৰে প্ৰভাৱিত কৰে, সেইটো দেখুৱাব নোৱাৰাকৈয়ে এই পদ্ধতিটো অনিৰ্দিষ্টতাবাদৰ নীতিৰ ওপৰত ভিত্তি কৰি গঢ় লৈ উঠিছে।

যদিও সিদ্ধান্ত গ্ৰহণৰ পদ্ধতি সমালোচনাৰ পৰা মুক্ত নহয়, তথাপি বৰ্তমান আৰু ভৱিষ্যৎ প্ৰজন্মৰ বাবে বৈদেশিক নীতি বিশ্লেষণ আৰু নীতি প্ৰণয়নত এক আহিলা হিচাপে অতি উপযোগী সিদ্ধান্ত গ্ৰহণ পদ্ধতিৰ একচেটিয়া সহায় অবিহনে আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় সম্পৰ্কৰ সাধাৰণ অধ্যয়ন ফলপ্ৰসূভাৱে কৰিব নোৱাৰি। সাধাৰণতে আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় ৰাজনীতি আৰু বিশেষকৈ ক্ষমতাৰ ৰাজনীতিৰ বিশ্লেষণত চেইণ্ডাৰে যথেষ্ট অৱদান আগবঢ়াইছিল। দৰাচলতে শীতল যুদ্ধৰ সময়ছোৱাত আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় পৰিঘটনা আৰু মহাশক্তিৰ ইংগিতৰ ব্যাখ্যাৰ বাবে চেইণ্ডাৰৰ সিদ্ধান্ত গ্ৰহণৰ পদ্ধতি যথেষ্ট ব্যৱহাৰ কৰা হৈছিল। তেওঁৰ তত্ত্বক বৈদেশিক নীতি আৰু জাতিসমূহৰ মাজৰ সম্পৰ্ক বিশ্লেষণৰ বাবে এক সুবিধাজনক আৰু ফলপ্ৰসূ পদ্ধতি হিচাপে গণ্য কৰা হয়। তদুপৰি ঘৰুৱা পৰ্যায়তো ৰাজনীতিৰ সিদ্ধান্ত গ্ৰহণৰ পদ্ধতিৰ আৰম্ভণি আৰু জনপ্ৰিয় কৰি চেইণ্ডাৰে এক প্ৰশংসনীয় কাম কৰিছে।

অগ্ৰগতি নিৰীক্ষণ

প্ৰশ্ন নং ৫ ঃ ৰিচার্ড চেইণ্ডাৰৰ সিদ্ধান্ত গ্ৰহণ তত্ত্বৰ গুৰুত্বৰ বিষয়ে চমুকৈ লিখক।

৭.৬ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ

- সিদ্ধান্ত গ্ৰহণৰ অর্থ হ'ল বিভিন্ন বিকল্পৰ মাজৰ পৰা এটা বিকল্প বাছি লোৱা। ই মূলতঃ সমস্যা সমাধানৰ প্ৰকৃতি। ৰাজহুৱা প্ৰশাসন আৰু আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় সম্পৰ্কৰ ক্ষেত্ৰত সিদ্ধান্ত গ্ৰহণ তত্ত্বৰ বিপুল প্ৰযোজ্যতা আছে।
- ৰাজহুৱা প্ৰশাসনৰ সিদ্ধান্ত গ্ৰহণৰ ক্ষেত্ৰত হাৰ্বাৰ্ট চাইমনৰ সৈতে আটাইতকৈ বেছি সম্পৰ্ক থকাৰ বিপৰীতে আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় ৰাজনীতিৰ ক্ষেত্ৰত বিশিষ্ট চিন্তাবিদসকলৰ ভিতৰত ৰিচার্ড চেইণ্ডাৰ আৰু তেওঁৰ সহযোগীসকলো আছে।
- সিদ্ধান্ত গ্ৰহণতত্ত্ব মূলতঃ ব্যক্তিয়ে সিদ্ধান্ত গ্ৰহণকাৰী হিচাপে লোৱা ভূমিকাক কেন্দ্ৰ কৰি গঢ় লৈ উঠে আৰু সিদ্ধান্তৰ প্ৰকৃতিৰ পৰা অনুমান কৰিব পাৰি যে সিদ্ধান্ত গ্ৰহণকাৰী হিচাপে ব্যক্তিসকলে গ্ৰহণ কৰা সিদ্ধান্তৰ ক্ষেত্ৰত ঘৰুৱা আৰু আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় পৰ্যায়ত নীতি প্ৰণয়ন গুৰুত্বপূৰ্ণ। প্ৰশাসনৰ প্ৰক্ৰিয়া হিচাপে
- সিদ্ধান্ত গ্ৰহণৰ প্ৰধানকৈ ৰাজহুৱা প্ৰশাসনত বহুল প্ৰযোজ্য আছে আৰু হাৰ্বাৰ্ট চাইমনৰ "Administrative Behavior: A Study of Decision-Making Processes in Administrative Organization "(1947) নামৰ গ্ৰন্থখন প্ৰকাশৰ পিছত ঊনৈছশ পঞ্চাছৰ দশকৰ আৰম্ভণিতে ই পোপৰলৈ আহে আৰু তাৰ পিছতেই সিদ্ধান্তগ্ৰহণ তত্ত্ব অতি জনপ্ৰিয় হৈ পৰে।
- বিখ্যাত ৰাজনীতি বিজ্ঞানী হাৰ্বাৰ্ট চাইমনে সিদ্ধান্ত গ্ৰহণৰ ধাৰণাটোক দুটা মূল ভাগত ভাগ কৰিছিল— এটা হৈছে লক্ষ্য কৰি লোৱা সিদ্ধান্ত আৰু আনটো হৈছে কার্য বা কার্যকৰীকৰণৰ প্ৰক্ৰিয়া। কেৱল সিদ্ধান্ত লোৱাটোৱেই যথেষ্ট নহয় আৰু সেয়েহে ইয়াৰ কার্যকৰীকৰণ গুৰুত্বপূৰ্ণ। গতিকে, এই দুয়োটা খণ্ডই আন্তঃসংযোগী আৰু গুৰুত্বপূৰ্ণও। সিদ্ধান্ত গ্ৰহণক কার্যকলাপৰ প্ৰক্ৰিয়া বা ক্ৰম হিচাপে সংজ্ঞায়িত কৰা হয় য'ত সমস্যা চিনাক্তকৰণৰ পৰ্যায়সমূহ জড়িত হৈ থাকে।
- সিদ্ধান্ত গ্ৰহণৰ ফলত ব্যক্তিগত, ব্যৱসায়িক বা চৰকাৰী সংস্থাৰ পৰিচালনাৰ বাবে যুক্তিসংগত কার্যপন্থা

গ্রহণ আৰু কার্যক্ষমভাৱে প্রয়োগ কৰা হয়।

- সিদ্ধান্ত গ্রহণৰ অর্থ হ'ল যুক্তিবাদী পাঠ্যক্রম গ্রহণ কৰা আৰু ব্যক্তিগত, ব্যৱসায়িক বা চৰকাৰী ব্যৱস্থাপনাৰ বাবে কার্যৰ ব্যৱস্থা কার্যক্ষমভাৱে সংস্থাপন কৰা।
- নীতি নির্ধাৰকে সদায় সাৱধান হ'ব লাগিব যাতে নীতি বাস্তৱ পৰিস্থিতিৰ পৰা বিচ্ছিন্ন নহয় আৰু প্রকৃত পৰিস্থিতি পৰিচালনা বা চৰকাৰী সংস্থাৰ ঘোষিত নীতিৰ সৈতে জড়িত হয়।
- ৰ'বার্ট ডাহলে তেওঁৰ "Modern Politics. Analysis" নামৰ গ্রন্থখনত দাবী কৰিছিল যে সিদ্ধান্ত গ্রহণ প্রক্রিয়াই ৰাজনীতিৰ বিশুদ্ধ বিজ্ঞান গঠন কৰে। সিদ্ধান্ত গ্রহণ যুক্তিবাদ, অভিজ্ঞতাবাদ আৰু অন্যান্য বৈজ্ঞানিক পদ্ধতিৰ প্রয়োগৰ সৈতে অবিচ্ছেদ্যভাৱে জড়িত। আজিকালি সিদ্ধান্ত গ্রহণক চৰকাৰী ব্যৱসায় পৰিচালনাৰ এক অতি গুৰুত্বপূর্ণ অংশ হিচাপে গণ্য কৰা হৈছে।
- সিদ্ধান্ত গ্রহণ এক লক্ষ্যমুখী প্রক্রিয়া। কিছুমান লক্ষ্য বা লক্ষ্যত উপনীত হ'বলৈ সিদ্ধান্ত লোৱা হয়। সিদ্ধান্ত নোলোৱাকৈ থাকিবও পাৰে।
- সিদ্ধান্ত গ্রহণৰ ক্ষেত্রত বিকল্পৰ এটা গোট জড়িত হৈ থাকে। দুটা বা তাতকৈ অধিক বিকল্প থাকিলেহে সিদ্ধান্তৰ সমস্যাৰ সৃষ্টি হয়। যদি এটাই বিকল্প থাকে তেন্তে সিদ্ধান্ত ল'ব নালাগে।
- সিদ্ধান্ত গ্রহণ এক গতিশীল প্রক্রিয়া। ইয়াৰ লগত এটা সময়ৰ মাত্রা আৰু এটা সময়ৰ বিৰতি জড়িত হৈ থাকে। পছন্দৰ বাবে ব্যৱহাৰ কৰা কৌশলসমূহৰ সৈতে জড়িত সমস্যাৰ ধৰণ আৰু ইয়াৰ সমাধানৰ বাবে উপলব্ধ সময় ভিন্ন হয়।
- পৰিস্থিতিগত সিদ্ধান্ত গ্রহণ সদায় পৰিৱেশৰ লগত জড়িত। এজন কার্যবাহীয়ে এটা বিশেষ পৰিস্থিতিত এটা সিদ্ধান্ত ল'ব পাৰে আৰু আন এটা বেলেগ পৰিস্থিতিৰ সময়ত ল'ব পাৰে।
- সিদ্ধান্ত গ্রহণ এক নিৰন্তৰ বা চলি থকা প্রক্রিয়া। প্রশাসকসকলে ধাৰাবাহিকভাৱে বা চিৰদিনৰ বাবে সিদ্ধান্ত ল'বলগীয়া হয়।
- সিদ্ধান্ত গ্রহণ এক বৌদ্ধিক বা যুক্তিবাদী প্রক্রিয়া। সিদ্ধান্তবোৰ হৈছে বিবেচনা, যুক্তি আৰু মূল্যায়নৰ উৎপাদন।
- আন্তঃৰাষ্ট্রীয় সম্পর্ক অধ্যয়নৰ বাবে সিদ্ধান্ত গ্রহণ তত্ত্বই এক গুৰুত্বপূর্ণ পদ্ধতি গঠন কৰে। সিদ্ধান্ত গ্রহণ তত্ত্বত বৈদেশিক নীতি নির্ধাৰণ জড়িত হৈ আছে।
- ৰিচার্ড চিণ্ডাৰে ১৯৫০ চনৰ মাজভাগৰ পৰা ১৯৫০ চনৰ শেষলৈকে ধাৰাবাহিক লেখা প্রকাশ কৰিছিল যাৰ মূল উদ্দেশ্য আছিল সিদ্ধান্ত গ্রহণ পদ্ধতিৰ গুৰুত্ব প্রচাৰ কৰা। ৰিচার্ড চিণ্ডাৰে কয় যে সিদ্ধান্ত গ্রহণ এক গতিশীল প্রক্রিয়া। তেওঁৰ মতে সমাজখন কেৱল জটিলেই নহয়, গতিশীলো। সিদ্ধান্ত গ্রহণকাৰীসকলে যেতিয়া কোনো সিদ্ধান্ত লয়, তেতিয়া তেওঁলোকে নিজৰ পৰিস্থিতিৰ সংজ্ঞা কেনেকৈ দিয়ে তাৰ ওপৰত ভিত্তি কৰি তেওঁলোকৰ সিদ্ধান্ত লোৱা হয়।
- এখন ৰাষ্ট্রই গ্রহণ কৰা কার্যসমূহ আচলতে ৰাষ্ট্রৰ নামত কাম কৰা সিদ্ধান্ত গ্রহণকাৰীসকলে গ্রহণ কৰা কার্য।
- সিদ্ধান্ত গ্রহণকাৰীসকলে তেওঁলোকৰ সিদ্ধান্তক প্রভাৱিত কৰা আভ্যন্তৰীণ আৰু বাহ্যিক দুয়োটা কাৰকৰ প্রতি লক্ষ্য ৰাখিব লাগিব। আভ্যন্তৰীণ কাৰকসমূহৰ ভিতৰত জনমতৰ ভূমিকা, আর্থ-সামাজিক অৱস্থা, ভৌগোলিক আৰু জনগাঁথনিগত কাৰক আদি অন্তর্ভুক্ত। বাহ্যিক কাৰকসমূহৰ ভিতৰত আন্তর্জাতিক সমাজৰ পৰা লোৱা সিদ্ধান্তৰ বাবে সম্ভাব্য প্রতিক্রিয়া আৰু প্রতিকাৰৰ প্রতিক্রিয়াও অন্তর্ভুক্ত। যদিহে সিদ্ধান্ত গ্রহণকাৰীসকলে আভ্যন্তৰীণ আৰু বাহ্যিক কাৰকসমূহৰ প্রতি গুৰুত্ব নিদিয়ে তেন্তে সিদ্ধান্তটোৱে গ্রহণযোগ্যতা আৰু বিশ্বাসযোগ্যতা লাভ কৰিব নোৱাৰিব।

৭.৭ অধিক জানিবলৈ

1. Ghosh, Peo, International Relations. Delhi: PH Learning Private Limited. 2-013
2. Johari, J.C. (2017). Comparative Politics. New Delhi: Sterling Publishers (p) Ltd.
#. Kumar, M. (2004). Comprative Politics and Political Analysis. New Delhi: Anmol Publications.
4. Maheswari, S.R. (2001). Copmparative Government and Politics. Agra: Laxmi Narain Agarwal.
5. Ray, S.N. (2006). Modern Comparative Politics. New Delhi: Prentice Hall of India Private Limited.

৭.৮ অগ্রগতিৰ খতিয়ান

১ নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ সঁচা।

২ নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ

(ক) সিদ্ধান্ত গ্রহণ এটা লক্ষ্যমুখী প্রক্রিয়া। কিছুমান লক্ষ্য বা লক্ষ্যত উপনীত হ'বলৈ সিদ্ধান্ত লোৱা হয়।

(খ) সিদ্ধান্ত গ্রহণৰ ক্ষেত্রত বিকল্পৰ এটা গোট জড়িত হৈ থাকে। দুটা বা তাতকৈ অধিক বিকল্প থাকিলেহে সিদ্ধান্তৰ সমস্যাৰ সৃষ্টি হয়। যদি এটাই বিকল্প থাকে তেন্তে সিদ্ধান্ত ল'ব নালাগে।

(গ) সিদ্ধান্ত গ্রহণ এক গতিশীল প্রক্রিয়া। ইয়াৰ লগত এটা সময়ৰ মাত্রা আৰু এটা সময়ৰ বিৰতি জড়িত হৈ থাকে। পছন্দৰ বাবে ব্যৱহাৰ কৰা কৌশলৰ সমস্যাৰ ধৰণ আৰু ইয়াৰ সমাধানৰ বাবে উপলব্ধ সময় ভিন্ন হয়। ই পৰিস্থিতিগত।

(ঘ) সিদ্ধান্ত গ্রহণ সদায় পৰিৱেশৰ লগত জড়িত। এজন কার্যবাহীয়ে এটা বিশেষ পৰিস্থিতিত এটা সিদ্ধান্ত ল'ব পাৰে আৰু আন এটা বেলেগ পৰিস্থিতিৰ বেলেগ সিদ্ধান্ত ল'ব পাৰে।

৩ নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ জনমতৰ ভূমিকা আৰু জনসাধাৰণৰ আর্থ-সামাজিক অৱস্থা।

৪ নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ ৰিচার্ড চি চিণ্ডাৰ, এইচ.ডব্লিউ. ব্রুক আৰু বার্টন চেপিন।

৫ নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ ৰিচার্ড স্নাইডাৰে প্রতিখন সমাজতে সেই কথা বর্তাই ৰাখিছে যে ৰাজনৈতিক কার্য আৰু প্রতিটো কার্যৰ আঁৰত মানুহৰ কার্যকলাপৰ ভূমিকা থাকে। আকৌ মানুহৰ কার্যই নীতিগত সিদ্ধান্তলৈ আহে। সমাজখন বা চৰকাৰী বিভাগ এটা কেনেকৈ পৰিচালিত হ'ব, এই সকলোবোৰ মানুহে লোৱা সিদ্ধান্তৰ সৈতে জড়িত। সেইবাবেই, নীতিগত সিদ্ধান্ত হৈছে এক গতিশীল কার্য শক্তি। সমাজৰ বিষয়ে অধ্যয়ন কৰিবলৈ হ'লে নীতি নির্ধাৰণৰ সকলো দিশ বিশ্লেষণ কৰিব লাগিব।

৭.৯ আৰ্হি প্রশ্ন

প্রশ্ন নং ১. সিদ্ধান্ত গ্রহণৰ সংজ্ঞা দিয়ক।

প্রশ্ন নং ২. সিদ্ধান্ত গ্রহণ তত্ত্বৰ যিকোনো দুটা মাত্রা লিখক।

প্রশ্ন নং ৩. সিদ্ধান্ত গ্রহণ তত্ত্বৰ বিৰুদ্ধে কৰা সমালোচনাৰ বিষয়ে ব্যাখ্যা কৰক।

প্রশ্ন নং ৪. সিদ্ধান্ত গ্রহণ তত্ত্বৰ গুৰুত্বৰ বিষয়ে আলোচনা কৰক।

প্রশ্ন নং ৫. হাৰ্বাৰ্ট চাইমনে আগবঢ়োৱা সিদ্ধান্ত গ্ৰহণ তত্ত্বৰ ব্যাখ্যা কৰক।

প্রশ্ন নং ৬. ৰিচার্ড চেইণ্ডাৰৰ সিদ্ধান্ত গ্ৰহণ তত্ত্বৰ বিষয়ে সমালোচনাত্মকভাৱে আলোচনা কৰক।

****

অধ্যায় ৮ ঃ খেলতত্ত্ব

অধ্যায় গাঁথনি

৮.১ উদ্দেশ্য
৮.২ পৰিচয়
৮.৩ খেলতত্ত্বৰ উৎপত্তি আৰু ধাৰণা
৮.৪ খেলৰ প্ৰকাৰ (জিৰ'-ছাম গেম আৰু ভেৰিয়েবল-ছাম গেম)
৮.৫ খেলতত্ত্বৰ মৌলিক ধাৰণা
৮.৬ সমালোচনা আৰু গুৰুত্ব
৮.৭ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ
৮.৮ অধিক জানিবলৈ
৮.৯ অগ্ৰগতিৰ খতিয়ান
৮.১০ আৰ্হি প্ৰশ্ন

৮.১ উদ্দেশ্য

অধ্যায়টি অধ্যয়ন কৰি আপুনি —

- খেলতত্ত্বৰ উৎপত্তি আৰু মৌলিক অনুমানসমূহ ব্যাখ্যা কৰিব পাৰিব।
- খেলতত্ত্বৰ প্ৰকাৰসমূহৰ বিষয়ে আলোচনা ব্যাখ্যা কৰিব পাৰিব।
- খেলতত্ত্বৰ গুৰুত্ব ব্যাখ্যা ব্যাখ্যা কৰিব পাৰিব।
- খেলতত্ত্বৰ বিভিন্ন অভাৱ চিনাক্তকৰণ ব্যাখ্যা কৰিব পাৰিব।

৮.২ পৰিচয়

খেলতত্ত্ব হৈছে এনে এটা তত্ত্ব যিটো দুজন বা তাতকৈ অধিক খেলু�ৱৈৰ মাজত খেলা কিছুমান বিশেষ খেল কেতবোৰ গাণিতিক আৰ্হিৰ ভিত্তিত গঢ় লৈ উঠে। খেলতত্ত্বটো কোনো বিশেষ খেলুৰে বা খেলুৱৈৰ ফালৰ পৰা সৰ্বাধিক লাভ আৰু কম লোকচানৰ লক্ষ্যৰে যুক্তিসংগত সিদ্ধান্ত গ্ৰহণৰ দ্বাৰা পৰিচালিত বিকল্প কৌশলৰ এক পৰিসৰৰ মাজত কৌশল গ্ৰহণৰ ওপৰত ভিত্তি কৰি গঢ় লৈ উঠে।

৮.৩ খেল তত্ত্বৰ উৎপত্তি আৰু ধাৰণা

এমিল বৰেলক অনুসৰণ কৰি ১৯২০ চনত প্ৰথমবাৰৰ বাবে খেলতত্ত্বৰ বিকাশ ঘটিছিল। ১৯৩০ আৰু ১৯৪০ চনত আবেদন কৰা বিশেষকৈ অৰ্থনীতি আৰু ৰাজনীতিত সমাজ বিজ্ঞানলৈকে খেলতত্ত্বৰ ধাৰণা হয়। ১৯৩২ চনত পি.জি.কেম্ব্ৰেৰ "The Game of Politics: A study of the Principles of British Political Strategies" শীৰ্ষক এখন গ্ৰন্থ প্ৰকাশ পায়। খেলতত্ত্বৰ বিষয়ে আটাইতকৈ প্ৰাচীন আৰু পদ্ধতিগত কাম বুলি ইয়াকেই ক'ব পাৰি। কিন্তু তাৰ পিছত জন ভন নিউমেনে এই খেলতত্ত্বক অতি জনপ্ৰিয় কৰি তোলে। ১৯৪৩ চনত নিউমেন আৰু মৰ্গেনষ্টাৰনে লিখা "Theory of Games and Economic Behaviour" শীৰ্ষক গ্ৰন্থখন প্ৰকাশ পায়।

নিউমেন আৰু মৰ্গেনষ্টাৰনৰ পিছত শ্বেলিং, ৰাইকাৰ, কেপলান, ৰাইফা আদি বহুতো পণ্ডিতে খেলতত্ত্ব প্ৰয়োগ কৰিবলৈ আৰম্ভ কৰে আৰু ১৯৬০ চনৰ পৰা ক্ৰমান্বয়ে ইয়াক ব্যৱহাৰ কৰিবলৈ আৰম্ভ কৰে। বিশেষকৈ আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় সম্পৰ্কৰ এটা গুৰুত্বপূৰ্ণ তত্ত্ব যদিও ইয়াৰ প্ৰযোজ্য অন্যান্য শাখা যেনে ৰাজনীতি বিজ্ঞান আৰু

অর্থনীতিতো আছে। সংঘাত আৰু প্রতিযোগিতাৰ যুক্তিসংগত সিদ্ধান্ত কৌশলৰ সৈতে খেলতত্ত্বক মোকাবিলা কৰা হয় য'ত প্রতিজন অংশগ্রহণকাৰী বা খেলুৱৈয়ে নিজৰ সর্বাধিক লাভ আৰু ক্ষতি কম কৰিবলৈ বিচাৰে। খেলতত্ত্বৰ অর্থ হ'ল, কোনো ৰাজনৈতিক পৰিঘটনাৰ অধ্যয়নত গাণিতিক আর্হিৰ প্রয়োগ। সংক্ষিপ্ত অক্সফর্ড ইংৰাজী অভিধান অনুসৰি খেলতত্ত্ব হৈছে "প্রতিযোগিতামূলক পৰিস্থিতিৰ সৈতে মোকাবিলা কৰাৰ বাবে গাণিতিক অধ্যয়নৰ কৌশল য'ত অংশগ্রহণকাৰীৰ কার্যৰ মনোনত ফলাফল অন্য অংশগ্রহণকাৰীৰ কার্যৰ ওপৰত সমালোচনাত্মকভাৱে নির্ভৰশীল"।

আচলতে খেল তত্ত্বৰ উৎপত্তি দবা, কুকুৰা, পকাৰ বা দলঙৰ দৰে খেলত হৈছে যাৰ বৈশিষ্ট্য হৈছে সংঘাত, সহযোগিতা, সিদ্ধান্ত গ্রহণ, প্রতিযোগিতা, য'ত দুজন বা তাতোকৈ অধিক খেলুৱৈয়ে অংশগ্রহণ কৰে আৰু প্রতিজন খেলুৱৈৰ সিদ্ধান্ত আন খেলুৱৈসকলৰ সিদ্ধান্তৰ ওপৰত নির্ভৰশীল। সেই অনুসৰি মূল কথাটো হ'ল খেলত অংশগ্রহণ কৰা বিভিন্ন খেলুৱৈৰ সিদ্ধান্তৰ মাজত থকা আন্তঃনির্ভৰশীলতা। প্রতিজন খেলুৱৈৰ চূড়ান্ত লক্ষ্য হ'ল খেলখনত জয়ী হোৱা কিন্তু সেই লক্ষ্যত উপনীত হ'বলৈ তেওঁ কৰা বাছনিবোৰ আন খেলুৱৈৰ পছন্দৰ সৈতে নিৰৱচ্ছিন্নভাৱে জড়িত হৈ থাকে। (J C Johari, Comparative Politics, Sterling Publishers Private. Limited)। এইদৰে খেলৰ ফলাফল আৰু এজন খেলুৱৈয়ে ব্যৱহাৰ কৰা কৌশলসমূহ আন খেলুৱৈসকলৰ কৌশলৰ ওপৰত নির্ভৰ কৰে। এইদৰে খেলবোৰ এটা কৌশলগত বিন্দুৰ পৰা আন এটা কৌশলগত বিন্দুলৈ আগবাঢ়ি যায়।

কৌশল গ্রহণ বা বিকল্প কৌশলৰ পৰিসৰৰ মাজত কৌশলৰ সংমিশ্রণ, যুক্তিসংগত সিদ্ধান্ত গ্রহণ, সর্বাধিক লাভ কৰা আৰু কম লোকচান কৰা দুয়োটা খেলতত্ত্বৰ গুৰুত্বপূর্ণ উপাদান। খেলতত্ত্ব অর্থনীতিৰ ক্ষেত্রত অতি প্রাসংগিক আৰু সাধাৰণতে ৰাজনীতি বিজ্ঞান আৰু বিশেষকৈ আন্তঃৰাষ্ট্রীয় সম্পর্কত ইয়াৰ যথেষ্ট গুৰুত্ব আছে।

কৌশলগত আন্তঃনির্ভৰশীলতাৰ পৰিস্থিতিত সিদ্ধান্ত গ্রহণকাৰীৰ আচৰণ অধ্যয়ন কৰাৰ বাবে খেল তত্ত্বক ইণ্টাৰেক্টিভ ডিচিপ্লিন থিয়ৰী বুলিও কোৱা হয়। খেলতত্ত্বই সংঘাতৰ পৰিস্থিতিত জড়িত খেলুৱৈসকলৰ সিদ্ধান্ত আৰু কৌশলৰ আন্তঃক্রিয়াৰ পটভূমিত যুক্তিসংগত সিদ্ধান্ত লোৱাৰ ওপৰত গুৰুত্ব আৰোপ কৰে।

অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন নং ১ ঃ ১৯৪৪ চনত প্রকাশিত "Theory of Games and Economic Behaviour "ৰ লেখককেইগৰাকীৰ নাম লিখক।

প্রশ্ন নং ২ ঃ খেলতত্ত্বৰ মূল ধাৰণাটোৰ বিষয়ে লিখক।

৮.৪ খেলৰ প্রকাৰ (ZERO-SUM GAMES আৰু VARIABLE-SUM GAMES)

খেলতত্ত্বৰ প্রতিষ্ঠাপকসকলে বিভিন্ন ধৰণৰ খেলৰ উদ্ভাৱন কৰিছে। এইবোৰক বহুলভাৱে ভাগ কৰিব পাৰি ঃ (i) দুজন ব্যক্তিৰ শূন্য-যোগফল খেল তত্ত্ব আৰু (ii) পৰিৱর্তনশীল যোগফল খেল তত্ত্ব।

(i) শূন্য যোগফলৰ খেল ঃ

খেলতত্ত্বত শূন্য যোগফলৰ খেল হৈছে এনে পৰিস্থিতিৰ গাণিতিক উপস্থাপন য'ত প্রতিজন অংশগ্রহণকাৰীৰ লাভ বা লোকচান আন অংশগ্রহণকাৰীৰ লোকচান বা লাভৰ সৈতে সমানে ভাৰসাম্য ৰক্ষা কৰা হয়। যেতিয়া কেক কাটি ডাঙৰ টুকুৰা এটা লোৱাৰ ফলত আনৰ বাবে কেকৰ পৰিমাণ হ্রাস পোৱা, কেক এটা শূন্য-যোগফলৰ খেল যদি সকলো অংশগ্রহণকাৰীয়ে কেকৰ প্রতিটো অংশক সমানে মূল্য দিয়ে।

শূন্য যোগফলৰ বিভিন্ন ধৰণৰ খেলসমূহ তলত দিয়া ধৰণৰ ঃ

ক) **দুজন ব্যক্তিৰ শূন্য যোগফল খেল ঃ** এইটো এক প্রকাৰৰ খেলতত্ত্ব যিটো দুজন ব্যক্তিয়ে খেলে আৰু ই এক অতি সহজ ধৰণৰ খেল। বিশুদ্ধ বিৰোধিতাৰ খেল। দবা, ব্রীজ আৰু পকাৰ এই শ্রেণীত পৰে। ই কঠোৰভাৱে প্রতিযোগিতামূলক আৰু যোগাযোগ, আলোচনা আৰু দৰদামৰ প্রয়োজনীয়তাক নুই কৰে।

এনে সংগ্রামত অংশগ্রহণকাৰীসকল নির্মল বিৰোধী। এনে পৰিস্থিতিত মাত্র দুজন খেলুৱৈ থাকে যাৰ ফলত এজনৰ লাভ সদায় আন এজনৰ লোকচানৰ সমান হয়। শূন্য যোগফলৰ খেল হৈছে কঠোৰ প্রতিযোগিতামূলক খেল।

খ) **দুজন ব্যক্তিৰ নন-কনষ্টেণ্ট-ছাম গেম ঃ** দুজন খেলুৱৈৰ এই খেলখনত দুয়োপক্ষই কিছুমান পক্ষৰ ৰেহাই বা ধন পৰিশোধ কৰি কিছু পাৰস্পৰিক নিষ্পত্তিত উপনীত হয় যাতে দুয়োপক্ষই সহযোগিতামূলক সমাধানৰ পৰা লাভৱান হ'ব পাৰে আৰু নিজৰ মতানৈক্য সমাধান কৰিব পাৰে।

গ) **N-Person Non-Constant-Sum Game :** য'ত দুজনতকৈ অধিক খেলুৱৈ থাকে, তেনে ঠাইত সমান খেলুৱৈয়ে নিজৰ সম্পদ একত্রিত কৰি আৰু বিৰোধীৰ বিৰুদ্ধে একত্রিত হৈ মিত্রতা গঠন কৰিব পাৰে। মিত্রজোঁট গঠন কৰা খেলুৱৈসকলে নিজৰ সফলতা সমানে বিতৰণ কৰাৰ ব্যৱস্থা প্রস্তুত কৰে। খেলৰ সময়ত মিত্রজোঁটৰ অংশীদাৰসকলে সামূহিক সিদ্ধান্ত লয়।

(ii) ভেৰিয়েবল-ছাম খেল ঃ

ভেৰিয়েবল-ছাম গেম হৈছে কার্ল ডুইচে তেওঁৰ গ্রন্থ "The Analysis of international. Relations "ত প্রস্তাৱ কৰা আন এক ধৰণৰ খেলতত্ত্ব। এই ধৰণৰ খেলতত্ত্বক মিক্সড-মটিভ গেম বুলিও কোৱা হয়। ডুইচে কয় যে যদিও বেছিভাগ খেলেই শূন্য যোগফলৰ খেলৰ শ্রেণীত পৰে, তথাপি বাস্তৱত ইয়াৰ অসংখ্য তাৰতম্য আছে। তেনে এটা ভিন্নতা হ'ল ভেৰিয়েবল-ছাম গেম। ডুইচৰ মতে এইবোৰ এনেকুৱা খেল য'ত খেলুৱৈসকলে ইজনে সিজনৰ পৰা প্রতিযোগিতামূলকভাৱে কিবা এটা জয় কৰাই নহয়, অতিৰিক্ত খেলুৱৈৰ পৰা কিবা এটা লাভ বা হেৰুৱাবলৈও সামূহিকভাৱে থিয় দিয়ে। এনে খেলৰ উদ্দেশ্য মিশ্রিত। ডুইচে চাইব'ৰ ওপৰত ৰাজনৈতিক প্রভাৱৰ কথা স্পষ্টকৈ উল্লেখ কৰে। তেওঁলোক প্রাথমিক খেলুৱৈ। এনে খেলত সাধাৰণতে প্রতিযোগিতা আৰু সমন্বয়ৰ বৈশিষ্ট্য দেখা যায়।

ভেৰিয়েবল-ছাম গেমত বিভিন্ন খেলুৱৈয়ে ব্যৱহাৰ কৰা কৌশলৰ ওপৰত নির্ভৰ কৰি বিভিন্ন ক্ষেত্রত সফলতা লাভ কৰে। এইটো ধাৰাবাহিক যোগফলৰ খেলৰ বিপৰীত য'ত সকলো ফলাফলতে সকলো খেলুৱৈৰ বাবে একেধৰণৰ সফলতা বা পুৰস্কাৰ জড়িত হৈ থাকে। ভেৰিয়েবী ছাম গেমত খেলুৱৈৰ কিছুমান আগ্রহ সাধাৰণ, যাৰ ফলত সহযোগিতাৰ জৰিয়তে সকলো খেলুৱৈৰ অৱস্থা ভাল হ'ব পাৰে।

(উৎস ঃ http://www.gametheory.net/dictionary/ভেৰিয়েবল ছাম.html)

অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন নং ৩ ঃ খেল তত্ত্বৰ দুটা বহল প্রকাৰ কি?

প্রশ্ন নং ৪ ঃ দুজন ব্যক্তিৰ শূন্য যোগফল খেলৰ বিষয়ে চমুকৈ লিখক।

৮.৫ খেল তত্ত্বৰ মূল অনুমান

খেলতত্ত্বৰ বিভিন্ন ধাৰণা আছে। এইবোৰ হ'ল—

ক) খেলুৱৈ বা সিদ্ধান্ত গ্রহণকাৰী আছে; সেয়া ব্যক্তি বা প্রতিষ্ঠান হ'ব পাৰে।

খ) প্রতিজন সিদ্ধান্ত গ্রহণকাৰী (প্লেয়াৰ) ৰ বাবে দুটা বা তাতকৈ অধিক সুনির্দিষ্ট পছন্দ বা কার্যপন্থা উপলব্ধ।

গ) প্রতিজন খেলুৱৈ যুক্তিবাদী আৰু যুক্তিবাদৰ দ্বাৰা পৰিচালিত। সকলো খেলুৱৈয়ে যুক্তিসংগত আৰু বুদ্ধিৰে কাম কৰে।

ঘ) প্রতিজন খেলুৱৈয়ে নিজৰ বাবে উপলব্ধ বিকল্পৰ বিষয়ে সচেতন আৰু সর্বাধিক লাভ আৰু কম লোকচান কৰি তেওঁক সর্বোত্তম ফলাফল বা সর্বোচ্চ সফলতা দিব পৰা কার্যপন্থা বাছি লয়। খেলৰ পুৰস্কাৰক 'পে-অফ' বোলা হয়। সর্বোত্তম সফলতা হ'ল জয়।

ঙ) প্রতিজন খেলুৱৈৰ বাবে এটা বিশেষ ফলাফল লাভ হোৱাৰ লগে লগে খেলখন শেষ হয়। এজন খেলুৱৈয়ে গ্রহণ কৰা কার্যপন্থাই সেই খেলুৱৈজনৰ বাবে ফলাফল নির্ধাৰণ কৰে। এইদৰে খেলুৱৈসকলৰ বাবে উপলব্ধ প্রতিটো সম্ভাব্য কার্যপন্থাই এটা সুনির্দিষ্ট শেষ অৱস্থা (জয়, পৰাজয় বা ড্রক্স)লৈ লৈ যায় যিয়ে খেলখন সমাপ্ত কৰে।

চ) প্রতিজন সিদ্ধান্ত গ্রহণকাৰীৰ খেলৰ বিষয়ে নিখুঁত জ্ঞান থাকে।

অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন নং ৫ ঃ খেলতত্ত্বৰ বিষয়ে যিকোনো দুটা ধাৰণা লিখক।

৮.৬ সমালোচনা আৰু গুৰুত্ব

আন্তঃৰাষ্ট্রীয় সম্পর্ক আৰু অর্থনীতিৰ ক্ষেত্রখনৰ বাবে খেলতত্ত্বৰ যথেষ্ট গুৰুত্ব আছে যদিও সমালোচনাৰ পৰা মুক্ত নহয়। কোৱা হয় যে খেল থিয়ৰী মূলতঃ ডিডাক্টিভ আৰু ইয়াক অভিজ্ঞতাভিত্তিক অনুসন্ধানত সফলতাৰে ব্যৱহাৰ কৰিব নোৱাৰি। ই ধৰি লৈছে যে সিদ্ধান্ত গ্রহণকাৰীসকল নিখুঁতভাৱে যুক্তিবাদী বা তেওঁলোকৰ হাতত নিখুঁত তথ্য উপলব্ধ। কার্যক্ষেত্রত এয়া কেতিয়াও সম্ভৱ নহয়।

কোৱা হয় যে খেলতত্ত্ব এটা তত্ত্ব নহয় এটা দৃষ্টিভংগী। সমালোচকসকলৰ মতে ই এনে এক পন্থা যিয়ে আমাক আন্তঃৰাষ্ট্রীয় সম্পর্ক বিশ্লেষণ কৰাত সহায় কৰিব পাৰে যদিও ই আন্তঃৰাষ্ট্রীয় সম্পর্কৰ কোনো তত্ত্ব আগবঢ়োৱা নাই। দ্বিতীয়তে, জাতিসমূহৰ মাজত হোৱা প্রকৃত সংগ্রাম বা প্রতিযোগিতা বা সংঘাতৰ বর্ণনা আৰু ব্যাখ্যাৰ বাবে কোনো খেল বা কোনো কাৰিকৰী ডিজাইন সম্পূর্ণৰূপে ব্যৱহাৰ কৰিব নোৱাৰি। তৃতীয়তে, ব্যক্তিৰ বিভিন্ন বিকল্পৰ নির্ভৰযোগ্য জ্ঞান আছে আৰু তেওঁলোকে কিছুমান ফলাফলৰ মূল্য আৰু সেইবোৰ লাভ কৰাৰ সম্ভাৱনা সঠিকভাৱে অনুভৱ কৰে বুলি ইয়াৰ ধাৰণাটো ভুল আৰু অবাস্তৱ। এনেদৰে সমালোচনা কৰাৰ পিছতো খেলতত্ত্ব অতি উপযোগী বুলি কোৱা হয়। আৰু ইয়াক আন্তঃৰাষ্ট্রীয় সম্পর্কৰ কিছুমান সুনির্দিষ্ট সমস্যা অধ্যয়নৰ বাবে ব্যৱহাৰ কৰিব পাৰি। খেলতত্ত্ব হৈছে এটা ধ্রুপদী তত্ত্ব যিটো প্রায় সকলো ক্ষেত্রতে প্রযোজ্য। ই মূলতঃ সিদ্ধান্ত গ্রহণকাৰীসকলৰ মাজত পার্থক্য আৰু সহযোগিতাৰ কিছুমান গাণিতিক আৰ্হি আগবঢ়ায়। ই কেৱল তাত্ত্বিকভাৱেই নহয় ব্যৱহাৰিক সিদ্ধান্ত গ্রহণ প্রক্রিয়াতো সহায় কৰে। ই গৱেষণাৰ বাবে এক নির্দিষ্ট ধৰণৰ যুক্তিবাদ প্রদান কৰে যিটো আন্তঃৰাষ্ট্রীয় ৰাজনীতিত তত্ত্ব নির্মাণৰ বাবে অতি উপযোগী হ'ব পাৰে। ই হৈছে পাৰস্পৰিক ক্রিয়াশীল যুক্তিবাদী এজেণ্ট বা সিদ্ধান্ত গ্রহণকাৰীয়ে কৰা কৌশলৰ বাছনিৰ অধ্যয়ন যাৰ বাবে ই এক পাৰস্পৰিক সিদ্ধান্ত তত্ত্ব। তদুপৰি আন্তঃৰাষ্ট্রীয় ৰাজনীতিত সংঘাতৰ প্রকৃতি আৰু সংঘাত সমাধানৰ প্রক্রিয়া বিশ্লেষণ কৰাত ই অতি সহায়ক। এইদৰে এটা সিদ্ধান্তত উপনীত হ'ব পাৰি যে খেলতত্ত্বক আন্তঃৰাষ্ট্রীয় ৰাজনীতিৰ অধ্যয়নৰ এক দৃষ্টিভংগী হিচাপে ব্যৱহাৰ কৰিব পাৰি আৰু তাৎপর্য বহন কৰিব পাৰি। ইয়াৰ ফলত উন্নত সিদ্ধান্ত গ্রহণৰ সূচনা হ'ব পাৰে কাৰণ উপলব্ধ কার্যপন্থাৰ সঠিক মূল্যায়নৰ জৰিয়তে নির্বাচিত সিদ্ধান্তৰ প্রকৃত ফলাফল সিদ্ধান্ত গ্রহণকাৰীৰ উদ্দেশ্য প্রণোদিত ফলাফলৰ সৈতে ভালদৰে মিলিব। বাস্তৱ জগতৰ পৰিস্থিতি বিশ্লেষণ আৰু মূল্যায়নৰ বাবে ই এক শক্তিশালী আৰু অপৰিহার্য আহিলা হিচাপে বিকশিত হৈছে।

দ্বিতীয় বিশ্বযুদ্ধৰ পিছৰ সময়ছোৱাত আন্তঃৰাষ্ট্রীয় ৰাজনীতি বিশ্লেষণৰ বাবে খেলতত্ত্বৰ ব্যৱহাৰ কৰিব পৰা গ'ল। শীতল যুদ্ধৰ সময়ত দুয়োখন মহাশক্তিয়ে (আমেৰিকা আৰু ইউ এছ এছ আৰ) ইজনে সিজনক প্রতিহত কৰাৰ কৌশল গ্রহণ কৰিছিল আৰু সামৰিক আৰু অন্যান্য দুয়োটা দিশতে ইজনে সিজনৰ আগত থাকিবলৈ কৌশল গ্রহণ কৰিছিল। আনকি ইজনে সিজনক প্রতিহত কৰিবলৈ মিত্রতাও গঠন কৰিছিল। এইদৰে শীতল যুদ্ধৰ সময়ত খেলৰ কৌশল সম্পূর্ণৰূপে ব্যৱহাৰ হৈছিল। শীতল যুদ্ধৰ পিছৰ দ্বিতীয় সময়ছোৱাত আমি দেখিবলৈ পাওঁ যে আমেৰিকা, ব্রিটেইন, জাপান, জার্মানী আদি পৰম্পৰাগত বৃহৎ শক্তিসমূহৰ ওপৰত ভাৰত, চীন, ৰাছিয়া, ব্রাজিল আদি বহু নতুন খেলুৱৈৰ সৈতে বহু মেৰু পৃথিৱীৰ উত্থান ঘটিছে।

অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন নং ৬ ঃ খেলতত্ত্বৰ গুৰুত্বৰ বিষয়ে লিখক।

৮.৭ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ

- এমিল বৰেলৰ ৰচনা অনুসৰণ কৰি ১৯২০ চনত প্রথমবাৰৰ বাবে খেলতত্ত্বৰ বিকাশ ঘটিছিল। ১৯৩০ আৰু ১৯৪০ চনত খেল তত্ত্বৰ ধাৰণাটো সমাজ বিজ্ঞানত বিশেষকৈ অর্থনীতি আৰু ৰাজনীতিত প্রয়োগ কৰা দেখা গৈছিল।
- ১৯৩২ চনত পি.জি. কেম্ব্রেৰ দ্বাৰা ৰচিত " The Game of Politics: A study of the Principles of British political Strategies"- শীর্ষক গ্রন্থখন প্রকাশ পায়। খেলতত্ত্বৰ বিষয়ে এইটোৱেই পুৰণি আৰু পদ্ধতিগত কাম বুলি কোৱা হয়। কিন্তু তাৰ পিছৰ বছৰবোৰত জন ভন নিউমেনেই এই গেম থিয়ৰীক অতি জনপ্রিয় কৰি তুলিছিল। ১৯৪৪ চনত নিউমেন আৰু মর্গেনষ্টাৰনে লিখা "Theory of Games and Economic Behaviour" শীর্ষক গ্রন্থখন প্রকাশ পায়।
- নিউমেন আৰু মর্গেনষ্টাৰনৰ পিছত শ্বেলিং, ৰাইকাৰ, কেপলান, ৰাইফা আদি বহুতো পণ্ডিতে খেল তত্ত্ব ব্যৱহাৰ কৰিবলৈ আৰম্ভ কৰে আৰু ১৯৬০ চনৰ পৰা ইয়াক ক্রমান্বয়ে ব্যৱহাৰ কৰিবলৈ আৰম্ভ কৰে।
- খেলতত্ত্ব বিশেষকৈ আন্তঃৰাষ্ট্রীয় সম্পর্কৰ এটা গুৰুত্বপূর্ণ তত্ত্ব যদিও ইয়াৰ প্রযোজ্যতা অন্যান্য শাখাৰ লগতে যেনে ৰাজনীতি বিজ্ঞান আৰু অর্থনীতিতো আছে। খেলতত্ত্বক সংঘাত আৰু প্রতিযোগিতাৰ পৰিস্থিতিত যুক্তিসংগত সিদ্ধান্ত কৌশলৰ সৈতে মোকাবিলা কৰা হয় য'ত প্রতিজন অংশগ্রহণকাৰী বা খেলুৰৈয়ে নিজৰ লাভ সর্বাধিক আৰু কম লোকচান কৰিবলৈ বিচাৰে।
- কৌশলগত আন্তঃনির্ভৰশীলতাৰ পৰিস্থিতিত সিদ্ধান্ত গ্রহণকাৰীৰ আচৰণ অধ্যয়ন কৰাৰ বাবে খেলতত্ত্বক ইণ্টাৰেক্টিভ ডিচিছন থিয়ৰী বুলিও কোৱা হয়। খেলতত্ত্বই সংঘাতৰ পৰিস্থিতিত জড়িত খেলুৰৈসকলৰ সিদ্ধান্ত আৰু কৌশলৰ আন্তঃক্রিয়াৰ পটভূমিত যুক্তিসংগত সিদ্ধান্ত লোৱাৰ ওপৰত গুৰুত্ব আৰোপ কৰে। খেলতত্ত্বৰ প্রতিষ্ঠাপকসকলে বিভিন্ন ধৰণৰ খেলৰ উদ্ভাৱন কৰিছে। এইবোৰক বহুলভাৱে ভাগ কৰিব পাৰি এনেদৰে : (i) দুজন ব্যক্তিৰ শূন্য-যোগফল খেল তত্ত্ব আৰু (ii) পৰিৱর্তনশীল যোগফল খেল তত্ত্ব।
- খেলতত্ত্বত শূণ্য যোগফলৰ খেল হৈছে গাণিতিক উপস্থাপন, এনে পৰিস্থিতিৰ অংশগ্রহণকাৰীৰ লাভ বা লোকচান হুবহু হয়। আন অংশগ্রহণকাৰীসকলৰ লোকচান বা লাভৰ দ্বাৰা ভাৰসাম্য ৰক্ষা কৰা হয়।
- ভেৰিয়েবল ছাম খেলতত্ত্ব হৈছে আন একধৰণৰ খেলতত্ত্বৰ দ্বাৰা প্রচাৰিত কার্ল ডয়িচ তেওঁৰ "আন্তঃৰাষ্ট্রীয় সম্পর্কৰ বিশ্লেষণ"ত। এইটো খেলতত্ত্বৰ ধৰণক মিক্সড-মটিভ খেল বুলিও কোৱা হয়।
- ডয়চে কয় যে, যদিও বেছিভাগ খেলেই শূণ্য-যোগফল খেলৰ শ্রেণীত পৰে, তথাপি বাস্তৱত ইয়াৰ অসংখ্য তাৰতম্য আছে। এটাই ভিন্নতা, সেয়া হৈছে ভেৰিয়েবল-ছাম খেল।
- ভেৰিয়েবল-ছাম খেলত বিভিন্ন খেলুৰৈৰ বাবে তেওঁলোকে ব্যৱহাৰ কৰা কৌশলৰ ওপৰত নির্ভৰ কৰি বিভিন্ন পেঅফ থাকে, ইয়াৰ বিপৰীতে ধাৰাবাহিক যোগফল খেল হৈছে, য'ত সকলো ফলাফলত একে ধৰণৰ পেঅফ জড়িত বা সকলো খেলুৰৈৰ বাবে পুৰস্কাৰ থাকে। ভেৰিয়েবল যোগ খেলত খেলুৰৈসকলৰ কিছুমান আগ্রহ সাধাৰণ, যাৰ ফলত সকলো খেলুৰৈয়েই সহযোগিতাৰ জৰিয়তে ভাল হ'ব পাৰে।
- খেলতত্ত্বৰ বিভিন্ন পদ্ধতি বা ধাৰণা আছে। যেনে, খেলুৰৈ বা সিদ্ধান্ত গ্রহণকাৰী আছে; তেওঁলোক ব্যক্তি বা প্রতিষ্ঠান হ'ব পাৰে; প্রতিজন সিদ্ধান্ত গ্রহণকাৰীৰ তেওঁৰ বাবে দুটা উপলব্ধ বা অধিক সুনির্দিষ্ট পছন্দ বা কার্যপন্থা; প্রতিজন খেলুৰৈয়েই হৈছে যুক্তিবাদী আৰু যুক্তিবাদৰ দ্বাৰা পৰিচালিত। সকলো

খেলুৱৈয়ে যুক্তিসংগতভাৱে আৰু বুদ্ধিৰে কাম কৰে। প্ৰতিজন খেলুৱৈয়ে তেওঁৰ বাবে উপলব্ধ বিকল্পৰ বিষয়ে সচেতন বা তেওঁ সেই কাৰ্যপন্থা বাছি লয়, যিয়ে তেওঁক সৰ্ব্বোত্তম উৎপাদন দিব বা লাভ সৰ্বাধিক কৰিব আৰু সৰ্বোচ্চ পেঅফ লোকচানৰ মুখামুখী কৰিব, প্ৰতিজন খেলুৱৈৰ খেলখনৰ অন্ত পৰে এটা বিশেষ ফলাফলৰ সৈতে। খেলুৱৈৰ কাৰ্যপন্থা নিৰ্ধাৰণ কৰে সেই খেলুৱৈজনৰ বাবে ফলাফলৰ ওপৰত। প্ৰতিজন সিদ্ধান্ত গ্ৰহণকাৰীৰ ওচৰত নিখুঁত তথ্য থাকে।

- খেলতত্ত্ব সমালোচনাৰ পৰা মুক্ত নহয় যদিও ই গুৰুত্বপূৰ্ণ । আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় সম্পৰ্ক আৰু অৰ্থনীতিৰ ক্ষেত্ৰখনটো ই গুৰুত্বপূৰ্ণ ভূমিকা পালন কৰে। এই খেলতত্ত্ব মূলতঃ ডিডাক্টিভ আৰু ইয়াক ব্যৱহাৰ কৰিব নোৱাৰি বুলি কৈছিল যদিও ই অভিজ্ঞতাভিত্তিক অনুসন্ধানত সফলতা লাভ কৰিছে। ই সিদ্ধান্ত গ্ৰহণকাৰীসকলক ধৰি লৈছে। তেওঁলোকে নিখুঁটভাৱে যুক্তিবাদী জীৱ বা তেওঁলোকৰ গণনাত নৈতিক আৰু তেওঁলোকৰ হাতত নিখুঁত তথ্য উপলব্ধ। এয়া কাৰ্যক্ষেত্ৰত কেতিয়াও সম্ভৱ নহয়।
- ইমান সমালোচনাৰ পিছতো কোৱা হয় যে খেলতত্ত্ব থিয়ৰী অতি উপযোগী আৰু ইয়াক আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় সম্পৰ্কৰ কিছুমান সুনিৰ্দিষ্ট সমস্যা অধ্যয়নৰ বাবে ব্যৱহাৰ কৰিব পাৰি। ই কেৱল তাত্ত্বিকভাৱেই নহয় ব্যৱহাৰিক সিদ্ধান্ত গ্ৰহণ প্ৰক্ৰিয়াতো সহায় কৰে। ই গৱেষণাৰ বাবে এক নিৰ্দিষ্ট ধৰণৰ যুক্তিবাদ প্ৰদান কৰে যিটো আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় ৰাজনীতিত তত্ত্ব নিৰ্মাণৰ বাবে অতি উপযোগী হ'ব পাৰে। ই হৈছে পাৰস্পৰিক ক্ৰিয়াশীল যুক্তিবাদী নিৰ্দেশক বা সিদ্ধান্ত গ্ৰহণকাৰীয়ে কৰা কৌশলৰ বাছনিৰ অধ্যয়ন যাৰ বাবে ই এক পাৰস্পৰিক সিদ্ধান্ত তত্ত্ব। তদুপৰি আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় ৰাজনীতিত সংঘাতৰ প্ৰকৃতি আৰু সংঘাত সমাধানৰ প্ৰক্ৰিয়া বিশ্লেষণ কৰাত ই অতি সহায়ক হ'ব পাৰে।

৮.৮ অধিক জানিবলৈ

1. Ghose, Peu, "International Relations'. PH Learming Private Limited. New Delhi.
2. Johari, J.C. (2017). Comparative Politics. New Delhi: Sterling Publishers (p) Ltd.
3. Kumar, M. (2004). Comparative Politics and Political Analysis. New Delhi: Anmol Publications.
4. Maheswari, S.R. (2001). Comparative Government and Politics. Agra: Laxmi Narain Agarwal.
5. Ray, S.N. (2006). Modern Comparative Politics. New Delhi: Prentice Hall of India Private Limited.

৮.৯ অগ্ৰগতিৰ খতিয়ান

১ নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ নিউমেন আৰু মৰ্গেনষ্টাৰন

২ নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ খেলতত্ত্ব বিশেষকৈ আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় সম্পৰ্কৰ এটা গুৰুত্বপূৰ্ণ তত্ত্ব, যদিও ইয়াৰ প্ৰযোজ্য অন্যান্য শাখা যেনে ৰাজনীতি বিজ্ঞান আৰু অৰ্থনীতিতো আছে। খেলতত্ত্বক সংঘাত আৰু প্ৰতিযোগিতাৰ পৰিস্থিতিত যুক্তিসংগত সিদ্ধান্ত কৌশলৰ সৈতে মোকাবিলা কৰা হয়, য'ত প্ৰতিজন অংশগ্ৰহণকাৰী বা খেলুৱৈয়ে নিজৰ সৰ্বাধিক লাভ আৰু কম লোকচান কৰিবলৈ বিচাৰে। খেলতত্ত্বক ইণ্টাৰেক্টিভ ডিচিছন থিয়ৰী বুলিও কোৱা হয়। কাৰণ ই কৌশলগত আন্তঃনিৰ্ভৰশীলতাৰ পৰিস্থিতিত সিদ্ধান্ত গ্ৰহণকাৰীৰ

আচৰণ অধ্যয়ন কৰে। খেলতত্ত্বই সংঘাতৰ পৰিস্থিতিত জড়িত খেলুৰৈসকলৰ সিদ্ধান্ত আৰু কৌশলৰ আন্তঃক্ৰিয়াৰ পটভূমিত যুক্তিসংগত সিদ্ধান্ত লোৱাৰ ওপৰত গুৰুত্ব আৰোপ কৰে।

৩ নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ (i) দুজন ব্যক্তিৰ শূন্য-যোগফল খেলতত্ত্ব আৰু (ii) চলক যোগফল খেলতত্ত্ব

৪ নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ খেল তত্ত্বত শূন্য-যোগফলৰ খেল গাণিতিক। য'ত প্ৰতিজন অংশগ্ৰহণকাৰীৰ লাভ বা লোকচান আন অংশগ্ৰহণকাৰীৰ লোকচান বা লাভৰ সৈতে সমানে ভাৰসাম্যপূৰ্ণ হয়। এটা কেকৰ যেনেদৰে ডাঙৰ টুকুৰা এটা লোৱাৰ ফলত আনৰ বাবে উপলব্ধ কেকৰ পৰিমাণ হ্ৰাস হয়, অংশগ্ৰহণকাৰীয়ে কেকৰ প্ৰতিটো অংশক যদি সমানে মূল্য দিয়ে তেন্তে ই শূন্য-যোগফলৰ খেল।

৫ নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ (ক) খেলুৰৈ বা সিদ্ধান্ত গ্ৰহণকাৰী আছে, তেওঁলোক ব্যক্তি বা প্ৰতিষ্ঠান হ'ব পাৰে।

(খ) প্ৰতিজন সিদ্ধান্ত গ্ৰহণকাৰী (প্লেয়াৰ) ৰ বাবে দুটা বা তাতকৈ অধিক সুনিৰ্দিষ্ট পছন্দ বা কাৰ্যপন্থা উপলব্ধ।

৬ নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ খেলতত্ত্ব অতি উপযোগী আৰু ই আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় সম্পৰ্কৰ কিছুমান সুনিৰ্দিষ্ট সমস্যা অধ্যয়ন কৰিবৰ বাবে ব্যৱহাৰ কৰিব পাৰি। আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় সম্পৰ্কৰ কিছুমান সুনিৰ্দিষ্ট সমস্যা অধ্যয়ন কৰা খেলতত্ত্ব এটা ক্লাছিক থিয়ৰী যিটো প্ৰায় সকলো ক্ষেত্ৰতে প্ৰযোজ্য। ই মূলতঃ সিদ্ধান্ত গ্ৰহণকাৰীসকলৰ মাজত পাৰ্থক্য আৰু সহযোগিতাৰ কিছুমান গাণিতিক আৰ্হি আগবঢ়ায়। ই কেৱল তাত্ত্বিকভাৱেই নহয় ব্যৱহাৰিক সিদ্ধান্ত গ্ৰহণ প্ৰক্ৰিয়াতো সহায় কৰে। ই গৱেষণাৰ বাবে এক নিৰ্দিষ্ট ধৰণৰ যুক্তিবাদ প্ৰদান কৰে যিটো আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় ৰাজনীতিত তত্ত্ব নিৰ্মাণৰ বাবে অতি উপযোগী হ'ব পাৰে। তদুপৰি আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় ৰাজনীতিত সংঘাতৰ প্ৰকৃতি আৰু সংঘাত সমাধানৰ প্ৰক্ৰিয়া বিশ্লেষণ কৰাত ই সহায়ক হ'ব পাৰে। এইদৰে এই সিদ্ধান্তত উপনীত হ'ব পাৰি যে খেল তত্ত্বৰ আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় ৰাজনীতিৰ অধ্যয়নৰ দৃষ্টিভংগী আছে আৰু ইয়াৰ যথেষ্ট তাৎপৰ্য আছে। দ্বিতীয় বিশ্বযুদ্ধৰ পিছৰ সময়ছোৱাত আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় ৰাজনীতি বিশ্লেষণৰ বাবে খেলতত্ত্বৰ ব্যৱহাৰ কৰিব পৰা গ'ল। শীতল যুদ্ধৰ সময়ত দুয়োখন দেশে (আমেৰিকা আৰু ইউ এছ এছ আৰ) ইখনে সিখনক প্ৰতিহত কৰাৰ কৌশল গ্ৰহণ কৰিছিল আৰু সামৰিক আৰু অন্যান্য দুয়োটা দিশতে ইখনে সিখনৰ আগত থাকিবলৈ কৌশল গ্ৰহণ কৰিছিল। আনকি ইখনে সিখনক প্ৰতিহত কৰিবলৈ মিত্ৰতাও কৰিছিল। এইদৰে শীতল যুদ্ধৰ সময়ত খেলৰ কৌশল সম্পূৰ্ণৰূপে ব্যৱহাৰ হৈছিল। শীতল যুদ্ধৰ পিছৰ দ্বিতীয় সময়ছোৱাত আমি দেখিবলৈ পাওঁ যে আমেৰিকা, ব্ৰিটেইন, জাপান, জাৰ্মানী আদি পৰম্পৰাগত বৃহৎ শক্তিসমূহৰ ওপৰত ভাৰত, চীন, ৰাছিয়া, ব্ৰাজিল আদি বহু নতুন খেলুৰৈৰ সৈতে বহু মেৰু পৃথিৱীৰ উত্থান ঘটিছে।

৮.১০ আৰ্হি প্ৰশ্ন

প্ৰশ্ন ১. খেলতত্ত্বৰ বিষয়ে আলোচনা কৰক। খেলতত্ত্বৰ বিৰুদ্ধে কৰা সমালোচনাসমূহ ব্যাখ্যা কৰক।

প্ৰশ্ন ২. খেলতত্ত্বৰ গুৰুত্ব ব্যাখ্যা কৰক।

প্ৰশ্ন ৩. খেলতত্ত্বৰ যিকোনো পাঁচটা ধাৰণা লিখক।

প্ৰশ্ন ৪. ভেৰিয়েবল-ছাম গেমৰ ওপৰত এটা টোকা লিখক।

প্ৰশ্ন ৫. খেলতত্ত্বৰ সূচকসকলে উদ্ভাৱন কৰা বিভিন্ন ধৰণৰ খেলৰ বিষয়ে আলোচনা কৰক। খেলতত্ত্বৰ গুৰুত্ব কি?

****

অধ্যায় ৯ ঃ অভিজাত তন্ত্র

অধ্যায় গাঁথনি

৯.১ উদ্দেশ্য
৯.২ পৰিচয়
৯.৩ অভিজাত শ্রেণীৰ অর্থ
৯.৪ ভিলফ্রেডো পেৰেটো ঃ অভিজাত শ্রেণীৰ প্রচলন
৯.৫ গায়েটানো মস্কা ঃ শাসক শ্রেণী
৯.৬ ৰবার্ট মিচেলছ ঃ স্বল্পতন্ত্রৰ লৌহ নিয়ম নিয়ম
৯.৭ অর্টেগা গেছেট
৯.৮ অন্যান্য অভিজাত তত্ত্ব
৯.৯ অভিজাত তত্ত্বসমূহৰ মূল্যায়ন
৯.১০ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ
৯.১১ অধিক জানিবলৈ
৯.১২ অগ্রগতিৰ খতিয়ান
৯.১৩ আৰ্হি প্রশ্ন

৯.১ উদ্দেশ্য

এই অধ্যায়ৰ অধ্যয়ন কৰাৰ পিছত আপুনি—

- অভিজাত শ্রেণীৰ অর্থ ব্যাখ্যা কৰিব পাৰিব
- ভিলফ্রেডো পেৰেটো, গেটানো মোস্কা, ৰবার্ট মিচেলছ আৰু অর্টেগা গেছেটকে ধৰি প্রধান অভিজাত তত্ত্বসমূহৰ বিষয়ে আলোচনা কৰিব পাৰিব
- আন কেইটামান অভিজাত তন্ত্র ব্যাখ্যা কৰিব পাৰিব
- অভিজাত তত্ত্বসমূহৰ এক মূল্যায়ন উপস্থাপন কৰিব পাৰিব।

৯.২ পৰিচয়

যিকোনো সমাজতে আমি দেখিবলৈ পাওঁ যে মানুহৰ এটা সৰু গোট থাকে যিয়ে নিজৰ বৌদ্ধিক ক্ষমতা, অর্থনৈতিক অৱস্থান, সামাজিক মর্যাদা, বৃত্তিগত পাৰদর্শিতা আদিৰ বলত সমাজত এক উচ্চ স্থান লাভ কৰে আৰু আন সকলো শ্রেণীৰ ওপৰত প্রচণ্ড প্রভাৱ বিস্তাৰ কৰে। এই ক্ষুদ্র গোটটোক অভিজাত শ্রেণী বুলি জনা যায়। এই গোটটোত আমি অভিজাত শ্রেণীৰ ধাৰণা আৰু ইয়াৰ সৈতে জড়িত বিভিন্ন তত্ত্বসমূহৰ বিষয়ে আলোচনা কৰিম।

৯.৩ অভিজাত শ্রেণীৰ অর্থ

'Elite' বা ক্সঅভিজাতক্স শব্দটোৰ অভিধানিক অর্থ হ'ল "জনসংখ্যাৰ মাজৰ পৰা নির্বাচিত অংশ"। সেই অনুসৰি, সমাজৰ নির্বাচিত ব্যক্তিসকলৰ গোটক "অভিজাত" বা "অভিজাত শ্রেণী" বুলি কোৱা হয়। অভিজাত শ্রেণীয়ে জনসংখ্যাৰ এক সংখ্যালঘু অংশ গঠন কৰে, কিন্তু ই ক্ষমতাৰ কেন্দ্রবিন্দু আৰু সমাজত এক উচ্চ স্থান ভোগ কৰে। "নির্বাচিত উপাদানসমূহ" সেইসকল ব্যক্তিক লৈ গঠিত যিসকলে সমাজৰ আন লোকসকলৰ ওপৰত শীর্ষস্থান দখল কৰি থাকে। জি.ডি.এইচ. কোল (G.D.H. Cole)-ৰ ভাষাত, ক্টএকোটা বৃহৎ পৰিয়াল, ক্লাব, ট্রেড ইউনিয়ন,

আমোলাতন্ত্র, সশস্ত্র বাহিনী আদিত একোটা নির্বাচিত শ্রেণী থাকিব পাৰে, যিয়ে প্রতিটো সামাজিক স্তৰতে নেতৃত্ব আৰু প্রভাৱৰ স্থিতিলৈ এটা গোটৰ উত্থান হোৱাটো প্রদর্শন কৰে।" জীৱনৰ প্রতিটো ক্ষেত্রতে অভিজাতসকল সক্রিয় হৈ থাকে। বৌদ্ধিক অভিজাত, চহৰৰ অভিজাত, উকীলসকলৰ অভিজাত আদি থাকিব পাৰে। তেওঁলোক হ'ল জীৱনৰ বিভিন্ন ক্ষেত্রত নির্বাচিত সফল ব্যক্তি। ৰাজনীতিৰ প্রেক্ষাপটত এজন অভিজাত ব্যক্তিক ৰাজনৈতিক অভিজাত বুলি কোৱা হয় আৰু ই সেইসকল ব্যক্তিক লৈ গঠিত যিয়ে ৰাজনৈতিক ব্যৱস্থাত ৰাজনৈতিক ক্ষমতা প্রয়োগ কৰে। এটা সংখ্যালঘু গোট হোৱা স্বত্বেও, ই ফলপ্রসূভাৱে ৰাজনৈতিক ক্ষমতাৰ সকলো কার্যকৰী কেন্দ্র নিয়ন্ত্রণ কৰে।

বিভিন্ন চিন্তাবিদে তেওঁলোকৰ নিজা ধৰণে অভিজাতসকলৰ প্রকৃতি ব্যাখ্যা কৰিবলৈ বিভিন্ন তত্ত্ব আগবঢ়াইছে। তলৰ তালিকাখনৰ পৰা অভিজাত সম্পর্কীয় মৌলিক ধাৰণাসমূহৰ বিষয়ে এক চমু আভাস পাব পাৰি ঃ

ৰাজনৈতিক অভিজাত তত্ত্ববিদসকল

তত্ত্ববিদ	দৃষ্টিভংগী	মূল বক্তব্য
গেটানো মস্কো	সাংগঠনিক	প্রতিখন সমাজতে দুটা শ্রেণীৰ মানুহ থাকে— শাসক আৰু শাসিত। প্রথমটো শ্রেণী সদায় সংখ্যাত কম হয়, সকলো ৰাজনৈতিক কার্য সম্পাদন কৰে, ক্ষমতা একচেটিয়াভাৱে ভোগ কৰে আৰু ইয়াৰ পৰা পোৱা সুবিধাসমূহ উপভোগ কৰে; ক্ষমতাৰ আসনত থকাৰ বাবে এক আইনী আৰু নৈতিক ভিত্তি বিচাৰি উলিওৱাৰ চেষ্টা কৰে।
ৰবার্ট মিচেলছ	সাংগঠনিক	ৰবার্ট মিচেলছৰ মতে, সকলো সংগঠন এটা "নেতৃ শ্রেণী"ৰ দ্বাৰা পৰিচালিত হয়, যিসকলে প্রায়ে সংগঠনটোৰ প্রশাসক, কার্যবাহী, মুখপাত্র বা ৰাজনৈতিক ৰণনীতিবিদ হিচাপে কাম কৰে।
ভিলফ্রেডো পেৰেটো	সাংগঠনিক	ইতিহাস হ'ল অভিজাততন্ত্রৰ সমাধিস্থল; অভিজাতসকল সদায় চক্রাকাৰে আৱর্তন কৰি থাকে, তেওঁলোকৰ উত্থান-পতন ঘটে আৰু এটা অভিজাত শ্রেণীৰ ঠাই আন এটা অভিজাত শ্রেণীয়ে লয়।
জেমছ বার্নহাম	অর্থনৈতিক	অভিজাতসকলৰ ক্ষমতাৰ উৎস হ'ল উৎপাদনৰ আহিলা আৰু সামগ্রী বিতৰণ ব্যৱস্থাৰ ওপৰত থকা মালিকীস্বত্ব; এই বিশেষ সুবিধা প্রাপ্ত কম সংখ্যক লোকে সমাজৰ পৰা অগ্রাধিকাৰমূলক সুবিধা লাভ কৰিবলৈ সক্ষম হয় আৰু ইয়াৰ জৰিয়তে আনক ক্ষমতাৰ পৰা আঁতৰাই ৰাখে।
চি. ডব্লিউ. মিলছ	প্রতিষ্ঠানিক	অভিজাতসকল সমাজৰ প্রতিষ্ঠানিক পৰিৱেশৰ ফচল; ক্ষমতা কোনো শ্রেণীৰ নহয় বৰঞ্চ প্রতিষ্ঠানৰহে এক গুণ। সকলো অভিজাত সমানে গুৰুত্বপূর্ণ হ'ব নোৱাৰে, কাৰণ কেৱল মাত্র কেইজনমানৰহে ক্ষমতাৰ আসনত প্রৱেশাধিকাৰ থাকে।

অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন নং ১ ঃ 'Elite' বা 'অভিজাত' শব্দটোৱে "জনসংখ্যাৰ মাজৰ পৰা নির্বাচিত অংশ"ক বুজায়। (শুদ্ধ/অশুদ্ধ)

প্রশ্ন নং ২ ঃ মস্কোৰ মতে, প্রতিখন সমাজতে দুটা শ্রেণীৰ মানুহ থাকে— ..... আৰু ..... (খালী ঠাই পূৰণ কৰা)

প্রশ্ন নং ৩ ঃ অভিজাত শ্রেণী সন্দর্ভত জি.ডি.এইচ. কোল (G.D.H. Cole)-ৰ ব্যাখ্যা কি?

প্রশ্ন নং ৪ ঃ ভিলফ্রেডো পেৰেটোৰ মতে, অভিজাতসকল সদায় চক্রাকাৰে আৱর্তন কৰি থাকে । (শুদ্ধ/অশুদ্ধ)

৯.৪ ভিলফ্রেডো পেৰেটো ঃ অভিজাত শ্রেণীৰ আৱর্তন

ভিলফ্রেডো পেৰেটো (১৮৪৮-১৯২৩) এজন সমাজ বিজ্ঞানী আছিল যিয়ে ক্ষমতাৰ অভিজাত তন্ত্র প্রতিষ্ঠা কৰাৰ ক্ষেত্রত অগ্রণী ভূমিকা পালন কৰিছিল। ব্যক্তিসকল তেওঁলোকৰ যোগ্যতা আৰু দক্ষতাৰ ফালৰ পৰা ইজনে সিজনৰ পৰা চিৰকাল পৃথক, যাৰ ফলত সমাজত অসমতা অনিবার্য হৈ পৰে; এয়াই হ'ল ক্ষমতাৰ অভিজাত তত্ত্বৰ মূল ভিত্তি। প্রতিখন সমাজতে এক সংখ্যালঘু শ্রেণী থাকে, যিয়ে ফলপ্রসূভাৱে শাসন কৰে আৰু ক্ষমতা তথা প্রভাৱ খটুৱায়। তেওঁলোকে এইটো কৰিব পাৰে কাৰণ তেওঁলোকৰ কিছুমান অসাধাৰণ বৈশিষ্ট্য থাকে— বৌদ্ধিক ক্ষমতা, প্রশাসনিক দক্ষতা, সামৰিক শক্তি বা নৈতিক কর্তৃত্ব। সেয়েহে, তেওঁলোকে এখন সমাজৰ অভিজাত শ্রেণী গঠন কৰে। পেৰেটোৰ দ্বাৰা ৰচিত এখন বিখ্যাত গ্রন্থৰ নাম হ'ল "দ্য মাইণ্ড এণ্ড ছ'চাইটি" (The Mind and Society)।

পেৰেটোৱে, যিয়ে অভিজাত (elite) ধাৰণাটো জনপ্রিয় কৰি তুলিছিল, কৈছিল, "গতিকে আহক আমি এনে এক শ্রেণীৰ লোক সৃষ্টি কৰোঁ যিসকলৰ নিজ নিজ কার্যকলাপৰ শাখাত সর্বোচ্চ সূচক (indices) আছে আৰু সেই শ্রেণীটোক অভিজাত নাম দিওঁ"। পেৰেটোৱে অভিজাত শ্রেণীক এনেদৰে সংজ্ঞায়িত কৰিছে— "অল্প সংখ্যক ব্যক্তি, যিসকলে কার্যকলাপৰ প্রতিটো ক্ষেত্রতে সফলতা লাভ কৰিছে আৰু বৃত্তিগত স্তৰত উচ্চ পর্যায়ত উপনীত হৈছে।" অর্থাৎ, পেৰেটোৱে ওকালতি কৰে যে কিছুমান ব্যক্তি তেওঁলোকৰ সামর্থ্যৰ ফালৰ পৰা শ্রেষ্ঠ আৰু আনহাতে আন কিছুমান নিম্ন সামর্থ্যৰ অধিকাৰী। শ্রেষ্ঠ সামর্থ্য থকা লোকৰ শ্রেণীটোৱেই অভিজাত শ্রেণী গঠন কৰে। আমি অভিজাত তত্ত্বটো তলত দিয়া ধৰনে আলোচনা কৰিব পাৰো ঃ

- **পেৰেটোৰ সমাজৰ দুটা স্তৰত বিভাজন ঃ** পেৰেটোৱে দৃঢ়তাৰে কয় যে সমাজৰ জনসংখ্যা দুটা স্তৰত বিভক্ত: (১) নিম্ন স্তৰ (জনসাধাৰণ আৰু অ-অভিজাতসকল), আৰু (২) উচ্চ স্তৰ- অভিজাত বা শাসকীয় অভিজাত। তেওঁ এই উচ্চ স্তৰটোক পুনৰ দুটা ভাগত বিভক্ত কৰিছে— শাসকীয় অভিজাত (governing elite) আৰু অ-শাসকীয় অভিজাত (non-governing elite)। শাসকীয় অভিজাতসকল হক্সল সেই কম সংখ্যক ব্যক্তি যিয়ে প্রত্যক্ষ বা পৰোক্ষভাৱে চৰকাৰত গুৰুত্বপূর্ণ ভূমিকা পালন কৰে আৰু ক্ষমতা প্রয়োগ কৰে; আনহাতে অ-শাসকীয় অভিজাতসকল হ'ল আন সকলো সফল ব্যক্তি। এই অ-শাসকীয় অভিজাতসকলৰ ভিতৰত সফল ব্যৱসায়ী, শিল্পী, ৰাজনীতিবিদ, অধিবক্তা, অভিযন্তা ইত্যাদি অন্তর্ভুক্ত।
- **শাসকীয় অভিজাতৰ বৈশিষ্ট্যসমূহ ঃ** শাসকীয় অভিজাতসকলৰ মানসিক অনুষদ আৰু সাহসৰ আদর্শ গুণ থাকে— যিটো সিংহ আৰু শিয়ালৰ গুণৰ এক আদর্শ মিশ্রণ। তেওঁলোকে শাসন কৰিবলৈ বল প্রয়োগ কৰে আৰু নিজৰ শাসনক ন্যায্যতা প্রদান কৰিবলৈ যুক্তি ব্যৱহাৰ কৰে। সমাজত শাসন কৰিবলৈ শাসকীয় অভিজাতসকলে নিম্ন স্তৰৰ ওপৰত বল প্রয়োগ আৰু সমর্থন লাভৰ বাবে প্রচাৰ (propaganda)— এই দুয়োটাকে একেলগে ব্যৱহাৰ কৰে।
- **অভিজাত শ্রেণীৰ আৱর্তনৰ ধাৰণা ঃ** পেৰেটোৱে পর্যবেক্ষণ কৰিছিল যে "ইতিহাস হ'ল অভিজাততন্ত্রৰ সমাধিস্থল"। পুৰণি অভিজাতসকলে সদায় নতুন অভিজাতসকলক বাট এৰি দিয়ে। অভিজাতসকল সদায় পৰিৱর্তনশীল। তেওঁলোক গতিশীল, স্থিৰ নহয়। প্রতিখন সমাজতে ব্যক্তিৰ এক নিৰন্তৰ চলাচল চলি থাকে, যাৰ ফলত এফালে ক্ষমতা দখল কৰি থকা শ্রেণীসমূহৰ গুণগত মানৰ যথেষ্ট অৱনতি ঘটে আৰু আনফালে শাসিত শ্রেণীৰ মাজত উন্নত মানৰ উপাদানৰ বৃদ্ধি ঘটে। পেৰেটোৱে অভিজাতসকলৰ বিভিন্ন ধৰণৰ আৱর্তনৰ বিষয়ে আলোচনা কৰিছে ঃ (১) শাসকীয় অভিজাতসকলৰ বিভিন্ন শ্রেণীৰ মাজত আৰু (২) অভিজাত আৰু বাকী জনসংখ্যাৰ মাজত। পিছৰটোত (ক) নিম্ন স্তৰৰ ব্যক্তিৰ বিদ্যমান অভিজাত শ্রেণীত প্রৱেশ আৰু (খ) নিম্ন স্তৰৰ ব্যক্তিসকলে নতুন অভিজাত গোট গঠন কৰি বিদ্যমান অভিজাতসকলৰ সৈতে ক্ষমতাৰ সংগ্রামত লিপ্ত হোৱাটো জড়িত হ'ব পাৰে।

এইদৰে, পেৰেটোৱে সমাজৰ সদস্যসকলৰ মাজত থকা অসমান ক্ষমতাৰ ওপৰত ভিত্তি কৰি অভিজাত তত্ত্বক এক প্রাকৃতিক বিভাজন হিচাপে উপস্থাপন কৰিছে। তেওঁ অভিজাতসকলক শাসকীয় অভিজাত আৰু অ-

শাসকীয় অভিজাত হিচাপে ধাৰণা কৰিছে আৰু লগতে তেওঁৰ "অভিজাত শ্রেণীৰ আৱর্তন" ধাৰণাটোৰ ভিত্তিত অভিজাতসকলৰ পৰিৱর্তনৰ প্রক্রিয়াটো ব্যাখ্যা কৰিছে।

অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন নং ৫ ঃ "দ্য মাইণ্ড এণ্ড ছ'চাইটি" (The mind and society) কোনে ৰচনা কৰিছিল?

প্রশ্ন নং ৬ ঃ অভিজাত শ্রেণী হ'ল এক .....ৰ ভিতৰত থকা সর্বোচ্চ স্তৰ। (খালী ঠাই পূৰণ কৰক)

প্রশ্ন নং ৭ ঃ পেৰেটোৰ মতে অভিজাত শ্রেণীৰ দুটা বিভাজন কি কি?

প্রশ্ন নং ৮ ঃ অভিজাত শ্রেণীৰ অধ্যয়নৰ ক্ষেত্রত আগবঢ়োৱা অৱদানৰ বাবে পেৰেটোৱে কিয় এক বিশেষ স্থান দখল কৰিছে?

৯.৫ গেটানো মস্কো ঃ শাসক শ্রেণী

গেটানো মস্কোৰ (১৮৫৮-১৯৪১) লক্ষ্য আছিল ৰাজনৈতিক সমাজৰ এক সার্বজনীন তত্ত্ব বিকশিত কৰা আৰু তেওঁৰ ৰাজনৈতিক শ্রেণীৰ সাধাৰণ তত্ত্বটোৱে এই লক্ষ্যকে প্রতিফলিত কৰে। মস্কো আছিল এজন ইটালীৰ আইনবিদ আৰু ৰাজনৈতিক তত্ত্ববিদ, যিয়ে ৰাজনৈতিক ধাৰণা আৰু প্রতিষ্ঠানসমূহৰ ক্ষেত্রত এক ঐতিহাসিক পদ্ধতি প্রয়োগ কৰি সকলো সমাজতে বিদ্যমান এক শাসকীয় সংখ্যালঘু শ্রেণীৰ ধাৰণাটো বিশদভাৱে ব্যাখ্যা কৰিছিল। মস্কোৱে আধুনিক অভিজাতসকলক তেওঁলোকৰ উচ্চমানৰ সাংগঠনিক দক্ষতাৰ ভিত্তিত সংজ্ঞায়িত কৰিছিল। তেওঁৰ দ্বাৰা ৰচিত অন্যতম বিশিষ্ট গ্রন্থখন হ'ল "দ্য ৰুলিং ক্লাছ" (The Ruling Class)। মস্কোৰ মতে, শাসক শ্রেণীটো সংখ্যাত সংখ্যালঘু আৰু এটা সৰু গোট, যিটো সংখ্যাত সংখ্যাগৰিষ্ঠ অসংগঠিত শাসিত শ্রেণীটোৰ তুলনাত অধিক সুসংগঠিত। অভিজাতসকল হ'ল সমাজৰ সুসংগঠিত সংখ্যালঘু।

মস্কোৱে তেওঁৰ অধ্যয়নৰ বাবে সাংগঠনিক দৃষ্টিভংগী গ্রহণ কৰিছিল। তেওঁ বিশ্বাস কৰিছিল যে অভিজাত শ্রেণীৰ নিযুক্তিৰ বাবে স্বল্পতন্ত্রৰ (oligarchy) উপাদানসমূহেই হ'ল আধাৰ। তেওঁ উল্লেখ কৰিছে, "অল্প বিকশিত আৰু সভ্যতাৰ উন্মেষ ঘটা সমাজৰ পৰা আৰম্ভ কৰি অতি উন্নত আৰু শক্তিশালী সমাজলৈকে— সকলো সমাজতে দুই শ্রেণীৰ লোক দেখা যায় ঃ এক শ্রেণী যিয়ে শাসন কৰে আৰু এক শ্রেণী যি শাসিত হয়।"

প্রথম শ্রেণীটো, যিটো সদায় সংখ্যাত কম, তেওঁলোকে সকলো ৰাজনৈতিক কার্য সম্পাদন কৰে, ক্ষমতা একচেটিয়াভাৱে দখল কৰে আৰু ইয়াৰ লগত অহা সুবিধাসমূহ উপভোগ কৰে। আনহাতে, দ্বিতীয়টো শ্রেণী যিটো অধিক জনবহুল, তেওঁলোকক প্রথম শ্রেণীটোৱে কম-বেছি পৰিমাণে আইনী পদ্ধতিৰে পৰিচালিত আৰু নিয়ন্ত্রণ কৰে। ৰাজনৈতিক সম্প্রদায়টো যিমানেই ডাঙৰ হ'ব, শাসকীয় সংখ্যালঘুৰ অনুপাত সিমানেই কম হ'ব আৰু সংখ্যাগৰিষ্ঠৰ বাবে সংখ্যালঘুৰ বিৰুদ্ধে সংগঠিত হোৱাটো সিমানেই কঠিন হ'ব।

মস্কোৱে দৃঢ়ভাৱে বিশ্বাস কৰে যে একোটা সংগঠনত অভিজাত শ্রেণীয়ে ৰাজনৈতিক নিয়ন্ত্রণ চলোৱা আৰু আদেশ দিয়াৰ ক্ষমতা আৰু যোগ্যতাৰ ভিত্তিত ক্ষমতা দখল কৰি থাকে। তেওঁলোকৰ আদেশ দিয়াৰ যোগ্যতা থকালৈকে তেওঁলোকে ক্ষমতা ধৰি ৰাখে। এবাৰ শাসক শ্রেণীটোৱে শাসন কৰা, আদেশ দিয়া আৰু নিয়ন্ত্রণ কৰাৰ ক্ষমতা হেৰুৱালে, অভিজাতসকলৰ পৰিৱর্তন বা প্রতিষ্ঠাপনৰ সম্ভাৱনা থাকে। এইদৰে মস্কোৱে পেৰেটোৱে সমর্থন কৰা অভিজাত শ্রেণীৰ আৱর্তন তত্ত্বটো স্বীকাৰ কৰে।

তেওঁৰ মতে, যিসকল অভিজাতে পৰিৱর্তিত পৰিস্থিতিৰ সৈতে খাপ খাব নোৱাৰে আৰু নতুনকৈ উদ্ভৱ হোৱা সমস্যা বা স্বার্থসমূহ সমাধান কৰাত ব্যর্থ হয়, তেওঁলোক নতুনৰ দ্বাৰা প্রতিষ্ঠাপিত হোৱাৰ সম্ভাৱনা থাকে। সেয়েহে, মস্কোৱে শাসকীয় অভিজাতসকলক পৰামর্শ দিয়ে যাতে ৰাজনৈতিক ব্যৱস্থাত ক্রমান্বয়ে পৰিৱর্তন অনা হয় যাতে ইয়াক জনমতৰ দ্বাৰা বিচৰা পৰিৱর্তনসমূহৰ সৈতে খাপ খুৱাব পৰা যায়। মস্কোৱে সেই অনুসৰি তেওঁৰ "ৰাজনৈতিক সূত্র"ৰ ধাৰণাটো আগবঢ়ায়, যিটো পেৰেটোৰ "ডেৰিভেশ্যন" ধাৰণাটোৰ সৈতে একে।

W অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন নং ৯ ঃ "দ্য ৰুলিং ক্লাছ" হ'ল .....ৰ অন্যতম জনপ্রিয় গ্রন্থ। (খালী ঠাই পূৰণ কৰা)
প্রশ্ন নং ১০ ঃ মস্কোৰে তেওঁৰ অধ্যয়নৰ বাবে ..... দৃষ্টিভংগী গ্রহণ কৰিছিল। (খালী ঠাই পূৰণ কৰা)

৯.৬ ৰবার্ট মিচেলছঃ স্বল্পতন্ত্রৰ লৌহ নিয়ম

মস্কোৰ ছাত্র ৰবার্ট মিচেলছে (১৮৭৬-১৯৩৬) ১৯১১ চনত তেওঁৰ বিখ্যাত গ্রন্থ "পলিটিকেল পার্টিজ"-ত সাংগঠনিক দৃষ্টিভংগীৰ পুনৰাবৃত্তি কৰিছিল। তেওঁ "স্বল্পতন্ত্রৰ লৌহ নিয়ম"-ৰ পক্ষ লয়, যিয়ে এক ৰাজনৈতিক ব্যৱস্থাত অভিজাতসকলক অনিয়ন্ত্রিত ক্ষমতা প্রদান কৰে। অৱশ্যে, অভিজাত সম্পর্কীয় তেওঁৰ তত্ত্ব মস্কোৰ তত্ত্বৰ পৰা পৃথক।

মিচেলছে ৰাজনৈতিক ব্যৱস্থা নিয়ন্ত্রণ কৰাত অভিজাতসকলৰ গুণ আৰু সামর্থ্যক স্বীকাৰ কৰে। তেওঁ বিশ্বাস কৰে যে অভিজাতসকল এক সংখ্যালঘু গোট হিচাপে "স্বল্পতন্ত্রৰ লৌহ নিয়ম"-ৰ বলত ৰাজনৈতিক ব্যৱস্থাক প্রভাৱিত আৰু নিয়ন্ত্রণ কৰে। মিচেলছৰ মতে, "অভিজাতসকল সেই কেইজন ব্যক্তিৰ দ্বাৰা গঠিত যিসকলে উদাসীন, এলেহুৱা আৰু দাসৰ দৰে মানুহক নিয়ন্ত্রণ কৰিবলৈ সক্ষম, যিসকলে তোষামোদৰ প্রতি সহজে আকর্ষিত হয় আৰু শক্তিৰ সন্মুখত অনুগত হৈ থাকে।" তেওঁৰ যুক্তিটো এক সংগঠনত অভিজাতসকলৰ পৰম ক্ষমতা আৰু দখলৰ ওপৰত আধা�ৰিত। সকলো জটিল সংগঠন শেষত এটা অভিজাত বা নেতৃত্ব শ্রেণীৰ দ্বাৰা পৰিচালিত স্বল্পতন্ত্রলৈ পৰিৱর্তিত হয়।

তেওঁৰ মতে, "সংগঠন হ'ল কেৱল স্বল্পতন্ত্র শব্দটো লিখাৰ আন এক উপায়।" তেওঁৰ ধাৰণাত, আনকি আটাইতকৈ গণতান্ত্রিক আধুনিক সমাজসমূহ আৰু সেই সমাজৰ ভিতৰত থকা আটাইতকৈ উন্নত দলবোৰো "স্বল্পতন্ত্রৰ লৌহ নিয়ম"-ৰ পৰা হাত সাৰিবলৈ অক্ষম। এটা সংগঠনৰ ক্ষমতা নেতৃত্বৰ হাতত ন্যস্ত থাকে, যিটো আমোলাতন্ত্র আৰু দলৰ অন্যান্য আগশাৰীৰ ৰাজনীতিবিদসকলৰ দ্বাৰা পৰিচালিত হয়। দলৰ স্তৰবিন্যাস এক প্রতিষ্ঠিত কেৰিয়াৰ হৈ পৰে; এবাৰ নেতাসকলে ক্ষমতাৰ শীর্ষত উপনীত হ'লে, একোৰেই তেওঁলোকক তললৈ নমাব নোৱাৰে। মিচেলছে ব্যৱহাৰ কৰা এক উদাহৰণ আছিল জার্মানীৰ ছ'চিয়েল ডেম'ক্রেটিক পার্টি।

অভিজাতসকলৰ ক্ষমতা স্থায়িত্ব লাভ কৰে জনমানসৰ বাবে— যি সতর্ক নহয় বৰঞ্চ দাসসদৃশ, উদাসীন, অনুপযুক্ত আৰু ৰাজনৈতিকভাৱে নিৰপেক্ষ। চতুৰ নেতাসকলে তেওঁলোকৰ ক্ষমতা, দক্ষতা আৰু বাগ্মিতা ব্যৱহাৰ কৰে। এইদৰে তেওঁলোকে জনসাধাৰণক প্রভাৱিত আৰু আধিপত্য বিস্তাৰ কৰে যাতে তেওঁলোকে তেওঁলোকৰ আদেশ আৰু নির্দেশনা পালন কৰে। "যদি নেতাসকলৰ আধিপত্য নিয়ন্ত্রণ কৰিবলৈ আইন পাছ কৰা হয়, তেন্তে সেই আইনেহে ক্রমান্বয়ে দুর্বলতা প্রদর্শন কৰে, নেতাসকলে নহয়।"

মিচেলছৰ মতে, আনকি এখন প্রতিনিধিত্বমূলক গণতন্ত্রতো অভিজাত শাসন নির্মূল কৰাটো অসম্ভৱ আৰু এনে অভিজাত শাসন- যাক তেওঁ 'স্বল্পতন্ত্র' বুলি অভিহিত কৰিছে— সেয়া অনিবার্য।

ভিলফ্রেডো পেৰেটো, গেটানো মস্কো আৰু ৰবার্ট মিচেলছৰ কর্মৰাজিয়ে পৰৱর্তী সময়ত ৰাজনীতি বিজ্ঞানীসকলক গণতন্ত্র আৰু অন্যান্য ৰাজনৈতিক ব্যৱস্থাৰ ভিতৰত "অভিজাত শ্রেণীৰ আৱর্তন" প্রক্রিয়াটো অধ্যয়ন কৰিবলৈ অনুপ্রাণিত কৰিছিল।

৯.৭ অর্টেগা গেছেট (ORTEGA GASSET)

অর্টেগা গেছেট এজন দার্শনিক আৰু মানৱতাবাদী আছিল যিয়ে ২০ শতিকাত স্পেইনৰ সাংস্কৃতিক আৰু সাহিত্যিক নৱজাগৰণক যথেষ্ট প্রভাৱিত কৰিছিল। গেছেটে ১৮৮৩-১৯৫৫ জনসাধাৰণক অভূতপূর্ব ক্ষমতা প্রদান কৰিছিল। তেওঁ দৃঢ়ভাৱে বিশ্বাস কৰিছিল যে মানুহে তেওঁলোকৰ অসাধাৰণ সামর্থ্যৰ ভিত্তিত অভিজাতসকলক নির্বাচন কৰে। তেওঁলোকে নিজৰ বিপুল উৎসাহ, বিশ্বাস আৰু আস্থা ঢালি দি নিজৰ নেতাসকলক নির্বাচন কৰে

যাতে তেওঁলোকে জনসাধাৰণক সঠিক পথেৰে পৰিচালিত আৰু নেতৃত্ব দিব পাৰে। তেওঁলোক তেতিয়ালৈকে ক্ষমতাত থাকে যেতিয়ালৈকে তেওঁলোকে জনসাধাৰণৰ বিশ্বাস আৰু আস্থা উপভোগ কৰে।

গেছেটৰ মতে, শাসক আৰু শাসিত হোৱা, নেতৃত্ব দিয়াৰ ক্ষমতা আৰু নেতৃত্ব গ্ৰহণ কৰাৰ ক্ষমতা মানুহৰ এক স্বাভাৱিক আৰু সাধাৰণ পৰিঘটনা। গতিকে এই বিশ্বাসৰ ওপৰত ভিত্তি কৰি তেওঁ জনসাধাৰণৰ সমৰ্থিত অভিজাত তন্ত্ৰ বিকশিত কৰিছে। গেছেটে অভিজাত ব্যক্তিক এজন অসাধাৰণ সামৰ্থ্যবান ব্যক্তি হিচাপে সংজ্ঞায়িত কৰিছে, যিয়ে জনসাধাৰণৰ সমৰ্থনত ক্ষমতা দখল কৰে। তেওঁৰ মতে জনসাধাৰণে অভিজাতসকলক নিযুক্তি দিয়ে আৰু অপসাৰণ কৰে। গতিকে, অভিজাতসকল হ'ল জনসংখ্যাৰ নিৰ্বাচিত উপাদান। জনসাধাৰণে তেওঁলোকৰ প্ৰশাসনৰ প্ৰতি সমৰ্থন আৰু আস্থা তেতিয়ালৈকে ৰাখে যেতিয়ালৈকে তেওঁলোকে সন্তুষ্ট আৰু নিৰাপদ অনুভৰ কৰে।

তেওঁ উল্লেখ কৰিছে, "যেতিয়া অভিজাততন্ত্ৰ দুৰ্নীতিগ্ৰস্ত আৰু অদক্ষ হৈ পৰে তেতিয়া জনসাধাৰণে বিদ্ৰোহ কৰে, আৰু এই বিদ্ৰোহৰ অন্তৰ্নিহিত উদ্দেশ্য এইটো নহয় যে তেওঁলোকৰ অভিজাততন্ত্ৰৰ দ্বাৰা শাসিত হোৱাত আপত্তি আছে, বৰঞ্চ তেওঁলোকে অধিক দক্ষ অভিজাততন্ত্ৰৰ দ্বাৰা শাসিত হ'বলৈহে বিচাৰে।" গতিকে, মোহভংগ হ'লে জনসাধাৰণে পুনৰ তেওঁলোকৰ নতুন নেতৃত্বৰ ফালে মুখ ঘুৰায় আৰু এটা নতুন অভিজাততন্ত্ৰৰ উদ্ভৱ হয়।

অগ্ৰগতি নিৰীক্ষণ

প্ৰশ্ন নং ১৩ ঃ গেছেটে অভিজাত ব্যক্তিক এজন অসাধাৰণ সামৰ্থ্যবান ব্যক্তি হিচাপে সংজ্ঞায়িত কৰিছে, যিয়ে ..... ৰ সমৰ্থনত ক্ষমতা দখল কৰে। (খালী ঠাই পূৰণ কৰা)

প্ৰশ্ন নং ১৪ ঃ গেছেটৰ মতে, অভিজাতসকলে তেতিয়ালৈকে ক্ষমতাত থাকে যেতিয়ালৈকে তেওঁলোকে জনসাধাৰণৰ বিশ্বাস আৰু আস্থা উপভোগ কৰে। (শুদ্ধ/অশুদ্ধ)

৯.৮ অন্যান্য অভিজাত তন্ত্ৰ

অভিজাত শ্ৰেণীৰ ওপৰত উল্লেখ কৰা তত্ত্বসমূহৰ উপৰিও, ধাৰণাটো স্পষ্টকৈ বুজিবলৈ আন কিছুমান তত্ত্ব আছে যিবোৰ বৰ্ণনা কৰাৰ প্ৰয়োজন।

- **জেমছ বাৰ্নহাম (James Burnham) ঃ** বাৰ্নহামৰ অভিজাত তন্ত্ৰ হ'ল অভিজাততন্ত্ৰৰ তত্ত্বক মাৰ্ক্সবাদৰ নীতিৰ সৈতে একত্ৰিত কৰাৰ এক প্ৰচেষ্টা। তেওঁ এই মত পোষণ কৰে যে বৰ্তমানৰ পুঁজিবাদী ব্যৱস্থাটো অৱশেষত এনে এখন সমাজৰ দ্বাৰা প্ৰতিষ্ঠাপিত হ'ব য'ত আয় আৰু ৰাজনৈতিক প্ৰতিষ্ঠানসমূহ কেৱল কেইজনমান ব্যক্তিৰ দ্বাৰা নিয়ন্ত্ৰিত হ'ব। তেওঁ এই ব্যক্তিসকলক "প্ৰশাসনিক অভিজাত" বুলি অভিহিত কৰিছে।

  পুঁজিবাদী সমাজত সমগ্ৰ ব্যৱসায় বৃত্তিগত পৰিচালক বা মেনেজাৰসকলৰ দ্বাৰা নিয়ন্ত্ৰিত হয়। অভিজাত ক্ষমতাৰ আধাৰ হ'ল উৎপাদন অৰ্থাৎ আয়ৰ ওপৰত নিয়ন্ত্ৰণ। "যিকোনো সমাজত শাসকীয় অভিজাত শ্ৰেণীটোক বিচাৰি উলিওৱাৰ আটাইতকৈ সহজ উপায়টো হ'ল সাধাৰণতে কোনটো গোটে সৰ্বাধিক আয় লাভ কৰে সেয়া চোৱা।" বাৰ্নহামে মাৰ্ক্সৰ দৰেই সমাজত উৎপাদনৰ আহিলাসমূহৰ গুৰুত্ব স্বীকাৰ কৰে। অৱশ্যে, মাৰ্ক্সবাদৰ সৈতে তেওঁৰ দৃষ্টিভংগীৰ মিল ইমানতে শেষ হয়। যিহেতু মাৰ্ক্সবাদে বিশ্বাস কৰে যে বিপ্লৱৰ পিছত উৎপাদনৰ আহিলাসমূহ সৰ্বহাৰা শ্ৰেণীৰ হাতলৈ আহিব, বাৰ্নহামে ওকালতি কৰে যে উৎপাদনৰ আহিলাসমূহ অভিজাতসকলৰ হাতত থকাটোৱেই নিয়তি— যিটো গোটৰ হাতত সমাজৰ উৎপাদনৰ আহিলা আৰু আয় নিয়ন্ত্ৰণ কৰাৰ ক্ষমতা থাকে।
- **চি. ৰাইট মিলছ (C. Wright Mills)** চি. ৰাইট মিলছৰ মতে, অভিজাতসকলৰ ক্ষমতাৰ আধাৰ হ'ল অৰ্থনৈতিক আৰু সামাজিক; বাৰ্নহামে কোৱাৰ দৰে এয়া কেৱল অৰ্থনৈতিক নহয়। তেওঁ ওকালতি কৰে

যে যিসকলে বিভিন্ন প্রতিষ্ঠানৰ শীর্ষ পদত অধিষ্ঠিত হৈ থাকে, তেওঁলোকেই হ'ল ক্ষমতাশালী অভিজাত। তেওঁলোক চৰকাৰৰ ক্ষমতাৰ পদবীলৈ উন্নীত হয়। মিলছৰ মতে, "অভিজাতসকল হ'ল সেইসকল লোক যিসকলে কৌশলগত স্তৰবিন্যাসৰ অগ্রণী পদসমূহ দখল কৰি থাকে।" তেওঁ আইনী বৈধতাৰ উৎসতকৈ ক্ষমতা আৰু শাসনৰ ওপৰতহে বেছি গুৰুত্ব দিছিল। তেওঁৰ মতে, ক্ষমতা কোনো শ্রেণী বা ব্যক্তিৰ গুণ নহয়, বৰঞ্চ ই প্রতিষ্ঠানৰহে এক গুণ। ১৯৫৬ চনত প্রকাশিত তেওঁৰ গ্রন্থ "Power Elites"-ত অভিজাতসকলৰ অধ্যয়নৰ বাবে "প্রতিষ্ঠানিক ক্ষমতা দৃষ্টিভংগী" গ্রহণ কৰিছিল।

আধুনিক সমাজত কোনো প্রতিষ্ঠানৰ ক্ষমতাই অভিজাত শ্রেণীৰ স্থান, মর্যাদা, কর্তৃত্ব আৰু প্রভাৱ নির্ধাৰণ কৰে। প্রতিষ্ঠানিক ক্ষমতাই অভিজাতসকলৰ ভূমিকা নির্ধাৰণ কৰে আৰু সমসাময়িক সমাজত আনৰ ভূমিকা নির্ধাৰণ বা স্থিৰ কৰিবলৈ তেওঁলোকক অধিক ক্ষমতা প্রদান কৰে।

কার্ল মেনহেইম (Karl Mannheim), এন্থনী ডাউন্স (Anthony Downs) আৰু জোচেফ চুমপিটাৰ (Joseph Schumpeter) হ'ল আন কেইগৰাকীমান অগ্রণী প্রবক্তা, যিয়ে আধুনিক যুগত বিভিন্ন ৰাজনৈতিক ব্যৱস্থাৰ অধীনত অভিজাত তন্ত্রক অধিক বিকশিত কৰিছিল।

- **কার্ল মেনহেইম (Karl Mannheim)** কার্ল মেনহেইমে আৰম্ভণিতে অভিজাত তন্ত্রক ফেচিবাদৰ সৈতে সম্পর্কিত কৰিছিল আৰু পৰৱর্তী সময়ত অভিজাত তন্ত্র আৰু গণতান্ত্রিক তত্ত্বৰ মাজত এক বুজাবুজি বা সমন্বয় স্থাপন কৰিছিল। অভিজাত তন্ত্রই মুষ্টিমেয় কেইজনমান ব্যক্তি আৰু এক অতি ক্ষুদ্র সংখ্যালঘু শ্রেণীৰ শাসনৰ প্রস্তাৱ দিয়ে, যিটো স্পষ্টকৈ গণতান্ত্রিক চৰকাৰৰ বিপৰীত। তেওঁ যুক্তি আগবঢ়ায় যে নীতি নির্ধাৰণ আৰু সিদ্ধান্ত গ্রহণৰ ক্ষমতা নির্বাচিত অভিজাতসকলৰ হাতত থাকিলেও সমাজৰ প্রকৃতি গণতান্ত্রিক হৈ থাকে।

জনসাধাৰণে চৰকাৰত পোনপটীয়াকৈ অংশগ্রহণ কৰিব নোৱাৰে, কিন্তু তেওঁলোকে এক নির্দিষ্ট সময়ৰ অন্তৰে অন্তৰে নিজৰ আশা-আকাংক্ষাসমূহ প্রকাশ কৰিব পাৰে আৰু চৰকাৰৰ বাবে এয়াই যথেষ্ট। যদিও নীতিসমূহৰ প্রকৃত ৰূপৰেখা অভিজাতসকলৰ হাতত থাকে, মেনহেইমে কয় যে সুস্থিৰ শাসনৰ বাবে অভিজাত আৰু জনসাধাৰণৰ মাজৰ ব্যৱধান হ্রাস কৰাৰ প্রচেষ্টা চলোৱা উচিত। তেওঁ জোৰ দি কয় যে অভিজাতসকলৰ নির্বাচন মেধাৰ ভিত্তিত হ'ব লাগে আৰু অভিজাত তথা জনসাধাৰণৰ মাজৰ দূৰত্ব হ্রাস কৰিব লাগে।

- **জোচেফ চুমপিটাৰ (Joseph Schumpeter)** জোচেফে অভিজাতসকলৰ প্রকৃতি আৰু চৰকাৰৰ ধৰণ চিনাক্ত কৰিবলৈ প্রতিষ্ঠানিক পদ্ধতি গ্রহণ কৰিছিল। তেওঁৰ গ্রন্থ "Capitalism, Socialism and Democracy"-ত তেওঁ অভিজাত তত্ত্বৰ বহুত্ববাদৰ প্রস্তাৱ দিছিল। তেওঁৰ মতে, গণতান্ত্রিক পদ্ধতি হ'ল ৰাজনৈতিক সিদ্ধান্তত উপনীত হোৱাৰ বাবে এক প্রতিষ্ঠানিক ব্যৱস্থা, য'ত ব্যক্তিসকলে জনসাধাৰণৰ ভোট লাভৰ বাবে এক প্রতিযোগিতামূলক সংগ্রামৰ জৰিয়তে সিদ্ধান্ত লোৱাৰ ক্ষমতা অর্জন কৰে।

ইয়াৰ পৰা দেখা যায় যে গণতন্ত্র জনসাধাৰণৰ চৰকাৰ নহয় বা জনসাধাৰণৰ ইচ্ছাক কার্যকৰী কৰাৰ মাধ্যম নহয়। জনসাধাৰণৰ ভূমিকা কেৱল প্রতিদ্বন্দ্বী অভিজাতসকলৰ মাজৰ পৰা নিজৰ শাসক বাছনি কৰাটোহে। গণতন্ত্রৰ এটা ডাঙৰ গুণ হ'ল যে ই ৰাজনৈতিক নেতৃত্বক নিৰংকুশ ক্ষমতা প্রয়োগ কৰিবলৈ নিদিয়ে। ভোটাৰসকলক জয় কৰিবলৈ নেতৃত্বই উপযুক্ত নীতি প্রস্তুত কৰিব লাগিব। মূল পদক্ষেপবোৰ নেতাসকলৰ হাততে থাকে আৰু জনসাধাৰণে কেৱল এইটো সিদ্ধান্ত লয় যে সেই নেতাসকলৰ ভিতৰত কোনে তেওঁলোকক প্রতিনিধিত্ব কৰিব লাগে। চুমপিটাৰে এখন গণতান্ত্রিক সমাজত প্রতিযোগিতামূলক অভিজাতসকলক বাছনি কৰাৰ ক্ষেত্রত এক অর্থনৈতিক দৃষ্টিভংগীও যোগ কৰিছিল।

- **এন্থনী ডাউন্স (Anthony Downs) :** "An Economic Theory of Democracy" গ্রন্থৰ লেখক এন্থনী ডাউন্সে অভিজাত শ্রেণীৰ নিযুক্তিৰ ক্ষেত্রত অর্থনৈতিক উপাদানসমূহৰ ভূমিকাক এক মুখ্য কাৰক হিচাপে গুৰুত্ব দিছে। এন্থনী ডাউন্সে লিখিছে যে গণতান্ত্রিক ৰাজনীতিত দলসমূহ হল "এক লাভমুখী অর্থনীতিত উদ্যোক্তাসকলৰ দৰে। যিদৰে উদ্যোক্তাসকলে অধিক লাভ অর্জনৰ উদ্দেশ্যে সেইবোৰ সামগ্রী উৎপাদন কৰে যিবোৰে সর্বাধিক লাভ আনি দিব বুলি তেওঁলোকে বিশ্বাস কৰে, ঠিক তেনেদৰে ৰাজনৈতিক দলসমূহেও

তেওঁলোকৰ লাভৰ লক্ষ্যত উপনীত হ'বলৈ তেনেবোৰ নীতি গ্ৰহণ কৰে যিবোৰে সৰ্বাধিক ভোট লাভ কৰিব বুলি তেওঁলোকে বিশ্বাস কৰে।"

অগ্ৰগতি নিৰীক্ষণ

প্ৰশ্ন নং ১৫ ঃ মিলছে বিশ্বাস কৰিছিল যে অভিজাত ক্ষমতাৰ আধাৰ হ'ল অৰ্থনৈতিক আৰু সামাজিক। (শুদ্ধ/অশুদ্ধ)

প্ৰশ্ন নং ১৬ ঃ "পাৰাৰ ইলাইটছ" নামৰ গ্ৰন্থখন .....এ লিখিছিল। (খালী ঠাই পূৰণ কৰক)

প্ৰশ্ন নং ১৭ ঃ অভিজাত শ্ৰেণী সন্দৰ্ভত বাৰ্নহামৰ ধাৰণাটো ব্যাখ্যা কৰা ।

প্ৰশ্ন নং ১৮ ঃ কাৰ্ল মেনহেইমে আৰম্ভণিতে অভিজাত তত্ত্বক ফেচিবাদৰ সৈতে সম্পৰ্কিত কৰিছিল। (শুদ্ধ/অশুদ্ধ)

প্ৰশ্ন নং ১৯ ঃ জোচেফ চুমপিটাৰে অভিজাতসকলৰ প্ৰকৃতি আৰু চৰকাৰৰ ধৰণ চিনাক্ত কৰিবলৈ ..... পদ্ধতি গ্ৰহণ কৰিছিল। (খালী ঠাই পূৰণ কৰা)

৯.৯ অভিজাত তন্ত্ৰৰ মূল্যায়ন

অভিজাত তন্ত্ৰসমূহৰ মূলতে প্ৰায় একে ধৰণৰ দৃষ্টিভংগী পৰিলক্ষিত হয়। তলত ইয়াৰ সাদৃশ্যসমূহ উল্লেখ কৰা হ'ল ঃ

- প্ৰায় সকলো অভিজাত তন্ত্ৰৰ সমৰ্থকে এই কথাত একমত যে অভিজাত শ্ৰেণী প্ৰতিখন সমাজতে পৰিৱৰ্তনৰ সাপেক্ষে। ইয়াক বহুজনে "অভিজাত শ্ৰেণীৰ আৱৰ্তন" বুলি বৰ্ণনা কৰিছে।
- অভিজাত তন্ত্ৰসমূহে গণতন্ত্ৰক স্বল্পতন্ত্ৰৰ চূড়ান্ত ৰূপ হিচাপে গণ্য কৰে।
- সামাজিক সম্পৰ্কৰ প্ৰতিটো খণ্ডই অভিজাতসকলৰ দ্বাৰা আধিপত্য বিস্তাৰিত।
- প্ৰতিখন সমাজতে ক্ষমতা প্ৰকৃততে এক সৰু গোটৰ দ্বাৰা উপভোগ কৰা হয়, যি উচ্চ মৰ্যাদা আৰু ব্যাপক প্ৰভাৱৰ অধিকাৰী। এই গোটটোক শাসকীয় অভিজাত বা ক্ষমতাশালী অভিজাত বুলি কোৱা হয়। এই তত্ত্ব অনুসৰি অভিজাতসকলৰ শাসন এক প্ৰাকৃতিক অৱস্থা, যি অবিহনে কোনো ৰাজনৈতিক ব্যৱস্থা, আনকি গণতান্ত্ৰিক ব্যৱস্থাও সফল হ'ব নোৱাৰে।
- অভিজাত তন্ত্ৰৰ সমৰ্থকেসকলে সমাজৰ সামাজিক আৰু ৰাজনৈতিক জীৱনক উন্নতভাৱে বুজাত অৰিহণা যোগাইছে। ইয়াৰ মূল ধাৰণাটো হ'ল 'ক্ষমতা' আৰু যিসকলে ক্ষমতা প্ৰয়োগ কৰে তেওঁলোকেই সমাজৰ নেতাত পৰিণত হয়। উত্তৰাধিকাৰ, সম্পদ, বুদ্ধি, সংগঠন আৰু প্ৰতিষ্ঠানসমূহ হ'ল ক্ষমতা লাভ কৰাৰ মাধ্যম।

অভিজাত তন্ত্ৰৰ কিছুমান সীমাবদ্ধতা তলত উল্লেখ কৰা হ'ল ঃ

- অভিজাত তন্ত্ৰই ভুলকৈ অসাম্যতাক সমাজৰ আধাৰ হিচাপে ধৰি লয়। মৌলিকভাৱে, সকলো সমান, কাৰণ সকলোৰে নিজৰ সক্ষমতা বিকশিত কৰাৰ ক্ষমতা আছে, যাৰ আধাৰত তেওঁলোকে যিকোনো ৰাজহুৱা পদত অধিষ্ঠিত হ'ব পাৰে। কোনো এজন আনতকৈ জন্মগতভাৱে অধিক সক্ষম বা জ্ঞানী নহয়। বুদ্ধিমত্তা আৰু গুণৰ পাৰ্থক্য কেৱল মাত্ৰাৰহে, প্ৰকৃতিৰ নহয়। সেইবাবে, অভিজাত আৰু জনসাধাৰণৰ মাজৰ বিভাজনটো জৈৱিক নহয়।
- অভিজাত তন্ত্ৰ এক ৰক্ষণশীল তত্ত্ব, কাৰণ ই বিভিন্ন সমাজত প্ৰচলিত সামাজিক-অৰ্থনৈতিক আৰু ৰাজনৈতিক বৈষম্যক ন্যায্যতা প্ৰদান কৰিবলৈ গণতন্ত্ৰৰ এক তত্ত্ব আগবঢ়ায়। ই পৰম্পৰাগতভাৱে চলি অহা ভুল অভ্যাসসমূহৰ পক্ষত এক শক্তিশালী, যদিও আংশিক আৰু ব্যক্তিনিষ্ঠ থিছিছ গঢ়ি তোলে।
- অভিজাত তত্ত্বসমূহে গণতান্ত্ৰিক ৰাজনৈতিক ব্যৱস্থাৰ প্ৰচলিত ত্ৰুটিসমূহৰ বাবে প্ৰতিকাৰৰ পৰামৰ্শ দিবলৈ ব্যৰ্থ হয়। ইয়াৰ বিপৰীতে, তেওঁলোকে সমসাময়িক ৰাজনৈতিক ব্যৱস্থাসমূহৰ কিছুমান অশুভ প্ৰথাক প্ৰতিৰক্ষা কৰিবলৈ চেষ্টা কৰে।

- অভিজাত তন্ত্রই গণতন্ত্রৰ আদর্শগত দিশৰ পৰিৱর্তে প্রতিষ্ঠানিক দিশৰ ওপৰত ভিত্তি কৰি গঢ় লৈ উঠিছে। ই মূলতঃ বর্ণনামূলক প্রকৃতিৰ। ই "আদর্শবাদৰ অন্ত" তত্ত্বত বিশ্বাস কৰে আৰু যুক্তি দিয়ে যে আদর্শবাদ অর্থহীন, কাৰণ প্রতিখন ৰাজনৈতিক ব্যৱস্থাই "স্বল্পতন্ত্রৰ লৌহ নিয়ম" দ্বাৰা শাসিত হ'বলৈ বাধ্য।
- অভিজাত তন্ত্রই জনসাধাৰণৰ সামাজিক, ৰাজনৈতিক আৰু আইনী সমতাৰ নীতিটোক ভুলকৈ নাকচ কৰে। শাসকে জনসাধাৰণৰ প্রতি দায়িত্বশীল আৰু উত্তৰদায়ী হোৱাৰ নীতিটোক নাকচ কৰা ক্ষেত্রত ই ভুল।

চিন্তা-চর্চা কৰক

ভাৰতীয় সমাজখন পর্যবেক্ষণ কৰা আৰু অভিজাত শ্রেণীৰ ভূমিকা বিশ্লেষণ কৰা । লগতে সাম্প্রতিক সমাজৰ বাবে অভিজাত শ্রেণীৰ কোনটো ব্যাখ্যা অধিক উপযুক্ত, সেয়া বিচাৰি উলিওয়া।

অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন নং ২০ ঃ অভিজাত তত্ত্বৰ যিকোনো দুটা সীমাবদ্ধতা আলোচনা কৰা ।

৯.১০ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ

- 'ইলাইট' বা 'অভিজা' শব্দটোৰ অভিধানিক অর্থ হ'ল 'জনসংখ্যাৰ নির্বাচিত উপাদান'। সেই অনুসৰি, সমাজৰ নির্বাচিত উপাদানৰ গোটবোৰক 'অভিজাত' বুলি কোৱা হয়। অভিজাত শ্রেণীটো জনসংখ্যাৰ এক সংখ্যালঘু অংশ, কিন্তু ই ক্ষমতাৰ কেন্দ্রবিন্দু আৰু সমাজত এক উচ্চ মর্যাদা উপভোগ কৰে।
- জীৱনৰ প্রতিটো ক্ষেত্রতে অভিজাতসকল সক্রিয় হৈ থাকে। বুদ্ধিজীৱী অভিজাত, চহৰীয়া অভিজাত, অধিবক্তাৰ অভিজাত আদি বিভিন্ন গোট থাকে। তেওঁলোক জীৱনৰ বিভিন্ন ক্ষেত্রত নির্বাচিত সফল ব্যক্তি। ৰাজনীতিৰ প্রেক্ষাপটত এজন অভিজাতক ৰাজনৈতিক অভিজাত বুলি কোৱা হয় আৰু ই সেইসকল ব্যক্তিক লৈ গঠিত যিয়ে ৰাজনৈতিক ব্যৱস্থাত ৰাজনৈতিক ক্ষমতা প্রয়োগ কৰে। সংখ্যালঘু গোট হোৱা সত্ত্বেও, ই কার্যকৰীভাৱে ৰাজনৈতিক ক্ষমতাৰ সকলো কেন্দ্র নিয়ন্ত্রণ কৰে।
- বিভিন্ন চিন্তাবিদে নিজ নিজ ধৰণে অভিজাতসকলৰ প্রকৃতি ব্যাখ্যা কৰিবলৈ বিভিন্ন তত্ত্ব আগবঢ়াইছে।
- ভিলফ্রেডো পেৰেটোৱে অভিজাতক এনেদৰে সংজ্ঞায়িত কৰিছে— "এক কম সংখ্যক ব্যক্তি, যিয়ে প্রতিটো কর্মক্ষেত্রত সফলতা লাভ কৰিছে আৰু পেচাদাৰী স্তৰবিন্যাসৰ উচ্চ পর্যায়ত উপনীত হৈছে।" আন কথাত, পেৰেটোৱে ওকালতি কৰে যে কিছুমান ব্যক্তি তেওঁলোকৰ সামর্থ্যত শ্রেষ্ঠ আৰু আনহাতে আন কিছুমানৰ সামর্থ্য নিম্নমানৰ। শ্রেষ্ঠ সামর্থ্য থকা লোকৰ শ্রেণীটোৱেই অভিজাত শ্রেণী গঠন কৰে।
- পেৰেটোৱে দৃঢ়তাৰে কয় যে সমাজৰ জনসংখ্যা দুটা স্তৰত বিভক্ত ঃ (১) নিম্ন স্তৰ (জনসাধাৰণ আৰু অ-অভিজাতসকল), আৰু (২) উচ্চ স্তৰ- অভিজাত বা শাসকীয় অভিজাত। তেওঁ এই উচ্চ স্তৰটোক পুনৰ দুটা ভাগত বিভক্ত কৰিছে— শাসকীয় অভিজাত আৰু অ-শাসকীয় অভিজাত।
- পেৰেটোৱে লক্ষ্য কৰিছিল যে পুৰণি অভিজাতসকলে সদায় নতুন অভিজাতসকলক বাট এৰি দিয়ে। অভিজাতসকল সদায় পৰিৱর্তনশীল। তেওঁলোক গতিশীল, স্থিৰ নহয়। প্রতিখন সমাজতে ব্যক্তিৰ এক নিৰন্তৰ চলাচল চলি থাকে, যাৰ ফলত এফালে ক্ষমতা দখল কৰি থকা শ্রেণীসমূহৰ গুণগত মানৰ যথেষ্ট অৱনতি ঘটে আৰু আনফালে শাসিত শ্রেণীৰ মাজত উন্নত মানৰ উপাদানৰ বৃদ্ধি ঘটে। পেৰেটোৱে অভিজাতসকলৰ বিভিন্ন ধৰণৰ আৱর্তনৰ বিষয়ে আলোচনা কৰিছে।
- গেটানো মস্কোৰ লক্ষ্য আছিল ৰাজনৈতিক সমাজৰ এক সার্বজনীন তত্ত্ব বিকশিত কৰা আৰু তেওঁৰ ৰাজনৈতিক শ্রেণীৰ সাধাৰণ তত্ত্বটোৱে এই লক্ষ্যকে প্রতিফলিত কৰে। মস্কোৰ মতে, শাসক শ্রেণীটো

সংখ্যাত সংখ্যালঘু আৰু এটা সৰু গোট, যিটো সংখ্যাত সংখ্যাগৰিষ্ঠ অসংগঠিত শাসিত শ্রেণীটোৰ তুলনাত অধিক সুসংগঠিত। অভিজাতসকল হ'ল সমাজৰ সুসংগঠিত সংখ্যালঘু।

- মস্কোৱে তেওঁৰ অধ্যয়নৰ বাবে সাংগঠনিক দৃষ্টিভংগী গ্রহণ কৰিছিল।
- মস্কোৱে দৃঢ়ভাৱে বিশ্বাস কৰে যে একোটা সংগঠনত অভিজাত শ্রেণীয়ে ৰাজনৈতিক নিয়ন্ত্রণ চলোৱা আৰু আদেশ দিয়াৰ ক্ষমতা আৰু যোগ্যতাৰ ভিত্তিত ক্ষমতা দখল কৰি থাকে। তেওঁলোকৰ আদেশ দিয়াৰ যোগ্যতা থকালৈকে তেওঁলোকে ক্ষমতা ধৰি ৰাখে। এবাৰ শাসক শ্রেণীটোৱে শাসন কৰা, আদেশ দিয়া আৰু নিয়ন্ত্রণ কৰাৰ ক্ষমতা হেৰুৱালে, অভিজাতসকলৰ প্রতিষ্ঠাপনৰ সম্ভাৱনা থাকে। এইদৰে মস্কোৱে পেৰেটোৱে সমর্থন কৰা অভিজাত শ্রেণীৰ আৱর্তন তত্ত্বটো স্বীকাৰ কৰে।
- মস্কোৱে সেই অনুসৰি তেওঁৰ "ৰাজনৈতিক সূত্র"ৰ ধাৰণাটো আগবঢ়ায়, যিটো পেৰেটোৰ "ডেৰিভেশ্যন" ধাৰণাটোৰ সৈতে একে।
- ৰবার্ট মিচেলছে "স্বল্পতন্ত্রৰ লৌহ নিয়ম"ক সমর্থন কৰে যিয়ে এক ৰাজনৈতিক ব্যৱস্থাত অভিজাতসকলক অনিয়ন্ত্রিত আৰু অপ্রতিৰোধ্য ক্ষমতা প্রদান কৰে। মিচেলছে ৰাজনৈতিক ব্যৱস্থা নিয়ন্ত্রণ কৰাত অভিজাতসকলৰ গুণ আৰু সামর্থ্যক স্বীকাৰ কৰে। তেওঁ বিশ্বাস কৰে যে অভিজাতসকল এক সংখ্যালঘু গোট হিচাপে "স্বল্পতন্ত্রৰ লৌহ নিয়ম"-ৰ বলত ৰাজনৈতিক ব্যৱস্থাক প্রভাৱিত আৰু নিয়ন্ত্রণ কৰে।
- অভিজাতসকলৰ ক্ষমতা স্থায়িত্ব লাভ কৰে জনমানসৰ বাবে— যি সতর্ক নহয় বৰঞ্চ দাসসদৃশ, উদাসীন, অনুপযুক্ত আৰু ৰাজনৈতিকভাৱে নিৰপেক্ষ। চতুৰ নেতাসকলে তেওঁলোকৰ ক্ষমতা, দক্ষতা আৰু বাগ্মিতা ব্যৱহাৰ কৰে। মিচেলছৰ মতে, আনকি এখন প্রতিনিধিত্বমূলক গণতন্ত্রতো অভিজাত শাসন নির্মূল কৰাটো অসম্ভৱ আৰু এনে অভিজাত শাসন- যাক তেওঁ 'স্বল্পতন্ত্র' বুলি অভিহিত কৰিছে- অনিবার্য।
- অর্টেগা গেছেটে বিশ্বাস কৰিছিল যে মানুহে তেওঁলোকৰ অসাধাৰণ সামর্থ্যৰ ভিত্তিত অভিজাতসকলক নির্বাচন কৰে। তেওঁলোকে নিজৰ বিপুল উৎসাহ, বিশ্বাস আৰু আস্থা ঢালি দি নিজৰ নেতাসকলক নির্বাচন কৰে যাতে তেওঁলোকে জনসাধাৰণক সঠিক পথেৰে নেতৃত্ব দিব পাৰে। তেওঁলোক তেতিয়ালৈকে ক্ষমতাত থাকে যেতিয়ালৈকে তেওঁলোকে জনসাধাৰণৰ বিশ্বাস আৰু আস্থা উপভোগ কৰে।
- জেমছ বার্নহামে "প্রশাসনিক অভিজাত"ৰ ধাৰণাটো আগবঢ়াইছিল।
- চি. ৰাইট মিলছৰ মতে, অভিজাতসকলৰ ক্ষমতাৰ আধাৰ হ'ল অর্থনৈতিক আৰু সামাজিক; বার্নহামে কোৱাৰ দৰে এয়া কেৱল অর্থনৈতিক নহয়। তেওঁ ওকালতি কৰে যে যিসকলে বিভিন্ন প্রতিষ্ঠানৰ শীর্ষ পদত অধিষ্ঠিত হৈ থাকে, তেওঁলোকেই হ'ল ক্ষমতাশালী অভিজাত।
- কার্ল মেনহেইম, এন্থনী ডাউন্স আৰু জোচেফ চুমপিটাৰেও অভিজাত শ্রেণীৰ ওপৰত নিজৰ দৃষ্টিভংগী আগবঢ়াইছিল।

৯.১১ অধিক জানিবলৈ

১) Johari, J.C. (2017). Comparative Politics. New Delhi: Sterling Publishers(P) Ltd.

২) Kumar, M. (2004). Comparative Politics and Political Analysis. New Delhi: Anmol Publications.

৩) Maheswari, S.R. (2001). Comparative Government and Politics. Agra: Laxmi Narain Agarwal.

৪) Ray, S.N. (2006). Modern Comparative Politics. New Delhi: Prentice Hall of India Private Limited.

৯.১২ অগ্রগতিৰ খতিয়ান

১ নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ শুদ্ধ

২ নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ শাসক আৰু শাসিত

৩ নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ "নির্বাচিত শ্রেণীটো এটা ডাঙৰ পৰিয়াল, ক্লাব, ট্রেড ইউনিয়ন, আমোলাতন্ত্র, সশস্ত্র বাহিনী আদিত থাকিব পাৰে যাতে এইটো প্রদর্শন কৰিব পৰা যায় যে প্রতিটো সামাজিক স্তৰতে একোটা গোট নেতৃত্ব আৰু প্রভাৱৰ স্থানলৈ উলাই আহে।"

৪ নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ শুদ্ধ

৫ নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ ভিলফ্রেডো পেৰেটো

৬ নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ সমাজ

৭ নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ অভিজাত শ্রেণীটোক দুটা ভাগত বিভক্ত কৰা হৈছে: (i) শাসকীয় অভিজাত; আৰু (ii) অ-শাসকীয় অভিজাত।

৮ নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ পেৰেটোৱে অভিজাত শ্রেণীৰ তত্ত্বটোক সমাজৰ সদস্যসকলৰ অসম সামর্থ্যৰ ওপৰত ভিত্তি কৰি কৰা এক প্রাকৃতিক বিভাজন হিচাপে দাঙি ধৰিছে। তেওঁ অভিজাতসকলক সামাজিক অভিজাত আৰু শাসকীয় অভিজাত হিচাপে ধাৰণা কৰিছে আৰু লগতে তেওঁৰ "অভিজাত শ্রেণীৰ আৱর্তন" ধাৰণাটোৰ ওপৰত ভিত্তি কৰি অভিজাতসকলৰ পৰিৱর্তনৰ প্রক্রিয়াটো ব্যাখ্যা কৰিছে।

৯ নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ গেটানো মস্কো।

১০ নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ সাংগঠনিক।

১১ নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ অশুদ্ধ

১২ নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ স্বল্পতন্ত্র

১৩ নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ জনসাধাৰণ

১৪ নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ শুদ্ধ

১৫ নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ শুদ্ধ

১৬ নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ চি. ৰাইট মিলছ (C. Wright Mills)

১৭ নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ বার্নহামৰ অভিজাত তন্ত্র হ'ল অভিজাততন্ত্রৰ তত্ত্বক মার্ক্সবাদৰ নীতিৰ সৈতে একত্রিত কৰাৰ এক প্রচেষ্টা। তেওঁ এই মত পোষণ কৰে যে বর্তমানৰ পুঁজিবাদী ব্যৱস্থাটো অৱশেষত এনে এখন সমাজৰ দ্বাৰা প্রতিষ্ঠাপিত হ'ব য'ত আয় আৰু ৰাজনৈতিক প্রতিষ্ঠানসমূহ কেৱল কেইজনমান ব্যক্তিৰ দ্বাৰা নিয়ন্ত্রণ কৰা হ'ব। তেওঁ এই ব্যক্তিসকলক "প্রশাসনিক অভিজাত" বুলি অভিহিত কৰিছে।

১৮ নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ শুদ্ধ

১৯ নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ প্রতিষ্ঠানিক

২০ নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ

(ক) অভিজাত তন্ত্র এক ৰক্ষণশীল তত্ত্ব কাৰণ ই বিভিন্ন সমাজত চলি থকা আর্থ-সামাজিক আৰু ৰাজনৈতিক বৈষম্যক ন্যায্যতা প্রদান কৰিবলৈ গণতন্ত্রৰ এক তত্ত্ব আগবঢ়ায়। ই পৰম্পৰাগতভাৱে চলি অহা কু-প্রথাসমূহৰ সপক্ষে এক শক্তিশালী, যদিও আংশিক আৰু ব্যক্তিনিষ্ঠ প্রপঞ্চ গঢ়ি তোলে।

(খ) ই গণতান্ত্রিক ৰাজনৈতিক ব্যৱস্থাৰ প্রচলিত ত্রুটিসমূহৰ বাবে প্রতিকাৰৰ পৰামর্শ দিবলৈ ব্যর্থ হয়। ইয়াৰ বিপৰীতে, ই সমসাময়িক ৰাজনৈতিক ব্যৱস্থাসমূহৰ চৰিত্রগত কিছুমান অশুভ প্রথাকহে প্রতিৰক্ষা কৰিবলৈ চেষ্টা কৰে।

৯.১৩ আৰ্হি প্রশ্ন

প্রশ্ন ১ ঃ সমাজক দুটা স্তৰত বিভক্ত কৰা পেৰেটোৰ বিভাজনটো ব্যাখ্যা কৰা।

প্রশ্ন ২ ঃ পেৰেটোৰ "অভিজাত শ্রেণীৰ আৱর্তন" ধাৰণাটো ব্যাখ্যা কৰা।

প্রশ্ন ৩ ঃ বার্নহামৰ "প্রশাসনিক অভিজাত" ধাৰণাটো ব্যাখ্যা কৰা।

প্রশ্ন ৪ ঃ গেছেট আৰু মিলছৰ অভিজাত তত্ত্বসমূহ ব্যাখ্যা কৰা।

প্রশ্ন ৫ ঃ চুমপিটাৰৰ অভিজাত তত্ত্বটো ব্যাখ্যা কৰা।

প্রশ্ন ৬ ঃ পেৰেটো, মস্কো আৰু মিচেলছৰ অভিজাত তত্ত্বসমূহৰ তুলনামূলক আলোচনা কৰা।

****

অধ্যায় ১০ ঃ ক্ষমতা, কৃর্তৃত্ব আৰু বৈধতা

অধ্যায় গাঁথনি

১০.১ উদ্দেশ্য
১০.২ পৰিচয়
১০.৩ ক্ষমতা
১০.৩.১ ক্ষমতাৰ অর্থ
১০.৩.২ ক্ষমতাৰ বৈশিষ্ট্যসমূহ
১০.৩.৩ ক্ষমতাৰ উৎসসমূহ
১০.৩.৪ ক্ষমতাৰ প্রকাৰসমূহ
১০.৩.৫ ক্ষমতা প্রয়োগৰ পদ্ধতিসমূহ
১০.৪ কৃর্তৃত্ব
১০.৪.১ কৃর্তৃত্বৰ অর্থ
১০.৪.২ কৃর্তৃত্বৰ উৎসসমূহ
১০.৪.৩ কৃর্তৃত্বৰ বৈশিষ্ট্যসমূহ
১০.৪.৪ কৃর্তৃত্বৰ প্রকাৰসমূহ
১০.৪.৫ কৃর্তৃত্বৰ ভিত্তিসমূহ
১০.৪.৬ কৃর্তৃত্ব আৰু ক্ষমতাৰ মাজৰ সম্পর্ক
১০.৫ বৈধতা
১০.৫.১ বৈধতাৰ অর্থ
১০.৫.২ বৈধতাৰ ভিত্তিসমূহ
১০.৫.৩ বৈধতাৰ প্রকাৰসমূহ
১০.৬ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ
১০.৭ অধিক জানিবলৈ
১০.৮ অগ্রগতিৰ খতিয়ান
১০.৯ আর্হি প্রশ্ন

১০.১ উদ্দেশ্য

এই অধ্যায়টো অধ্যয়ন কৰাৰ পিছত আপুনি —

- ক্ষমতাৰ অর্থ ব্যাখ্যা কৰিব পাৰিব;
- ক্ষমতাৰ বৈশিষ্ট্যসমূহ আলোচনা কৰিব পাৰিব;
- ক্ষমতাৰ উৎসসমূহ ব্যাখ্যা কৰিব পাৰিব;
- ক্ষমতাৰ বিভিন্ন প্রকাৰৰ বিষয়ে আলোচনা কৰিব পাৰিব;
- ক্ষমতা প্রয়োগৰ পদ্ধতিসমূহ ব্যাখ্যা কৰিব পাৰিব;
- কর্তৃত্বৰ অর্থ ব্যাখ্যা কৰিব পাৰিব;
- কর্তৃত্বৰ বৈশিষ্ট্যসমূহ আলোচনা কৰিব পাৰিব;
- কর্তৃত্বৰ ভিত্তিসমূহ ব্যাখ্যা কৰিব পাৰিব;
- কর্তৃত্ব আৰু ক্ষমতাৰ মাজৰ সম্পর্ক আলোচনা কৰিব পাৰিব;

- বৈধতাৰ অর্থ ব্যাখ্যা কৰিব পাৰিব;
- বৈধতাৰ ভিত্তিসমূহ আলোচনা কৰিব পাৰিব;
- বৈধতাৰ বিভিন্ন প্ৰকাৰৰ বিষয়ে আলোচনা কৰিব পাৰিব।

১০.২ পৰিচয়

ৰাজনীতিৰ অধ্যয়ন ক্ষমতা, কর্তৃত্ব আৰু বৈধতা-এই তিনিটা গুৰুত্বপূর্ণ ধাৰণাৰ সৈতে ওতপ্ৰোতভাৱে জড়িত। ৰাজনীতিক ক্ষমতা লাভৰ বাবে চলা এক সংগ্ৰাম হিচাপে গণ্য কৰা হয়। ৰাজনীতি বিজ্ঞানৰ অধ্যয়নৰ পৰা ক্ষমতাৰ অধ্যয়নক পৃথক কৰাটো অসম্ভৱ। ৰবার্ট এ, ডালে দেখুৱাইছে যে ক্ষমতা, প্ৰভাৱ আৰু কর্তৃত্বই ৰাজনীতিৰ অধ্যয়নৰ বৈশিষ্ট্য নির্ধাৰণ কৰে। ৰবার্ট এ. ডালৰ মতে, ক্ষমতা, প্ৰভাৱ আৰু কর্তৃত্ব হৈছে ৰাজনৈতিক অনুশীলনকাৰী আৰু ৰাজনৈতিক তত্ত্ববিদসকলৰ সাধাৰণতে ব্যৱহৃত শব্দ। ক্ষমতাৰ কথা শুনিলে আমাৰ মনলৈ, ৰাজনৈতিক ক্ষমতা, আধ্যাত্মিক ক্ষমতা, অর্থনৈতিক ক্ষমতা, ৰাষ্ট্ৰীয় ক্ষমতা, ন্যায়িক ক্ষমতা, ৰাষ্ট্ৰপতিৰ ক্ষমতা, ছাত্ৰ-ছাত্ৰীৰ ক্ষমতা, ৰাষ্ট্ৰৰ ক্ষমতা আদি বিভিন্ন ধাৰণা আহে।

১০.৩ ক্ষমতা

১০.৩.১ ক্ষমতাৰ অর্থ

'Power' শব্দটো লেটিন ভাষাৰ 'Imperium' শব্দৰ পৰা উদ্ভৱ হৈছে, যাৰ অর্থ হৈছে 'সক্ষম হোৱা'। সেয়েহে ক্ষমতাৰ ধাৰণাটো এজন ব্যক্তিয়ে আন এজন ব্যক্তিৰ আচৰণ আৰু কার্যক প্ৰভাৱিত কবিব পৰা সামর্থ্যৰ সৈতে জড়িত।

ক্ষমতাৰ সংজ্ঞাসমূহ ঃ

ক্ষমতাৰ সংজ্ঞা সম্পর্কে পণ্ডিতসকলৰ মাজত ঐকমত্য নাই। বিভিন্ন বিশিষ্ট পণ্ডিতে আগবঢ়োৱা ক্ষমতাৰ কিছুমান সংজ্ঞা তলত উল্লেখ কৰা হ'ল—

মেক্স ৱেবাৰৰ সংজ্ঞা অনুসৰি, "ক্ষমতা হৈছে কোনো সামুহিক কার্যত অংশগ্ৰহণ কৰা আন ব্যক্তিসকলৰ প্ৰতিৰোধ সত্ত্বেও এজন ব্যক্তি বা একাধিক ব্যক্তিয়ে নিজৰ ইচ্ছা বাস্তৱায়িত কৰিব পৰা সম্ভাৱনা।"

আৰ, এইচ, টনীয়ে ক্ষমতাক এনেদৰে সংজ্ঞায়িত কৰিছে, "ক্ষমতা হৈছে কোনো ব্যক্তি বা ব্যক্তিসমষ্টিয়ে নিজৰ ইচ্ছা অনুসৰি আন ব্যক্তিৰ আচৰণ পৰিৱর্তন কৰিব পৰা সামর্থ্য।"

বাট্ৰাণ্ড ৰাছেলৰ মতে, "ক্ষমতা হৈছে অভিপ্ৰেত ফলাফল উৎপন্ন কৰা।"

এম. জি. স্মিথৰ মতে, "ক্ষমতা হৈছে বুজাই-বঢ়াই মান্তি কৰোৱাৰ পৰা বলপ্ৰয়োগলৈকে বিভিন্ন উপায় ব্যৱহাৰ কৰি ব্যক্তি আৰু বস্তুৰ ওপৰত ফলপ্ৰসূভাৱে কার্য সম্পাদন কৰিব পৰা সামর্থ্য।"

ছেমুৱেল বিয়েৰে লিখিছে যে যেতিয়া এজন ব্যক্তিয়ে ইচ্ছাকৃতভাৱে আন এজন ব্যক্তিৰ ওপৰত ক্ষমতা প্ৰয়োগ কৰি তেওঁৰ কার্যক এক নির্দিষ্ট ধৰণে প্ৰভাৱিত কৰে, তেতিয়া ক্ষমতাৰ প্ৰয়োগ সংঘটিত হয়।

জর্জ শ্বার্জেনবার্গাৰৰ মতে, "যদি 'ক'-এ 'খ'-ৰ আচৰণ পৰীক্ষা কৰি 'খ'-ৰ ওপৰত ক্ষমতা প্ৰয়োগ কৰাৰ চেষ্টা কৰে, তেন্তে 'ক'-এ 'খ'-ৰ ওপৰত ক্ষমতা প্ৰয়োগ কৰিছে বুলি ক'ব পাৰি।

ওপৰত উল্লেখ কৰা ক্ষমতাৰ বিভিন্ন সংজ্ঞাৰ পর্যালোচনাৰ পৰা স্পষ্ট হয় যে ক্ষমতা হৈছে আন ব্যক্তিৰ আচৰণ আৰু কার্যক নিজৰ অভিপ্ৰেত স্বার্থৰ অনুকূলে প্ৰভাৱিত কৰিব পৰা সামর্থ্য। ডেভিড ইষ্টনে ক্ষমতাক এনেদৰে ব্যাখ্যা কৰিছে— ক্ষমতা হৈছে এনে এক সম্পর্ক, য'ত এজন ব্যক্তি বা এটা গোটে নিজৰ উদ্দেশ্য পূৰণৰ বাবে আন এজন ব্যক্তি বা গোটৰ কার্যক নির্দিষ্ট দিশত পৰিচালিত কৰিব

পাৰে। এডৰার্ড শ্বিলছৰ মতে, ক্ষমতা হৈছে আন ব্যক্তিৰ আচৰণক নিজৰ উদ্দেশ্যৰ সৈতে সামঞ্জস্যপূর্ণভাৱে প্রভাৱিত কৰিব পৰা সামর্থ্য। সেয়েহে ক্ষমতা ৰাজনীতিৰ এক কেন্দ্রীয় বিষয়বস্তু।

১০.৩.২ ক্ষমতাৰ বৈশিষ্ট্যসমূহ

ৰাজনীতিৰ অধ্যয়নৰ এক কেন্দ্রীয় বিষয় হিচাপে ক্ষমতাৰ কিছুমান স্বকীয় বৈশিষ্ট্য আছে। ইয়াৰ উল্লেখযোগ্য বৈশিষ্ট্যসমূহ তলত আলোচনা কৰা হ'ল—

১. ক্ষমতা কার্যমুখী আৰু ইয়াৰ উদ্দেশ্য হৈছে লক্ষ্যত উপনীত হোৱা। ক্ষমতাৰ প্রয়োগ হৈছে এক হিচাপ-নিকাচভিত্তিক কার্য। এষ্টনী গিডেনছৰ ভাষাত, ক্ষমতা হৈছে পৰিবর্তন সাধন কৰিব পৰা সামর্থ্য, অর্থাৎ যিবোৰ পৰিস্থিতি অন্যথা বেলেগ হ'লহেঁতেন, সেইবোৰ পৰিৱর্তন কৰিব পৰা সামর্থ্য। যেতিয়া 'ক'-এ 'খ'-ৰ স্বার্থৰ বিপৰীতে 'খ'-ক প্রভাৱিত কৰে, তেতিয়া 'ক'-এ 'খ'-ৰ ওপৰত ক্ষমতা প্রয়োগ কৰা বুলি কব পাৰি।

২. ক্ষমতা হৈছে ক্ষমতা প্রয়োগকাৰী আৰু ক্ষমতাৰ অধীনস্থ ব্যক্তিৰ মাজৰ এক সম্পর্ক। সেয়েহে ক্ষমতা এক সম্পর্কমূলক ধাৰণা। মর্গেনথ'ৰ মতে, ক্ষমতাই এনে সকলো ব্যৱস্থাক সামৰি ল'ব পাৰে, যাৰ জৰিয়তে এজন ব্যক্তিয়ে আন এজন ব্যক্তিৰ ওপৰত নিয়ন্ত্রণ স্থাপন আৰু বজাই ৰাখে। ইয়াৰ ভিতৰত শাৰীৰিক হিংসাৰ পৰা আৰম্ভ কৰি আনৰ মন নিয়ন্ত্রণ কৰা সূক্ষ্ম মানসিক সম্পর্কসমূহো অন্তর্ভুক্ত।

৩. ভাবুকি বা শাস্তিৰ উপস্থিতি ক্ষমতাৰ এক বৈশিষ্টঞ্জ্য। ৰবার্ট এ. ডালৰ ভাষাত, 'ক'-এ 'খ'-ৰ ওপৰত সেই পৰিমাণে ক্ষমতা প্রয়োগ কৰে, যিমান পৰিমাণে 'ক'-এ 'খ'-ক এনে কাম কৰিবলৈ বাধ্য কৰিব পাৰে, যিটো কাম 'খ'-এ অন্যথা নকৰিলেহেঁতেন।

৪. অর্থনীতিৰ সম্পদৰ দৰে ক্ষমতা কোনো স্পর্শযোগ্য বস্তু নহয়। কিন্তু ক্ষমতা প্রয়োগৰ জৰিয়তে ইয়াক উপলব্ধি কৰিব পাৰি। মর্গেনথ'ৰ মতে, ক্ষমতা হৈছে ক্ষমতা প্রয়োগকাৰী আৰু ক্ষমতাৰ অধীনস্থ ব্যক্তিৰ মাজৰ এক মানসিক সম্পর্ক। মর্গেনথ'ৰ ভাষাত, ক্ষমতা বুলিলে আমি এজন ব্যক্তিয়ে আন এজন ব্যক্তিৰ মন আৰু কার্যৰ ওপৰত স্থাপন কৰা নিয়ন্ত্রণক বুজো।

৫. ক্ষমতাৰ বিতৰণ সমতাভিত্তিক নহয়। উদাহৰণস্বৰূপে, ৰাজনৈতিক অভিজাত শ্রেণীয়ে ৰাজনৈতিক ব্যৱস্থাত ক্ষমতাৰ অধিকাংশ অংশ নিয়ন্ত্রণ কৰে, আনহাতে শাসিতসকল ক্ষমতাৰ পৰিধিত অৱস্থান কৰে। অৱশ্যে ক্ষমতা স্থিৰ নহয়। উদাহৰণস্বৰূপে, শীতল যুদ্ধৰ সময়ত আমেৰিকা যুক্তৰাষ্ট্র আৰু ছোভিয়েট সংঘ- এই দুয়োখন মহাশক্তিৰ ক্ষমতা আৰু প্রভাৱ প্রায় সমান আছিল। কিন্তু ছোভিয়েট সংঘৰ বিভাজন আৰু পতনৰ পিছত আমেৰিকা যুক্তৰাষ্ট্রই আধিপত্যশীল ক্ষমতা প্রয়োগ কৰা একমেৰুবিশিষ্ট বিশ্বব্যৱস্থাৰ সৃষ্টি হয়।

সেয়েহে ক্ষমতা আৰু ক্ষমতাৰ সৈতে জড়িত কর্তাসকল পৰিৱর্তনশীল। পৰিস্থিতি আৰু অৱস্থাৰ পৰিৱর্তনৰ লগে লগে ক্ষমতা, ক্ষমতাৰ কর্তা আৰু ক্ষমতাৰ সম্পর্কসমূহো পৰিৱর্তিত হয়।

৬. ক্ষমতা আপেক্ষিক, চৰম নহয়। সামাজিক নীতি-নিয়ম, প্রণীত আইন আৰু শাস্তিমূলক ব্যৱস্থাৰ দ্বাৰা ক্ষমতা স্বীকৃত নহ'লে কোনো ব্যক্তিয়ে ক্ষমতা প্রয়োগ কৰিব নোৱাৰে। ইয়াৰ পৰা এইটোও বুজা যায় যে ক্ষমতা প্রয়োগকাৰীৰ নির্দেশ মানি চলিবলৈ কোনো ব্যক্তি বা গোটৰ প্রয়োজন হয়, যিয়ে প্রয়োগকাৰীৰ নির্দেশ মানি চলিবলৈ সাজু থাকে। তেওঁলোকে নির্দেশ মানিবলৈ অস্বীকাৰ কৰিলে ক্ষমতাই কার্যকৰিতা হেৰুৱায়।

৭. ক্ষমতাৰ সৈতে শাস্তিমূলক ব্যৱস্থাৰ সম্পর্ক আছে। ক্ষমতা হৈছে আনৰ কার্য আৰু আচৰণ প্রভাৱিত কৰিব পৰা সামর্থ্য। প্রকৃততে, ৰাষ্ট্রক অন্যান্য ৰাজনৈতিক ব্যৱস্থাৰ পৰা পৃথক কৰা হয় এই ভিত্তিত যে ৰাষ্ট্রই শাস্তিমূলক ব্যৱস্থাৰ বৈধ প্রয়োগৰ একচেটিয়া অধিকাৰ লাভ কৰে। ইয়াৰ ভিতৰত গুৰুতৰ

শাস্তি শাৰীৰিক যন্ত্ৰণা, স্বাধীনতা হৰণ আৰু মৃত্যুদণ্ডৰ দৰে ব্যৱস্থাও অন্তর্ভুক্ত হ'ব পাৰে। অর্থাৎ ক্ষমতা বৈধ শাস্তিমূলক ব্যৱস্থাৰ দ্বাৰা সমর্থিত।

১০.৩.৩ ক্ষমতাৰ উৎসসমূহ

পণ্ডিতসকলে ক্ষমতাৰ বিভিন্ন উৎস চিনাক্ত কৰিছে। ক্ষমতাৰ কেইটামান প্রধান উৎস তলত আলোচনা কৰা হ'ল—

১. মাও ছে-তুঙৰ মতে, ক্ষমতা বলপ্রয়োগৰ ফলত সৃষ্টি হোৱা ভয়ৰ পৰা উদ্ভব হয়। তেওঁৰ বিখ্যাত উক্তি অনুসৰি, "ৰাজনৈতিক ক্ষমতা বন্দুকৰ নলীৰ পৰা উদ্ভৱ হয়।" সেয়েহে বল ক্ষমতাৰ এক গুৰুত্বপূর্ণ উৎস। ই বলপ্রয়োগ আৰু ভয়ৰ ওপৰত নির্ভৰশীল।

২. জ্ঞান ক্ষমতাৰ অন্যতম উৎস। ফ্রান্সিছ বেকনৰ মতে, "জানেই ক্ষমতা।" উদাহৰণস্বৰূপে, কোনো সংগঠনত বিশেষ জ্ঞানৰ অধিকাৰী ব্যক্তিয়ে বৈধ ক্ষমতা বা কর্তৃত্ব লাভ কৰিব পাৰে। এজন পৰিচালক, মুখ্য কার্যবাহী বিষয়া বা সঞ্চালকে প্রশাসনিক দায়িত্ব পালনৰ বাবে কর্তৃত্ব লাভ কৰে। অভিজ্ঞতা আৰু সময়োপযোগী দক্ষতাই ক্ষমতা বৃদ্ধি কৰে।

৩. সংগঠন ক্ষমতাৰ এক গুৰুত্বপূর্ণ উৎস হিচাপে কাম কৰে। সংগঠনে এক সামুহিক মঞ্চ সৃষ্টি কৰে, য'ত সংগঠনটোৰ নেতাসকলে জনসমর্থন লাভ কৰে। ইয়াৰ ফলত তেওঁলোকৰ ক্ষমতা আৰু প্রভাৱ বৃদ্ধি পায়।

উদাহৰণস্বৰূপে, ৰাজনৈতিক দলসমূহে নিজৰ নেতাসকলক সাংগঠনিক শক্তি প্রদান কৰে। চৰকাৰ গঠনে তেওঁলোকৰ ক্ষমতা অধিক শক্তিশালী কৰে। সেয়েহে মন্ধাই মত প্রকাশ কৰিছে যে শাসক অভিজাত শ্রেণীয়ে নিজৰ হাতত ক্ষমতা আৰু কর্তৃত্ব কেন্দ্রীভূত কৰে।

৪. কর্তৃত্বকো ক্ষমতাৰ অন্যতম প্রধান উৎস হিচাপে গণ্য কৰা হয়। সবল অর্থত, কর্তৃত্ব হৈছে আদেশ আৰু নির্দেশ দিয়াৰ অধিকাৰ, যিবোৰ আন ব্যক্তিয়ে শুনিবলৈ আৰু মানি চলিবলৈ বাধ্য। বৈধ ক্ষমতাক কর্তৃত্ব বুলি কোৱা হয়। অর্থাৎ ক্ষমতা যেতিয়া স্বীকৃতিপ্রাপ্ত হয়, তেতিয়া ই কর্তৃত্বৰ ৰূপ লাভ কৰে।

উদাহৰণস্বৰূপে, নির্বাচনত প্রতিদ্বন্দ্বিতা কৰা ৰাজনৈতিক দলসমূহে চৰকাৰ গঠনৰ বাবে বৈধতা লাভ কৰে আৰু দেশৰ জনসাধাৰণৰ ওপৰত বৈধ ক্ষমতা প্রয়োগ কৰে।

৫. কোনো ক্ষমতাধাৰী ব্যক্তিয়ে নির্দিষ্ট দেশত উপলব্ধ মানৱ সম্পদৰ সমর্থন লাভ কৰিব নোৱাৰিলে নিজৰ দায়িত্ব ফলপ্রসূভাৱে পালন কৰিব নোৱাৰে। ক্ষমতা মানৱ সম্পদৰ পৰা আহৰণ কৰা হয়। মানৱ সম্পদৰ ভিতৰত এনে ব্যক্তি আৰু গোট অন্তর্ভুক্ত, যিসকলে স্বেচ্ছাই অথবা চাপৰ অধীনত শাসকক মানি চলে, সহায় কৰে আক সহযোগিতা আগবঢ়ায়। শাসকে নিজৰ নীতি-আদর্শ প্রচাৰ আৰু ৰূপায়ণন বাবে তেওঁলোকৰ সমর্থন লাভ কৰে। ফলপ্রসূ আৰু দক্ষ শাসন ব্যৱস্থাৰ বাবে শাসকক সংশ্লিষ্ট মানৱ সম্পদৰ পূর্ণ আৰু নিৰন্তৰ সমর্থনৰ প্রয়োজন হয়।

৬. ব্যক্তিৰ সামাজিক মর্যাদাও ক্ষমতাৰ এক গুৰুত্বপূর্ণ উৎস হিচাপে কাম কৰে। ৰবার্ট এ. ডালৰ মতে, পর্যাপ্ত সম্পদৰ অধিকাৰী ব্যক্তি আনৰ ওপৰত ক্ষমতা প্রয়োগ কৰিবলৈ সক্ষম হয়। উদাহৰণস্বৰূপে, অধিক অর্থনৈতিক সম্পদৰ অধিকাৰী ব্যক্তিয়ে সমাজৰ আন ব্যক্তিসকলক অধিক প্রভাৱিত কৰিব পাৰে। একেদৰে অসাধাৰণ ব্যক্তিত্বৰ অধিকাৰী এজন আকর্ষণীয় নেতাই প্রভাবশালী ক্ষমতা লাভ কৰে।

৭. বস্তুগত সম্পদেও ক্ষমতা লাভত সহায় কৰে। ইয়াৰ ভিতৰত সম্পত্তি আৰু অন্যান্য সম্পদ, অর্থনৈতিক সম্পদ, প্রাকৃতিক সম্পদ, আন্তঃগাঁথনিগত সুবিধা আৰু গণমাধ্যম তথা যোগাযোগৰ অন্যান্য মাধ্যমৰ ওপৰত নিয়ন্ত্রণ অন্তর্ভুক্ত। বস্তুগত সম্পদে এজন ব্যক্তিক সামাজিক বা ৰাজনৈতিক

ব্যৱস্থাত বিশেষ স্থান প্রদান কৰে। এনে সম্পদ ব্যৱহাৰ কৰি তেওঁ যথেষ্ট প্রভাৱ বিস্তাৰ কৰিব পাৰে।

৮. সাংস্কৃতিক আধিপত্যও ক্ষমতাৰ এক উৎস। এন্টনিঅ' গ্রামছিৰ মতে, পশ্চিমীয়া শক্তিসমূহৰ সাংস্কৃতিক আধিপত্যই তেওঁলোকক বিশ্বজুৰি প্রভাৱ বিস্তাৰ আৰু শাসন কৰাৰ আধিপত্যশীল ক্ষমতা প্রদান কৰে।

৯. জনসমর্থনো ক্ষমতাৰ এক গুৰুত্বপূর্ণ উৎস। মহাত্মা গান্ধীৰ মতে, ক্ষমতাৰ ভিত্তি বল নহয়, বৰং জনসাধাৰণৰ ইচ্ছা। পর্যাপ্ত বৈধতাসম্পন্ন ক্ষমতা প্রয়োগ কৰিবলৈ শাসকে জনসাধাৰণৰ সমর্থন লাভ কৰিব লাগিব। সেয়েহে ক্ষমতা বিভিন্ন উৎসৰ পৰা উদ্ভৱ হয়। এজন ব্যক্তিয়ে এটা বা একাধিক উৎসৰ পৰা ক্ষমতা লাভ কৰিব পাৰে।

১০.৩.৪ ক্ষমতাৰ প্রকাৰসমূহ

পণ্ডিতসকলে ক্ষমতাক বিভিন্ন প্রকাৰত বিভক্ত কৰিছে। এই অংশত ক্ষমতাৰ কেইটামান প্রকাৰ আলোচনা কৰা হৈছে।

ক্রেছপিগনীৰ মতে, ক্ষমতাক ছটা ভাগত বিভক্ত কৰিব পাৰি। সেইবোৰ হৈছে- বলপ্রয়োগমূলক ক্ষমতা, প্রৰোচনামূলক ক্ষমতা, প্রতিক্রিয়ামূলক ক্ষমতা, প্রতিবন্ধকতামূলক ক্ষমতা, আকর্ষণমূলক ক্ষমতা আৰু বুজাই-বঢ়াই মাস্তি কৰোৱা ক্ষমতা।

বলপ্রয়োগমূলক ক্ষমতা (Coercive Power) বল বা ভাবুকিৰ ওপৰত ভিত্তি কৰি গঢ় লৈ উঠে। প্রৰোচনামূলক ক্ষমতা (Inductive Power)ৰ ক্ষেত্রত এজন ব্যক্তিয়ে আন এজন ব্যক্তিক আকর্ষণীয় বা মূল্যৱান কিবা এটা প্রদান কৰি তেওঁৰ আচৰণ প্রভাৱিত কৰে। আন এজন ব্যক্তিয়ে কোনো নির্দেশ মানি চলিলে তেওঁৰ উপকাৰ হ'ব অথবা নির্দেশ অমান্য কৰিলে শাস্তিৰ দৰে গুৰুতৰ পৰিস্থিতিৰ সম্মুখীন হ'ব বুলি ভাবি নির্দেশ মানি চলিলে প্রতিক্রিয়ামূলক ক্ষমতাৰ (Reactional Power) প্রয়োগ ঘটে। ক্ষমতাধাৰী ব্যক্তিয়ে আনৰ আচৰণ প্রভাৱিত কৰিবলৈ বিভিন্ন বাধা বা প্রতিবন্ধকতা ব্যৱহাৰ কৰিলে প্রতিবন্ধকতামূলক ক্ষমতা (Impedimental Power) ৰ প্রয়োগ ঘটে। উদাহৰণস্বৰূপে, এজন উচ্চপদস্থ আমোলাই নিজৰ প্রতিষ্ঠানগত পদমর্যাদা ব্যৱহাৰ কৰি অধীনস্থ কর্মচাৰীসকলৰ পদোন্নতি বন্ধ কৰাৰ ভাবুকিৰ জৰিয়তে তেওঁলোকৰ পৰা চৰকাৰী কাম সম্পাদন কৰাব পাৰে। আকর্ষণমূলক ক্ষমতা (Attrahent Power) হৈছে এনে এক ক্ষমতাৰ সম্পর্ক, য'ত এজন ব্যক্তিয়ে আন এজন ব্যক্তিৰ আকর্ষণীয় গুণ বা ব্যক্তিত্বৰ বাবে তেওঁক ভাল পায় অথবা প্রশংসা কৰে। এই ক্ষমতাক আকর্ষণশীল ক্ষমতা বুলিও কোৱা হয়। বুজাই-বঢ়াই মাস্তি কৰাৰা ক্ষমতা (Persuasive Power) যুক্তিসংগত বা যৌক্তিক যুক্তি-তর্কৰ ওপৰত নির্ভৰশীল। ইয়াৰ জৰিয়তে এজন ব্যক্তিয়ে আন এজন ব্যক্তিক নিজৰ কার্য অনুসৰণ কৰিবলৈ মাস্তি কৰায়।

জন ফ্রেঞ্চ আৰু বাট্রাম ৰেভেনে (John French and Bertram Raven) ক্ষমতাক পাঁচটা ভাগত বিভক্ত কৰিছে ঃ বলপ্রয়োগমূলক ক্ষমতা, পুৰস্কাৰভিত্তিক ক্ষমতা, বৈধ ক্ষমতা, আদর্শভিত্তিক ক্ষমতা আৰু বিশেষজ্ঞ ক্ষমতা।

যেতিয়া ক্ষমতা প্রয়োগকাৰীয়ে আনৰ আচৰণ আৰু কার্য প্রভাৱিত কৰিবলৈ বল বা শক্তি ব্যৱহাৰ কৰে, তেতিয়া ইয়াক বলপ্রয়োগমূলক ক্ষমতা বুলি কোৱা হয়। যেতিয়া কোনোয়ে মানি চলিবলৈ সক্ষম নহয়, তেতিয়া তেওঁ বিৰুদ্ধে শাস্তিমূলক ব্যৱস্থা গ্রহণ কৰিব পাৰে।

পুৰস্কাৰ প্রদানৰ জৰিয়তেও আনৰ ওপৰত ক্ষমতা প্রয়োগ কৰিব পাৰি। উদাহৰণস্বৰূপে, কোনো প্রতিষ্ঠানৰ মুখ্য পৰিচালন সঞ্চালকে দক্ষ কর্মচাৰীসকলক পুৰস্কৃত কৰি তেওঁলোকক উৎসাহিত কৰিব পাৰে। ইয়াৰ ফলত কর্মচাৰীসকলৰ দক্ষতা বৃদ্ধি পায়।

বৈধ ক্ষমতা আইন বা সংবিধানৰ দৰে আনুষ্ঠানিক ব্যৱস্থাৰ ধাৰা সমর্থিত। উদাহৰণস্বৰূপে, নির্বাচিত প্রধানমন্ত্রীয়ে দেশৰ আইন অনুসবি বৈধভাৱে ক্ষমতা প্রয়োগ কৰিব পাৰে।

ব্যক্তিৰ আকর্ষণশীলতা, জনপ্রিয়তা বা গ্রহণযোগ্যতাৰ ভিত্তিত এজন ব্যক্তিয়ে নিজৰ অনুগামীসকলক প্রভাৱিত কৰিব পাৰে। উদাহৰণস্বৰূপে, এজন জনপ্রিয় চলচ্চিত্র তাৰকাই নিজৰ অনুগামীসকলক প্রভাৱিত কৰিব পাৰে। এই ক্ষমতাক আদর্শভিত্তিক ক্ষমতা বুলি কোৱা হয়।

বিশেষ জ্ঞান আৰু তথ্যগত দক্ষতাৰ পবা বিশেষজ্ঞ ক্ষমতা উত্তৰ হয়। এই ক্ষমতা "জ্ঞানেই ক্ষমতা" উক্তিটোৰ সৈতে ঘনিষ্ঠভাৱে জড়িত। বিশেষজ্ঞ ক্ষমতাই এজন ব্যক্তিক প্রভাৱশালী নেতা হিচাপে গঢ়ি তোলে।

মেক্স ৱেবাৰৰ শ্রেণীবিভাজন ঃ

মেক্স ৱেবাৰে ক্ষমতাক তিনিটা ভাগত বিভক্ত কৰিছে- ৰাজনৈতিক ক্ষমতা, অর্থনৈতিক ক্ষমতা আৰু সামাজিক ক্ষমতা। ৰাজনৈতিক ক্ষমতা অত্যন্ত প্রতিষ্ঠানগত। ৰাজনৈতিক ক্ষমতাৰ অধিকাৰী ব্যক্তিয়ে প্রশাসন চলোৱাৰ ক্ষমতা লাভ কৰে। উদাৰবাদী দৃষ্টিভংগী অনুসৰি, ৰাজনৈতিক ক্ষমতাই সংঘাত নিষ্পত্তিৰ এক ব্যৱস্থা হিচাপে কাম কৰে। সেয়েহে ই এক নিৰপেক্ষ মধ্যস্থতাকাৰীৰ ভূমিকা পালন কৰে। ৰাজনৈতিক ক্ষমতাই শ্রম, প্রাকৃতিক সম্পদ আৰু সম্পত্তিৰ দৰে ৰাজহুৱা বা ৰাষ্ট্রীয় সম্পদৰ ওপৰত নিয়ন্ত্রণ স্থাপন কৰে। ৰাজনৈতিক ক্ষমতাই সার্বভৌমত্বকো সূচায়। ৰাজনৈতিক ক্ষমতা ৰাষ্ট্রৰ কার্যাবলীৰ সৈতে জড়িত। ইয়াৰ উদ্দেশ্য হৈছে ৰাজনৈতিক লক্ষ্যসমূহ পূৰণ কৰা। জন এম, পিফনাৰ আৰু ফ্রেংক পি. শ্বেৰউডে ৰাজনৈতিক ক্ষমতাক ক্ষমতা আহৰণ আৰু প্রয়োগৰ প্রক্রিয়া হিচাপে সংজ্ঞায়িত কৰিছে। এলেন বলে ৰাজনৈতিক ক্ষমতাক ৰাজনীতিৰ অধ্যয়নৰ মূল ধাৰণা হিচাপে গণ্য কৰিছে। তেওঁৰ মতে, ৰাজনীতি হৈছে সংঘাতব নিষ্পত্তি। কোনো ৰাজনৈতিক সম্প্রদায়ৰ ভিতৰত ক্ষমতাৰ বিতৰণে সংঘাত কেনেদৰে নিষ্পত্তি কৰা হ'ব আৰু সেই নিষ্পত্তি সকলো পক্ষই ফলপ্রসূভাৱে মানি চলিব নে নাই, সেয়া নির্ধাৰণ কৰে। ৰাজনৈতিক ক্ষমতা শাস্তিমূলক ব্যৱস্থাৰ দ্বাৰা সমর্থিত। এলেন বলে ক্ষমতাক আন এজন ব্যক্তিৰ আচৰণ কোনো ধৰণৰ শাস্তিমূদ্রক ব্যবস্থাৰ জৰিয়তে প্রভাৱিত কৰিব পৰা সামর্থ্য হিচাপে সংজ্ঞায়িত কৰিছে।

ৰাজনৈতিক ক্ষমতাৰ দুটা দিশ আছে: আনুষ্ঠানিক আৰু অনানুষ্ঠানিক। পৰম্পৰাগতভাৱে ৰাজনৈতিক ক্ষমতা আইনসভা, কার্যপালিকা আৰু ন্যায়পালিকাৰ হাতত ন্যস্ত থাকে। এই অংগসমূহে ৰাজনৈতিক ক্ষমতা প্রয়োগ কৰাৰ আনুষ্ঠানিক দিশসমূহক প্রতিনিধিত্ব কৰে। আনহাতে, ৰাজনৈতিক দল, প্রভাৱগোষ্ঠী আৰু স্বার্থগোষ্ঠীৰ দৰে অনানুষ্ঠানিক ৰাজনৈতিক অংগসমূহে নিজৰ স্বার্থ প্রকাশ কৰি ৰাষ্ট্রৰ আচৰণ প্রভাৱিত কৰিবলৈ চেষ্টা কৰে আৰু সিদ্ধান্ত গ্রহণ প্রক্রিয়াত অংশগ্রহণ কৰে। ৰাজনৈতিক ক্ষমতাৰ বৈশিষ্ট্য হৈছে শাস্তিমূলক ব্যৱস্থাৰ প্রয়োগ। এই শাস্তিমূলক ব্যৱস্থা আইনগত কর্তৃত্বৰ পৰা উদ্ভৱ হয়। ৰাজনৈতিক কর্তৃত্বই সমগ্র ৰাজনৈতিক, সামাজিক আৰু অর্থনৈতিক ব্যৱস্থা পৰিচালনাৰ বাবে ৰাজহুৱা নীতি প্রণয়ন আৰু বলবৎ কৰিব পাৰে।

ৱেবাৰৰ শ্রেণীবিভাজনত অর্থনৈতিক ক্ষমতাও অন্তর্ভুক্ত। সাধাৰণতে সম্পত্তি বা সম্পত্তিৰ পৰা উৎপন্ন হোৱা ক্ষমতাক অর্থনৈতিক ক্ষমতা বুলি কোৱা হয়। উৎপাদন আৰু বিতৰণৰ উপায়সমূহৰ ওপৰত এজন ব্যক্তিব মালিকীস্বত্ব আৰু নিয়ন্ত্রণে তেওঁক অর্থনৈতিক ক্ষমতা প্রদান কৰে। উদাহৰণস্বৰূপে, বৃহৎ উদ্যোগপতি, ভূস্বামী আৰু বহুজাতিক কোম্পানীৰ মালিকসকল অর্থনৈতিকভাৱে প্রভাৱশালী। তেওঁলোকে কেৱল বজাৰেই নহয়, ৰাষ্ট্রকো নিয়ন্ত্রণ কৰিব পাৰে। মার্ক্সবাদী বিশ্লেষণ অনুসৰি, উৎপাদন আৰু বিতৰণৰ উপায়সমূহৰ ওপৰত নিয়ন্ত্রণ থকা শ্রেণীয়ে নিজৰ স্বার্থ পূৰণৰ বাবে ৰাষ্ট্রক্ষমতা ব্যৱহাৰ কৰিব পাৰে। এফ. এ. হায়েকৰ মতে, ৰাষ্ট্রৰ হস্তক্ষেপে ব্যক্তিৰ স্বাধীনতা হ্রাস কৰে। ফ্রিডমেনৰ মতে, অর্থনৈতিক আৰু ৰাজনৈতিক ক্ষমতা কেতিয়াও একত্রিত হোৱা উচিত নহয়। কাৰণ এনে একত্রীকৰণে ব্যক্তিস্বাধীনতাৰ সম্পূর্ণ ধ্বংস সাধন কৰিব পাৰে। অর্থনৈতিক ক্ষমতাই সমাজত শ্রেণীবিভাজনৰ সৃষ্টি

কৰে।

মেক্স ৱেবাৰে সামাজিক ক্ষমতাকো বিশেষ গুৰুত্ব প্ৰদান কৰিছে। তেওঁৰ মতে, সমাজৰ কিছুমান শ্ৰেণীৰ লোকে বিশেষ সামাজিক মৰ্যাদা লাভ কৰে। এই মৰ্যাদাৰ জৰিয়তে তেওঁলোকে সমাজৰ অন্যান্য ব্যক্তিৰ ওপৰত নিয়ন্ত্ৰণ আৰু প্ৰভাৱ বিস্তাৰ কৰে। সমাজত তেওঁলোকে লাভ কৰা সম্মান আৰু প্ৰতিপত্তিৰ বাবে এনে শ্ৰেণীয়ে গুৰুত্বপূৰ্ণ সিদ্ধান্ত গ্ৰহণকাৰীৰ ভূমিকা পালন কৰিব পাৰে আৰু সামাজিক অভিজাত শ্ৰেণী হিচাপে পৰিগণিত হয়। এই সামাজিক শ্ৰেণীয়ে নিজৰ হাতত ক্ষমতা কেন্দ্ৰীভূত কৰে আৰু সমাজে তেওঁলোকক মানি চলে।

ওপৰৰ শ্ৰেণীবিভাজনৰ উপৰি পণ্ডিতসকলে ক্ষমতাৰ আন কিছুমান প্ৰকাৰৰ কথাও উল্লেখ কৰিছে।

- **আদৰ্শগত ক্ষমতা (Ideological Power) ঃ**

আদৰ্শগত ক্ষমতা মতাদৰ্শৰ ওপৰত ভিত্তি কৰি গঢ় লৈ উঠে। পণ্ডিতসকলে মতাদৰ্শক কোনো বিদ্যমান বা অভিপ্ৰেত সামাজিক ব্যৱস্থাক ন্যায্যতা প্ৰদান কৰিবলৈ ব্যৱহৃত যুক্তিৰ এক সুসংবদ্ধ সমষ্টি হিচাপে সংজ্ঞায়িত কৰিছে। মতাদৰ্শই এক পথপ্ৰদৰ্শক শক্তি হিচাপে কাম কৰে। উদাহৰণস্বৰূপে, আমেৰিকা যুক্তৰাষ্ট্ৰৰ দৰে পশ্চিমীয়া দেশসমূহে উদাৰ পুঁজিবাদ আৰু গণতান্ত্ৰিক মতাদৰ্শত বিশ্বাস কৰে। বিশ্বজুৰি নিজৰ মতাদৰ্শ সম্প্ৰসাৰণৰ জৰিয়তে পশ্চিমীয়া শক্তিসমূহে প্ৰায় সমগ্ৰ বিশ্বতে নিজৰ উপস্থিতি প্ৰতিষ্ঠা কৰিছে। শীতল যুদ্ধৰ সময়ত ছোভিয়েট সংঘ আৰু আমেৰিকা যুক্তৰাষ্ট্ৰৰ নেতৃত্বাধীন দুয়োটা শক্তিগোষ্ঠীয়ে সমমনা দেশসমূহৰ সমৰ্থন লাভ কৰাত সফল হৈছিল। এণ্টনিঅ' গ্ৰামছিৰ মতে, ৰাষ্ট্ৰসমূহে আধিপত্য সৃষ্টি কৰিবলৈ মতাদৰ্শগত ব্যৱস্থা ব্যৱহাৰ কৰে। মাৰ্ক্সবাদ, পুঁজিবাদ, নাজীবাদ, ফেচিবাদ, সামৰিকতাবাদ, সাম্যবাদ আদি বিভিন্ন মতাদৰ্শ আছে। মতাদৰ্শগত ক্ষমতাই মতাদৰ্শগত নেতৃত্বৰ সৃষ্টি কৰে।

- **মনস্তাত্ত্বিক ক্ষমতা (Psychological Power) ঃ**

মনস্তাত্ত্বিক ক্ষমতাৰ সৈতে জনমতৰ সম্পৰ্ক আছে। মনস্তাত্ত্বিক ক্ষমতাই নৈতিক নেতৃত্ব সৃষ্টি কৰে। আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় সম্প্ৰদায় আৰু নাগৰিকসকলৰ মনোবল বৃদ্ধি কৰি এজন ৰাজনৈতিক নেতাই ৰাষ্ট্ৰৰ জাতীয় স্বাৰ্থৰ উপলব্ধি আৰু বাস্তৱায়নত সহায় কৰিব পাৰে। উদাহৰণস্বৰূপে, ভাৰতীয় নেতৃত্বই ৰাষ্ট্ৰসংঘৰ সন্মুখত পাকিস্তানভিত্তিক সন্ত্ৰাসবাদক আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় সন্ত্ৰাসবাদৰ বিষয় হিচাপে উত্থাপন কৰাত সফল হৈছিল। ই ভাৰতৰ বাবে এক কূটনৈতিক সফলতা।

১০.৩.৫ ক্ষমতা প্ৰয়োগৰ পদ্ধতিসমূহ

ক্ষমতা প্ৰয়োগৰ বাবে বিভিন্ন পদ্ধতি অৱলম্বন কৰা হয়। ক্ষমতা প্ৰয়োগৰ ক্ষেত্ৰত ব্যৱহৃত কিছুমান পদ্ধতি তলত ব্যাখ্যা কৰা হ'ল।

১. **বুজনি (Persuasion) ঃ** ক্ষমতা প্ৰয়োগৰ ক্ষেত্ৰত বুজনি এক বহুলভাবে ব্যৱহৃত পদ্ধতি। বুজনিয়ে বলপ্ৰয়োগ বা শাস্তিৰ আশ্ৰয় নোলোৱাকৈ আনক কোনো কাম কৰিবলৈ উৎসাহিত কৰাত সহায় কৰে। আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় সম্পৰ্কত ৰাষ্ট্ৰসমূহে নিজৰ ৰাষ্ট্ৰীয় স্বাৰ্থ পূৰণ আৰু উন্নত কৰাৰ বাবে বুজনিৰ ব্যৱহাৰ কৰে। পণ্ডিতসকলৰ মতে, বুজনিৰ কৌশলৰ অন্তৰ্ভুক্ত হৈছে কোনো নিদিষ্ট সমস্যা, বিষয় বা বিবাদৰ বিষয়ে আন ৰাষ্ট্ৰ বা ৰাষ্ট্ৰসমূহৰ আগত স্পষ্টভাৱে ব্যাখ্যা আৰু উপস্থাপন কৰা। সবলভাৱে ক'বলৈ গলে, বুজনিৰ জৰিয়তে এখন ৰাষ্ট্ৰই আন ৰাষ্ট্ৰক আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় মঞ্চত নিজৰ স্বাৰ্থৰ সমৰ্থনত মত প্ৰকাশ কৰিবলৈ বা কোনো নিৰ্দিষ্ট কাৰ্য গ্ৰহণ কৰিবলৈ সম্মত কৰাবলৈ চেষ্টা কৰে।

২. **পুৰস্কাৰ (Rewards) ঃ** পুৰস্কাৰ বুলিলে নিজৰ স্বাৰ্থ পূৰণৰ উদ্দেশ্যে আনক লাভজনক বস্তুগত বা অবস্তুগত সহায় আগবঢ়োৱাক বুজায়। ইয়াৰ ভিতৰত আনৰ সমৰ্থন লাভ কৰাৰ বাবে আগবঢ়োৱা মানসিক, অৰ্থনৈতিক বা ৰাজনৈতিক সুবিধাও অন্তৰ্ভুক্ত। আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় মঞ্চত উন্নত পশ্চিমীয়া

ৰাষ্ট্রসমূহে উন্নয়নশীল বিশ্বৰ অর্থনৈতিকভাৱে দুর্বল দেশসমূহক বিত্তীয় সাহায্য আগবঢ়ায়। উদাহৰণস্বৰূপে, আমেৰিকা যুক্তৰাষ্ট্রই পাকিস্তান, শ্রীলংকা বা বাংলাদেশৰ দৰে এছিয়াৰ দেশসমূহক বিভিন্ন অর্থনৈতিক সাহায্য আগবঢ়ায়। এনে অর্থনৈতিক সাহায্য সাধাৰণতে কোনো উদ্দেশ্য নোহোৱাকৈ আগবঢ়োৱা নহয়। ই গ্রহণকাৰী দেশসমূহৰ বাবে পুৰস্কাৰ হিচাপে কাম কৰে আৰু সাহায্য প্রদানকাৰী দেশসমূহে এই দুর্বল দেশসমূহৰ ওপৰত নিজৰ প্রভাৱ বিস্তাৰ কৰি নিজৰ ৰাষ্ট্রীয় স্বার্থ আগবঢ়াব পাৰে। ইয়াৰ ভিতৰত উন্নয়নশীল দেশসমূহত বজাৰ সম্প্রসাৰণো অন্তর্ভুক্ত। পুৰস্কাৰৰ ভিতৰত সামৰিক সাহায্য, প্রযুক্তিগত সহায়, অস্ত্র-শস্ত্র, প্রশিক্ষণ, ঋণ আৰু উপহাৰ আদি অন্তর্ভুক্ত।

৩. **শাস্তি (Punishment) ঃ** শাস্তিও ক্ষমতা প্রয়োগৰ এক পদ্ধতি। ইয়াত মন কৰিবলগীয়া যে শাস্তিৰ জৰিয়তে ক্ষমতা প্রয়োগ কৰিবলৈ চেষ্টা কৰা ৰাষ্ট্রসমূহ সাধাৰণতে যথেষ্ট শক্তিশালী হয়। পণ্ডিতসকলৰ মতে, এখন শক্তিশালী ৰাষ্ট্রই কোনো অবাধ্য বা অসহযোগী ৰাষ্ট্রৰ ওপৰত অর্থনৈতিক নিষেধাজ্ঞা, নিয়ম বা নীতি আৰোগ কৰি, বাণিজ্যিক বাধা সৃষ্টি কৰি অথবা সম্ভাব্য পুৰস্কাৰৰ পৰা বঞ্চিত কৰি শাস্তি প্রদান কৰিব পাৰে। সাধাৰণতে শক্তিশালী ৰাষ্ট্রসমূহে অবাধ্য ৰাষ্ট্রৰ বিৰুদ্ধে শাস্তিৰ ভাবুকি প্রয়োগ কৰে। যদি তেনে ভাবুকিয়ে কাম নকৰে, তেন্তে ৰাষ্ট্রসমূহে নিজৰ প্রতিপক্ষৰ আচৰণ বা কার্য সলনি কৰিবলৈ সামৰিক শক্তি প্রয়োগ অথবা অর্থনৈতিক নিষেধাজ্ঞা আৰোপ কৰিবলৈও কুণ্ঠাবোধ নকৰে। উদাহৰণস্বৰূপে, ইৰাকৰ কুৱেইট আক্রমণৰ প্রতিক্রিয়াস্বৰূপে আমেৰিকা যুক্তৰাষ্ট্রই অপাৰেচন ডেজার্ট ষ্টর্ম (১৭ জানুৱাৰী, ১৯৯১-২৮ ফেব্রুৱাৰী, ১৯৯১) চলাইছিল। ইৰাকৰ আচৰণ সলনি কৰাৰ বাবে এই অভিযান এক প্রচেষ্টা আছিল।

৪. **বলপ্রয়োগ (Force) ঃ** পণ্ডিতসকলৰ মতে, শান্তিক এক প্রতিৰোধমূলক ব্যৱস্থা হিচাপে গণ্য কৰা হয়; কিন্তু যেতিয়া শাস্তি বাস্তৱত কার্যকৰী কৰা হয়, তেতিয়া সেয়া বলপ্রয়োগলৈ ৰূপান্তৰিত হয়। বলপ্রয়োগে শাৰীৰিক হিংসাৰ প্রকৃত ব্যৱহাৰক বুজায়। ইৰাকৰ বিৰুদ্ধে আমেৰিকা যুক্তৰাষ্ট্রই ডেজার্ট ষ্টর্ম অভিযান চলোৱাটো বলপ্রয়োগৰ এক উদাহৰণ, কিয়নো ইয়াত বাস্তৰিকভাৱে শাস্তিমূলক সামৰিক পদক্ষেপ গ্রহণ কৰা হৈছিল। সেয়েহে, বলপ্রয়োগ হৈছে শাৰীৰিক শক্তি বা হিংসাৰ প্রকৃত ব্যৱহাৰৰ পদ্ধতি, আনহাতে শাস্তি বুলিলে বল বা হিংসা প্রয়োগ কৰাৰ ভাবুকিক বুজায়। যুদ্ধ হৈছে বলপ্রয়োগৰ এক উদাহৰণ, যাৰ জৰিয়তে এখন ৰাষ্ট্রই নিজৰ ৰাষ্ট্রীয় স্বার্থ সুৰক্ষিত কৰাৰ বাবে আন এখন ৰাষ্ট্রৰ বিৰুদ্ধে আক্রমণ চলায়।

অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন নং ১ ঃ "ক্ষমতা" শব্দটো লেটিন ভাষাৰ "Imperium" শব্দৰ পৰা উদ্ভৱ হৈছে, যাৰ অর্থ হৈছে "সক্ষম হোৱা"। (সঁচা/মিছা)

প্রশ্ন নং ২ ঃ বলপ্রয়োগমূলক ক্ষমতা, প্রৰোচনামূলক ক্ষমতা, প্রতিক্রিয়ামূলক ক্ষমতা, প্রতিবন্ধকতামূলক ক্ষমতা, আকর্ষণমূলক ক্ষমতা আৰু বুজাই-বঢ়াই মান্তি কৰোৱা ক্ষমতা- এই ছয়টা শ্রেণীত ক্ষমতাক কোনে বিভাজন কৰিছিল?

প্রশ্ন নং ৩ ঃ ক্ষমতাৰ যিকোনো দুটা বৈশিষ্ট্য উল্লেখ কৰা।

প্রশ্ন নং ৪ ঃ ক্ষমতা প্রয়োগৰ যিকোনো দুটা পদ্ধতি উল্লেখ কৰা।

১০.৪ কর্তৃত্ব

১০.৪.১ কর্তৃত্বৰ সংজ্ঞা

ৰাজনীতি বিজ্ঞানত 'কর্তৃত্ব' (Authority) শব্দটো বহুলভাৱে ব্যৱহাৰ কৰা হয়। 'Authority'

শব্দটো লেটিন ভাষাৰ 'auctor' বা 'auctoritas' শব্দৰ পৰা উৎপত্তি হৈছে, যাৰ অর্থ হৈছে 'পৰামর্শ' (advice) বা 'মতামত' (counsel)। সৰলভাৱে ক'বলৈ গ'লে, কর্তৃত্ব বুলিলে 'আদেশ দিয়াৰ বা চূড়ান্ত সিদ্ধান্ত গ্রহণ কৰাৰ অধিকাৰ'ক বুজায়। তলৰ অংশসমূহত বিভিন্ন পণ্ডিতে আগবঢ়োৱা কর্তৃত্বৰ সংজ্ঞাসমূহৰ বিষয়ে আলোচনা কৰা হ'ব।

- **কর্তৃত্বৰ সংজ্ঞা ঃ**

মেকাইভাৰ (Maclver)-এ কৈছে, "কর্তৃত্বক প্রায়ে ক্ষমতা হিচাপে সংজ্ঞায়িত কৰা হয়, যাৰ অর্থ হৈছে আনুগত্যৰ নির্দেশ।"

হার্বার্ট এ. চাইমন (Herbert A. Simon)-ৰ মতে, "কর্তৃত্ব হৈছে এনে সিদ্ধান্ত গ্রহণ কৰাৰ ক্ষমতা, যিবোৰে আনৰ কার্যকলাপক পৰিচালিত কৰে। ই দুজন ব্যক্তিৰ মাজৰ এক সম্পর্ক- এজন ঊর্ধ্বতন আৰু আনজন অধীনস্থ। ঊর্ধ্বতন ব্যক্তিয়ে এনে সিদ্ধান্ত প্রস্তুত আৰু প্রেৰণ কৰে যিবোৰ অধীনস্থসকলে গ্রহণ কৰিব বুলি আশা কৰা হয়। অধীনস্থসকলে সেই সিদ্ধান্তসমূহ গ্রহণ কৰে আৰু তেওঁলোকৰ আচৰণ সেই সিদ্ধান্তসমূহৰ দ্বাৰা নির্ধাৰিত হয়।"

জুভেনেল (Jouvenel)-এ কর্তৃত্বক "এজন ব্যক্তিৰ নিজৰ প্রস্তাৱ আনৰ দ্বাৰা গ্রহণ কৰাব পৰা সামর্থ্য" হিচাপে সংজ্ঞায়িত কৰিছে। ৰবার্ট এ. ডাহল (Robert A. Dahl)-ৰ মতে, "A-এ B-ক আদেশ দিয়ে আৰু B-এ অনুভৱ কৰে যে A-ৰ তেনে কৰাৰ সম্পূর্ণ অধিকাৰ আছে আৰু B-ৰ সেই আদেশ পালন কৰাৰ সম্পূর্ণ বাধ্যবাধকতা আছে।" এই ধৰণৰ ক্ষমতাক প্রায়ে বৈধ ক্ষমতা (legitimate power) বুলি কোৱা হয়। কিন্তু যেতিয়া B-এ অনুভৱ কৰে যে A-ৰ তেওঁক আনুগত্য কৰিবলৈ কোৱাৰ কোনো অধিকাৰ নাই আৰু B-ৰো সেই আদেশ পালন কৰাৰ কোনো বাধ্যবাধকতা নাই, তেতিয়া এনে ক্ষমতাক প্রায়ে অবৈধ (illegitimate) বুলি কোৱা হয়। বৈধ ক্ষমতাকেই সাধাৰণতে কর্তৃত্ব বুলি কোৱা হয়। সেয়েহে, কর্তৃত্বৰ এক গুৰুত্বপূর্ণ উপাদান হৈছে বৈধতা (legitimacy)।

Carl J. Friedrich-এ কর্তৃত্বক "যুক্তিৰ মূর্ত ৰূপ" হিচাপে সংজ্ঞায়িত কৰিছে আৰু কৈছে যে ই যুক্তিসংগতভাৱে ব্যাখ্যা কৰা যুক্তিৰ ওপৰত নির্ভৰ কৰে।

মিশেলছ (Michels)-ৰ মতে, "কর্তৃত্ব হৈছে কোনো গোটৰ ওপৰত প্রভাৱ বা আধিপত্য বিস্তাৰ কৰাৰ অন্তর্নিহিত বা অর্জিত সামর্থ্য।"

মেক্স ৱেবাৰ (Max Weber)-ৰ মতে, কর্তৃত্ব হৈছে "নির্দিষ্ট এক গোটৰ লোকৰ দ্বাৰা কোনো আদেশ পালন কৰাৰ সম্ভাৱনা।" বৈধ কর্তৃত্ব হৈছে এনে কর্তৃত্ব, যাক শাসক আৰু শাসিত-উভয়েই বৈধ আৰু ন্যায়সংগত বুলি স্বীকাৰ কৰে।

সেয়ে, কর্তৃতই বৈধ ক্ষমতাক বুজায়। যেতিয়া ক্ষমতা বৈধভাৱে প্রয়োগ কৰা হয়, তেতিয়া তাক কর্তৃত্ব বুলি কোৱা হয়। কর্তৃত্ব ক্ষমতাৰ পৰাই উদ্ভব হয়। Hannah Arendt-ৰ মতে, যেতিয়া আদেশ আৰু আনুগত্যৰ মাজত এক সম্পর্ক স্থাপিত হয়, তেতিয়া কর্তৃত্বৰ সৃষ্টি হয়। এছ ই. ফাইনাৰ (S. E. Finer)-ৰ মতে, ইয়াত 'আদেশ' মানে হৈছে আনুগত্য দাবী কৰা আৰু 'আনুগত্য' মানে হৈছে সেই দাবী সঠিক বুলি স্বীকাৰ কৰি তাৰ প্রতি সঁহাৰি জনোৱা। সেয়েহে, বৈধতা অবিহনে কর্তৃত্বৰ অস্তিত্ব নাথাকে। ফাইনাৰে দেখুৱাইছে যে, "ভয় নিশ্চয়েই ক্ষমতাৰ পিতৃ, কিন্তু কর্তৃত্ব হৈছে ইয়াৰ মাতৃ।" জনসাধাৰণৰ মনত এই বিশ্বাস সৃষ্টি কৰা যে তেওঁলোকৰ শাসকসকলৰ দাবী কৰাৰ অধিকাৰ আছে আৰু সেই দাবী পূৰণ কৰাটো জনসাধাৰণৰ কর্তব্য- এইটোৱেই শাসন ব্যৱস্থাৰ এক প্রধান কলা।

১০.৪.২ কর্তৃত্বৰ উৎসসমূহ

- **আইনগত কর্তৃত্ব (Legal Authority) ঃ** আইনগত কর্তৃত্ব চৰকাৰ বা অন্যান্য শাসনকাৰী সংস্থাই প্রণয়ন কৰা আইন, নিয়ম-নীতি আৰু আইনগত ব্যৱস্থাৰ পৰা উদ্ভৱ হয়। ইয়াৰ ভিতৰত আইন,

বিধি-নিয়ম আৰু ন্যায়িক সিদ্ধান্তসমূহ অন্তর্ভুক্ত।

- **পৰম্পৰাগত কর্তৃত্ব (Traditional Authority) ঃ** পৰম্পৰাগত কর্তৃত্ব কোনো সমাজ বা সম্প্রদায়ত দীর্ঘদিন ধৰি চলি অহা ৰীতি-নীতি, পৰম্পৰা বা বিশ্বাসৰ ওপৰত ভিত্তি কৰি গঢ় লৈ উঠে। এই ধৰণৰ কর্তৃত্ব প্রায়ে ধর্মীয়, সাংস্কৃতিক বা পাৰিবাৰিক পৰম্পৰাৰ পৰা উদ্ভৱ হয় আৰু প্রজন্মৰ পৰা প্রজন্মলৈ হস্তান্তৰিত হয়।
- **কৰিশ্মেটিক (প্রভাবশালী ব্যক্তিত্ব) কর্তৃত্ব (Charismatic Authority) ঃ** কৰিশ্মেটিক কর্তৃত্ব কোনো ব্যক্তিৰ ব্যক্তিগত আকর্ষণ, বাক্তিত্ব বা আনক প্রভাবিত কৰিব পৰা সামর্থ্যৰ ওপৰত ভিত্তি কৰে। কোনো নেতাৰ কৰিশ্মেটিক গুণে মানুহক প্রভাৰিত কৰে আৰু তেওঁৰ ব্যক্তিগত আকর্ষণ বা অনুপ্রেৰণাদায়ক গুণৰ বাবে মানুহে স্বেচ্ছাই তেওঁৰ অনুসৰণ কৰে।
- **নৈতিক কর্তৃত্ব (Moral Authority) ঃ** নৈতিক কর্তৃত্ব নৈতিক নীতি, নৈতিক মূল্যবোধ বা ধর্মীয় শিক্ষাৰ প্রতি আনুগত্যৰ পৰা উদ্ভৱ হয়। ব্যক্তি বা প্রতিষ্ঠানে সততা, নিষ্ঠা আৰু নৈতিক মানদণ্ডৰ প্রতি আনুগত্য প্রদর্শন কৰিলে তেওঁলোকক কর্তৃত্বসম্পন্ন বুলি গণ্য কৰা হ'ব পাৰে।
- **অর্থনৈতিক কর্তৃত্ব (Economic Authority) ঃ** অর্থনৈতিক কর্তৃত্ব অর্থনৈতিক সম্পদ, ধন-সম্পত্তি বা বিত্তীয় শক্তিৰ ওপৰত নিয়ন্ত্রণৰ পৰা উদ্ভৱ হয়। সাধাৰণতে ব্যক্তি, নিগম বা প্রতিষ্ঠানৰ হাতত যথেষ্ট অর্থনৈতিক প্রভাৱ বা অর্থনৈতিক কার্যকলাপৰ ওপৰত নিয়ন্ত্রণ থাকিলে তেওঁলোকে এই ধৰণৰ কর্তৃত্ব প্রয়োগ কৰিব পাৰে।
- **ৰাজনৈতিক কর্তৃত্ব (Political Authority) ঃ** ৰাজনৈতিক কর্তৃত্ব ৰাজনৈতিক ব্যৱস্থা, চৰকাৰ বা শাসনকাৰী সংস্থাৰ দ্বাৰা প্রদান কৰা হয়। ইয়াৰ ভিতৰত নির্বাচিত প্রতিনিধি, চৰকাৰী প্রতিষ্ঠান আৰু ৰাজনৈতিক নেতাসকল অন্তর্ভুক্ত। তেওঁলোকক সমাজ পৰিচালনা কৰা আৰু বিভিন্ন সিদ্ধান্ত গ্রহণ কৰাব বাবে কর্তৃত্ব প্রদান কৰা হয়।
- **সামাজিক কর্তৃত্ব (Social Authority) ঃ** সামাজিক কর্তৃত্ব কোনো সমাজ বা গোটৰ সামাজিক নীতি-নিয়ম, প্রত্যাশা বা উমৈহতীয়া মতামতৰ পৰা উদ্ভৱ হয়। ইয়াৰ ভিতৰত অনানুষ্ঠানিক নেতা, সমাজৰ জ্যেষ্ঠ বাক্তি বা সম্মানীয় ব্যক্তিসকল অন্তর্ভুক্ত, যিসকলে সামাজিক সম্পর্ক আৰু নেটৱর্কৰ জৰিয়তে আনৰ ওপৰত প্রভাৱ বিস্তাৰ কৰে।

১০.৪.৩ কর্তৃত্বৰ বৈশিষ্ট্যসমূহ

কর্তৃত্বৰ প্রধান বৈশিষ্ট্যসমূহ তলত উল্লেখ কৰা হ'ল—

১. কর্তৃত্ব হৈছে বৈধ ক্ষমতা। কর্তৃত্বৰ মূল বৈশিষ্ট্য হৈছে বৈধতা। সেয়েহে, বৈধতা কর্তৃত্বৰ এক প্রধান বৈশিষ্ট্য।

১. কর্তৃত্ব আৰু ক্ষমতাৰ মাজত ঘনিষ্ঠ সম্পর্ক আছে। কর্তৃত্ব হৈছে ক্ষমতাৰ এক বৈধ ৰূপ। কিন্তু সকলো ক্ষমতা কর্তৃত্ব নহয়, কাৰণ ক্ষমতা বৈধতাৰ ওপৰত প্রতিষ্ঠিত নহ'বও পাৰে।

৩. কর্তৃত্ব যুক্তিৰ ওপৰত ভিত্তি কৰি গঢ় লৈ উঠে। Frederick, ৰ মতে, "যিজন ব্যক্তিৰ কর্তৃত্ব আছে, তেওঁৰ কার্যৰ যুক্তিসংগত ব্যাখ্যা আগবঢ়োৱাৰ আৰু তেওঁ কৰা কাম বা আনক কৰিবলৈ কোৱা কামৰ সপক্ষে গ্রহণযোগ্য কাৰণ দাঙি ধৰাৰ সামর্থ্য থাকে।" যেতিয়া ক্ষমতা যুক্তিসংগতভাৱে প্রয়োগ কৰা হয়, তেতিয়া মানুহে তাক গ্রহণ কৰে আৰু ই কর্তৃত্বত পৰিণত হয়।

৪. কর্তৃত্বৰ আন এক গুৰুত্বপূর্ণ বৈশিষ্ট্য হৈছে ই জবাবদিহিতা নিশ্চিত কৰে। উদাহৰণস্বৰূপে, গণতান্ত্রিক ব্যৱস্থাত গণতান্ত্রিকভাৱে নির্বাচিত শাসকসকল নাগৰিকৰ ওচৰত জবাবদিহি হ'ব লাগে।

১০.৪.৪ কর্তৃত্বৰ প্রকাৰসমূহ

মেক্স ৱেবাৰে (Max Weber) কর্তৃত্বক তিনিটা প্রধান ভাগত বিভক্ত কৰিছে— যুক্তিসংগত-আইনগত কর্তৃত্ব (Rational-Legal Authority), পৰম্পৰাগত কর্তৃত্ব (Traditional Authority), কৰিশ্মেটিক কর্তৃত্ব (Charismatic Authority)

১. যুক্তিসংগত-আইনগত কর্তৃত্ব (Rational-Legal Authority) ঃ

যুক্তিসংগত-আইনগত কর্তৃত্ব হৈছে এক 'আনুষ্ঠানিক' কর্তৃত্ব। আধুনিক প্রশাসনিক ব্যৱস্থাত ইয়াৰ উপস্থিতি দেখা যায়। উদাহৰণস্বৰূপে, আধুনিক ৰাষ্ট্রৰ আমোলাতন্ত্র (bureaucracy) যুক্তিসংগত-আইনগত কর্তৃত্বৰ এক উদাহৰণ। যুক্তিসংগত-আইনগত কর্তৃত্ব এখন ৰাষ্ট্রৰ আনুষ্ঠানিক নিয়ম আৰু সংহিতাবদ্ধ আইনসমূহৰ ওপৰত ভিত্তি কৰি গঢ় লৈ উঠে। নিৰপেক্ষতা (impersonality) আৰু যুক্তিসংগততা (rationality) হৈছে যুক্তিসংগত-আইনগত কর্তৃত্বৰ দুটা প্রধান বৈশিষ্ট্য। আমোলাতন্ত্র হৈছে যুক্তিসংগত-আইনগত কর্তৃত্বৰ এক নির্দিষ্ট প্রশাসনিক ব্যৱস্থা, য'ত আমোলাসকলে দেশৰ প্রচলিত আইন আৰু নির্ধাৰিত পদ্ধতি অনুসৰি ক্ষমতা প্রয়োগ কৰে। তেওঁলোকে এক সুসংগঠিত প্রশাসনিক ব্যৱস্থাৰ ভিতৰত কাম কৰে। তেওঁলোকৰ ব্যক্তিত্ব, কাৰিশ্মা বা পৰম্পৰাগত আনুগত্যৰ বাবে নহয়, বৰং ৰাষ্ট্রৰ আইন, অধ্যাদেশ বা সংবিধানত নির্ধাৰিত একে ধৰণৰ নিয়ম আৰু নীতিৰ ভিত্তিত তেওঁলোকে জনসাধাৰণৰ আনুগত্য লাভ কৰে। যুক্তিসংগত-আইনগত কর্তৃত্বত পদ লাভ কৰাটো নির্ধাৰিত পদ্ধতি-যেনে নিযুক্তি, বাছনি বা পদোন্নতিৰ জৰিয়তে সম্পন্ন হয়।

২. পৰম্পৰাগত কর্তৃত্ব (Traditional Authority) ঃ

পৰম্পৰাগত কর্তৃত্ব পৰম্পৰাগত ৰীতি-নীতি, ঐতিহ্য, অভ্যাস, সাংস্কৃতিক সম্পর্ক, সামাজিক গাঁথনি আৰু মূল্যবোধৰ ওপৰত ভিত্তি কৰি গঢ় লৈ উঠে। পৰম্পৰাগত কর্তৃত্বত ক্ষমতা এটা প্রজন্মৰ পৰা আন এটা প্রজন্মলৈ স্থানান্তৰিত হয়। পৰম্পৰাগতভাৱে স্বীকৃত নিয়ম আৰু নীতিৰ ভিত্তিত কোনো ব্যক্তিয়ে পৰম্পৰাগত সামাজিক মর্যাদা লাভ কৰি সমাজৰ আন লোকৰ আনুগত্য লাভ কৰিব পাৰে। উদাহৰণস্বৰূপে, নাগা সমাজৰ পৰম্পৰাগত মুৰব্বীয়ে পৰম্পৰাগতভাৱে স্বীকৃত সন্মান আৰু সামাজিক মর্যাদা লাভ কৰে আৰু পৰম্পৰাগত সিদ্ধান্ত গ্রহণ প্রক্রিয়াত নিজৰ বিবেচনা অনুসৰি ভূমিকা পালন কৰিব পাৰে। আধুনিক যুগৰ ব্রিটেইন, ভুটান আৰু ছৌদি আৰবৰ দৰে দেশৰ বংশানুক্রমিক আৰু ৰাজবংশীয় ৰাজতন্ত্রতো পৰম্পৰাগত কর্তৃত্বৰ উদাহৰণ দেখা যায়। এই ব্যৱস্থাসমূহৰ ক্ষমতা আৰু বৈধতা পৰম্পৰাগত ৰীতি-নীতি, প্রচলিত বিশ্বাস, আস্থা, আনুগত্য, আচাৰ-অনুষ্ঠান আৰু সামাজিক সম্পর্কৰ ওপৰত ভিত্তি কৰি গঢ় লৈ উঠে। যুক্তিসংগত-আইনগত কর্তৃত্বৰ বিপৰীতে পৰম্পৰাগত কর্তৃত্ব যুক্তিসংগততা বা আনুষ্ঠানিক আইন-কানুনৰ ওপৰত ভিত্তি কৰি গঢ় লৈ নুঠে। সমাজে পৰম্পৰাৰ ভিত্তিত এনে কর্তৃত্ব গ্রহণ কৰে।

৩. কৰিশ্মেটিক কর্তৃত্ব (Charismatic Authority) ঃ

কৰিশ্মেটিক কর্তৃত্ব হৈছে এক 'বিশেষ প্রতিভাসম্পন্ন' বা 'ব্যতিক্রমী' কর্তৃত্ব। ই কোনো ব্যক্তিৰ মাজত থকা বিশেষ ব্যক্তিত্ব বা কৰিশ্মা (charisma) ৰ ওপৰত ভিত্তি কৰি গঢ় লৈ উঠে। যেতিয়া কোনো ব্যক্তিৰ ব্যক্তিত্ব, কাৰিশ্মা, চিন্তা বা দূৰদর্শী পৰিকল্পনাই বৃহৎ সংখ্যক লোকক আকর্ষিত কৰে, তেতিয়া তেওঁ এজন কৰিশ্মেটিক নেতা হিচাপে পৰিগণিত হয়। কৰিশ্মেটিক কর্তৃত্বৰ উদাহৰণ হিচাপে দালাই লামা, মহাত্মা গান্ধী, নেলছন মেন্ডেলা, মার্টিন লুথাৰ কিং জুনিয়ৰ আৰু জৱাহৰলাল নেহৰু আদিৰ নাম উল্লেখ কৰিব পাৰি। মেক্স ৱেবাৰৰ মতে, কৰিশ্মেটিক কর্তৃত্বৰ উপাদান পৰম্পৰাগত আৰু যুক্তিসংগত-আইনগত কর্তৃত্ব দুয়োটাতে দেখা যাব পাৰে। অসাধাৰণ বাক্তিত্ব, অনন্য দূৰদর্শিতা বা ব্যতিক্রমী কাৰিশ্মাৰ বাবে এনে নেতাই বিশেষকৈ তেওঁলোকৰ অনুসৰণকাৰীসকলৰ মাজত যথেষ্ট প্রভাৱ আৰু ক্ষমতা বিস্তাৰ কৰিব পাৰে। অসাধাৰণ বীৰত্ব আৰু নেতৃত্বৰ গুণে এনে নেতাসকলক তেওঁলোকৰ অনুসৰণকাৰীসকলৰ

হৃদয়ত এক বিশেষ স্থান প্রদান কৰে। ৰাষ্ট্রীয় জৰুৰীকালীন অৱস্থা বা গুৰুত্বপূর্ণ সংকটৰ সময়ত কৰিশ্মেটিক কর্তৃত্বই এক গুৰুত্বপূর্ণ ভূমিকা পালন কৰিব পাৰে। উদাহৰণস্বৰূপে, ভাৰত আৰু দক্ষিণ আফ্রিকাৰ স্বাধীনতা আন্দোলনৰ সময়ত ক্রমে মহাত্মা গান্ধী আৰু নেলছন মেন্ডেলাই গুৰুত্বপূর্ণ ভূমিকা পালন কৰিছিল। তেওঁলোক দুয়োগৰাকী বিশিষ্ট জাতীয় নেতা হিচাপে পৰিগণিত হৈছিল আৰু সংকটৰ সময়ত নিজৰ নিজৰ দেশৰ জনসাধাৰণৰ কণ্ঠস্বৰক প্রতিনিধিত্ব কৰিছিল। তেওঁলোকৰ কৰিশ্মেটিক নেতৃত্বে লাখ লাখ লোকক অনুপ্রাণিত কৰিছিল।

১০.৪.৫ কর্তৃত্বৰ ভিত্তিসমূহ

কর্তৃত্ব বিভিন্ন ভিত্তিৰ ওপৰত প্রতিষ্ঠিত হয়। পৰম্পৰাগত ৰীতি-নীতি, বিশ্বাস, প্রথা আৰু নীতিসমূহে ক্ষমতাক কর্তৃত্বলৈ ৰূপান্তৰিত কৰাৰ বৈধতা প্রদান কৰে। এইবোৰ পৰম্পৰাগতভাৱে স্বীকৃত উপাদান আৰু সেয়েহে কর্তৃত্বৰ ভিত্তি হিচাপে কাম কৰে। কর্তৃত্ব এখন ৰাষ্ট্রৰ আনুষ্ঠানিক পদ্ধতি, আইন আৰু নিয়মৰ ওপৰতো ভিত্তি কৰি গঢ় লৈ উঠে। এইবোৰেই যুক্তিসংগত-আইনগত কর্তৃত্বৰ কার্যকলাপৰ প্রধান ভিত্তি। ব্যক্তিগত, ব্যতিক্রমী গুণ আৰু জানে কৰিশ্মেটিক কর্তৃত্বৰ ভিত্তি প্রদান কৰে। ব্যক্তিৰ বিশেষ গুণ, জন আৰু মূল্যবোধে তেওঁক অসাধাৰণ আৰু অনন্য কৰি তোলে আৰু তেওঁক বৈধভাৱে কর্তৃত্ব প্রয়োগ কৰিবলৈ সক্ষম কৰে।

কর্তৃত্ব প্রাতিষ্ঠানিক গাঁথনি, যেনে সংগঠন বা প্রতিষ্ঠানৰ ওপৰতো ভিত্তি কৰি গঢ় লৈ উঠে। মেক্স ৱেবাৰৰ মতে, আমোলাতন্ত্র যুক্তিসংগত-আইনগত পদ্ধতি আৰু আইনৰ শাসনৰ ওপৰত প্রতিষ্ঠিত। আমোলাতন্ত্র ৰাষ্ট্রৰ প্রশাসনিক সংগঠনৰ এক অংশ হিচাপে কাম কৰে। এখন ৰাষ্ট্রৰ আইন আৰু সংবিধানত নির্ধাৰিত নিয়ম অনুসৰি আমোলাতন্ত্রই নিৰপেক্ষভাৱে কাম কৰে। আইন অনুসৰি পৰিচালিত নির্বাচনৰ জৰিয়তে নির্বাচিত প্রতিনিধিসকলে যুক্তিসংগত-আইনগত কর্তৃত্ব লাভ কৰে। সেয়েহে, তেওঁলোকে বিধানসভাত আইন প্রণয়ন কৰাৰ ক্ষমতা লাভ কৰে। এইদৰে, কর্তৃত্বৰ প্রধান ভিত্তিসমূহ হৈছে পৰম্পৰা, ব্যক্তিত্ব আৰু আনুষ্ঠানিক আইন তথা আইনৰ শাসন।

১০.৪.৬ কর্তৃত্ব আৰু ক্ষমতা

কর্তৃত্ব আৰু ক্ষমতা ঘনিষ্ঠভাৱে জড়িত। কর্তৃত্ব হৈছে বৈধ ক্ষমতা। Weldon-ৰ মতে, কর্তৃত্ব হৈছে এক প্রকাৰৰ ক্ষমতা। Weldon-এ কর্তৃত্বক "সংশ্লিষ্ট জনসাধাৰণৰ সাধাৰণ অনুমোদনৰ সৈতে প্রয়োগ কৰা ক্ষমতা" হিচাপে ব্যাখ্যা কৰিছে। সেয়েহে, ক্ষমতা কর্তৃত্বত পৰিণত হ'বলৈ জনসাধাৰণৰ সমর্থন বা বৈধতা প্রয়োজন। অৱশ্যে, কিছুমান পণ্ডিতে ক্ষমতা আৰু কর্তৃত্বৰ মাজত পার্থক্য কৰিছে। তেওঁলোকৰ মতে, "ক্ষমতাৰ আশ্রয় নোলোৱাকৈ, অর্থাৎ বলপ্রয়োগ, প্রৰোচনা আৰু প্রচাৰৰ আশ্রয় নোলোৱাকৈ আচৰণ নিয়ন্ত্রণ কৰাৰ পদ্ধতিসমূহ বুজাবলৈ কর্তৃত্বৰ ধাৰণাটো প্রয়োজনীয়।" সেয়েহে, কর্তৃত্ব আৰু ক্ষমতাৰ কিছুমান স্বতন্ত্র বৈশিষ্ট্য আছে।

C.J. Friedrich-এ কৈছে, "কর্তৃত্ব ক্ষমতাৰ এক প্রকাৰ নহয়, ববং ই ক্ষমতাৰ সৈতে সংলগ্ন এক বিষয়।" কর্তৃত্ব হৈছে "স্বীকৃত ক্ষমতা" আৰু সেয়েহে ই বৈধ। Robert A. Dahl-এ লক্ষ্য কৰিছে, "বলপ্রয়োগৰ মাধ্যমে শাসন কৰাতকৈ কর্তৃত্বৰ মাধ্যমে শাসন কৰাটো অধিক সুবিধাজনক।" Nietzsche-ৰ মতেও, কর্তৃত্ব হৈছে "এনে এক বিষয় যিয়ে ক্ষমতাৰ সৃষ্টি কৰে, কিন্তু ই নিজে ক্ষমতা নহয়।"

অৱশ্যে, ক্ষমতা আৰু কর্তৃত্বৰ মাজত পার্থক্য নির্ণয় কৰাটো কিছু কঠিন, কাৰণ ক্ষমতাৰ অবিহনে কর্তৃত্বৰ ধাৰণাটো ব্যাখ্যা কৰা সম্ভৱ নহয়। প্রকৃততে, ক্ষমতাই যেতিয়া বৈধতাৰ সমর্থন লাভ কৰে, তেতিয়া ই কর্তৃত্বলৈ ৰূপান্তৰিত হয়। সেয়েহে, ক্ষমতা আৰু কর্তৃত্ব পৰস্পৰৰ সৈতে ঘনিষ্ঠভাবে সংযুক্ত। Herbert A. Simon-এ কর্তৃত্বক "আন এজনৰ কার্যকলাপক নির্দেশিত কৰা সিদ্ধান্ত গ্রহণৰ ক্ষমতা"

হিচাপে ব্যাখ্যা কৰিছে। ই দুজন ব্যক্তিৰ মাজৰ এক সম্পৰ্ক, য'ত এজন উচ্চপদস্থ আৰু আনজন অধীনস্থ। উচ্চপদস্থ ব্যক্তিয়ে এনে আশা কৰি সিদ্ধান্ত প্ৰস্তুত আৰু প্ৰেৰণ কৰে যে অধীনস্থসকলে সেই সিদ্ধান্ত গ্ৰহণ কৰিব। অধীনস্থসকলে সেই সিদ্ধান্ত গ্ৰহণ কৰে আৰু তেওঁলোকৰ আচৰণ সেই সিদ্ধান্তৰ দ্বাৰা নিৰ্ধাৰিত হয়। ইয়াৰ পৰা বুজা যায় যে কৰ্তৃত্ব হৈছে বৈধভাৱে প্ৰয়োগ কৰা ক্ষমতা।

ক্ষমতা আৰু কৰ্তৃত্বৰ মাজত ঘনিষ্ঠ সম্পৰ্ক থাকিলেও দুয়োটাৰ নিজস্ব কিছুমান বৈশিষ্ট্য আছে। কৰ্তৃত্বক 'ইতিবাচক' ক্ষমতা হিচাপে গণ্য কৰা হয়, আনহাতে ক্ষমতাক 'নেতিবাচক' ক্ষমতা হিচাপে দেখা হয়। কৰ্তৃত্বই স্বায়ত্তশাসনৰ সুযোগ প্ৰদান কৰে, আনহাতে ক্ষমতা বাধা-নিয়ন্ত্ৰণৰ সৈতে জড়িত।

কৰ্তৃত্ব ইচ্ছাৰ ওপৰত ভিত্তি কৰি গঢ় লৈ উঠে। আনহাতে, ক্ষমতা বলপ্ৰয়োগমূলক, যাৰ অৰ্থ হৈছে বলৰ ব্যৱহাৰ।

অৱশ্যে, ক্ষমতা আৰু কৰ্তৃত্বৰ মাজৰ এই পাৰ্থক্যসমূহ সম্পূৰ্ণ বা নিৰপেক্ষ নহয়। দুয়োটাৰে কিছুমান উমৈহতীয়া বৈশিষ্ট্য আছে। সেয়েহে, Lasswell-এ যুক্তি আগবঢ়াইছে-"ক্ষমতা যেতিয়া বৈধতা লাভ কৰে, তেতিয়া ই কৰ্তৃত্বত পৰিণত হয়।" আদেশ জাৰি কৰাৰ সামৰ্থ্য হৈছে ক্ষমতা, আনহাতে সিদ্ধান্ত গ্ৰহণ কৰা পৰ্যায়টো হৈছে কৰ্তৃত্ব। ইয়াৰ পৰা স্পষ্ট হয় যে বৈধ বা স্বীকৃত ক্ষমতাকেই কৰ্তৃত্ব বুলি কোৱা হয়।

অগ্ৰগতি নিৰীক্ষণ

প্ৰশ্ন নং ৫ ঃ কৰ্তৃত্বৰ যিকোনো দুটা বৈশিষ্ট্য লিখা।

প্ৰশ্ন নং ৬ ঃ পৰম্পৰাগত ৰীতি-নীতি, ঐতিহ্য, অভ্যাস, সাংস্কৃতিক আৰু সামাজিক গাঁথনি তথা মূল্যবোধৰ ওপৰত কোনটো কৰ্তৃত্ব ভিত্তি কৰি গঢ় লৈ উঠে?

১০.৫ বৈধতা

১০.৫.১ বৈধতাৰ অৰ্থ

'Legitimacy' (বৈধতা) শব্দটো লেটিন ভাষাৰ "Legitimus" শব্দৰ পৰা উৎপত্তি হৈছে, যাৰ অৰ্থ হৈছে আইনসংগত। ৰাজনীতি বিজ্ঞানৰ অধ্যয়নত ক্ষমতা, কৰ্তৃত্ব আৰু বৈধতা পৰস্পৰৰ সৈতে ঘনিষ্ঠভাৱে জড়িত। সেয়েহে, ৰাজনীতি বিজ্ঞানৰ এক ধাৰণা হিচাপে বৈধতাই এক কেন্দ্ৰীয় স্থান অধিকাৰ কৰিছে। ই কোনো ব্যক্তি বা ব্যক্তিৰ গোটে ক্ষমতা প্ৰয়োগ কৰাৰ আইনসংগততা বা অধিকাৰক সূচায়। ক্ষমতা যেতিয়া বৈধভাৱে প্ৰয়োগ কৰা হয়, তেতিয়া সেই ক্ষমতা কৰ্তৃত্বলৈ ৰূপান্তৰিত হয়। বৈধতাই শাসিতসকলৰ সমৰ্থন বা সম্মতিকো সূচায়। বৈধতাৰ সংজ্ঞা নিৰ্ধাৰণৰ ক্ষেত্ৰত বিভিন্ন পণ্ডিতে বিভিন্ন মতামত আগবঢ়াইছে। তলত বৈধতাৰ কেইটামান পণ্ডিতসম্মত সংজ্ঞা উল্লেখ কৰা হ'ল।

• বৈধতাৰ সংজ্ঞা ঃ

S.M. Lipset-এ বৈধতাৰ ধাৰণাটো এনেদৰে ব্যাখ্যা কৰিছে— "বৈধতাই এনে এক ব্যৱস্থাৰ সামৰ্থ্যক বুজায়, যিয়ে এই বিশ্বাস সৃষ্টি আৰু বৰ্তাই বাখে যে বিদ্যমান ৰাজনৈতিক প্ৰতিষ্ঠানসমূহ সমাজৰ বাবে আটাইতকৈ উপযুক্ত।"

G. K. Robert-ৰ মতে, "বৈধতা হৈছে এনে এক নীতি, যিয়ে জনসাধাৰণে কোনো নিৰ্দিষ্ট ব্যক্তিৰ ৰাজনৈতিক পদ দখল কৰা বা কোনো বাক্তি অথবা গোটে সাধাৰণভাৱে বা কোনো বিশেষ পৰিস্থিতিত ক্ষমতা প্ৰয়োগ কৰাটো গ্ৰহণ কৰাক সূচায়; যদিহে সেই পদ দখল বা ক্ষমতা প্ৰয়োগ সাধাৰণভাৱে গ্ৰহণযোগ্য নীতি আৰু কৰ্তৃত্ব প্ৰয়োগৰ পদ্ধতিৰ সৈতে সামঞ্জস্যপূৰ্ণ হয়।"

A. Dahl-ৰ মতে, "যদি কোনো চৰকাৰৰ নিৰ্দেশ যিসকল লোকৰ প্ৰতি প্ৰযোজ্য, তেওঁলোকে

বিশ্বাস কৰে যে চৰকাৰৰ গাঁথনি, পদ্ধতি, কার্যকলাপ, সিদ্ধান্ত, বিষয়া বা নেতাসকলৰ মাজত ন্যায়সংগততা, যথোপযুক্ততা বা নৈতিক উৎকর্ষৰ গুণ আছে আৰু এই গুণৰ বাবেই সেইবোৰ গ্রহণযোগ্য, তেন্তে সেই চৰকাৰক বৈধ বুলি কোৱা হয়। নির্দিষ্ট কার্যটোৰ বিষয়বস্তু যিয়েই নহওক কিয়, এই গ্রহণযোগ্যতা বর্তি থাকে।"

J. C. Plano আৰু R. E. Riggs-ৰ মতে, "বৈধতা হৈছে ন্যায়সংগত বা স্বেচ্ছাই গ্রহণযোগ্য হোৱাৰ গুণ, যিয়ে ৰাজনৈতিক ক্ষমতা প্রয়োগক বৈধ কর্তৃত্বলৈ ৰূপান্তৰিত কৰে। বৈধতাই এনে এক অন্তর্নিহিত বিশ্বাসক প্রতিফলিত কৰে, যিয়ে নেতৃত্ব আৰু ৰাষ্ট্রক কর্তৃত্ব প্রদান কৰে আৰু ব্যক্তিগত প্রতিষ্ঠান আৰু আচৰণৰ প্রতি সম্মান আৰু গ্রহণযোগ্যতা সৃষ্টি কৰে।"

Jean Blondel-এ কৈছে, "বৈধতাক এনে এক পৰিসৰ হিচাপে সংজ্ঞায়িত কৰিব পাৰি, যিমান পর্যন্ত জনসাধাৰণে কোনো প্রশ্ন নকৰাকৈ স্বাভাৱিকভাৱে তেওঁলোক অন্তর্ভুক্ত হোৱা সংগঠনটোক গ্রহণ কৰে।"

Mark C. Suchman-ৰ মতে, "বৈধতা হৈছে কোনো সত্তাৰ কার্যকলাপ কোনো সামাজিকভাৱে নির্মিত নীতি, মূল্যবোধ, বিশ্বাস আৰু সংজ্ঞাৰ ব্যৱস্থাৰ ভিতৰত বাঞ্ছনীয়, যথাযথ বা উপযুক্ত বুলি গণ্য কৰাৰ এক সাধাৰণীকৃত ধাৰণা বা অনুমান।"

সেয়েহে, বৈধতা হৈছে শাসিত বা পৰিচালিত লোকসকলৰ সম্মতি আৰু শাসনকাৰীসকলৰ ন্যায়সংগততাৰ সৈতে জড়িত। বৈধতাই অনুমোদন, গ্রহণযোগ্যতা, সম্মতি, ন্যায়সংগততা আৰু বৈধতাক সূচায়। সেয়েহে, Dolf Sternberger-এ যথার্থভাৱে কৈছে- "বৈধতা হৈছে এনে চৰকাৰী ক্ষমতাৰ ভেটি, যি চৰকাৰৰ নিজৰ এই সচেতনভাৱে প্রয়োগ কৰা হয় যে চৰকাৰৰ শাসন কৰাৰ অধিকাৰ আছে আৰু শাসিতসকলৰ মাজতো সেই অধিকাৰৰ প্রতি এক নির্দিষ্ট স্বীকৃতি থাকে।" স্বীকৃতি বা সম্মতি শাসিতসকলৰ এক উল্লেখযোগ্য সংখ্যক লোকৰ পৰা আহিব লাগিব। প্রকৃততে, বৈধতাৰ পৰিসৰৰ বিষয়ে দুটা ধৰণে আলোচনা কৰিব পাৰি। প্রথমটো হৈছে ৰাজনৈতিক ব্যবস্থা বা গোটটোক সমর্থন কৰা লোকৰ সংখ্যা। এই সমর্থনৰ শতাংশ যিমান বেছি হ'ব, ৰাজনৈতিক ব্যৱস্থা বা গোটটো সিমানেই অধিক বৈধ বুলি বিবেচিত হ'ব। দ্বিতীয়টো হৈছে সমর্থনৰ তীব্রতা। ৰাজনৈতিক ব্যৱস্থা বা গোটৰ সদস্যসকল অতি নিষ্ক্রিয়, প্রায় নিৰপেক্ষ, অথবা তীব্রভাৱে বিৰোধী বা তীব্রভাবে সমর্থক হ'ব পাৰে। এই দুটা দিশক একেলগে বিবেচনা কৰিলে, কোনো গোট বা ৰাজনৈতিক ব্যৱস্থাৰ বৈধতা তাৰ ভাৰযুক্ত সমর্থন আৰু ভাৰযুক্ত প্রত্যাখ্যানৰ মাজৰ পার্থক্যৰ ভিত্তিত নির্ধাৰণ কৰিব পাৰি। যদি এই সংখ্যা শূন্যৰ ওচৰত থাকে বা ঋণাত্মক হয়, তেন্তে সেই গোটটোৰ বৈধতা নথকাৰ সম্ভাৱনা থাকে আৰু ইয়াৰ অস্তিত্ব বর্তাই ৰখাৰ ক্ষেত্রত বিপদৰ সৃষ্টি হ'ব পাৰে। সেয়েহে, বৈধতা হৈছে জনসাধাৰণে কোনো ৰাজনৈতিক ব্যৱস্থা বা নেতৃত্বৰ প্রতি প্রদান কৰা বিশ্বাস আৰু সম্মতিৰ ওপৰত ভিত্তি কৰি গঢ় লৈ উঠা এক ধাৰণা।

১০.৫.২ বৈধতাৰ ভিত্তি

কিছুমান নির্দিষ্ট ভিত্তিৰ ওপৰত বৈধতা প্রতিষ্ঠিত হয়। বৈধতাৰ ভিত্তিসমূহৰ প্রকৃতি বিভিন্ন ধৰণৰ। কেতিয়াবা বৈধতা যুক্তিবাদিতাৰ ওপৰত, অর্থাৎ কোনো ৰাষ্ট্রৰ আনুষ্ঠানিক আইন আৰু পদ্ধতিৰ ওপৰত ভিত্তি কৰি গঢ় লৈ উঠিব পাৰে। উদাহৰণস্বৰূপে, এখন গণতান্ত্রিক দেশত ৰাজনৈতিক কর্তৃত্বই জনসমর্থন, আইন আৰু দেশৰ সংবিধানৰ পৰা বৈধতা লাভ কৰে।

বৈধতাৰ এক পৰম্পৰাগত ভিত্তিও আছে। কিছুমান কর্তৃত্ব কোনো সামাজিক বা ৰাজনৈতিক ব্যৱস্থাৰ পৰম্পৰাগত নীতি-নিয়ম, ৰীতি-নীতি, গাঁথনি আৰু বিশ্বাসৰ দ্বাৰা স্বীকৃত হয়। উদাহৰণস্বৰূপে, আন্তঃৰাষ্ট্রীয় মঞ্চত যুক্তৰাজ্যৰ (UK) ৰাজপৰিয়ালৰ প্রতিনিধিত্ব পৰম্পৰাগত কর্তৃত্বৰ বাবে বৈধতা লাভ কৰে। পৰম্পৰাৰ ভিত্তিত তেওঁলোক যুক্তৰাজ্যৰ পৰম্পৰাগত কর্তৃত্বৰ অধিকাৰী।

বৈধতা কোনো ব্যক্তিৰ কৰিশ্মা বা ব্যক্তিত্বৰ আকর্ষণৰ ওপৰতো নির্ভৰ কৰিব পাৰে। অসাধাৰণ দূৰদৃষ্টি, জ্ঞান বা দক্ষতাৰ বাবে কিছুমান ব্যক্তি কোনো সামাজিক বা ৰাজনৈতিক ব্যৱস্থাত জনসাধাৰণৰ দ্বাৰা সম্মানিত আৰু সমাদৃত হয়। এনে কৰিশ্মেটিক নেতৃত্বই ব্যাপকভাৱে গ্ৰহণযোগ্য নিজৰ কৰিশ্মাৰ বাবে বৈধতা লাভ কৰে।

১০.৫.৩ বৈধতাৰ প্ৰকাৰ

ওপৰত উল্লেখ কৰা ভিত্তিসমূহৰ ওপৰত নির্ভৰ কৰি Max Weber-এ বৈধতাক তিনিটা ভাগত বিভক্ত কৰিছে। সেইবোৰ হ'ল— যুক্তিসংগত-আইনী বৈধতা, পৰম্পৰাগত বৈধতা আৰু কৰিশ্মেটিক বৈধতা।

- **যুক্তিসংগত-আইনী বৈধতা ঃ** Max Weber-ৰ মতে, যুক্তিসংগত বৈধতা আনুষ্ঠানিকভাৱে প্ৰণয়ন আৰু গ্ৰহণ কৰা আইন, পদ্ধতি আৰু নীতিৰ ওপৰত ভিত্তি কৰি গঢ় লৈ উঠে। ইয়াত সু-নথিভুক্ত নীতি, নিয়ম, অধিকাৰ, কর্তব্য আৰু দায়িত্বৰ সমষ্টিৰ জৰিয়তে কর্তৃত্ব বৈধতা লাভ কৰে। উদাহৰণস্বৰূপে, ভাৰতৰ নির্বাচিত প্ৰধানমন্ত্রীয়ে ভাৰতীয় সংবিধান আৰু অন্যান্য নির্দিষ্ট আইন তথা অধ্যাদেশৰ ভিত্তিত বৈধ কর্তৃত্ব প্ৰয়োগ কৰিব পাৰে। যেতিয়ালৈকে প্ৰধানমন্ত্রীয়ে ভাৰতৰ সংবিধান আৰু প্ৰচলিত আইন অনুসৰণ কৰি ৰাষ্ট্ৰ পৰিচালনা কৰে, তেতিয়ালৈকে তেওঁৰ কর্তৃত্ব বৈধ বুলি বিবেচিত হয়। সেয়েহে, যুক্তিসংগত-আইনী বৈধতা যুক্তি, আইন আৰু আনুষ্ঠানিক পদ্ধতিৰ ওপৰত ভিত্তি কৰি গঢ় লৈ উঠে।
- **পৰম্পৰাগত বৈধতা ঃ** যেতিয়া কোনো সামাজিক বা ৰাজনৈতিক ব্যবস্থাৰ স্বীকৃত পৰম্পৰা, ৰীতি-নীতি, নীতি-নিয়ম, বিশ্বাস আৰু গাঁথনিৰ দ্বাৰা কর্তৃত্ব বৈষতা লাভ কৰে, তেতিয়া তাক পৰম্পৰাগত বৈধতা বুলি কোৱা হয়। উদাহৰণস্বৰূপে, ভুটানৰ ৰজা পৰম্পৰাগতভাৱে স্বীকৃত কর্তৃত্বৰ ভিত্তিত ৰাজ্য শাসন কৰে। ভূটানৰ জনসাধাৰণে সাধাৰণতে তেওঁৰ কর্তৃত্বক প্ৰশ্ন নকৰে, বৰং ৰজাৰ প্ৰতি আনুগত্য আৰু সম্মান প্ৰদর্শন কৰে। ইয়াৰ ফলত তেওঁ এজন বৈধ শাসক হিচাপে পৰিগণিত হয়। পৰম্পৰাগত বৈধতা এটা প্ৰজন্মৰ পৰা আন এটা প্ৰজন্মলৈ সঞ্চাৰিত হৈ বৈধ কর্তৃত্বক শক্তিশালী কৰে।
- **কৰিশ্মেটিক বৈধতা ঃ** যেতিয়া কোনো কর্তৃত্ব কোনো ব্যক্তিৰ কৰিশ্মা বা অসাধাৰণ ব্যক্তিত্বৰ আকর্ষণৰ ওপৰত ভিত্তি কৰি গঢ় লৈ উঠে, তেতিয়া তাক কৰিশ্মেটিক বৈধতা বুলি কোৱা হয়। কোনো ব্যক্তিৰ অসাধাৰণ ব্যক্তিত্বৰ বাবে তেওঁ ক্ষমতা প্ৰয়োগ কৰাৰ সামর্থ্য লাভ কৰে। এনে নেতৃত্বৰ বাবে সদায় আনুষ্ঠানিক নীতি-পদ্ধতিৰ প্ৰয়োজন নহ'বও পাৰে। উদাহৰণস্বৰূপে, আফ্ৰিকাৰ কোনো জনজাতীয় মুখীয়ালে নিজৰ অসাধাৰণ ব্যক্তিত্ব আৰু নেতৃত্বৰ গুণৰ বাবে কৰিশ্মেটিক কর্তৃত্ব লাভ কৰিব পাৰে। তেওঁৰ অনুসৰণকাৰীসকলে তেওঁক গভীৰভাৱে সম্মান আৰু গ্ৰহণ কৰে, যিয়ে তেওঁৰ জনপ্ৰিয় গ্ৰহণযোগ্যতাক সূচায়। ৰাষ্ট্ৰৰ তাৎক্ষণিক আনুষ্ঠানিক স্বীকৃতি নথকাৰ পিছতো কৰিশ্মেটিক বৈধতা থকা নেতাসকলে সামাজিক বা ৰাজনৈতিক ব্যৱস্থাত যথেষ্ট প্ৰভাৱ বিস্তাৰ কৰিব পাৰে। সময়ৰ লগে লগে তেওঁলোকৰ কৰিশ্মেটিক বৈধতাই আনুষ্ঠানিক স্বীকৃতিৰ জৰিয়তে কর্তৃত্ব লাভ কৰাৰ সুযোগ সৃষ্টি কৰিব পাৰে। সেয়েহে, যেতিয়া বৈধতা কোনো ব্যক্তিৰ কৰিশ্মা বা অসাধাৰণ ব্যক্তিত্বৰ ওপৰত ভিত্তি কৰি গঢ় লৈ উঠে, তেতিয়া তাক কৰিশ্মেটিক বৈধতা বুলি কোৱা হয়।

ক্ষমতা, কর্তৃত্ব আৰু বৈধতা ৰাজনীতিৰ অধ্যয়নৰ তিনিটা গুৰুত্বপূৰ্ণ ধাৰণা। ক্ষমতা বুলিলে কোনো ব্যক্তিয়ে নিজৰ উদ্দেশ্য পূৰণৰ বাবে আনৰ আচৰণ আৰু কার্যকলাগক প্ৰভাৱিত বা পৰিবর্তন কৰাৰ সামর্থ্যক বুজায়। এনে ক্ষমতাই যেতিয়া বৈধতা লাভ কৰে, তেতিয়া ই কর্তৃত্বলৈ ৰাপান্তৰিত হয়।

অর্থাৎ, এই তিনিটা ধাৰণা পৰস্পৰৰ সৈতে ঘনিষ্ঠভাৱে জড়িত। বিশিষ্ট ৰাজনীতি বিজ্ঞানী Harold D. Lasswell-এ যথার্থভাৱে কৈছে- "ক্ষমতা যেতিয়া বৈধতা লাভ কৰে, তেতিয়া ই কর্তৃত্বত পৰিণত হয়।" আদেশ জাৰি কৰাৰ সামর্থ্য হৈছে ক্ষমতা, আনহাতে সেই আদেশসমূহ গ্রহণ আৰু পালন কৰাৰ বৈধ ভিত্তি সৃষ্টি হলে ই কর্তৃত্বত পৰিণত হয়। কর্তৃত্ব যেতিয়া জনসাধাৰণৰ সন্মতি বা জনসমর্থনৰ ওপৰত প্রতিষ্ঠিত হয়, তেতিয়া তাক বৈধ কর্তৃত্ব বুলি কোৱা হয়। সেয়েহে, বৈধতা অবিহনে ক্ষমতা কর্তৃত্বলৈ ৰূপান্তৰিত নহয়।

অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন নং ৭ ঃ "Legitimacy" শব্দটো লেটিন ভাষাৰ "Legitimus' শব্দৰ পৰা উদ্ভৱ হৈছে, যাৰ অর্থ হৈছে "আইনসংগত"। (সঁচা/মিছা)

প্রশ্ন নং ৮ ঃ কোনে বৈধতাক তিনিটা ভাগত যুক্তিসংগত-আইনগত বৈধতা, পৰম্পৰাগত বৈধতা আৰু কাৰিশ্মেটিক বৈধতা-বিভাজন কৰিছিল?

১০.৬ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ

- ৰাজনীতিক সাধাৰণতে ক্ষমতাৰ বাবে হোৱা সংগ্রাম হিচাপে বিবেচনা কৰা হয়।
- ৰাজনীতিৰ অধ্যয়নত ক্ষমতা, কর্তৃত্ব আৰু বৈধতা- এই তিনিটা গুৰুত্বপূর্ণ ধাৰণা। ক্ষমতাৰ বিভিন্ন সংজ্ঞা আগবঢ়োৱা হৈছে। উদাহৰণস্বৰূপে, R H. Tawney-এ ক্ষমতাক "কোনো ব্যক্তিৰ বা ব্যক্তিৰ গোটৰ আনৰ আচৰণক নিজৰ ইচ্ছা অনুসৰি পৰিৱর্তন কৰাৰ সামর্থ্য" হিচাপে সংজ্ঞায়িত কৰিছে।
- ক্ষমতাৰ বিভিন্ন বৈশিষ্ট্য আছে। উদাহৰণস্বৰূপে, কোনো লক্ষ্যত উপনীত হোৱাৰ বাবে ক্ষমতা কার্যভিত্তিক।
- ক্ষমতাৰ বিভিন্ন উৎস আছে। যেনে, Mao Tse-tung-ৰ মতে, "ক্ষমতা বন্দুকৰ নলীৰ পৰা উৎপত্তি হয়।"
- পণ্ডিতসকলে ক্ষমতাক বিভিন্ন ৰূপত শ্রেণীবদ্ধ কৰিছে। Crespin-ৰ মতে, ক্ষমতাক ছয়টা ভাগত বিভক্ত কৰিব পাৰি— দমনমূলক ক্ষমতা, প্রৰোচনামূলক ক্ষমতা, প্রতিক্রিয়াশীল ক্ষমতা, বাধাদানমূলক ক্ষমতা, আকর্ষণমূলক ক্ষমতা আৰু বুজাই-বঢ়াই সন্মত কৰোৱা ক্ষমতা। Max Weber-এ ক্ষমতাক অর্থনৈতিক আৰু সামাজিক ক্ষমতাকে ধৰি বিভিন্ন শ্রেণীত ভাগ কৰিছে।
- ক্ষমতা প্রয়োগৰ বিভিন্ন গুৰুত্বপূর্ণ আৰু বহুল ব্যৱহৃত পদ্ধতিৰ ভিতৰত বুজাই-বঢ়াই সন্মত কৰোৱা, পুৰস্কাৰ, শাস্তি আৰু বল প্রয়োগ উল্লেখযোগ্য।
- কর্তৃত্ব হৈছে বৈধ ক্ষমতা।
- কর্তৃত্বৰ শ্রেণীবিভাজনৰ ক্ষেত্রত Max Weber-ৰ মতে কর্তৃত্বৰ তিনিটা প্রকাৰ আছে— যুক্তিসংগত-আইনী কর্তৃত্ব, পৰম্পৰাগত কর্তৃত্ব আৰু কৰিশ্মেটিক কর্তৃত্ব।
- বৈধতা শাসিত বা পৰিচালিত লোকসকলৰ সন্মতি আৰু শাসনকাৰীসকলৰ ন্যায়সংগততাৰ সৈতে জড়িত। বৈধতা মূলতঃ তিনিটা ভিত্তিৰ ওপৰত প্রতিষ্ঠিত-যুক্তিবাদিতা, পৰম্পৰা আৰু কৰিশ্মা।
- বৈধতাৰ তিনিটা প্রকাৰ হ'ল— যুক্তিসংগত-আইনী বৈধতা, পৰম্পৰাগত বৈধতা আৰু কৰিশ্মেটিক বৈধতা।

১০.৭ অধিক জানিবলৈ

1) Johari, J.C. (2017) Comperative Politics. New Delhi: Sterling Publishers (P) Ltd.
2) Kumar, M. (2004). Comperative Politics and Political Analysis. New Delhi: Anmol Publications.
3) Mahajan, V.D. Political Theory. New Delhi: S. Chand & Company Ltd.

4) Maheswari, S.R. (2001). Comparative Govemment and Politics. Agra: Laxmi Narain Agarwal.
5) Ray, S.N. (2006). Modem Comparative Politics. New Delhi: Prentice Hall of India Private Limited.

১০.৮ অগ্রগতিৰ খতিয়ান

১ নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ শুদ্ধ।

২ নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ Crespingny.

৩ নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ

(ক) ক্ষমতা কার্যভিত্তিক আৰু ইয়াৰ লক্ষ্য হৈছে কোনো উদ্দেশ্য সাধন কৰা। ক্ষমতা প্রয়োগ এক হিচাপ কিতাপ কৰা কার্য। Anthony Giddens-ৰ ভাষাত, "ক্ষমতা হৈছে পার্থক্য সৃষ্টি কৰাৰ, অর্থাৎ অন্যথা যি অৱস্থাত থাকিলহেঁতেন তাৰ পৰা কোনো বস্তুৰ পৰিৱর্তন ঘটোৱাৰ সামর্থ্য।" যেতিয়া 'A'-এ 'B'-ৰ স্বার্থৰ বিপৰীতভাৱে 'B'-ৰ আচৰণ বা কার্যকলাপ পৰিৱর্তন কৰে, তেতিয়া 'A'-এ 'B'-ৰ ওপৰত ক্ষমতা প্রয়োগ কৰে।

(খ) ক্ষমতা হৈছে ক্ষমতা প্রয়োগ কৰা ব্যক্তি বা গোট আৰু যাৰ ওপৰত ক্ষমতা প্রয়োগ কৰা হয়, তেওঁলোকৰ মাজৰ এক সম্পর্ক। সেয়েহে Morgenthau-এ কৈছে, "ক্ষমতা হৈছে মানুহৰ ওপৰত মানুহৰ নিয়ন্ত্রণ প্রতিষ্ঠা আৰু বজাই ৰখা যিকোনো বস্তু, ইয়াৰ অন্তর্ভুক্ত হৈছে সেই উদ্দেশ্য সাধন কৰা সকলো সামাজিক সম্পর্ক শাৰীৰিক হিংসাৰ পৰা আৰম্ভ কৰি এজন ব্যক্তিৰ মনৰ ওপৰত আন এজন ব্যক্তিয়ে প্রয়োগ কৰা সূক্ষ্মতম প্রভাৱলৈকে।"

৪ নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ বুজনি কৰোৱা আৰু পুৰস্কাৰ।

৫ নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ

(ক) কর্তৃত্ব হৈছে বৈধ ক্ষমতা। সেয়েহে বৈধতা কর্তৃত্বৰ এক বৈশিষ্ট্য।

(খ) কর্তৃত্ব আৰু বৈধতা পৰস্পৰৰ সৈতে জড়িত। কর্তৃত্ব হৈছে বৈধ ক্ষমতা, কিন্তু বৈধতা নাথাকিলে ক্ষমতা কর্তৃত্ব নহ'বও পাৰে।

৬ নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ পৰম্পৰাগত কর্তৃত্ব।

৭ নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ শুদ্ধ।

৮ নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ Max Weber।

১০.৯ আৰ্হি প্রশ্ন

প্রশ্ন ১: "Power" শব্দটো Imperium" শব্দৰ পৰা আহিছে। এইটো কি ভাষাৰ শব্দ?

(ক) ইংৰাজী
(খ) ফৰাচী
(গ) ইটালীয়
(ঘ) লেটিন

প্রশ্ন ২: ক্ষমতাক "Production of intended effects" বুলি কোনে সংজ্ঞায়িত কৰিছে?

(ক) R. H. Tawney

(খ) Prakash Chander

(গ) Bertrand Russell

(ঘ) Samuel Beer

প্রশ্ন ৩: "Power grows out of the barrel of a gun"-এই কথাষাৰ কোনে কৈছিল?

(ক) St. Augustine

(খ) Mao Tse-tung

(গ) Francis Bacon

(ঘ) ওপৰৰ কোনোটোৱেই নহয়

প্রশ্ন ৪: "Authority is the embodiment of reason and depends on the capacity of reasoned elaboration"-এই সংজ্ঞাটো কোনে আগবঢ়াইছিল?

(ক) C. J. Friedrich

(খ) Robert A. Dahl

(গ) Max Weber

(ঙ) H. A. Simon

প্রশ্ন ৫: তলৰ কোনটো Max Weber-ৰ কর্তৃত্বৰ তত্ত্বৰ অন্তর্ভুক্ত নহয়?

(ক) যুক্তিসংগত-আইনী কর্তৃত্ব

(খ) মনোবৈজ্ঞানিক কর্তৃত্ব

(গ) পৰম্পৰাগত কর্তৃত্ব

(ঘ) কৰিশ্মেটিক কর্তৃত্ব

প্রশ্ন ৬: "বৈধতাই এনে এক বিশ্বাসৰ সৃষ্টি আৰু সংৰক্ষণ কৰাৰ ব্যৱস্থাটোৰ সামর্থ্যক বুজায় যে, বিদ্যমান ৰাজনৈতিক প্রতিষ্ঠানসমূহ সমাজখনৰ বাবে আটাইতকৈ উপযুক্ত।"-এই বক্তব্যটো কোনে আগবঢ়াইছিল?

(ক) G. K. Robert

(খ) Robert A. Dahl

(গ) Jean Blondel

(ঘ) S. M. Lipset

প্রশ্ন ৭: "Legitimacy" শব্দটো কোনটো লেটিন শব্দৰ পৰা উদ্ভৱ হৈছে?

প্রশ্ন ৮: কর্তৃত্বৰ অর্থ লিখা।

প্রশ্ন ৯: ক্ষমতা আৰু কর্তৃত্বৰ মাজত দুটা পার্থক্য লিখা।

প্রশ্ন ১০: ক্ষমতাৰ দুটা উৎস উল্লেখ কৰা।

প্রশ্ন ১১: ক্ষমতাৰ দুটা বৈশিষ্ট্য লিখা।

প্রশ্ন ১২: কর্তৃত্ব আৰু বৈধতাৰ মাজৰ সম্পর্কৰ বিষয়ে এটি চমু টোকা লিখা।

প্রশ্ন ১৩: 'ক্ষমতা'ৰ সংজ্ঞা দিয়া। ক্ষমতা আৰু কর্তৃত্বৰ মাজৰ সম্পর্ক বিশ্লেষণ কৰা।

প্রশ্ন ১৪: Max Weber-এ পৃথক কৰা কর্তৃত্বৰ বিভিন্ন প্রকাৰৰ সমালোচনামূলক ব্যাখ্যা দিয়া। উপযুক্ত উদাহৰণ দিয়া।

প্রশ্ন ১৫: কর্তৃত্ব কি? কর্তৃত্বৰ বৈশিষ্ট্যসমূহ বিশ্লেষণ কৰা।

প্রশ্ন ১৬: ক্ষমতা প্রয়োগত ব্যৱহৃত বিভিন্ন পদ্ধতিৰ সমালোচনামূলক ব্যাখ্যা দিয়া।

প্রশ্ন ১৭: ক্ষমতা প্রয়োগৰ পদ্ধতি হিচাপে শাস্তি আৰু বল প্রয়োগৰ মাজত পার্থক্য নির্ণয় কৰা।

প্রশ্ন ১৮: ক্ষমতাৰ বিভিন্ন ৰূপসমূহ উল্লেখ কৰা।

প্রশ্ন ১৯: ক্ষমতাৰ বিভিন্ন উৎসসমূহ বিশ্লেষণ কৰা।

প্রশ্ন ২০: ক্ষমতাৰ বিভিন্ন বৈশিষ্ট্যসমূহ লিখা।

প্রশ্ন ২১: বৈধতাৰ বিভিন্ন প্রকাৰ কি কি? ব্যাখ্যা কৰা।

প্রশ্ন ২২: "ক্ষমতা, কর্তৃত্ব আৰু বৈধতা পৰস্পৰৰ সৈতে ঘনিষ্ঠভাৱে জড়িত।" তুমি এই বক্তব্যৰ সৈতে একমত নে? তোমাৰ উত্তৰৰ সমর্থনত যুক্তি আগবঢ়াই ব্যাখ্যা কৰা।

****

অধ্যায় ১১ ঃ আধুনিকীকৰণৰ তত্ত্বসমূহ: ডব্লিউ.ডব্লিউ. ৰষ্ট', চামুৱেল পি. হাণ্টিংটন

অধ্যায় গাঁথনি

১১.১ উদ্দেশ্য
১১.২ পৰিচয়
১১.৩ আধুনিকীকৰণৰ অর্থ আৰু বৈশিষ্ট্যসমূহ
১১.৩.১ আধুনিকীকৰণৰ অর্থ
১১.৩.২ আধুনিকীকৰণৰ বৈশিষ্ট্যসমূহ
১১.৪ আধুনিকীকৰণৰ বাহক/এজেণ্টসমূহ
১১.৫ আধুনিকীকৰণৰ সন্দর্ভত ডব্লিউ.ডব্লিউ. ৰষ্ট' আৰু চামুৱেল পি. হাণ্টিংটনৰ দৃষ্টিভংগী
১১.৫.১ আধুনিকীকৰণৰ সন্দর্ভত ডব্লিউ. ডব্লিউ. ৰষ্ট'ৰ দৃষ্টিভংগী
১১.৫.২ আধুনিকীকৰণৰ সন্দর্ভত চামুৱেল পি. হাণ্টিংটন
১১.৬ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ
১১.৭ অধিক জানিবলৈ
১১.৮ অগ্রগতিৰ খতিয়ান
১১.৯ আৰ্হি প্রশ্ন

১১.১ উদ্দেশ্য

এই অধ্যায়টি অধ্যয়ন কৰি আপুনি—

- আধুনিকীকৰণৰ ব্যাপক অর্থ বা ধাৰণাটো ব্যাখ্যা কৰিব পাৰিব
- আধুনিকীকৰণৰ বৈশিষ্ট্যসমূহ আলোচনা কৰিব পাৰিব
- আধুনিকীকৰণ অনাৰ ক্ষেত্রত বিভিন্ন বাহক বা এজেণ্টসমূহৰ ভূমিকা মূল্যাংকন কৰিব পাৰিব
- আধুনিকীকৰণৰ সন্দর্ভত বিভিন্ন চিন্তাবিদসকলৰ দৃষ্টিভংগী আলোচনা কৰিব পাৰিব ।

১১.২ পৰিচয়

দ্বিতীয় বিশ্বযুদ্ধই ৰাজনীতি বিজ্ঞানৰ অধ্যয়ন ক্ষেত্রখনলৈ বহুতো পৰিৱর্তন আনিছিল। পৰম্পৰাগত দৃষ্টিভংগীসমূহৰ গুৰুত্ব হ্রাস পাইছিল আৰু কিছুমান আধুনিক দৃষ্টিভংগী তথা ধাৰণাৰ উদ্ভৱ হৈছিল। বিশেষকৈ এছিয়া, আফ্রিকা আৰু লেটিন আমেৰিকাৰ নতুনকৈ স্বাধীনতা লাভ কৰা ৰাষ্ট্রসমূহ— যিবোৰক জনপ্রিয়ভাৱে 'তৃতীয় বিশ্ব'ৰ দেশ বা উন্নয়নশীল দেশ বুলি জনা যায়— সেইবোৰৰ সমস্যাসমূহ অধ্যয়ন কৰিবলৈ এই নতুন ধাৰণাবোৰৰ সৃষ্টি হৈছিল। এইবোৰৰ ভিতৰত, দ্বিতীয় বিশ্বযুদ্ধৰ পৰৱর্তী সময়ৰ ৰাজনৈতিক পৰিঘটনাসমূহ অধ্যয়ন কৰাৰ ক্ষেত্রত ৰাজনৈতিক আধুনিকীকৰণ আৰু ৰাজনৈতিক উন্নয়নৰ ধাৰণাই অতি গুৰুত্বপূর্ণ স্থান লাভ কৰিছে।

১১.৩ আধুনিকীকৰণৰ অর্থ আৰু বৈশিষ্ট্যসমূহ

১১.৩.১ আধুনিকীকৰণৰ অর্থ

"আধুনিকীকৰণ" ধাৰণাটোক কোনো এটা নির্দিষ্ট বা নিখুঁত সংজ্ঞাৰে আবদ্ধ কৰিব নোৱাৰি। সৰল ভাষাত ক'বলৈ গ'লে, আধুনিকীকৰণ মানে হৈছে পুৰণি সমাজ ব্যৱস্থাৰ পৰা আধুনিক সমাজ

ব্যৱস্থালৈ সমাজৰ হোৱা এক ৰূপান্তৰ। এয়া পৰম্পৰাগত সমাজ এখনৰ পৰা সমসাময়িক বা আধুনিক সমাজখনলৈ হোৱা এক গতিশীল পৰিৱৰ্তনৰ বাহিৰে আন একো নহয়।

কিছুমান পণ্ডিতে "ৰাজনৈতিক উন্নয়ন"ক আধুনিকীকৰণৰে সমাৰ্থক বুলি গণ্য কৰিবলৈ চেষ্টা কৰে। কিন্তু ইয়াক সম্পূৰ্ণ সত্য বুলি ধৰি ল'ব নোৱাৰি, কাৰণ এই দুয়োটা ধাৰণাৰ মাজত কিছুমান মৌলিক পাৰ্থক্য আছে। প্ৰকৃততে, আধুনিকীকৰণ হৈছে ৰাজনৈতিক উন্নয়নৰ এটা দিশ বা অংশহে; ই ৰাজনৈতিক উন্নয়নৰ প্ৰাৰম্ভিক পৰ্যায়ক প্ৰতিনিধিত্ব কৰে- য'ত এখন ৰাষ্ট্ৰই ঔদ্যোগীকৰণ, নগৰীকৰণ আৰু প্ৰযুক্তিগতভাৱে উন্নত হ'বলৈ চেষ্টা কৰে।

বিভিন্ন পণ্ডিতে "আধুনিকীকৰণ" শব্দটোক বিভিন্ন ধৰণে সংজ্ঞাবদ্ধ কৰিবলৈ চেষ্টা কৰিছে। কিছুমানৰ মতে, আধুনিকীকৰণ হৈছে এনে এক প্ৰক্ৰিয়া যাৰ দ্বাৰা শেহতীয়াকৈ স্বাধীনতা লাভ কৰা, অনুন্নত আৰু অনৌদ্যোগিক ৰাষ্ট্ৰসমূহে উদ্যোগীকৰণৰ দিশে অগ্ৰসৰ হ'বলৈ চেষ্টা কৰে। আন কিছুমানৰ দৃষ্টিত, ই হৈছে এনে এক প্ৰক্ৰিয়া যাৰ জৰিয়তে দ্বিতীয় বিশ্বযুদ্ধৰ পিছত জন্ম লাভ কৰা নতুন ৰাষ্ট্ৰসমূহে "পাশ্চাত্যায়ন" বা পশ্চিমীয়া দেশসমূহৰ দৰে হ'বলৈ চেষ্টা কৰে। আকৌ আন একাংশৰ মতে, ই হৈছে পৰিৱৰ্তনৰ এক সাধাৰণ প্ৰক্ৰিয়া যাৰ দ্বাৰা সমাজসমূহে সলনি হৈ থকা পৰিৱেশৰ সৈতে নিজক খাপ খুৱাই লয়।

হেলপার্ণ (Halpern) এ আধুনিকীকৰণক 'ব্যৱস্থাসমূহৰ ৰূপান্তৰ' বুলি অভিহিত কৰিব বিচাৰে। যেতিয়া ৰাজনৈতিক, সামাজিক, অৰ্থনৈতিক, বৌদ্ধিক, ধৰ্মীয় আৰু মনস্তাত্ত্বিক আদি বিভিন্ন ব্যৱস্থাত নাটকীয় বা আমূল পৰিৱৰ্তন ঘটে, তেতিয়াই তাক আধুনিকীকৰণ বুলি গণ্য কৰিব পাৰি।

কার্ল ডুইচ (Karl Deutsch)-এ আধুনিকীকৰণক সামাজিক গতিশীলতা হিচাপে কল্পনা কৰিছে— ই হৈছে এনে এক প্ৰক্ৰিয়া য'ত পৰম্পৰাগত, সামাজিক, অৰ্থনৈতিক আৰু মনস্তাত্ত্বিক বন্ধনৰ প্ৰধান দিশসমূহ ভাঙি পৰে আৰু মানুহে সামাজিকীকৰণ তথা আচৰণৰ নতুন আৰ্হিবোৰ গ্ৰহণ কৰিবলৈ সাজু হয়।

চি.ই. ৱেল্চ (C.E. Welch)-ৰ মতে, যেতিয়া এখন আধুনিক সমাজ প্ৰতিষ্ঠা কৰাৰ উদ্দেশ্যে সম্পদৰ যুক্তিসংগত বা বৈজ্ঞানিক ব্যৱহাৰ কৰা হয়, তেতিয়া সেই প্ৰক্ৰিয়াটোক আধুনিকীকৰণ বুলি জনা যায়।

আইজেনষ্টাট (Eisenstadt)-ৰ ভাষাত, "ঐতিহাসিকভাৱে, আধুনিকীকৰণ মানে হৈছে সেইবোৰ সামাজিক, অৰ্থনৈতিক আৰু ৰাজনৈতিক ব্যৱস্থা— যিবোৰ সোতৰশ শতিকাৰ পৰা ঊনবিংশ শতিকাৰ ভিতৰত পশ্চিম ইউৰোপ আৰু উত্তৰ আমেৰিকাত বিকশিত হৈছিল আৰু তাৰ পিছত আন ইউৰোপীয় দেশসমূহলৈ আৰু ঊনবিংশ তথা বিংশ শতিকাত দক্ষিণ আমেৰিকা, এছিয়া আৰু আফ্ৰিকা মহাদেশলৈ প্ৰসাৰিত হৈছিল।" *(এছ.পি. বার্মা, ১৯৯৮, পৃষ্ঠা-৩৪৮ ত উল্লেখ কৰা অনুসৰি)*

ভাৰতীয় প্ৰেক্ষাপটত, মাইৰন ৱেইনাৰে (Myron Weiner) ইয়াক তিনিটা মূল দিশ সামৰি লোৱা প্ৰক্ৰিয়া হিচাপে ব্যাখ্যা কৰিছে: ১) উদ্যোগীকৰণ, ২) হিন্দু সামাজিক গাঁথনি সলনি কৰাৰ বাবে হাতত লোৱা কার্যসূচীসমূহ, আৰু ৩) এখন একীকৃত বা অখণ্ড ৰাষ্ট্ৰীয় ব্যৱস্থা। *(এছ.এল. বার্মা, পৃষ্ঠা-২০২ ত উল্লেখ কৰা অনুসৰি)*

ওপৰৰ সংজ্ঞাসমূহৰ পৰা ই স্পষ্ট যে আধুনিকীকৰণ হৈছে এক ব্যাপক বা সৰ্বাত্মক পৰিঘটনা, যাক বিভিন্ন স্তৰত অধ্যয়ন কৰিব পাৰি; যেনে— মনস্তাত্ত্বিক-সাংস্কৃতিক স্তৰ, জনসংখ্যাগত স্তৰ, সামাজিক স্তৰ, অৰ্থনৈতিক স্তৰ, বৌদ্ধিক স্তৰ, ৰাজনৈতিক স্তৰ ইত্যাদি। সেয়েহে, হান্টিংটনে আধুনিকীকৰণক এক বহুমুখী প্ৰক্ৰিয়া বুলি বৰ্ণনা কৰিছে, য'ত মানুহৰ চিন্তা আৰু কার্যকলাপৰ সকলো ক্ষেত্ৰতে পৰিৱৰ্তন জড়িত হৈ থাকে।

ৰাজনৈতিক আধুনিকীকৰণ আৰু ইয়াৰ মাত্ৰাসমূহ—

"ৰাজনৈতিক আধুনিকীকৰণ" শব্দটো দুটা শব্দৰ সমষ্টি— ৰাজনৈতিক + আধুনিকীকৰণ।

ইয়াৰ দ্বাৰা বুজোৱা হয় যে যেতিয়া ৰাজনীতিৰ ক্ষেত্রখনত আধুনিকীকৰণ ঘটে, তেতিয়া তাক সৰলভাৱে ৰাজনৈতিক আধুনিকীকৰণ বুলি ক'ব পাৰি। ৰাজনৈতিক আধুনিকীকৰণ হৈছে ৰাজনৈতিক সংস্কৃতি আৰু ৰাজনৈতিক প্রতিষ্ঠানসমূহৰ পৰিৱর্তনৰ ফচল।

এছ.পি. হান্টিংটনৰ (S.P Huntington) মতে, যেতিয়া এক ৰাজনৈতিক ব্যৱস্থাই অর্থনৈতিক উন্নয়ন আৰু সামাজিক গতিশীলতাৰ উপৰি কর্তৃত্বৰ যুক্তিসংগতকৰণ, গাঁথনিগত পৃথকীকৰণ আৰু ৰাজনৈতিক অংশগ্রহণৰ প্রসাৰৰ দিশে নিজক ৰূপান্তৰিত কৰে, তেতিয়া তাক ৰাজনৈতিক আধুনিকীকৰণ বুলি ক'ব পাৰি। *(মহাজন, ১৯৮৮, পৃষ্ঠা-২১৫ ত উল্লেখ কৰা অনুসৰি)*

ৰাজনৈতিক আধুনিকীকৰণে ৰাজনৈতিক গাঁথনিসমূহৰ পৃথকীকৰণ আৰু ৰাজনৈতিক সংস্কৃতিৰ ধর্মনিৰপেক্ষীকৰণ বা লৌকিকীকৰণক বুজায়, যিয়ে এটা ৰাজনৈতিক ব্যৱস্থাৰ ক্ষমতা আৰু দক্ষতা বৃদ্ধি কৰে। ৰাজনৈতিক আধুনিকীকৰণক মূলত তিনিটা প্রধান দৃষ্টিভংগী বা প্রেক্ষাপটৰ পৰা অধ্যয়ন কৰিব পাৰি :

(পাঠী আৰু মিশ্র, ১৯৯৮, পৃষ্ঠা-২০৬ ত উল্লেখ কৰা অনুসৰি)

ঐতিহাসিক দৃষ্টিভংগীৰ পৰা ৰাজনৈতিক আধুনিকীকৰণ মানে হৈছে ৰাজনৈতিক গাঁথনি আৰু সংস্কৃতিৰ সামগ্রিক পৰিৱর্তনসমূহ, যিবোৰ ক্রমে ধর্মনিৰপেক্ষীকৰণ, উদ্যোগীকৰণ, আৰু সাধাৰণ জনতাৰ অন্তর্ভুক্তি তথা অংশগ্রহণৰ প্রসাৰৰ দ্বাৰা প্রভাৱিত হৈছিল।

প্রকাৰতাত্বিক দৃষ্টিভংগীৰ পৰা ৰাজনৈতিক আধুনিকীকৰণে এক ৰাজনৈতিক ব্যৱস্থাক আধুনিকীকৰণৰ পূর্বৱর্তী 'পৰম্পৰাগত' ৰূপৰ পৰা পৰম্পৰা-পৰৱর্তী 'আধুনিক' ৰূপলৈ ৰূপান্তৰিত হোৱা প্রক্রিয়াটোক সূচায়।

ক্রমবিৱর্তনশীল দৃষ্টিভংগীৰ পৰা ইয়াৰ অর্থ হৈছে ৰাজনৈতিক ব্যক্তিৰ দক্ষতা বা ক্ষমতা এনেদৰে বৃদ্ধি কৰা, যাতে তেওঁলোকে বিভিন্ন প্রত্যাহ্বানৰ মুখামুখি হ'বলৈ নতুন গাঁথনি গঢ়ি তুলিব পাৰে আৰু নতুন সামাজিক লক্ষ্যসমূহ প্রাপ্ত কৰিবলৈ চেষ্টা কৰিব পাৰে।

গতিকে, ৰাজনৈতিক আধুনিকীকৰণৰ বৈশিষ্ট্যসমূহ হ'ল:

- চৰকাৰৰ ক্ষমতা বৃদ্ধি: ৰাজ্যৰ কেন্দ্রীয় আৰু প্রাদেশিক (ৰাজ্যিক) চৰকাৰ, আইনী আৰু প্রশাসনিক অংগসমূহ, আৰু অন্যান্য ৰাজনৈতিক সংস্থাসমূহৰ ক্ষমতা বৃদ্ধি কৰা।
- প্রাপ্তবয়স্ক নাগৰিকৰ সম্ভাব্য ক্ষমতাৰ ক্রমবর্ধমান প্রসাৰ: সকলো প্রাপ্তবয়স্ক নাগৰিকৰ হাতত থকা সম্ভাব্য ৰাজনৈতিক ক্ষমতা ক্রমাৎ বৃদ্ধি আৰু প্রসাৰিত হোৱা।
- পৰম্পৰাগত সমাজৰ পৰা গণতান্ত্রিক সমাজলৈ ৰূপান্তৰ: এখন পৰম্পৰাগত সমাজত শাসকজনৰ বৈধতা শক্তি প্রয়োগৰ দ্বাৰা বা ভগৱানৰ ভয় দেখুৱাই সুৰক্ষিত কৰা হৈছিল। কিন্তু, এটা গণতন্ত্রত শাসকসকলৰ ভাগ্য নির্ধাৰণ কৰে জনসাধাৰণৰ সন্মতিয়ে— যিসকলক সম্ভাব্য ৰাজনৈতিক ক্ষমতাৰ চূড়ান্ত ভঁৰাল বা উৎস বুলি গণ্য কৰা হয়।

গতিকে, পুৰণি পৰম্পৰাগত কর্তৃত্বৰ গাঁথনিসমূহ— লাগিলে সেয়া সামন্তবাদী হওক বা ধর্মীয় হওক— সেইবোৰৰ গুৰুত্ব হ্রাস পাইছে। তাৰ পৰিৱর্তে, এখন একক, ধর্মনিৰপেক্ষ আৰু ৰাষ্ট্রীয় ৰাজনৈতিক কর্তৃত্বৰ উত্থান ঘটে, যি প্রকৃতিগতভাৱে কেন্দ্রীভূত।

ৰাজনৈতিক আধুনিকীকৰণে মানুহৰ সম্পৰ্কৰ ক্ষেত্ৰত পাঁচটা প্ৰধান ৰূপান্তৰক সূচায়:

ক) **অৰ্থনৈতিক দিশৰ পৰা ঃ** ই কৃষি কাৰ্য বজাৰমুখী হোৱা আৰু কৃষিৰ বাণিজ্যিকীকৰণক বুজায়। ই কৃষিভিত্তিক অৰ্থনীতিৰ পৰা উচ্চ পৰ্যায়ৰ প্ৰযুক্তিৰ ওপৰত প্ৰতিষ্ঠিত ঔদ্যোগিক অৰ্থনীতিলৈ পৰিৱৰ্তন হোৱা, আৰু অৰ্থনৈতিক কাৰ্যকলাপৰ গোটসমূহ— যেনে উৎপাদন, ব্যৱহাৰ আৰু বিপণন আদিৰ পৰিসৰ বৃদ্ধি পোৱাটোক সূচায়।

খ) **বৌদ্ধিক দৃষ্টিভংগীৰ পৰা ঃ** ই পৰিৱেশ বা চৌপাশৰ সম্পৰ্কে মানুহৰ বুজাবুজিৰ ব্যাপক প্ৰসাৰ ঘটা আৰু শিক্ষাৰ সম্প্ৰসাৰণ তথা গণসংযোগ কাৰ্যসূচীৰ জৰিয়তে এই বুজাবুজি গোটেই সমাজখনতে বিয়পি পৰাটোক বুজায়।

গ) **মনস্তাত্ত্বিক স্তৰত ঃ** আধুনিকীকৰণৰ সৈতে মানুহৰ মূল্যবোধ, দৃষ্টিভংগী আৰু প্ৰত্যাশিত আশা-আকাংক্ষাৰ এক মৌলিক পৰিৱৰ্তন জড়িত হৈ থাকে।

ঘ) **জনগাঁথনিগতভাৱে ঃ** ইয়াৰ অৰ্থ হৈছে মানুহৰ জীৱন ধাৰণৰ মানদণ্ডৰ উন্নতি, অধিক গতিশীলতা আৰু গ্ৰাম্য অঞ্চলৰ পৰা চহৰীয়া অঞ্চললৈ জনসংখ্যাৰ স্থানান্তৰণ।

ঙ) **সামাজিক ক্ষেত্ৰত ঃ** আধুনিকীকৰণে পৰিয়াল আৰু অন্যান্য প্ৰাথমিক গোটসমূহৰ প্ৰতি থকা ব্যক্তিৰ আনুগত্যৰ পৰিৱৰ্তে ক্লাব, ইউনিয়ন আদিৰ দৰে স্বেচ্ছামূলকভাৱে গঠিত দ্বিতীয়ক সংগঠন বা সংস্থাসমূহৰ প্ৰতি আনুগত্য বৃদ্ধি পোৱাটোক বুজায়।

এইদৰে, আধুনিকীকৰণক এক ব্যাপক বা সৰ্বাত্মক পৰিঘটনা বুলি গণ্য কৰিব পাৰি, যিয়ে মানৱ জীৱনৰ বিভিন্ন ক্ষেত্ৰলৈ বহুতো আমূল পৰিৱৰ্তন কঢ়িয়াই আনে।

১১.৩.২ আধুনিকীকৰণৰ বৈশিষ্ট্যসমূহ

ভি.ডি. মহাজনে (V.D. Mahajan) আধুনিকীকৰণৰ ৯টা গুৰুত্বপূৰ্ণ বৈশিষ্ট্য চিনাক্ত কৰিছে *(মহাজন, ১৯৮৮, পৃষ্ঠা-২১৬ ত উল্লেখ কৰা অনুসৰি)*। এইবোৰ হ'ল:

১) **প্ৰযুক্তিৰ প্ৰয়োগ আৰু যান্ত্ৰিকীকৰণ ঃ** বিজ্ঞান আৰু প্ৰযুক্তিৰ ব্যৱহাৰৰ সৈতেই আধুনিকীকৰণৰ আৰম্ভণি ঘটে, যাৰ ফলস্বৰূপে মানুহৰ জীৱনলৈ বহু পৰিৱৰ্তন আহে। পুৰণি জীৱনশৈলীৰ স্থান নতুন জীৱনশৈলীয়ে লৈছে। মানুহৰ পুৰণি থকা ঘৰবোৰৰ ঠাইত পকী আৰু সুনিৰ্মিত ঘৰ গঢ়ি উঠিছে। নাঙলেৰে মাটি চহোৱা পৰম্পৰাগত পদ্ধতিৰ পৰিৱৰ্তে ট্ৰেক্টৰৰ ব্যৱহাৰ আৰম্ভ হৈছে। আগতে মানুহে যাত্ৰা কৰিবলৈ গৰুৰ গাড়ী ব্যৱহাৰ কৰিছিল, কিন্তু প্ৰযুক্তি আৰু যান্ত্ৰিকীকৰণৰ প্ৰয়োগে এই ক্ষেত্ৰত এক আমূল পৰিৱৰ্তন আনিছে। এতিয়া মানুহে বাছ, ৰে'ল আৰু উৰাজাহাজ আদিৰ দৰে আধুনিক পৰিবহণ ব্যৱস্থাৰ সহায়ত অতি সহজে যাত্ৰা কৰিব পাৰে।

২) **উদ্যোগীকৰণ ঃ** উদ্যোগীকৰণ আৰু আধুনিকীকৰণ দুয়োটা এটা আনটোৰ সৈতে জড়িত। উদ্যোগীকৰণ হৈছে এনে এক সামাজিক-অৰ্থনৈতিক পৰিৱৰ্তনৰ প্ৰক্ৰিয়া যিয়ে এটা মানৱ গোটক কৃষিভিত্তিক সমাজৰ পৰা উদ্যোগভিত্তিক সমাজলৈ ৰূপান্তৰিত কৰে। এতিয়া ক্ৰমান্বয়ে পৰম্পৰাগত অৰ্থনীতিৰ অৱনতি ঘটিছে আৰু উদ্যোগভিত্তিক অৰ্থনীতি আগবাঢ়ি আহিছে। নতুন মেচিন আৰু কল-কাৰখানাৰ আৱিষ্কাৰে মানুহৰ সকলো দিশ সলনি কৰি পেলাইছে— লাগিলে সেয়া খাদ্যভ্যাস, সাজ-পোছাক, সংস্কৃতি হওক বা যাতায়াত আৰু সংযোগ ব্যৱস্থাই হওক।

৩) **নগৰীকৰণ ঃ** উদ্যোগীকৰণৰ সমান্তৰালভাৱে, আধুনিকীকৰণৰ আন এক অন্যতম বৈশিষ্ট্য হৈছে নগৰীকৰণ। উদ্যোগীকৰণ প্ৰক্ৰিয়া আৰম্ভ হোৱাৰ লগে লগে মানুহে জীৱিকাৰ সন্ধানত আৰু ধন উপাৰ্জনৰ বাবে গাঁৱৰ পৰা চহৰলৈ প্ৰব্ৰজন কৰিবলৈ ধৰিলে, যাৰ ফলত নগৰীয়া কেন্দ্ৰসমূহৰ বিকাশ ঘটিল। তদুপৰি, বিজ্ঞান আৰু প্ৰযুক্তিৰ আধুনিক মাধ্যমসমূহৰ আৱিষ্কাৰে তেওঁলোকক

গ্রাম্য অঞ্চলৰ পৰা চহৰ অঞ্চললৈ স্থানান্তৰিত হোৱাত সহায় কৰিছে।

৪) **ৰাষ্ট্রীয় আৰু জনমূৰি আয় বৃদ্ধি ঃ** আধুনিকীকৰণে জনসাধাৰণৰ লগতে ৰাষ্ট্রসমূহকো নিজৰ আয় বৃদ্ধি কৰাৰ বাবে অধিক সুযোগ প্রদান কৰে। কৃষিভিত্তিক অর্থনীতিক ঔদ্যোগিক বিকাশে সহায় কৰে আৰু তেনে উৎপাদিত সামগ্রীসমূহ আন দেশলৈ ৰপ্তানি কৰাৰ ফলত ৰাষ্ট্রীয় আয় আৰু জনমূৰি আয়- দুয়োটাই বৃদ্ধিত অৰিহণা যোগায়।

৫) **সাক্ষৰতাৰ হাৰ বৃদ্ধি ঃ** আধুনিকীকৰণৰ আন এক বৈশিষ্ট্য হৈছে সাক্ষৰতাৰ উন্নতি ঘটোৱা। দেশৰ পৰা নিৰক্ষৰতা নির্মূল কৰিবলৈ চৰকাৰে সম্ভাব্য সকলো পদক্ষেপ গ্রহণ কৰে। আন্তঃগাঁথনিৰ উন্নয়নৰ বাবে চৰকাৰে কোটি কোটি টকা খৰচ কৰে যাতে প্রতিজন নাগৰিকে বিভিন্ন পর্যায়ত শিক্ষা লাভ কৰিব পাৰে।

৬) **ৰাজনৈতিক গতিশীলতা বা সজাগতা ঃ** আধুনিকীকৰণে ৰাজনৈতিক গতিশীলতাৰ দিশে লৈ যায়। আধুনিকীকৰণৰ জৰিয়তে বৃদ্ধি পোৱা সাক্ষৰতা আৰু জনমূৰি আয়ৰ উচ্চ বিকাশে সাধাৰণ জনতাক দেশৰ ৰাজনৈতিক পৰিক্রমাত জড়িত হ'বলৈ উৎসাহিত কৰে। ভোটদানৰ অধিকাৰ, নির্বাচনত প্রতিদ্বন্দ্বিতা কৰাৰ অধিকাৰ, সংঘ বা সংগঠন আৰু ৰাজনৈতিক দল গঠন কৰাৰ অধিকাৰ আদিয়ে গণতন্ত্রত অধিক ৰাজনৈতিক অংশগ্রহণ সহজসাধ্য কৰি তুলিছে।

৭) **গণমাধ্যম কৌশল বা প্রযুক্তিৰ বিকাশ ঃ** আধুনিকীকৰণৰ অন্যতম প্রধান বৈশিষ্ট্য হৈছে গণমাধ্যম কৌশলসমূহৰ বিকাশ। গণমাধ্যমসমূহ হ'ব পাৰে ছপা মাধ্যম— যেনে বাতৰিকাকত, আলোচনী, কিতাপ আদি; ইলেক্ট্রনিক মাধ্যম— যেনে চলচ্চিত্র, ৰেডিঅ' সম্প্রচাৰ, টেলিভিছন আদি; আৰু লগতে পথ, ৰে'লপথ আৰু বিমান সেৱাৰ দৰে পৰিবহণ সেৱাৰ বিভিন্ন মাধ্যম। এই উন্নয়নসমূহৰ জৰিয়তে মানুহে ইজনে সিজনৰ সৈতে যোগাযোগ কৰিব পাৰে, যাৰ ফলত স্বার্থ প্রকাশকৰণ আৰু স্বার্থ একত্রীকৰণ প্রক্রিয়া তৰান্বিত হয় আৰু ইয়াৰ পৰিণতিত ৰাজনীতিত জনসাধাৰণৰ অংশগ্রহণ ক্রমান্বয়ে বৃদ্ধি পায়।

৮) **সামাজিক গতিশীলত ঃ** আধুনিকীকৰণে সামাজিক গতিশীলতা কঢ়িয়াই আনে। আধুনিকীকৰণ আৰম্ভ হোৱাৰ লগে লগে মানুহে উন্নত সা-সুবিধা, ব্যৱস্থা আৰু চাকৰিৰ সন্ধানত গাঁৱৰ পৰা চহৰলৈ প্রব্রজন কৰিবলৈ আৰম্ভ কৰে। পৰম্পৰাগত গাঁৱৰ মুৰব্বী বা গাঁওবুঢ়াৰ ভূমিকা হ্রাস পাইছে আৰু তেনে পৰম্পৰাগত কর্তৃত্বৰ স্থান বিভিন্ন ৰাজনৈতিক দল আৰু অন্যান্য সংগঠনৰ নেতাসকলে লৈছে।

৯) **ক্রমবর্ধমান ৰাষ্ট্রীয় পৰিচয় ঃ** আধুনিকীকৰণৰ দ্বাৰা ৰাষ্ট্রীয় পৰিচয়ৰ মনোভাব বা চেতনা বৃদ্ধি পায়। মানুহে তেওঁলোকৰ জাতি, বর্ণ, লিংগ, ধর্ম আদিৰ সংকীর্ণ আৰু ৰক্ষণশীল আনুগত্যসমূহ ত্যাগ কৰিবলৈ আৰম্ভ কৰে। ইয়াৰ পৰিৱর্তে, জনসাধাৰণে নিজৰ ব্যক্তিগত বা দলগত স্বার্থক সমগ্র ৰাষ্ট্রৰ স্বার্থৰ সৈতে একাকাৰ কৰি চিনাক্ত কৰে।

১০) **এক জটিল প্রক্রিয়া ঃ** আধুনিকীকৰণ এক জটিল প্রক্রিয়া, কাৰণ কোনো এটা একক কাৰক বা একক মাত্রা ইয়াৰ সৈতে জড়িত নহয়। ই হৈছে মানুহৰ চিন্তা আৰু কার্যকলাপৰ সকলো ক্ষেত্রতে পৰিৱর্তন কঢ়িয়াই অনা এক বহুমুখী প্রক্রিয়া । আধুনিকীকৰণ এক গোলকীয় বা বিশ্বজনীন প্রক্রিয়া। এই প্রক্রিয়াৰ উৎপত্তি ইউৰোপত হৈছিল আৰু এতিয়া ই সমগ্র বিশ্বতে বিয়পি পৰিছে। যাৰ ফলত, ই বর্তমান এক বিশ্বজোৰা পৰিঘটনাত পৰিণত হৈছে। *(জোহাৰী, ২০১৫, পৃষ্ঠা-২২৫ ত উল্লেখ কৰা অনুসৰি)*

অগ্ৰগতি নিৰীক্ষণ

প্ৰশ্ন নং ১ ঃ প্ৰকাৰতাত্ত্বিক দৃষ্টিভংগীৰ পৰা ৰাজনৈতিক আধুনিকীকৰণে এক ৰাজনৈতিক ব্যৱস্থাক আধুনিকীকৰণৰ পূৰ্বৱৰ্তী "পৰম্পৰাগত" ৰূপৰ পৰা পৰম্পৰা-পৰৱৰ্তী "আধুনিক" ৰূপলৈ ৰূপান্তৰিত হোৱা প্ৰক্ৰিয়াটোক সূচায়। (শুদ্ধ/অশুদ্ধ)

প্ৰশ্ন নং ২ ঃ আধুনিকীকৰণৰ যিকোনো দুটা বৈশিষ্ট্য উল্লেখ কৰক।

১১.৪ আধুনিকীকৰণৰ বাহক/এজেণ্টসমূহ

আধুনিকীকৰণৰ বিভিন্ন বাহক বা এজেণ্ট আছে। এইবোৰ হ'ল—

১) **উপনিৱেশবাদ ঃ** উপনিৱেশবাদক আধুনিকীকৰণৰ অন্যতম গুৰুত্বপূৰ্ণ বাহক হিচাপে গণ্য কৰিব পাৰি। উপনিৱেশিক শাসকসকলে আধুনিক পৰিবহণ আৰু যোগাযোগৰ মাধ্যম যেনে— পথ, ৰে'লপথ, টেলিফোন আৰু টেলিগ্ৰাফ সেৱা, বেংকিং ব্যৱস্থা, আধুনিক শিক্ষা, সংসাধন প্ৰকল্প আদিৰ প্ৰৱৰ্তন কৰিছিল। দ্বিতীয় বিশ্বযুদ্ধৰ পিছত সৱহসংখ্যক উপনিৱেশেই স্বাধীনতা লাভ কৰে আৰু আমাৰ ৰাষ্ট্ৰীয় নেতাসকলে উপনিৱেশিক শক্তিৰ দ্বাৰা প্ৰৱৰ্তন কৰা এই সকলোবোৰ গাঁথনিক আধুনিকীকৰণৰ দিশত ব্যৱহাৰ কৰিবলৈ আৰম্ভ কৰে।

১) **অভিজাত শ্ৰেণী ঃ** আধুনিকীকৰণৰ প্ৰক্ৰিয়াত অভিজাত বা বুদ্ধিজীৱী শ্ৰেণীয়ে এক গুৰুত্বপূৰ্ণ ভূমিকা পালন কৰি আহিছে। অভিজাত শ্ৰেণীয়ে সমাজৰ উচ্চস্তৰক প্ৰতিনিধিত্ব কৰে। তেওঁলোকৰ প্ৰকাৰ বা শ্ৰেণীবিভাজন যিয়েই নহওক কিয়, তেওঁলোকে সমাজক বিভিন্ন কোণৰ পৰা প্ৰভাৱিত কৰিছে। তেওঁলোকৰ চিন্তা, বিশ্বাস, আকৰ্ষণীয় ব্যক্তিত্ব, মতাদৰ্শ, দক্ষতা, দৃষ্টিভংগী আদিয়ে আমাৰ সমাজখনক আধুনিকীকৰণ কৰাত এক গভীৰ প্ৰভাৱ পেলাইছে। উদাহৰণস্বৰূপে, ভাৰতত মহাত্মা গান্ধী, জৱাহৰলাল নেহৰু, ৰাজীৱ গান্ধী, অটল বিহাৰী বাজপেয়ী আদিৰ দৰে জনপ্ৰিয় আৰু আকৰ্ষণীয় ব্যক্তিত্বসম্পন্ন নেতাসকলে ভাৰতক আধুনিক ৰূপ দিয়াত বহু অৰিহণা যোগাইছে। একেদৰে টাটা, বিৰলা, আম্বানী আৰু অন্যান্য ব্যৱসায়িক অভিজাত শ্ৰেণীৰ প্ৰচেষ্টাৰ বাবেও ভাৰতত আধুনিকীকৰণৰ দিশত বুজন প্ৰগতি সম্ভৱ হৈ উঠিছে।

৩) **সামৰিক বাহিনী ঃ** সামৰিক বাহিনী প্ৰায়েই অৰ্থনৈতিক আধুনিকীকৰণ আৰু সম্প্ৰসাৰণৰ সৈতে বিশেষভাৱে জড়িত হৈ থাকে। যিবোৰ ৰাষ্ট্ৰত প্ৰশিক্ষণপ্ৰাপ্ত কাৰিকৰী বিশেষজ্ঞৰ নাটনি হয়, তাত সামৰিক বাহিনীয়ে নিজৰ কাৰিকৰী কৰ্মচাৰীসকলক অৰ্থনৈতিক উন্নয়নৰ কামত নিয়োগ কৰিব বিচাৰিব পাৰে। ৰাজনৈতিক নেতাসকলৰ দুৰ্নীতিৰ দ্বাৰা সামৰিক বাহিনী অতিষ্ঠ হৈ পৰিব পাৰে। তেনে ক্ষেত্ৰত, সামৰিক বাহিনীয়ে দুৰ্নীতিপৰায়ণ ৰাজনীতিবিদসকলক আঁতৰাই আৰু তেওঁলোকৰ ঠাইত দক্ষ তথা সৎ সামৰিক নেতাক বহুৱাই ৰাষ্ট্ৰখনক পৰিষ্কাৰ কৰাৰ উদ্দেশ্যে সামৰিক অভ্যুত্থান ঘটাব পাৰে। ইয়াৰ দ্বাৰা ৰাষ্ট্ৰখনক আধুনিকীকৰণৰ পথত আগুৱাই নিয়াটো সম্ভৱ হৈ পৰে। নাইজেৰিয়া, ব্ৰাজিল, পাকিস্তান, ইণ্ডোনেছিয়া আদি দেশত প্ৰায়েই এনে পৰিস্থিতিৰ সৃষ্টি হোৱা দেখা যায়। অৱশ্যে, যিহেতু আধুনিকীকৰণ গণতন্ত্ৰৰ প্ৰসাৰৰ সৈতে জড়িত, সেয়েহে সামৰিক শাসনৰ পৰা অতি শীঘ্ৰে অসামৰিক বা জনপ্ৰতিনিধিৰ শাসনলৈ ৰূপান্তৰ হোৱাটো অত্যন্ত জৰুৰী।

৪) **আমোলাতন্ত্ৰ ঃ** উন্নয়ন আৰু আধুনিকীকৰণৰ কাৰ্যত এখন সুসংগঠিত আৰু কাৰ্যক্ষম আমোলাতন্ত্ৰই গুৰুত্বপূৰ্ণ ভূমিকা পালন কৰি আহিছে। তলত উল্লেখ কৰা দিশসমূহৰ বাবে আধুনিকীকৰণৰ দিশত আমোলাতন্ত্ৰই এক অপৰিহাৰ্য ভূমিকা ল'ব লগা হয়—

- আমোলাতন্ত্ৰই সঠিক আৰু গুৰুত্বপূৰ্ণ উন্নয়নমূলক লক্ষ্যসমূহ বিচাৰি উলিয়াব লাগে।
- ই উন্নয়নমূলক পৰিকল্পনা, কাৰ্যসূচী, নীতি আৰু প্ৰকল্পসমূহ প্ৰস্তুত আৰু ৰূপায়ণ কৰিব লাগে। দেশৰ উন্নয়ন সম্ভৱ কৰি তুলিবলৈ ইয়াৰ সঠিক ব্যৱহাৰৰ বাবে আমোলাতন্ত্ৰই মানৱ সম্পদ আৰু সামগ্ৰীসমূহ একত্ৰিত কৰিব লাগে।

- উন্নয়নৰ উদ্দেশ্যে বর্তমান থকা প্রতিষ্ঠানসমূহৰ কার্যক্ষমতা বা দক্ষতা বৃদ্ধি কৰিব লাগে।
- দেশৰ দ্রুত বিকাশৰ বাবে বিজ্ঞান আৰু প্রযুক্তিৰ উপযুক্ত ব্যৱহাৰ কৰিব লাগে।

ৰাষ্ট্রীয় অখণ্ডতাৰ প্রতি অহা ভাবুকিসমূহৰ পৰা দেশখনক ৰক্ষা কৰা আৰু জনসাধাৰণৰ মাজত একতা গঢ়ি তোলাৰ ক্ষেত্রত আমোলাতন্ত্রই নাগৰিকসকলৰ মাজত সজাগতা সৃষ্টি কৰিব লাগে। প্রকৃততে, নীতিসমূহ ৰাজনীতিবিদসকলে প্রস্তুত কৰে আৰু এই প্রেক্ষাপটত সকলো প্রাথমিক বা ভেটি তৈয়াৰ কৰা কাম আমোলাসকলৰ দ্বাৰাই সম্পন্ন কৰা হয়। তাৰ পিছত, এই উন্নয়নমূলক নীতিসমূহ আমোলাসকলে বাস্তৱত ৰূপায়ণ কৰে

৫) **বুদ্ধিজীৱী ঃ** এখন দেশলৈ আধুনিকীকৰণ কঢ়িয়াই অনাৰ ক্ষেত্রত বুদ্ধিজীৱীসকলে এক ইতিবাচক ভূমিকা পালন কৰি আহিছে। বুদ্ধিজীৱী হৈছে সেইসকল লোক, যিসকলে সমাজক নতুন চিন্তা আৰু দিশ প্রদান কৰিব পাৰে। উদাহৰণস্বৰূপে, ভাৰতৰ স্বাধীনতা আন্দোলনৰ যিসকল নেতাই ভাৰতীয় জাতীয় কংগ্রেছ গঠন কৰিছিল, তেওঁলোক আছিল বুদ্ধিজীৱী। তেওঁলোকৰ ভাৰতৰ বিভিন্ন সামাজিক-ৰাজনৈতিক আৰু অর্থনৈতিক সমস্যাসমূহ বুজি পোৱাৰ ক্ষমতা আছিল আৰু তেওঁলোকে ভাৰতীয় জনসাধাৰণক নতুন চিন্তা তথা এক সঠিক দিশ প্রদর্শন কৰিছিল। আমাৰ সংবিধান প্রণেতাসকলে সংবিধানত বিভিন্ন আদর্শ অন্তর্ভুক্ত কৰিছিল যাতে ভাৰতবর্ষ আধুনিকীকৰণ আৰু উন্নয়নৰ লক্ষ্যৰ দিশে আগবাঢ়ি যাব পাৰে। বর্তমান সময়তো বুদ্ধিজীৱীসকলে "থিংক টেংক" (think tanks) বা বিশেষজ্ঞ গোট হিচাপে ভূমিকা পালন কৰি আহিছে আৰু দৰিদ্রতা, নিবনুৱা সমস্যা, মানৰ অধিকাৰ উলংঘন, বিচ্ছিন্নতাবাদী আন্দোলন, পৰিৱেশৰ অৱক্ষয়, সন্ত্রাসবাদ আৰু অন্যান্য সমসাময়িক সমস্যাসমূহৰ সমাধানৰ পথ উলিয়াই দিছে।

৬) **ৰাজনৈতিক দলসমূহ ঃ** আধুনিকীকৰণৰ এক বাহক হিচাপে, দেশলৈ আধুনিকীকৰণ কঢ়িয়াই অনাত ৰাজনৈতিক দলসমূহৰো এক গুৰুত্বপূর্ণ ভূমিকা থাকে। ইয়াক এখন দেশৰ অন্যতম প্রধান আধুনিকীকৰণকাৰী শক্তি হিচাপে গণ্য কৰা হয়। ইয়াৰ কাৰণ হ'ল, নির্বাচনৰ পিছত যেতিয়া চৰকাৰ গঠন হয়, তেতিয়া শাসকীয় দলে এনে কিছুমান নীতি আৰু আইন প্রস্তুত কৰিব লাগে যাৰ দ্বাৰা ৰাষ্ট্রীয় স্বার্থ সুৰক্ষিত হয় আৰু জনসাধাৰণৰ সামগ্রিক মংগল সাধন হয়। যিসকলে নির্বাচনত জয়লাভ কৰিব নোৱাৰে, তেওঁলোকে বিৰোধী দল গঠন কৰে। এখন দেশত এটা শক্তিশালী আৰু সক্রিয় বিৰোধী দলৰো প্রয়োজন, যিয়ে চৰকাৰক গঠনমূলক সমালোচনা কৰিব পাৰে, যাতে আধুনিকীকৰণ আৰু উন্নয়নৰ প্রক্রিয়াটো থমকি ৰৈ নাযায়। ৰাজনৈতিক দলসমূহে চৰকাৰ আৰু জনসাধাৰণৰ মাজত এক সংযোগকাৰী কড়ি হিচাপে কাম কৰে। তেওঁলোকে জনসাধাৰণক ৰাজনৈতিক শিক্ষা প্রদান কৰে আৰু ইয়াৰ জৰিয়তে মানুহ দেশৰ আধুনিকীকৰণ প্রক্রিয়াৰ প্রতি সজাগ হৈ উঠে।

অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন নং ৩ ঃ আধুনিকীকৰণৰ যিকোনো চাৰিটা বাহক বা এজেণ্টৰ নাম উল্লেখ কৰক।

প্রশ্ন নং ৪ ঃ ৰাজনৈতিক দলসমূহে চৰকাৰ আৰু .....ৰ মাজত এক সংযোগ ৰক্ষা কৰে। (খালী ঠাই পূৰণ কৰক)

১১.৫ আধুনিকীকৰণৰ সন্দর্ভত ডব্লিউ. ডব্লিউ. ৰষ্ট' আৰু চামুৱেল পি. হান্টিংটনৰ দৃষ্টিভংগী

১১.৫.১ আধুনিকীকৰণৰ সন্দর্ভত ডব্লিউ. ডব্লিউ. ৰষ্ট'ৰ দৃষ্টিভংগী

এয়া এক বিশ্বজনীন সত্য যে অর্থনৈতিক বিকাশ অবিহনে আমি আধুনিকীকৰণৰ লক্ষ্যত উপনীত হ'ব নোৱাৰোঁ। সমগ্র আধুনিকীকৰণ প্রক্রিয়াটো অর্থনৈতিক বিকাশৰ দ্বাৰা নিয়ন্ত্রিত বা চর্তসাপেক্ষ হয়।

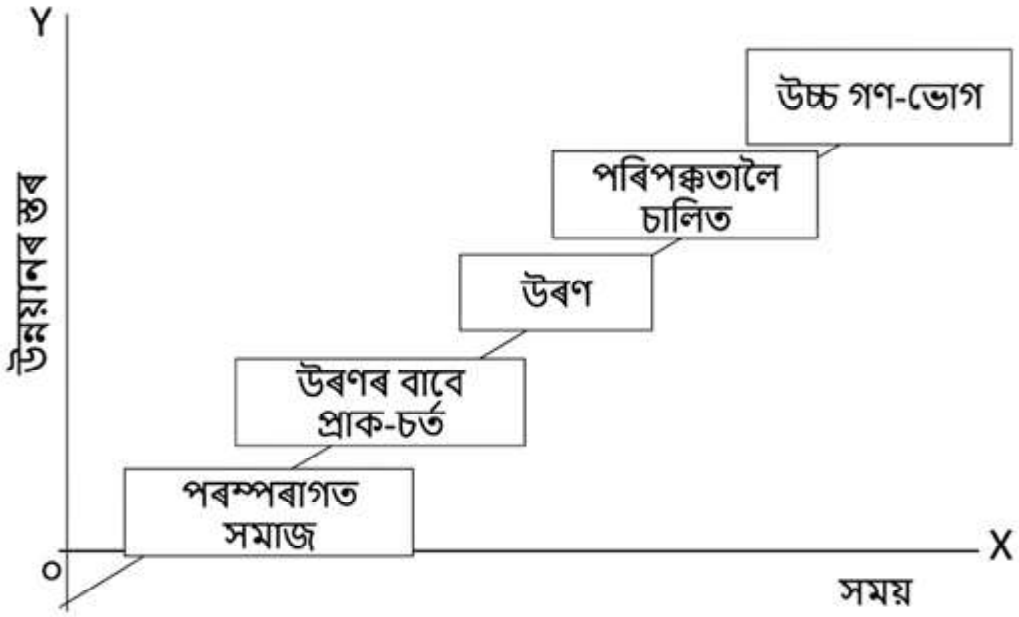
অর্থনৈতিক বিকাশৰ হাৰৰ ওপৰত নির্ভৰ কৰি বিশ্বৰ দেশসমূহক উন্নত, অনুন্নত আৰু উন্নয়নশীল বা তৃতীয় বিশ্বৰ দেশ হিচাপে শ্রেণীভুক্ত কৰা হয়।

ৱাল্ট হুইটমেন ৰষ্ট' (Walt Whitman Rostow ঃ ১৯১৬-২০০৩) নামৰ এজন আমেৰিকান অর্থনীতিবিদে এখন সমাজত অর্থনৈতিক বিকাশে কেনেকৈ আধুনিকীকৰণ প্রক্রিয়াক আগুৱাই লৈ যায়, সেইটো দেখুৱাবলৈ 'অর্থনৈতিক বিকাশৰ পর্যায়ৰ আর্হি' নামৰ এটা তত্ত্ব আগবঢ়াইছিল। এই তত্ত্বটো ব্যাখ্যা কৰিবলৈ তেওঁ অর্থনৈতিক বিকাশৰ ভিত্তিত মানৰ সমাজৰ বিকাশক পাঁচটা ক্রমবিকাশমান বা প্রগতিশীল পর্যায়ত বিভক্ত কৰিছিল।

এই পর্যায়সমূহ হ'ল ঃ

i) নিউটন-পূর্ব অর্থনীতি বা পৰম্পৰাগত সমাজ
ii) উৰণৰ প্রাক-চর্ত বা পৰিৱর্তনকালীন সমাজ
iii) উৰণৰ পর্যায়
iv) পৰিপহ্লু তালৈ যাত্রাৰ পর্যায়
v) উচ্চ গণ-ব্যৱহাৰ বা ভোগৰ পর্যায়

প্রতিটো পর্যায়ৰে উৎপাদিকা শক্তি, অর্থনৈতিক বিনিময়, প্রযুক্তিগত উন্নয়ন আৰু আয়ৰ এক নির্দিষ্ট কার্যপ্রণালী বা ভূমিকা থাকে। যেতিয়া এখন সমাজে এটা পর্যায়ৰ পৰা আন এটা পর্যায়লৈ অগ্রসৰ হয়, তেতিয়াই অর্থনৈতিক বিকাশ সংঘটিত হয়। সেই অনুসৰি, যেতিয়া এখন সমাজ ঊর্ধমুখী দিশত ৰূপান্তৰিত হয়— অর্থাৎ নিউটন-পূর্ব অর্থনীতিৰ পৰা উচ্চ গণ-ব্যৱহাৰৰ স্তৰলৈ গতি কৰে— তেতিয়া এই প্রক্রিয়াটোক আধুনিকীকৰণ বুলি কোৱা হয়। অর্থনৈতিক বিকাশ আৰু আধুনিকীকৰণৰ সৈতে সংগতি ৰখা এই পর্যায়সমূহক তলত দিয়া ৰেখাচিত্রৰ সহায়ত উপস্থাপন কৰিব পাৰি ঃ

আমি পর্যায়সমূহ বিতংভাৱে আলোচনা কৰোঁ ঃ

প্রথম পর্যায় ঃ নিউটন-পূর্ব অর্থনীতি বা পৰম্পৰাগত সমাজ

অর্থনৈতিক বিকাশৰ প্রক্রিয়াত, প্রথম পর্যায়টোৱে নিউটন-পূর্ব অর্থনীতিক সূচায়। এই পর্যায়ত, উৎপাদনৰ বাবে কোনো বৈজ্ঞানিক প্রযুক্তি ব্যৱহাৰ কৰা হোৱা নাছিল। সমাজত এক জীৱন-নির্বাহী অর্থনীতি বিৰাজ কৰিছিল। ইয়াৰ অর্থ হ'ল, এই পর্যায়ত চিকাৰ, সংগ্রহ আৰু জীৱন-নির্বাহী কৃষিৰ

জৰিয়তে মৌলিক প্ৰয়োজনীয়তাসমূহ পূৰণ কৰিবলৈ প্ৰাকৃতিক সম্পদৰ ওপৰত নিৰ্ভৰ কৰা এক অ-মুদ্ৰাগত অৰ্থনীতি প্ৰচলিত আছিল। মানুহে কেৱল জীয়াই থকাৰ বাবে প্ৰয়োজন হোৱা পৰিমাণৰ সামগ্ৰীহে উৎপাদন কৰিছিল। উদ্বৃত্ত উৎপাদনৰ কোনো কথাই উঠা নাছিল। এই পৰ্যায়ত, জনসাধাৰণৰ প্ৰধান জীৱিকা আছিল কৃষি। ৰাজ্যৰ প্ৰধান আয়ৰ উৎস আছিল ভূমি ৰাজহ। অৱশ্যে, তেওঁলোকৰ কিছুমানে কমাৰ, তাঁতী আৰু মৃৎশিল্পী/হস্তশিল্পী আদি হিচাপে কাম কৰিছিল।

অৰ্থনীতিত পৰিয়ালকেন্দ্ৰিকতা বিৰাজ কৰিছিল। তাৰ অৰ্থ হ'ল উৎপাদন কেৱল পৰিয়ালৰ সদস্যসকলৰ মাজতে সীমাবদ্ধ আছিল। ভাগ্যবাদ আছিল এই পৰ্যায়ৰ অন্যতম মৌলিক বৈশিষ্ট্য। তাৰ অৰ্থ হ'ল সমগ্ৰ সামাজিক-অৰ্থনৈতিক প্ৰক্ৰিয়াটো ভগৱানৰ দ্বাৰা পৰিচালিত বা প্ৰভাৱিত আছিল। ব্যক্তিত্ব বা ব্যক্তিগত স্বতন্ত্ৰতাৰ ভাব পোৱা যোৱা নাছিল। কাৰণ এই সময়ছোৱাত ব্যক্তিগত সম্পত্তিৰ প্ৰশ্নই উঠা নাছিল। সমাজখন অতি স্থিৰ আছিল। আজিৰ সমাজৰ তুলনাত মানুহৰ গতিশীলতা বহুত কম আছিল। ৰাজনৈতিক ক্ষমতা ভূমিৰ গৰাকী বা ভূ-স্বামী অভিজাত শ্ৰেণীৰ হাতত আছিল।

দ্বিতীয় পৰ্যায় ঃ উৰণৰ প্ৰাক-চর্ত বা পৰিৱৰ্তনকালীন সমাজ

মানৱ সমাজৰ অৰ্থনৈতিক বিকাশৰ দ্বিতীয় পৰ্যায়টো হৈছে এক পৰিৱৰ্তনকালীন পৰ্যায়, যাক উৰণৰ প্ৰাক-চর্ত হিচাপে জনা যায়। এই পৰ্যায়ত অৰ্থনীতি, সমাজ আৰু ৰাজনীতিৰ ক্ষেত্ৰত কিছুমান মৌলিক পৰিৱৰ্তন সংঘটিত হৈছিল।

মানুহে অনুভৱ কৰিবলৈ আৰম্ভ কৰিছিল যে এটা উন্নত জীৱন অতিবাহিত কৰিবলৈ হ'লে অৰ্থনৈতিক উন্নয়ন অপৰিহাৰ্য। মানৱ সমাজৰ এই সময়ছোৱাত বেংক, ৰাজকোষ আদিৰ দৰে কিছুমান वित्तीय প্ৰতিষ্ঠান স্থাপন কৰা হৈছিল। কিছুমান বাণিজ্যিক কাৰ্যকলাপ আৰু প্ৰতিষ্ঠান— যেনে বিভিন্ন বজাৰ, দোকান-পোহাৰ, উদ্যোগ আদি গঢ়ি উঠিছিল। বিনিময় প্ৰথাৰ পৰিৱৰ্তে, অৰ্থনৈতিক বিকাশক গতি দিবলৈ কাগজী মুদ্ৰাৰ উত্থান ঘটিছিল। আধুনিক পৰিবহণ আৰু যোগাযোগৰ দৰে অৰ্থনৈতিক আন্তঃগাঁথনিৰ উন্নয়নৰ ক্ষেত্ৰত পৰিৱৰ্তন লক্ষ্য কৰা হৈছিল— ই দ্ৰুত অৰ্থনৈতিক বিকাশৰ সৃষ্টি কৰিছিল। সামাজিক ক্ষেত্ৰত দেখা গৈছিল যে মানুহৰ সংকীৰ্ণ বা প্ৰাদেশিক দৃষ্টিভংগী সলনি হ'বলৈ আৰম্ভ কৰিছিল আৰু পৰিবহণ তথা যোগাযোগৰ উন্নত মাধ্যমসমূহে অধিক সামাজিক গতিশীলতাৰ দিশে লৈ গৈছিল। তদুপৰি, শিক্ষাৰ সম্প্ৰসাৰণ ঘটিছিল, যিয়ে ক্ৰমান্বয়ে মানুহৰ দৃষ্টিভংগী সলনি কৰি দিছিল।

ৰাজনীতিৰ ক্ষেত্ৰত, ৰাজনৈতিক সাৰ্বভৌমত্বৰ প্ৰশ্নটো উত্থাপন হৈছিল। এটা শক্তিশালী ৰাষ্ট্ৰীয় চৰকাৰ গঠন কৰাৰ এক তীব্ৰ প্ৰৱণতা গঢ়ি উঠিছিল, যিয়ে ৰাজনৈতিক আৰু অৰ্থনৈতিক ক্ষেত্ৰত এক শান্তিপূৰ্ণ শৃংখলা প্ৰদান কৰিব পাৰে। অৱশ্যে, উৎপাদনৰ আধুনিক ব্যৱস্থাৰ প্ৰৱৰ্তন হোৱা সত্ত্বেও, এই পৰ্যায়ত সমাজখন পিছপৰিয়েই আছিল।

তৃতীয় পৰ্যায় ঃ উৰণৰ পৰ্যায়

মানৱ সমাজৰ বিকাশৰ তৃতীয় পৰ্যায়টোক অৰ্থনৈতিক বিকাশৰ "উৰণৰ পৰ্যায়" হিচাপে জনা যায়। এইটো মানৱ উন্নয়নৰ এক অত্যন্ত সংকটপূৰ্ণ বা গুৰুত্বপূৰ্ণ পৰ্যায়। কাৰণ এইটোৱেই হৈছে সেই পৰিৱৰ্তনৰ পৰ্যায় য'ত সমাজে পৰম্পৰাবাদ অতিক্ৰম কৰি আধুনিকতাবাদত প্ৰৱেশ কৰিছিল। সৰহসংখ্যক দেশৰ সমাজ, বিশেষকৈ তৃতীয় বিশ্বৰ অন্তৰ্গত ৰাষ্ট্ৰসমূহ এই পৰ্যায়টোৰ মাজেৰে গতি কৰিছিল। দ্বিতীয় পৰ্যায়ৰ দৰেই, এই পৰ্যায়তো বিভিন্ন দেশৰ মানুহে অনুভৱ কৰিবলৈ আৰম্ভ কৰিছিল যে এটা উন্নত জীৱন যাপন কৰাৰ একমাত্ৰ উপায় হৈছে অৰ্থনৈতিক উন্নয়ন।

এই পৰ্যায়ত, পূৰ্বৱৰ্তী পৰ্যায়ৰ তুলনাত অৰ্থনৈতিক কাৰ্যকলাপৰ অধিক সম্প্ৰসাৰণ ঘটিছিল। উৎপাদনশীল উদ্দেশ্যত বিনিয়োগ কৰাৰ বাবে জনসাধাৰণৰ মাজত ক্ৰমান্বয়ে অধিক আগ্ৰহ দেখা গৈছিল, যাৰ পৰিণতিত শ্বেয়াৰ বজাৰ, ষ্টক বজাৰ আদি ধাৰণাসমূহ গঢ়ি উঠিছিল।

এই পৰ্যায়ত, বিজ্ঞান আৰু প্ৰযুক্তিৰ অধিক উন্নত ব্যৱহাৰ হৈছিল যাৰ ফলত কৃষি আৰু ঔদ্যোগিক-

দুয়োটা খণ্ডতে উৎপাদন বৃদ্ধি পাইছিল। বিনিয়োগৰ বাবে বৈদেশিক মূলধন দিনে দিনে বৃদ্ধি পাইছিল, যাৰ পৰিণতিত অধিক উদ্যোগীকৰণ সম্ভৱ হৈছিল। উদ্যোগীকৰণৰ বাবে অধিকতৰ গ্ৰাম্য লোক তেওঁলোকৰ পথাৰৰ পৰা অৰ্থাৎ কৃষি কাৰ্যৰ পৰা মুক্ত হৈছিল আৰু তেওঁলোক উদ্যোগৰ প্ৰতি আকৰ্ষিত হৈছিল। তেওঁলোকে ওচৰৰে ঔদ্যোগিক বসতিস্থলসমূহত স্থায়ীভাৱে বসবাস কৰিবলৈ আৰম্ভ কৰিছিল। ইয়াৰ পৰিণতিত, এই পৰ্যায়তে নগৰীকৰণ আৰম্ভ হৈছিল আৰু ইয়াৰ চাৰিওফালে ক্ৰমান্বয়ে অধিক বাণিজ্যিক কাৰ্যকলাপ গঢ়ি উঠিছিল। যোগাযোগ আৰু পৰিবহণ ব্যৱস্থাৰ উন্নতি ঘটিছিল, যাৰ ফলত মানুহৰ গতিশীলতা অধিক বৃদ্ধি পাইছিল। শিক্ষাৰ সম্প্ৰসাৰণ ঘটিছিল। সামাজিক প্ৰতিষ্ঠান যেনে— বিবাহ প্ৰথা, জাতি প্ৰথা, ধৰ্মীয় দৃষ্টিভংগী আদিৰ পৰিৱৰ্তন ঘটিছিল।

ৰাজনীতিৰ ক্ষেত্ৰত দেখা গৈছিল যে ৰাষ্ট্ৰীয় ৰাজনৈতিক ক্ষমতা সুসংহতকৰণৰ প্ৰশ্নটো উত্থাপন হৈছিল। ভাৰতৰ দৰে সৰহসংখ্যক উন্নয়নশীল দেশে এই সময়ছোৱাতে ৰাজনৈতিক স্বাধীনতা লাভ কৰিছিল আৰু অৰ্থনীতিক আধুনিকীকৰণ কৰাৰ বাবে কোনটো পথ বাছি লোৱা হ'ব, সেই প্ৰশ্নটো সমুখলৈ আহিছিল। ইয়াৰে কিছুমান দেশে সাম্যবাদী আৰ্হি গ্ৰহণ কৰিছিল, কিছুমানে পুঁজিবাদী আৰ্হি গ্ৰহণ কৰিছিল আৰু ভাৰতৰ দৰে দেশসমূহে মিশ্ৰিত আৰ্হি গ্ৰহণ কৰিছিল।

চতুৰ্থ পৰ্যায় ঃ পৰিপক্কতালৈ যাত্ৰাৰ পৰ্যায়

বিশ্বৰ অতি কমসংখ্যক দেশহে আছে যিবোৰে পৰিপক্কতালৈ যাত্ৰাৰ এই পৰ্যায়টো লাভ কৰিবলৈ সক্ষম হৈছে। এই পৰ্যায়ত মানৱ সমাজত বহুমুখী বা বৈচিত্ৰ্যময় উদ্যোগীকৰণ গঢ়ি উঠে। ইয়াত উৎপাদনৰ সকলো পদ্ধতি যান্ত্ৰিকীকৰণ কৰা হয় আৰু এয়া কেৱল বহনক্ষম বা ধাৰাবাহিক বিনিয়োগৰ বাবেহে সম্ভৱ হৈ উঠে। সম্পদৰ আহৰণ বা ব্যৱহাৰৰ বাবে অধিক প্ৰচেষ্টা চলোৱা হয়। অৰ্থাৎ, ইয়াত সকলো প্ৰাকৃতিক আৰু মানৱ-নিৰ্মিত সম্পদৰ সম্পূৰ্ণ ব্যৱহাৰ কৰা হয়। সকলো উৎপাদনশীল উদ্দেশ্যত ক্ৰমান্বয়ে অধিক বৈজ্ঞানিক জ্ঞান আৰু প্ৰযুক্তি ব্যৱহাৰ কৰা হয়।

সামাজিক আন্তঃগাঁথনি যেনে— বিদ্যালয়, বিশ্ববিদ্যালয় আৰু চিকিৎসালয়সমূহত বৃহৎ পৰিসৰত বিনিয়োগ কৰা হয়। চিকিৎসা সুবিধাৰ উন্নতি, গড় আয়ুস বৃদ্ধি, মৃত্যুৰ হাৰ হ্ৰাস আৰু জন্ম নিয়ন্ত্ৰণ সম্ভৱ হৈ উঠে।

পঞ্চম পৰ্যায় ঃ উচ্চ গণ-ব্যৱহাৰ বা ভোগৰ পৰ্যায়

আমেৰিকা যুক্তৰাষ্ট্ৰ হৈছে বিশ্বৰ প্ৰথমখন দেশ যিয়ে উচ্চ গণ-ব্যৱহাৰৰ এই পৰ্যায়টো লাভ কৰিছে। আমেৰিকা যুক্তৰাষ্ট্ৰৰ পিছত ইংলেণ্ড, ফ্ৰান্স, জাৰ্মানী, জাপান আদি দেশসমূহে এই পৰ্যায় লাভ কৰিছে। এই পৰ্যায়ে ইয়াকে বুজায় যে ইয়াত জীৱনৰ ন্যূনতম প্ৰয়োজনীয়তাৰ কোনো অভাৱ নাই, প্ৰতিজন ব্যক্তিয়েই নিজৰ বাবে স্বাৱলম্বী। মানুহে এক উচ্চ জীৱন-ধাৰণৰ মানদণ্ড উপভোগ কৰে আৰু তেওঁলোকৰ আৰ্থিক নিৰাপত্তা থাকে। ব্যাপক নগৰীকৰণ, মটৰ গাড়ী বা যান-বাহনৰ ব্যাপক ব্যৱহাৰ, উৎপাদন চৰম সীমাত উপনীত হোৱাৰ সৈতে দীৰ্ঘস্থায়ী উপভোক্তা সামগ্ৰীৰ বৃহৎ পৰিসৰত ব্যৱহাৰ- এইবোৰেই হৈছে এই পৰ্যায়ৰ কিছুমান বৈশিষ্ট্য। এই পৰ্যায় লাভ কৰা দেশসমূহে সদায় ৰাজনৈতিক, অৰ্থনৈতিক আৰু সামৰিক আদি বিভিন্ন দিশত বিশ্বৰ অন্যান্য দেশসমূহক প্ৰভাৱিত আৰু আধিপত্য বিস্তাৰ কৰিবলৈ চেষ্টা কৰে।

সমালোচনাসমূহ ঃ

আধুনিকীকৰণ আৰু অৰ্থনৈতিক বিকাশৰ অধ্যয়নলৈ ৰষ্ট'ৰ অৱদানক বিভিন্ন সমালোচকে বিভিন্ন ধৰণে সমালোচনা কৰিছে। সমালোচকসকলে আঙুলিয়াই দিয়া কিছুমান ত্ৰুটি তলত উল্লেখ কৰা হ'ল ঃ—

১) সমালোচকসকলৰ মতে উন্নয়নৰ লক্ষ্যত উপনীত হ'বলৈ পৰম্পৰাগত সমাজখন অপৰিহাৰ্য নহয়।

২) সমালোচকসকলে আঙুলিয়াই দিয়ে যে উৰণৰ পর্যায়ৰ পূর্বে প্রাক-চর্তৰ পর্যায়টোৰ মাজেৰে যোৱাটোও বাধ্যতামূলক নহয়।

৩) সমালোচকসকলৰ মতে ৰষ্ট'ৰে উৰণৰ সময়সীমা বা তাৰিখবোৰ স্বেচ্ছাচাৰীভাৱে নির্ধাৰণ কৰিছে।

৪) চতুর্থ পর্যায়টো, অর্থাৎ পৰিপক্কতালৈ যাত্রাৰ পর্যায়টো সাঁথৰপূর্ণ বা বিভ্রান্তিকৰ ।

৫) অন্তিম পর্যায়টোকো ক্রমানুসাৰী নোহোৱাৰ ভিত্তিত সমালোচনা কৰা হয়। ইয়াৰ কাৰণ হৈছে কেতিয়াবা কোনো এখন দেশে পৰিপক্কতাৰ পর্যায়ত উপনীত হোৱাৰ আগতেই উচ্চ গণ-ব্যৱহাৰৰ স্তৰত উপনীত হ'ব পাৰে। এই প্রসংগত, সমালোচকসকলে কানাডা আৰু অষ্ট্রেলিয়াত হোৱা আধুনিকীকৰণ আৰু অর্থনৈতিক বিকাশৰ উদাহৰণ দাঙি ধৰিছে, যিবোৰে পৰিপক্কতাৰ পর্যায় অতিক্রম নকৰাকৈয়ে অর্থনৈতিক বিকাশৰ অন্তিম পর্যায়ত প্রৱেশ কৰিছিল।

তথাপি, এনেধৰণৰ ত্রুটি থকা সত্ত্বেও আমি অর্থনৈতিক বিকাশৰ ক্ষেত্রত ৰষ্ট'ৰ তত্ত্বৰ গুৰুত্বক হ্রাস কৰিব নোৱাৰোঁ, কাৰণ ইতিহাসৰ তথ্যৰ পৰা তেওঁ দেখুৱাবলৈ সক্ষম হৈছে যে কেনেকৈ এখন দেশে বিভিন্ন পর্যায় অতিক্রম কৰি আধুনিকীকৰণৰ লক্ষ্যত উপনীত হয়। যিহেতু তেওঁৰ অধ্যয়ন ইতিহাসৰ তথ্যৰ ওপৰত প্রতিষ্ঠিত, সেয়েহে তেওঁ আমাক অর্থনৈতিক বিকাশৰ এক বাস্তৱসন্মত বিশ্লেষণ প্রদান কৰাত সফল হৈছে। গতিকে, ইয়াৰ ত্রুটিসমূহৰ সত্ত্বেও, ৰষ্ট'ৰ অর্থনৈতিক বিকাশৰ তত্ত্বই কেৱল শিক্ষাবিদসকলৰ মাজতেই নহয়, নীতি নির্ধাৰকসকলৰ মাজতো যথেষ্ট কৌতূহলৰ সৃষ্টি কৰিছে।

১১.৫.২ আধুনিকীকৰণৰ সন্দর্ভত চামুৱেল পি. হান্টিংটন

চামুৱেল ফিলিপছ হান্টিংটন (১৮ এপ্রিল, ১৯২৭ চনত জন্ম আৰু ২৪ ডিচেম্বৰ, ২০০৮ চনত মৃত্যু) এজন আমেৰিকান ৰাজনীতি বিজ্ঞানী, পণ্ডিত আৰু আমেৰিকা যুক্তৰাষ্ট্র চৰকাৰৰ এজন উপদেষ্টা আছিল। হান্টিংটন তেওঁৰ ১৯৯৬ চনত ৰচিত প্রধান গ্রন্থ "দা ক্লেছ অব চিভিলাইজেছনছ"ৰ বাবে বিখ্যাত। ইয়াৰ উপৰি তেওঁৰ আন কিছুমান বিখ্যাত গ্রন্থ হ'ল— "পলিটিকেল অর্ডাৰ ইন চেইঞ্জিং ছ'চাইটিজ", "দা ছ'ল্ডাৰ এণ্ড দা ষ্টেট", "দা ক্রাইছিছ অব ডেম'ক্রেছী", "মেনি গ্ল'বেলাইজেছনছ" আদি।

হান্টিংটনৰ মতে, অর্থনৈতিক বিকাশ আৰু সামাজিক গতিশীলতাৰ উপৰি ৰাজনৈতিক আধুনিকীকৰণে আৰু তিনিটা দিশ অন্তর্ভুক্ত কৰে। এই তিনিটা দিশ হ'লঃ—

ক) কর্তৃত্বৰ যুক্তিসংগতকৰণ খ) গাঁথনিৰ পৃথকীকৰণ আৰু গ) ৰাজনৈতিক অংশগ্রহণৰ সম্প্রসাৰণ। (মহাজন, ১৯৮৮, পৃষ্ঠা-২১৫ ত উদ্ধৃত কৰা অনুসৰি)

আহক আমি এই পইণ্টসমূহ বিতংভাৱে আলোচনা কৰোঁ ঃ

ক) কর্তৃত্বৰ যুক্তিসংগতকৰণ ঃ

'কর্তৃত্বৰ যুক্তিসংগতকৰণ' বাক্যাংশৰ দ্বাৰা হান্টিংটনে বুজাইছে যে বুজন সংখ্যক পৰম্পৰাগত, ধর্মীয়, পাৰিবাৰিক আৰু জনগোষ্ঠীয় ৰাজনৈতিক কর্তৃত্বৰ স্থানত এটা একক, ধর্মনিৰপেক্ষ আৰু ৰাষ্ট্রীয় ৰাজনৈতিক কর্তৃত্বৰ প্রতিষ্ঠা কৰা ।

এখন আধুনিক চৰকাৰ প্রকৃতি বা ভগৱানৰ সৃষ্টি নহয়, বৰঞ্চ ই মানুহৰে সৃষ্টি। চৰকাৰ হৈছে চৰম কর্তৃত্ব আৰু সমাজত শৃংখলা বজায় ৰখা এই কর্তৃত্বৰ প্রতিয়েই মানুহে নিজৰ আনুগত্য প্রদর্শন কৰে। ৰাষ্ট্রীয় চৰকাৰ অর্থাৎ ৰাষ্ট্রীয় ৰাজনৈতিক কর্তৃত্বই বাহ্যিক আৰু অভ্যন্তৰীণ— দুয়োটা ক্ষেত্রতে সার্বভৌম ক্ষমতাৰ অধিকাৰী হয়। বাহ্যিক সার্বভৌমত্বৰ ক্ষেত্রত, এই কর্তৃত্ব বাহ্যিক বা বিদেশী নিয়ন্ত্রণৰ পৰা মুক্ত হয়, যাক হান্টিংটনে বহুজাতিক প্রভাৱ বুলি অভিহিত কৰিছে। অভ্যন্তৰীণ সার্বভৌমত্বৰ দ্বাৰা হান্টিংটনে বুজাইছে যে এখন ৰাষ্ট্রীয় চৰকাৰে কোনো স্থানীয় আৰু আঞ্চলিক শক্তিৰ সন্মুখত মূৰ দোঁৱাই নিদিয়ে। ই ৰাষ্ট্রীয় একত্রীকৰণ আৰু এই একক ৰাষ্ট্রীয় ৰাজনৈতিক কর্তৃত্বৰ হাতত ৰাজনৈতিক ক্ষমতাৰ কেন্দ্রীকৰণক বুজায়। তাৰ পিছত, ই এখন ধর্মনিৰপেক্ষ ৰাজনৈতিক কর্তৃত্ব হোৱা উচিত।

ই ৰাজনীতিৰ ধৰ্মনিৰপেক্ষকৰণক প্ৰতিনিধিত্ব কৰে। ইয়াৰ অৰ্থ হ'ল এক ৰাজতন্ত্ৰী, একনায়কত্ববাদী ব্যৱস্থাৰ পৰা ক্ৰমান্বয়ে গণতান্ত্ৰিক ব্যৱস্থা, গণতান্ত্ৰিক মূল্যবোধ, নীতি, বিশ্বাস, দৃষ্টিভংগী আদিৰ দিশলৈ অগ্ৰসৰ হোৱা। যেতিয়া মানুহে গণতান্ত্ৰিক মূল্যবোধ, গণতান্ত্ৰিক প্ৰতিষ্ঠান আৰু গণতান্ত্ৰিক জীৱনশৈলীক গ্ৰহণ কৰে, বিশ্বাস কৰে আৰু তাৰ ওপৰত আস্থা স্থাপন কৰে, তেতিয়াই এটা ৰাজনৈতিক ব্যৱস্থা ধৰ্মনিৰপেক্ষ হৈ পৰে।

এই প্ৰসংগত আমি ক'ব পাৰোঁ যে ১৬৮৮ চনত ইংলেণ্ডত সংঘটিত হোৱা গৌৰৱময় বিপ্লৱৰ ঘটনাটো আধুনিকীকৰণ লাভৰ দিশত এক পদক্ষেপ আছিল। এই ঘটনাৰ জৰিয়তে সম্ৰাটৰ একচ্ছত্ৰী শাসন বা স্বেচ্ছাচাৰিতাৰ অন্ত পৰিছিল, সম্ৰাটজন নামমাত্ৰ মুৰব্বী হৈ পৰিছিল আৰু ক্ষমতাসমূহ সংসদৰ হাতলৈ গৈছিল।

খ) গাঁথনিৰ পৃথকীকৰণ ঃ

দ্বিতীয়তে, ৰাজনৈতিক আধুনিকীকৰণে নতুন ৰাজনৈতিক কাৰ্যাৱলীৰ পৃথকীকৰণ আৰু সেই কাৰ্যাৱলী সম্পাদন কৰাৰ বাবে বিশেষায়িত গাঁথনি বা প্ৰতিষ্ঠানৰ বিকাশক অন্তৰ্ভুক্ত কৰে। পৃথকীকৰণ শব্দটোৱে গাঁথনিৰ প্ৰসাৰণ আৰু বিশেষীকৰণক বুজায়। এই প্ৰসংগত, ৰাজতন্ত্ৰী ব্যৱস্থাৰ বিপৰীতে গণতান্ত্ৰিক ব্যৱস্থাটোৱেই সৰ্বোত্তম। কাৰণ ৰাজতন্ত্ৰত সকলো ক্ষমতা এজন মাত্ৰ সম্ৰাটৰ হাতত কেন্দ্ৰীভূত হৈ থাকে। কিন্তু গণতন্ত্ৰত, চৰকাৰৰ ক্ষমতাসমূহ বিভিন্ন অংগ বা প্ৰতিষ্ঠানৰ মাজত প্ৰসাৰিত বা বিভক্ত হৈ পৰে, য'ত জনসাধাৰণে বৃহৎ সংখ্যাত অংশগ্ৰহণ কৰিব পাৰে আৰু তেওঁলোকৰ দাবীসমূহ প্ৰকাশ কৰিব পাৰে। হান্টিংটনে কিছুমান বিশেষ সংস্থা বা অভিকৰণৰ কথা আঙুলিয়াই দিছে যাৰ মাজত চৰকাৰৰ কাৰ্যাৱলী প্ৰসাৰিত হোৱা উচিত— এইবোৰ হৈছে আইনী, সামৰিক, প্ৰশাসনিক, বৈজ্ঞানিক আদি। এইবোৰক ৰাজনৈতিক ক্ষেত্ৰখনৰ পৰা পৃথক কৰা উচিত আৰু এইবোৰ বিশেষায়িত তথা স্বায়ত্তশাসিত হোৱা উচিত। তাত এক প্ৰশাসনিক স্তৰানুপাত থাকিব, য'ত ক্ষমতা আৰু কৰ্তৃত্ব এক শৃংখলাবদ্ধ আৰু অধিক নিয়ন্ত্ৰিত ৰূপত বিতৰণ কৰা হ'ব। ক্ষমতা আৰু কৰ্তৃত্ব স্বেচ্ছাচাৰী নিযুক্তিৰ পৰিৱৰ্তে যোগ্যতা আৰু কৃতি বা পাৰদৰ্শিতাৰ ভিত্তিত বিতৰণ কৰা হয়।

গ) ৰাজনৈতিক অংশগ্ৰহণৰ সম্প্ৰসাৰণ ঃ

ৰাজনৈতিক অংশগ্ৰহণ বুলিলে শাসক নিৰ্বাচন, জনসাধাৰণৰ নীতি নিৰ্ধাৰণ আৰু সিদ্ধান্ত গ্ৰহণ প্ৰক্ৰিয়াত জনসাধাৰণৰ জড়িত হোৱাক বুজায়। যেতিয়া ৰাজনীতিত মানুহৰ অংশগ্ৰহণ বৃদ্ধি পায় আৰু তাৰ লগতে ৰাজনৈতিক দল তথা স্বাৰ্থৰক্ষা কৰা গোটৰ দৰে নতুন ৰাজনৈতিক প্ৰতিষ্ঠানৰ বৃদ্ধি ঘটে, তেতিয়াই ৰাজনৈতিক আধুনিকীকৰণ সংঘটিত হোৱা বুলি কোৱা হয়। ৰাজনৈতিক দল আৰু স্বাৰ্থৰক্ষা কৰা গোটসমূহৰ জৰিয়তে, সমাজৰ সদস্যসকলে ৰাজনৈতিক ব্যৱস্থাৰ সকলো কাৰ্যকলাপ সামৰি প্ৰতিটো স্তৰতে ৰাজনৈতিক প্ৰক্ৰিয়াত অংশগ্ৰহণ কৰিব পাৰে। এখন গণতান্ত্ৰিক চৰকাৰী ব্যৱস্থাত, এনে ব্যাপক ৰাজনৈতিক অংশগ্ৰহণে চৰকাৰৰ ওপৰত চাপ সৃষ্টি কৰিব পাৰে আৰু ইয়াৰ ফলত চৰকাৰৰ ওপৰত জনসাধাৰণৰ নিয়ন্ত্ৰণ বৃদ্ধি পাব পাৰে। তাৰ বিপৰীতে, এক একনায়কত্ববাদী বা স্বেচ্ছাচাৰী চৰকাৰী ব্যৱস্থাত আমি এক বিপৰীত ছবি দেখিবলৈ পাওঁ। এখন সৰ্বাত্মকবাদী বা একাধিপত্যবাদী ৰাষ্ট্ৰত বৰ্ধিত অংশগ্ৰহণৰ বাবে চৰকাৰৰ দ্বাৰা জনসাধাৰণ আৰু ৰাজনৈতিক প্ৰতিষ্ঠানসমূহৰ ওপৰত অধিকতৰ নিয়ন্ত্ৰণৰ প্ৰয়োজনীয়তা দেখা যায়।

পূৰ্বৱৰ্তী আলোচনাৰ পৰা এইটো স্পষ্ট হৈ পৰিছে যে যেতিয়া এটা ৰাজনৈতিক ব্যৱস্থাই কৰ্তৃত্বৰ যুক্তিসংগতকৰণ, গাঁথনিৰ পৃথকীকৰণ আৰু ৰাজনৈতিক অংশগ্ৰহণৰ সম্প্ৰসাৰণৰ দিশসমূহৰ পিনে অগ্ৰসৰ হয়, তেতিয়া সেই ৰাজনৈতিক ব্যৱস্থাটোৰ বাবে ৰাজনৈতিক আধুনিকীকৰণৰ লক্ষ্যত উপনীত হোৱাটো সহজ হৈ পৰে। ইয়াক তলত দিয়া ধৰণে উপস্থাপন কৰিব পাৰি—

হান্টিংটনে লগতে যোগ দিছিল যে ইউৰোপ আৰু আমেৰিকাত ৰাজনৈতিক আধুনিকীকৰণ ওপৰত উল্লেখ কৰা আর্হি অনুসৰিয়েই সংঘটিত হৈছিল।

অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন নং ৫ ঃ ৰষ্ট'ৰ মতে অর্থনৈতিক বিকাশৰ পাঁচটা গুৰুত্বপূর্ণ পর্যায় কি কি?

প্রশ্ন নং ৬ ঃ হান্টিংটনৰ মতে ৰাজনৈতিক আধুনিকীকৰণৰ তিনিটা গুৰুত্বপূর্ণ দিশ কি কি?

১১.৬ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ

- আধুনিকীকৰণ হৈছে এক পৰম্পৰাগত সমাজৰ পৰা সমসাময়িক বা আধুনিক সমাজলৈ গতি কৰা এক প্রক্রিয়া। হান্টিংটনে আধুনিকীকৰণক এক বহুমুখী প্রক্রিয়া হিচাপে বর্ণনা কৰিছে, যি মানুহৰ চিন্তা আৰু কার্যকলাপৰ সকলো ক্ষেত্রতে পৰিৱর্তন আনি দিয়ে।
- 'ৰাজনৈতিক আধুনিকীকৰণ' শব্দটো দুটা শব্দৰ সমষ্টি— ৰাজনৈতিক + আধুনিকীকৰণ। ৰাজনৈতিক আধুনিকীকৰণ হৈছে ৰাজনৈতিক সংস্কৃতিৰ পৰিৱর্তনৰ ফচল বা পৰিণতি।
- ৰাজনৈতিক আধুনিকীকৰণক মূলত তিনিটা প্রধান দৃষ্টিভংগীৰ পৰা অধ্যয়ন কৰিব পাৰি, সেইবোৰ হ'ল— ঐতিহাসিক, শ্রেণীবিভাজনমূলক আৰু ক্রমবিকাশমূলক।
- ৰাজনৈতিক আধুনিকীকৰণৰ পাঁচটা প্রধান মাত্রা বা দিশ আছে— যেনে অর্থনৈতিক, বৌদ্ধিক, মানসিক, জনগাঁথনিগত আৰু সামাজিক।
- আমেৰিকান অর্থনীতিবিদ ডব্লিউ. ডব্লিউ. ৰষ্ট'ৰে আধুনিকীকৰণৰ প্রসংগত অর্থনৈতিক বিকাশৰ পাঁচটা পর্যায়ৰ কথা আঙুলিয়াই দিছে, সেইবোৰ হ'ল— প্রাক-নিউটনীয় পর্যায়, উৰণৰ প্রাক-চর্তৰ পর্যায়, উৰণৰ পর্যায়, পৰিপক্কতালৈ যাত্রাৰ পর্যায় আৰু উচ্চ গণ-ব্যৱহাৰ বা ভোগৰ পর্যায়।
- হান্টিংটনৰ মতে, যেতিয়া এটা ৰাজনৈতিক ব্যৱস্থা কর্তৃত্বৰ যুক্তিসংগতকৰণ, গাঁথনিৰ পৃথকীকৰণ আৰু ৰাজনৈতিক অংশগ্রহণৰ সম্প্রসাৰণৰ দিশলৈ ৰূপান্তৰিত হয়, তেতিয়া ইয়াক ৰাজনৈতিক আধুনিকীকৰণ বুলি অভিহিত কৰিব পাৰি।

১১.৭ অধিক জানিবলৈ

১) Johari, J.C. Comparative Politics. New Delhi : Sterling publishers private Ltd.

২) Mahajan, V.D. Political Theory. New Delhi: S.Chand & Company Ltd.

৩) Dr. Pathi, Srinibus & Dr. Mishra, Madhusmita. Political Sociology . New Delhi : Kalyani Publishers.

৪) Soma Shekar, N.T. Development Economics . New Delhi: New Age International Publishers Pvt. Limited.

৫) Verma, S.P. Modern Political Theory. New Delhi : Vikas Publishihg House Pvy. Ltd.

১১.৮ অগ্রগতিৰ খতিয়ান

১ নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ সত্য

২ নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ (a) উদ্যোগীকৰণ (b) ৰাজনৈতিক গতিশীলতা

৩ নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ ঔপনিৱেশিকতাবাদ, অভিজাত শ্রেণী, সামৰিক বাহিনীৰ ভূমিকা, ৰাজনৈতিক দলসমূহ।

৪ নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ জনসাধাৰণ।

৫ নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ ৰষ্ট'ৰ মতে অর্থনৈতিক বিকাশৰ পাঁচটা ক্রমবর্ধমান বা প্রগতিশীল পর্যায় আছে। সেইবোৰ হৈছে ক্রমে— ১. প্রাক-নিউটনীয় অর্থনীতিৰ পর্যায়, ২. উৰণৰ প্রাক-চর্তৰ পর্যায়, ৩. উৰণৰ পর্যায়, ৪. পৰিপক্কতালৈ যাত্রাৰ পর্যায়, ৫. উচ্চ গণ-ব্যৱহাৰ বা ভোগৰ পর্যায়।

৬ নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ হান্টিংটনৰ মতে ৰাজনৈতিক আধুনিকীকৰণৰ তিনিটা গুৰুত্বপূর্ণ দিশ আছে। সেইবোৰ হ'ল- ১. কর্তৃত্বৰ যুক্তিসংগতকৰণ, ২. গাঁথনিৰ পৃথকীকৰণ, ৩. ৰাজনৈতিক অংশগ্রহণৰ সম্প্রসাৰণ।

১১.৯ আৰ্হি প্রশ্ন

প্রশ্ন ১ ঃ আধুনিকীকৰণৰ সন্দর্ভত মাইৰন ৱেইনাৰ দৃষ্টিভংগী কি?

প্রশ্ন ২ ঃ ৰাজনৈতিক গতিশীলতা আধুনিকীকৰণৰ সৈতে কেনেকৈ সম্পর্কিত?

প্রশ্ন ৩ ঃ আধুনিকীকৰণৰ এটা কাৰক বা মাধ্যম হিচাপে অভিজাত শ্রেণীৰ ভূমিকাৰ ওপৰত এটি টোকা লিখক।

প্রশ্ন ৪ ঃ ডব্লিউ. ডব্লিউ. ৰষ্ট'ৰে আঙুলিয়াই দিয়া প্রাক-নিউটনীয় অর্থনীতিৰ চাৰিটা গুৰুত্বপূর্ণ বৈশিষ্ট্য উল্লেখ কৰক।

প্রশ্ন ৫ ঃ কর্তৃত্বৰ যুক্তিসংগতকৰণৰ অর্থ লিখক।

প্রশ্ন ৬ ঃ আধুনিকীকৰণৰ সংজ্ঞা দিয়ক। আধুনিকীকৰণৰ প্রধান বৈশিষ্ট্যসমূহ ব্যাখ্যা কৰক।

প্রশ্ন ৭ ঃ আধুনিকীকৰণৰ বিভিন্ন কাৰক বা মাধ্যমসমূহ আলোচনা কৰক।

প্রশ্ন ৮ ঃ আধুনিকীকৰণৰ সন্দর্ভত ডব্লিউ. ডব্লিউ. ৰষ্ট'ৰ দৃষ্টিভংগী সমালোচনামূলকভাৱে ব্যাখ্যা কৰক।

প্রশ্ন ৯ ঃ আধুনিকীকৰণৰ সন্দর্ভত চামুৱেল পি. হান্টিংটনৰ দৃষ্টিভংগী ব্যাখ্যা কৰক।

****

অধ্যায় ১২ ঃ ৰাজনৈতিক উন্নয়ন ঃ লুচিয়ান পাইৰ ধাৰণা

অধ্যায় গাঁথনি

১২.১ উদ্দেশ্য
১২.২ পৰিচয়
১২.৩ ৰাজনৈতিক উন্নয়ন ঃ ইয়াৰ অর্থ
১২.৪ লুচিয়ান পাইৰ দ্বাৰা চিনাক্ত কৰা ৰাজনৈতিক উন্নয়নৰ বৈশিষ্ট্যসমূহ
১২.৫ ৰাজনৈতিক উন্নয়নৰ কাৰণসমূহ
১২.৬ ৰাজনৈতিক আধুনিকিকৰণ আৰু ৰাজনৈতিক উন্নয়নৰ মাজৰ পার্থক্য
১২.৭ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ
১২.৮ অধিক জানিবলৈ
১২.৯ অগ্রগতিৰ খতিয়ান
১২.১০ আৰ্হি প্রশ্ন

১২.১ উদ্দেশ্য

এই অধ্যায়টো অধ্যয়ন কৰাৰ পিছত—

- ৰাজনৈতিক উন্নয়নৰ অর্থ আৰু ধাৰণা ব্যাখ্যা কৰিব পাৰিব
- ৰাজনৈতিক উন্নয়নৰ বৈশিষ্ট্যবোৰ ব্যাখ্যা কৰিব পাৰিব
- ৰাজনৈতিক উন্নয়নৰ কাৰণসমূহ বর্ণনা কৰিব পাৰিব
- ৰাজনৈতিক আধুনীকিকৰণ আৰু ৰাজনৈতিক উন্নয়নৰ মাজত পার্থক্য নির্ণয় কৰিব পাৰিব।

১২.২ পৰিচয়

আধুনিক ৰাজনৈতিক বিশ্লেষণৰ অধ্যয়নত ৰাজনৈতিক আধুনীকিকৰণ ৰাজনৈতিক উন্নয়নৰ ধাৰণাই বিশেষ গুৰুত্ব লাভ কৰিছে। দ্বিতীয় বিশ্বযুদ্ধৰ অন্তৰ পিছত এছিয়া আৰু আফ্রিকাৰ বহুতো ৰাষ্ট্র তথা লেটিন আমেৰিকাৰ বহুতো ৰাষ্ট্রই ৰাজনৈতিক স্বাধীনতা লাভ কৰিছিল। সেই সময়ত প্রচলিত ৰাজনীতি অধ্যয়নৰ পদ্ধতিসমূহে সেই দেশসমূহৰ সামাজিক ৰাজনৈতিক পৰিঘটনাসমূহ ব্যাখ্যা কৰাত ব্যর্থ হৈছিল। এই পটভূমিৰ বিপৰীতে, তৃতীয় বিশ্বৰ দেশসমূহত ৰাজনীতি অধ্যয়নৰ বাবে "ৰাজনৈতিক উন্নয়ন" আৰু "ৰাজনৈতিক আধুনীকিকৰণ" দুটা গুৰুত্বপূর্ণ ধাৰণা হিচাপে আত্মপ্রকাশ কৰে আৰু ইয়াৰ পৰিবর্তনসমূহ অর্থাৎ, বুদ্ধি, বিকাশ আৰু উন্নয়নৰ দিশত এটা পর্যায়ৰ পৰা আন এটা পর্যায়লৈ হোৱা পৰিবর্তন ব্যাখ্যা কৰাৰ উদ্দেশ্যে ৰাজনৈতিক বিকাশৰ ধাৰণা এটা নতুন ধাৰণা হিচাপে আত্মপ্রকাশ কৰে।

১২.৩ ৰাজনৈতিক উন্নয়নৰৰ অর্থ

বহল অর্থত ৰাজনৈতিক উন্নয়নে দুটা কথাক বুজায়—

- প্রথমতে, ই গণতন্ত্রৰ বিকাশক বুজায়, অর্থাৎ, সিদ্ধান্ত গ্রহণ প্রক্রিয়াত জনসাধাৰণৰ অংশগ্রহণ বুদ্ধি, গণতান্ত্রিক মূল্যবোধৰ বিকাশ, গণতান্ত্রিক জীৱন-ধাৰণৰ পদ্ধতিৰ বিস্তাৰ আদি। এই প্রসংগত আধুনীকিকৰণ, অর্থাৎ অর্থনৈতিক বিকাশক, ৰাজনৈতিক বিকাশৰ এক পূর্ব-চর্ত হিচাপে গণ্য কৰা হৈছে।
- দ্বিতীয়তে, ইয়াৰ অর্থ হৈছে উন্নয়নশীল দেশসমূহৰ ৰাজনৈতিক ব্যৱস্থা বা তৃতীয় বিশ্বৰ ৰাজনৈতিক

ব্যৱস্থাসমূহৰ বিকাশ। ইয়াৰ উপৰিও বিভিন্ন পণ্ডিতে ৰাজনৈতিক বিকাশ শব্দটোৰ বিভিন্ন ধৰণে সংজ্ঞা আগবঢ়াইছে।

লুচিয়ান পাই— ৰাজনৈতিক বিকাশৰ অধ্যয়নৰ এগৰাকী অগ্রনী পণ্ডিত। তেওঁৰ মতে ৰাজনৈতিক বিকাশ মানে— "সাংস্কৃতিক প্রসাৰ আৰু অভিযোজন- অর্থাৎ পুৰণি জীৱন-ধাৰাৰ আর্হিসমূহ নতুন দাবী বা প্রয়োজনীয়তাৰ সৈতে সংযুক্ত, একত্রিত আৰু সামঞ্জস্য স্থাপন কৰাক বুজায়।"

ছেমুৱেল পি. হান্টিংটনে ইয়াক, "ৰাজনৈতিক সংগঠন আৰু প্রক্রিয়াৰ প্রতিষ্ঠানিকীকৰণ" হিচাপে সংজ্ঞায়িত কৰিছিল।

তৃতীয় বিশ্বৰ দৃষ্টিকোণৰ পৰা লেটিন আমেৰিকাৰ লেখক হেলিও জাগুৱাৰিয়ে (Helio Jaguaribe) ৰাজনৈতিক বিকাশক "ৰাজনৈতিক আধুনিকীকৰণ আৰু ৰাজনৈতিক প্রতিষ্ঠানিকৰণ" বুলি গণ্য কৰিছে।

কোলমেন, কার্লডয়চ, লিপমেন আদি পণ্ডিতৰ মতে, ৰাজনৈতিক বিকাশ বুলিলে উন্নত পশ্চিমীয়া দেশসমূহৰ অধ্যয়ন আৰু তেওঁলোকে অনুসৰণ কৰা ৰাজনৈতিক পদ্ধতিসমূহক বুজায়, যিবোৰক উন্নয়নশীল দেশসমূহে বিকাশৰ পথ হিচাপে গ্রহণ কৰে।

হান এছ পার্ক-এ ৰাজনৈতিক বিকাশৰ সংজ্ঞা এনেদৰে দিয়ে— "সমাজৰ সদস্যসকলৰ পৰিৱর্তিত প্রয়োজনীয়তা সমূহে পূৰণ কৰিব পৰা ৰাজনৈতিক ব্যৱস্থাৰ সামর্থ্যই হৈছে ৰাজনৈতিক বিকাশ।"

ওপৰৰ আলোচনাৰ পৰা এইটো স্পষ্ট হয় যে ৰাজনৈতিক বিকাশৰ কোনো একক আৰু সুনির্দিষ্ট সংজ্ঞা নাই। বিভিন্ন পণ্ডিতে নিজৰ চিন্তাধাৰা আৰু দৃষ্টিভংগীৰ আধাৰত ৰাজনৈতিক বিকাশৰ সংজ্ঞা আগবঢ়াইছে।

ওপৰত উল্লেখ কৰা সংজ্ঞাসমূহৰ ভিত্তিত কব পাৰি যে, ৰাজনৈতিক বিকাশ হৈছে এনে এক প্রক্রিয়া যাৰ জৰিয়তে ৰাজনৈতিক ব্যৱস্থাৰ বিকাশ ঘটে আৰু পৰিৱর্তিত পৰিস্থিতিৰ ফলত উদ্ভৱ হোৱা নতুন নতুন সমস্যাসমূহৰ সন্মূখীন হৈ সেইবোৰ সমাধান কৰিব পৰাকৈ ৰাজনৈতিক ব্যৱস্থাই নিজৰ সামর্থ্য অর্জন কৰাক বুজায়। ইয়াৰ অর্থ হ'ল ৰাজনৈতিক গাঁথনিসমূহৰ সামর্থ্যৰ বিকাশ, যাতে পৰিবর্তিত পৰিস্থিতিৰ ফলত উদ্ভৱ হোৱা জনসাধাৰণৰ ক্রমবর্ধমান দাবী আৰৰু প্রয়োজনীয়তাসমূহ পূৰণ কৰিব পাৰে।

অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন নং ১ ঃ বহল অর্থত, ৰাজনৈতিক উন্নয়নে কোন দুটা কথাক বুজায়?

১২.৪ লুচিয়ান পাইৰ মতে ৰাজনৈতিক উন্নয়নৰ বৈশিষ্ট্যসমূহ

লুচিয়ান পাই (১৯২১-২০০৮) এগৰাকী আমেৰিকাৰ ৰাজনীতি বিজ্ঞানী আছিল। তেওঁ ৰাজনৈতিক উন্নয়নৰ ধাৰণাটো গভীৰভাৱে বিশ্লেষণ কৰা প্রথম পর্যায়ৰ পণ্ডিতসকলৰ অন্যতম এজন হিচাপে পৰিগণিত হয়। লুচিয়ান পাইয়ে তেওঁৰ বিখ্যাত গ্রন্থ "Aspects of Political Development"ত বিভিন্ন পণ্ডিতে আগবঢ়োৱা ৰাজনৈতিক উন্নয়নৰ ধাৰণাসমূহৰ ইতিবাচক আৰু নেতিবাচক দিশসমূহ বিশ্লেষণ কৰিছিল। এই ধাৰণাসমূহ পর্যালোচনা কৰাৰ পিছত তেওঁ ৰাজনৈতিক উন্নয়ন সম্পর্কে নিজৰ মতামত আগবঢ়ায়।

ৰাজনৈতিক উন্নয়ন সম্পর্কে পূর্বতে আগবঢ়োৱা কিছুমান উল্লেখযোগ্য ধাৰণা হ'ল— ৰাজনৈতিক উন্নয়ন হিচাপে সংগঠিতকৰণ আৰু অংশগ্রহণ, সামাজিক পৰিবর্তনৰ বহুমাত্রিক প্রক্রিয়াৰ এটা দিশ হিচাপে ৰাজনৈতিক উন্নয়ন, সংগঠিতকৰণ আৰু ক্ষমতা হিচাপে ৰাজনৈতিক উন্নয়ন, স্থিতিশীলতা বা শৃংখলাবদ্ধ পৰিবর্তন হিচাপে ৰাজনৈতিক উন্নয়ন, আৰু গণতন্ত্র গঢ়ি তোলাৰ প্রক্রিয়া হিচাপে ৰাজনৈতিক উন্নয়ন।

লুচিয়ান পাইয়ে ওপৰত উল্লেখ কৰা ৰাজনৈতিক উন্নয়নৰ সংজ্ঞা আৰু মতামতসমূহৰ এক সামগ্রিক পর্যালোচনা আগবঢ়াই মন্তব্য কৰিছে যে এই সংজ্ঞাসমূহে ৰাজনৈতিক উন্নয়নৰ ধাৰণাটোক অধিক জটিল আৰু বিভ্রান্তিকৰ কৰি তুলিছে। গতিকে, এই জটিলতাসমূহ দূৰ কৰাৰ উদ্দেশ্য তেওঁ ওপৰত উল্লেখ কৰা বিভিন্ন মতামতৰ মাজত থকা উনৈহতীয়া দিশসমূহ চিনাক্ত কৰি ৰাজনৈতিক উন্নয়ন সম্পর্কে তেওঁৰ নিজস্ব মতামত আগবঢ়ায়—

লুচিয়ান পাইয়ে ৰাজনৈতিক উন্নয়নৰ তিনিটা উমৈহতীয়া বৈশিষ্ট্য চিনাক্ত কৰিছে যেনে—

ক) ক্ষমতা

খ) সক্ষমতা

গ) পৃথকীকৰণ

এই তিনিওটা দিশ ইটোৰ সৈতে সিটো "উন্নয়ন ছিণ্ড্রম" (Development Syndrome) হিচাপে সংযুক্ত হৈ আছে। অর্থাৎ এই তিনিওটা অবিহনে ৰাজনৈতিক উন্নয়ন বা বিকাশ সম্ভৱ নহয় আৰু এই তিনিওটা ইটোৰে সিটোৰ সৈতে জড়িত হৈ ৰাজনৈতিক উন্নয়নৰ সামগ্রিক প্রক্রিয়াটো গঠন কৰে।

এই বৈশিষ্ট্যসমূহ তলত দিয়া ধৰণে ব্যাখ্যা কৰিব পাৰি—

(ক) সমতা ঃ সমতা ৰাজনৈতিক উন্নয়ন তথা বিকাশৰ প্রথম আৰু অপৰিহার্য নীতি। এই শব্দটোৰ জৰিয়তে লুচিয়ান পাইয়ে ৰাজনৈতিক ব্যৱস্থা এটাত জনসাধাৰণৰ ব্যাপক অংশগ্রহণ আৰু সক্রিয়াক বুজাইছে। অর্থাৎ ৰাজনৈতিক উন্নয়ণ মানে কেৱল চৰকাৰ বা ৰাজনৈতিক প্রতিষ্ঠানসমূহৰ বিকাশ নহয়, ইয়াৰ সৈতে জনসাধাৰণৰ ৰাজনৈতিক প্রক্রিয়াত অধিক অংশগ্রহণ আৰু সক্রিয়তাক বুজায়।

সমতাৰ প্রধান দিশসমূহ তলত আলোচনা কৰা হ'ল—

১) **সমান সুযোগ সুবিধা ঃ** সমতা শব্দটোৰ জৰিয়তে লুচিয়ান পাইয়ে সুযোগৰ সমতাৰ ওপৰত গুৰুত্ব আৰোপ কৰিছে। অর্থাৎ জাতি, ধর্ম, বর্ণ, লিংগ, জন্মস্থান আদিৰ ভিত্তিত বৈষম্য নকৰাকৈ সকলো জনসাধাৰণে ৰাজনৈতিক প্রক্রিয়াত সমানে অংশগ্রহন কৰাৰ সুযোগ লাভ কৰাৰ উপৰিও ৰাজনৈতিক ব্যৱস্থাৰ পৰা সকলোৱে সমান সুযোগ সুবিধা পোৱা বুজায়।

২) **নিৰপেক্ষতা ঃ** সমতাই ৰাজনৈতিক ব্যৱস্থা আৰু সমাজৰ সকলো স্তৰতে নিৰপেক্ষতাকো বুজায়। ৰাজনৈতিক অংশগ্রহণ নিৰপেক্ষতাৰ ভিত্তিত হোৱা উচিত।

৩) **সার্বজনীন আইন ঃ** ইয়ে আইনৰ সার্বজনীন আৰু ব্যক্তি নিৰপেক্ষ প্রয়োগক বুজায়। সকলো লোক আইনৰ দৃষ্টিত সমান হ'ব লাগে। সমাজৰ বিভিন্ন গোটৰ বাবে পৃথক পৃথক আইন থকা কেতিয়াও গ্রহণযোগ্য নহয়।

৪) **যোগ্যতাৰ ভিত্তিত নিযুক্তি ঃ** ৰাজনৈতিক ব্যৱস্থাৰ সকলো নিযুক্তি সমতা আৰু যোগ্যতাৰ ভিত্তিত কৰা উচিত। কোনো ৰাজনৈতিক বিবেচনা বা বংশগত, জাতিগত, সামাজিক আদি কাৰকৰ ওপৰত ভিত্তি কৰি নিযুক্তি দিয়া উচিত নহয়।

(খ) সক্ষমতা ঃ সক্ষমতা বুলিলে চৰকাৰৰ বিভিন্ন কার্য, বিভিন্ন শাখা, বিভিন্ন অংগৰ বিকাশ, কার্যকলাপ আৰু ক্ষমতাক বুজায়। ই এটা ৰাজনৈতিক ব্যৱস্থাৰ সেই সক্ষমতাক বুজায়, যাৰ জৰিয়তে ৰাজনৈতিক ব্যৱস্থাই ইনপুট সমূহক আউটপুটলৈ ৰূপান্তৰ কৰিব পাৰে আৰু সমাজ তথা অর্থনীতিৰ ওপৰত কিমান পৰিমানে প্রভাৱ পেলাব পাৰে, সেয়া ৰাজনৈতিক সক্ষমতাৰ ওপৰত নির্ভৰ কৰে। অর্থাৎ ৰাজনৈতিক ব্যৱস্থাই জনসাধাৰণৰ নীতিসমূহ ভালদৰে পৰিচালনা আৰু কার্যকৰী কৰাৰ সক্ষমতা থাকিব লাগে। লগতে পৰিবর্তিত পৰিস্থিতিৰ সৈতে উদ্ভৱ হোৱা বিভিন্ন সমস্যা আৰু জনসাধাৰণৰ নতুন নতুন দাবীসমূহৰ সন্মুখীন হৈ সেইবোৰ পূৰণ কৰিব পৰাৰ ক্ষমতা ৰাজনৈতিক ব্যৱস্থাৰ থাকিব লাগে। ইয়াৰ লগতে প্রশাসন দক্ষতাৰে পৰিচালনা কৰাৰ সক্ষমতাও ৰাজনৈতিক ব্যৱস্থাৰ এক গুৰুত্বপূর্ণ বৈশিষ্ট্য।

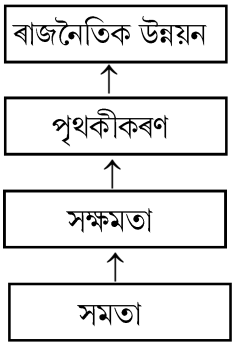
(গ) পৃথকীকৰণ ঃ পৃথকীকৰণ ৰাজনৈতিক উন্নয়নৰ আন এটা গুৰুত্বপূর্ণ বৈশিষ্ট্য। ই ৰাজনৈতিক প্রতিষ্ঠানসমূহৰ বিকাশৰ স্তৰ, বিভিন্ন গাঁথনিৰ বিস্তাৰ আৰু বিশেষীকৰণ, ক্ষমতাৰ বিকেন্দ্রীকৰণ আদি দিশসমূহক বুজায়।

ইয়াৰ অর্থ হ'ল— ৰাজনৈতিক ব্যৱস্থাৰ বিভিন্ন কার্য, বিভিন্ন প্রতিষ্ঠান বা গাঁথনিৰ দ্বাৰা সম্পাদন কৰা উচিত। কোনো এটা প্রতিষ্ঠান বা গাঁথনিক সকলো ধৰণৰ কার্য সম্পাদনৰ বাবে এককভাৱে ক্ষমতা প্রদান কৰা অনুচিত। এইক্ষেত্রত ৰাজনৈতিক গণতান্ত্রিক ব্যৱস্থা অধিক কার্যকৰী হোৱা দেখা যায়। কাৰণ, ইয়াত অধিক সংখ্যক ৰাজনৈতিক প্রতিস্থান থাকে আৰু জনসাধাৰনে ৰাজনৈতিক ব্যৱস্থাত ব্যাপকভাৱে অংশগ্রহণ কৰিব পাৰে।

অৱশ্যে, পৃথকীকৰনে ৰাজনৈতিক ব্যৱস্থাৰ বিভিন্ন অংশৰ মাজত বিচ্ছিন্নতা নুবুজায়, বৰং ই এক সামগ্রিক

সংহতিৰ কথাহে কয়। অৰ্থাৎ ৰাজনৈতিক ব্যৱস্থাৰ বিভিন্ন প্ৰতিস্থানৰ গাঁথনি আৰু কাৰ্য পৃথক হ'লেও সেইবোৰ পৰস্পৰৰ পৰা পৃথক নহয়। বৰং সমন্বয়ৰ দ্বাৰা সমগ্ৰ ৰাজনৈতিক ব্যৱস্থাৰ সংহতি আৰু কাৰ্যক্ষমতা বজাই ৰখা হয়।

লুচিয়ান পাইৰ ৰাজনৈতিক বিকাশ তথা উন্নয়নৰ ছিণ্ড্রোম (Development Syndrome) সম্পৰ্কে ওপৰৰ আলোচনাৰ পৰা তলত দিয়াৰ ধৰণে উপস্থাপন কৰিব পাৰি—

ওপৰত দেখুওৱাৰ দৰে সমতা বৃদ্ধি পালে জনসাধাৰণৰ ৰাজনৈতিক অংশগ্ৰহণ বৃদ্ধি পায় আৰু ইয়ে ৰাজনৈতিক ব্যৱস্থাৰ সামৰ্থ্যৰ ওপৰত প্ৰভাৱ বিস্তাৰ কৰে। জনসাধাৰণৰ অংশগ্ৰহণৰ ফলত সৃষ্টি হোৱা বিভিন্ন দাবী/ইনপুট সমাধান কৰিবলৈ ৰাজনৈতিক ব্যৱস্থাই চেষ্টা কৰিব লগা হয় আৰু ইয়াৰ ফলত পৃথকীকৰণ বৃদ্ধি পায়।

আনহাতে, পৃথকীকৰণ বৃদ্ধি পালে জনসাধাৰণে ৰাজনৈতিক প্ৰক্ৰিয়াত অংশগ্ৰহন কৰাৰ অধিক সুযোগ লাভ কৰে।

গতিকে, ইয়াৰ পৰা আমি দেখিবলৈ পাওঁ যে ৰাজনৈতিক উন্নয়ন হৈছে সমতা, সামৰ্থ্য আৰু পৃথকীকৰণ এই তিনিটা উপাদানৰ সমন্বয়ৰ সমষ্টি।

অৱশ্যে, এই ক্ষেত্ৰত লুচিয়াই পাইয়ে উল্লেখ কৰা দুটা মন্তব্য অতিকৈ গুৰুত্বপূৰ্ণ যেনে—

- কিছুমান বিশেষ পৰিস্থিতিক এই তিনিওটা উপাদান যেনে— সমতা, সামৰ্থ্য আৰু পৃথকীকৰণৰ মাজত সামঞ্জস্য নাথাকিব পাৰে। আনকি, এই উপাদানসমূহৰ মাজত সংঘাতৰ সৃষ্টি হ'ব পাৰে। জনসাধাৰণৰ পৰা অহা অধিক সংখ্যক দাবী আৰু প্ৰত্যাশা পূৰণ কৰাটো ৰাজনৈতিক ব্যৱস্থাৰ বাবে কঠিন হ'ব পাৰে। একেদৰে, পৃথকীকৰণেও সমতা হ্ৰাস কৰিব পাৰে, যদিহে ৰাজনৈতিক ব্যৱস্থাই গুণগত মান আৰু বিশেষত্ব জ্ঞানৰ (Specialised Knowledge) ওপৰত অধিক গুৰুত্ব আৰোপ কৰে। এই ক্ষেত্ৰতে ৰাজনৈতিক প্ৰক্ৰিয়াত বিশেষজ্ঞ বা দক্ষ লোকৰ ভূমিকা বৃদ্ধি পাব পাৰে আৰু সাধাৰণ জনসাধাৰণৰ অংশগ্ৰহণৰ সুযোগ তুলনামূলক ভাৱে হ্ৰাস পাব পাৰে।
- দ্বিতীয়তে, ৰাজনৈতিক উন্নয়ন কোনো একৰৈখিক (Unilinear) প্ৰক্ৰিয়া নহয়, বৰঞ্চ ৰাজনৈতিক উন্নয়ন বিভিন্ন ধৰণৰ সমস্যা আৰু প্ৰত্যাহ্বানৰ দ্বাৰা প্ৰভাৱিত হয়।

অগ্ৰগতি নিৰীক্ষণ

প্ৰশ্ন নং ২ ঃ লুচিয়াই পাইয়ে প্ৰদান কৰা ৰাজনৈতিক উন্নয়নৰ তিনিটা সাধাৰণ বৈশিষ্ট্য কি কি?

প্ৰশ্ন নং ৩ ঃ পৃথকীকৰণৰ অৰ্থ লিখক।

প্ৰশ্ন নং ৪ ঃ সমতাৰ দুটা উপাদান উল্লেখ কৰক।

প্ৰশ্ন নং ৫ ঃ সক্ষমতাৰ অৰ্থ লিখক।

১২.৫ ৰাজনৈতিক উন্নয়নৰ কাৰকসমূহ

ৰাজনৈতিক উন্নয়নৰ কাৰকসমূহ কিছুমান গুৰুত্বপূৰ্ণ কাৰক আছে, সেইবোৰ হ'ল—

- **উদ্যোগীকৰণ ঃ** উদ্যোগীকৰণে এখন দেশত অৰ্থনৈতিক উন্নয়ন সাধন কৰে আৰু এনে অৰ্থনৈতিক উন্নয়নক ৰাজনৈতিক উন্নয়নৰ এক পূৰ্বচৰ্ত হিচাপে গণ্য কৰা হয়।
- **নগৰীকৰণ ঃ** নগৰীকৰণ হৈছে গ্ৰামাঞ্চলৰ পৰা নগৰাঞ্চললৈ জনসাধাৰণৰ প্ৰব্ৰজনৰ এক প্ৰক্ৰিয়া। ইয়ে জনসাধাৰণৰ গতিশীল বৃদ্ধি কৰে, আৰু জনসাধাৰণৰ অৰ্থনৈতিক কাৰ্য-কলাপৰ প্ৰসাৰ ঘটায়।
- **শিক্ষা আৰু সাক্ষৰতা প্ৰসাৰ ঃ** শিক্ষাৰ প্ৰসাৰ ৰাজনৈতিক উন্নয়নৰ এক গুৰুত্বপূৰ্ণ কাৰক। শিক্ষাৰ ফলত মানুহে ৰাজনৈতিক ব্যৱস্থাত সক্ৰিয়ভাৱে অংশগ্ৰহণ কৰিব পাৰে আৰু জনসাধাৰণ সচেতন হয়। এনে ৰাজনৈতিক সচেতনতাই ৰাজনৈতিক উন্নয়ন সাধনত সহায় কৰে।
- **গণমাধ্যনৰ সম্প্ৰসাৰণ ঃ** বৰ্তমান গণমাধ্যনবোৰে ৰাজনৈতিক ব্যৱস্থাত ঘটি থকা বিভিন্ন ঘটনাৰ বিষয়ে জনসাধাৰণৰ অৱগত কৰাত এক গুৰুত্বপূৰ্ণ ভূমিকা পালন কৰিছে। ইয়াৰ ফলত জনসাধাৰণৰ অংশগ্ৰহণ বৃদ্ধি পায় আৰু তেওঁলোকৰ দাবীসমূহ চৰকাৰৰ ওচৰত উত্থাপন কৰিব পাৰে আৰু চৰকাৰে সেইবোৰ পূৰণ কৰাৰ সুবিধা পায়।
- **ধৰ্মনিৰপেক্ষ সংস্কৃতিৰ সম্প্ৰসাৰণ ঃ** ধৰ্মনিৰপেক্ষ সংস্কৃতি বুলিলে সকলো ধৰ্ম আৰু ধৰ্মীয় মূল্যবোধক সমানে গুৰুত্ব তথা সুবিধা প্ৰদান কৰাক বুজায়। যেতিয়া ৰাজনৈতিক কাৰ্যকলাপ ধৰ্মনিৰপেক্ষ সংস্কৃতিৰ সৈতে সামঞ্জস্য ৰাখি পৰিচালিত হয়, তেতিয়া ই ৰাজনৈতিক উন্নয়ন সাধনত সহায় কৰে।

ওপৰৰ আলোচনাৰ পৰা তলত দিয়া দিশসমূহৰ জৰিয়তে ৰাজনৈতিক উন্নয়ন সাধন কৰিব পাৰি, যেনে—

- আধুনিক আমোলাতন্ত্ৰৰ সম্প্ৰসাৰণ
- জাতীয়তাবাদৰ চেতনাৰ বিকাশ
- ৰাজনৈতিক দলৰ উদ্ভৱ
- জনসাধাৰণৰ ক্ৰমবৰ্ধমান ৰাজনৈতিক অংশগ্ৰহণ
- জনসাধাৰণৰ প্ৰয়োজনীয়তাবোৰ পূৰণ কৰাৰ বাবে ৰাজনৈতিক ব্যৱস্থাৰ সামৰ্থ্য বৃদ্ধি।

আলমণ্ড আৰু পাৱেলে ৰাজনৈতিক উন্নয়ন সাধন কৰা দুটা কাৰক সংযোজন কৰিছে—

- আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় পৰিৱেশ আৰু
- ৰাজনৈতিক অভিজাত শ্ৰেণী।

ইয়াৰ উপৰিও আলমণ্ড আৰু পাৱেলে ৰাজনৈতিক উন্নয়নৰ ক্ষেত্ৰত সহায়ক হ'ব পৰা আন চাৰিটা গুৰুত্বপূৰ্ণ প্ৰত্যাহ্বানৰ কথা উল্লেখ কৰিছে। সেই তলত উল্লেখ কৰা হ'ল—

১) **ৰাষ্ট্ৰ নিৰ্মাণৰ সমস্যা ঃ** ই মূলত ৰাষ্ট্ৰৰ সাৰ্বভৌমত্বৰ সৈতে জড়িত। যেতিয়া কিছুমান ভাবুকী আভ্যন্তৰীণ বা বাহ্যিক পৰিৱেশৰ পৰা আহে তেতিয়া চৰকাৰে নতুন নতুন ব্যৱস্থা গ্ৰহণ কৰিবলগীয়া হয়। এনে নতুন ব্যৱস্থা আৰু প্ৰচেষ্টাই ৰাজনৈতিক উন্নয়ন সাধনত সহায় কৰিব পাৰে।

২) **জাতি নিৰ্মাণৰ সমস্যা ঃ** জাতি নিৰ্মানে এটা ৰাজনৈতিক ব্যৱস্থাৰ অন্তৰ্গত জনসাধাৰণৰ মাজত ঐক্য আৰু অখণ্ডতা বুজায়। পৰিয়াল, জাতি, ধৰ্ম আদি সংকীৰ্ণ আনুগত্য পৰিহাৰ কৰি জাতি আৰু নিজা দেশক অধিক গুৰুত্ব আৰোপ কৰাক বুজায়।

৩) **অংশগ্ৰহণৰ সমস্যা ঃ** এই সমস্যা সমাধানৰ বাবেও ৰাজনৈতিক উন্নয়নৰ প্ৰয়োজন হয়। জনসাধাৰণৰ মাজত সিদ্ধান্ত গ্ৰহণ প্ৰক্ৰিয়াত অংশগ্ৰহণ কৰাৰ দাবী ক্ৰমাগতভাৱে বৃদ্ধি পাইছে। চৰকাৰে এই দাবীসমূহৰ প্ৰতি সঁহাৰি জনাবলগীয়া হয়। ইয়াৰ ফলত চৰকাৰে প্ৰয়োজনীয় ৰাজনৈতিক আন্তঃগাঁথনি গঢ়ি তুলিবলৈ বাধ্য হৈ পৰে, যাতে জনসাধৰণে ৰাজনৈতিক প্ৰক্ৰিয়াত সাৰ্বাধিক অংশগ্ৰহণ কৰিব পাৰে।

৪) **বিতৰণৰ সমস্যা ঃ** এটা ৰাজনৈতিক ব্যৱস্থাৰ মূল্য কাৰ্য হৈছে সমাজত মূল্যবোধ আৰু সম্পদৰ কতৃত্বশীল

বিতৰণ কৰা। অর্থাৎ চৰকাৰে জনসাধাৰণৰ বিভিন্ন দাবী আৰু মূল্যবোধ এনেদৰে বিতৰণ কৰিব লাগে যাতে ই ৰাজনৈতিক উন্নয়ন সাধনত সহায় কৰে।

আৰু ইয়াৰ বাবে ৰাজনৈতিক ব্যৱস্থাৰ সংস্কাৰৰ প্ৰয়োজন। জনসাধৰণৰ দাবীসমূহ পৰিপূৰ্ণ কৰাত জাতি, ধর্ম, ভাষা, জন্মস্থান আদি কোনো ক্ষেত্ৰতে বৈষম্য নহোৱাকৈ কাম কৰা উচিত। সকলো নাগৰিকে সমান সুযোগ সুবিধা পোৱা উচিত আৰু উচ্চ পদত নির্বাচন আৰু নিযুক্তি যোগ্যতাৰ ভিত্তিত কৰা উচিত। সেয়েহে বিতৰণ সমস্যাক ৰাজনৈতিক উন্নয়নৰ এক গুৰুত্বপূর্ণ কাৰক হিচাপে গণ্য কৰা হয়।

ৰাজনৈতিক উন্নয়নৰ কাৰকসমূহৰ প্ৰসংগত লুচিয়ান পাইয়ে ৰাজনৈতিক উন্নয়নৰ ক্ষেত্ৰত ছয় প্ৰকাৰৰ সমস্যাৰ কথা কৈছে—

i) পৰিচয়ৰ সংকট
ii) বৈধতাৰ সংকট
iii) অনুপ্ৰৱেশ/ ব্যাপ্তিৰ সংকট
iv) অংশগ্ৰহণৰ সংকট
v) একত্ৰীকৰণৰ সংকট
vi) বিতৰণৰ সংকট

এই সংকটসমূহ সঠিকভাৱে পৰিচালিত কৰিবলৈ ৰাজনৈতিক উন্নয়নৰ প্ৰয়োজন।

অগ্ৰগতি নিৰীক্ষণ

প্ৰশ্ন নং ৬ ঃ ৰাজনৈতিক উন্নয়নৰ যিকোনো দুটা কাৰক উল্লেখ কৰক।

প্ৰশ্ন নং ৭ ঃ আলমণ্ড আৰু পাৱেলে উল্লেখ কৰা ৰাজনৈতিক উন্নয়নৰ যিকোনো দুটা প্ৰত্যাহ্বান উল্লেখ কৰক।

১২.৬ ৰাজনৈতিক আধুনীকিকৰণ আৰু ৰাজনৈতিক উন্নয়নৰ মাজৰ পার্থক্য

কিছুমান পণ্ডিতৰ মতে ৰাজনৈতিক আধুনীকিকৰণ আৰু ৰাজনৈতিক উন্নয়নৰ ধাৰণা একে ধৰণৰ আৰু দুয়োটাকে প্ৰায় অভিন্ন যেন লাগে যদিও বিভিন্ন দিশৰ পৰা চালে দুয়োটাৰ মাজত কিছুমান মৌলিক পার্থক্য আছে, সেইবোৰ তলত আলোচনা কৰা হ'ল—

i) **পৰিসৰৰ ভিত্তিত পার্থক্য ঃ** পৰিসৰৰ ভিত্তিত দুয়োটাৰ মাজত পার্থক্য থকা দেখা যায়। ব্ৰাজিলৰ চিন্তাবিদ হেলিঅ' জাগুৰাৰিৰে ৰাজনৈতিক উন্নয়নক "ৰাজনৈতিক আধুনিকীকৰণ" আৰু "ৰাজনৈতিক প্ৰতিষ্ঠানীকৰণ"ৰ এক প্ৰক্ৰিয়া হিচাপে গণ্য কৰিছিল। ৰাজনৈতিক উন্নয়নৰ পৰিসৰ ৰাজনৈতিক আধুনীকিকৰণতকৈ বহল। ৰাজনৈতিক আধুনীকিকৰণ ৰাজনৈতিক উন্নয়নৰ এটা অংশ।

ii) **মূল্যবোধৰ ভিত্তিত পার্থক্য ঃ** এই ক্ষেত্ৰতো দুয়োটাৰ মাজত পার্থক্য আছে। ৰাজনৈতিক আধুনিকীকৰণ হৈছে এক মূল্য নিৰপেক্ষ প্ৰক্ৰিয়া। ইয়াৰ অন্তর্গত পৰম্পৰাগত ৰাজনৈতিক ব্যৱস্থাৰ পৰা আধুনিক ৰাজনৈতিক ব্যৱস্থালৈ ৰূপান্তৰ ঘটোৱা সকলো ধৰণৰ পৰিবর্তন সামৰি লয়। আনহাতে, ৰাজনৈতিক উন্নয়ন হৈছে এক মূল্য-নির্ভৰ প্ৰক্ৰিয়া। কাৰণ ৰাজনৈতিক উন্নয়নৰ লগত গ্ৰহণযোগ্য মূল্যবোধ আৰু নির্ধাৰিত লক্ষ্যৰ ওপৰত ভিত্তি কৰি হোৱা পৰিবর্তন জড়িত হৈ থাকে।

iii) **লক্ষ্য আৰু উপায় ঃ** এইটো দিশৰ পৰাও দুয়োটাৰ মাজত পার্থক্য আছে। ৰাজনৈতিক উন্নয়ন হৈছে এটা ৰাজনৈতিক ব্যৱস্থাৰ লক্ষ্য বা উদ্দেশ্য আনহাতে ৰাজনৈতিক আধুনিকীকৰণ হৈছে সেই লক্ষ্য অর্থাৎ ৰাজনৈতিক উন্নয়ন লাভ কৰাৰ উপায়।

iv) **ধাৰণাৰ স্পষ্টতাৰ ভিত্তিত পার্থক্য ঃ** ৰাজনৈতিক আধুনিকীকৰণে পৰম্পৰাগত ব্যৱস্থাৰ পৰা আধুনিক ব্যৱস্থালৈ হোৱা নির্দিষ্ট পৰিবর্তনক বুজায়।

v) **প্ৰক্ৰিয়াৰ প্ৰকৃতিৰ ভিত্তিত পাৰ্থক্য ঃ** ৰাজনৈতিক আধুনিকীকৰণ এটা আভ্যন্তৰীণ প্ৰক্ৰিয়া আনহাতে ৰাজনৈতিক উন্নয়ন এটা মুক্ত আৰু অন্তহীন প্ৰক্ৰিয়া।

vi) **পৰিবৰ্তনৰ দিশৰ ভিত্তিত পাৰ্থক্য ঃ** ৰাজনৈতিক উন্নয়নৰ প্ৰক্ৰিয়াই কেতিয়াবা অৱনতি বা ক্ষয়ৰ দিশলৈও আগবাঢ়িব পাৰে। কিন্তু ৰাজনৈতিক আধুনিকীকৰণ প্ৰক্ৰিয়াই ৰাজনৈতিক ব্যৱস্থাক সদায় আধুনিকতাৰ দিশলৈ লৈ যায়।

vii) **গুৰুত্ব প্ৰদানৰ ক্ষেত্ৰত পাৰ্থক্য ঃ** ৰাজনৈতিক আধুনিকীকৰণে ধৰ্মনিৰপেক্ষ বিশ্ব সংস্কৃতিৰ প্ৰসাৰ আৰু ৰাজনৈতিক প্ৰতিষ্ঠানসমূহৰ গণতান্ত্ৰিকৰণৰ ওপৰত অধিক গুৰুত্ব দিয়ে। আনহাতে, ৰাজনৈতিক উন্নয়নে সমাজৰ সামগ্ৰিক সামাজিক-অৰ্থনৈতিক উন্নয়নৰ ওপৰত অধিক গুৰুত্ব আৰোপ কৰে।

ওপৰত উল্লেখ কৰা পাৰ্থক্যসমূহৰ উপৰিও ৰাজনৈতিক উন্নয়ন আৰু ৰাজনৈতিক আধুনিকীকৰণৰ মাজত এক ঘনিষ্ঠ সম্পৰ্ক আছে।

ফেৰেল হেডীৰ দৰে পণ্ডিতসকলে মত প্ৰকাশ কৰে যে ৰাজনৈতিক উন্নয়ন আৰু ৰাজনৈতিক আধুনিকীকৰণৰ মাজত বিশেষ কোনো পাৰ্থক্য নাই। দুয়োটা ধাৰণাৰ মাজত বহুতো সাদৃশ্য আৰু উমৈহতীয়া বৈশিষ্ট্য আছে।

অগ্ৰগতি নিৰীক্ষণ

প্ৰশ্ন নং ৮ ঃ ৰাজনৈতিক আধুনিকীকৰণ আৰু ৰাজনৈতিক উন্নয়নৰ মাজৰ যিকোনো দুটা বৈশিষ্ট্য উল্লেখ কৰক।

১২.৭ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ

- ৰাজনৈতিক উন্নয়নৰ ধাৰণা আধুনিক ৰাজনৈতিক বিশ্লেষণ আৰু তুলনামূলক ৰাজনীতিৰ অধ্যয়নত দ্বিতীয় বিশ্বযুদ্ধৰ পিছত উদ্ভৱ হোৱা এক গুৰুত্বপূৰ্ণ ধাৰণা। দ্বিতীয় বিশ্বযুদ্ধৰ পিছত এছিয়া, আফ্ৰিকা আৰু লেটিন আমেৰিকাৰ দেশসমূহত উদ্ভৱ হোৱা নতুন সমস্যাসমূহ অধ্যয়ন কৰাৰ প্ৰয়োজনীয়তাৰ পৰিপেক্ষিতত ৰাজনৈতিক উন্নয়ন এক গুৰুত্বপূৰ্ণ ধাৰণা।
- লুচিয়ান পাইৰ নাম ৰাজনৈতিক উন্নয়নৰ অধ্যয়নৰ ক্ষেত্ৰত এক অতি গুৰুত্বপূৰ্ণ কিয়নো তেওঁ এই ক্ষেত্ৰত ৰাজনৈতিক উন্নয়নৰ তিনিটা মূখ্য ধাৰণা প্ৰদান কৰিছিল যেনে—
  ১) সমতা
  ২) সামৰ্থ্য
  ৩) পৃথকীকৰণ
- উদ্দ্যোগীকৰণ, নগৰীকৰণ, শিক্ষা আৰু সাক্ষৰতাৰ প্ৰসাৰ, গণমাধ্যমৰ সম্প্ৰসাৰণ আৰু ধৰ্মনিৰফেক্ষ সংস্কৃতিৰ সম্প্ৰসাৰণ আদি ৰাজনৈতিক উন্নয়ন সাধনত সহায়ক হোৱা কিছুমান ধাৰণা।
- ৰাজনৈতিক আধুনিকীকৰণ আৰু ৰাজনৈতিক উন্নয়নৰ মাজত কিছুমান মৌলিক পাৰ্থক্য আছে। কিন্তু দুয়োটাৰ মাজত যথেষ্ট সামঞ্জস্যও থকা দেখা যায়। কাৰণ ৰাজনৈতিক আধুনিকীকৰণৰ ফলত সৃষ্টি হোৱা সমস্যাসমূহ বহুক্ষেত্ৰত ৰাজনৈতিক উন্নয়নৰ জৰিয়তে সমাধান কৰা হয়।

১২.৮ অধিক জানিবলৈ

1) Johari, J.C., *Comparative Politics.* New Delhi : Sterling Publishers Ltd.
2) Johari J.C., *Principles of MOdern Political Science.* New Delhi : Sterling Publishers Ltd.
3) Mahajan, V.D., *Political Theory.* New Delhi : S. Chand & Company Ltd.
4) Verma, S.P., *Modern Political Theory.* New Delhi : Vikas Publishing House Pvt. Ltd.

১২.৯ অগ্রগতিৰ খতিয়ান

১ নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ বহল অর্থত ৰাজনৈতিক উন্নয়নে মূলত দুটা কথা বুজায়— প্রথমতে, ই গণতন্ত্রৰ সর্বাংগীন বিকাশক বুজায়; দ্বিতীয়তে, ই উন্নয়নশীল দেশসমূহৰ বিকাশক বুজায়।

২ নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ সমতা, পৃথকীকৰণ আৰু সামর্থ্য।

৩ নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ পৃথকীকৰণ হৈছে ৰাজনৈতিক উন্নয়নৰ আন এক গুৰুত্বপূর্ণ দিশ। ই ৰাজনৈতিক প্রতিষ্ঠানসমূহৰ বিকাশৰ স্তৰ, গাঁথনিৰ বিকাশ আৰু বিশেষীকৰণ, বিকেন্দ্রীকৰণ আদি বুজায়।

ইয়াৰ অর্থ হৈছে, ৰাজনৈতিক ব্যৱস্থাৰ বিভিন্ন প্রতিষ্ঠান বা গাঁথনিৰ দ্বাৰা সম্পাদন কৰা উচিত। কোনো এটা প্রতিষ্ঠান বা গাঁথনিক সকলো ধৰণৰ কার্য সম্পাদনৰ বাবে এককভাৱে ক্ষমতাপ্রাপ্ত কৰা উচিত নহয়।

৪ নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ (ক) সুযোগৰ সমতা,
(খ) নিৰপেক্ষতা।

৫ নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ সামর্থ্য বুলিলে এনে এক ৰাজনৈতিক ব্যৱস্থাৰ ক্ষমতাক বুজায়, যাৰ দ্বাৰা ইনপুটবোৰক আউটপুটলৈ ৰূপান্তৰিত কৰিব পাৰে আৰু সমাজ তথা অর্থনীতিৰ ওপৰত প্রভাৱ পেলাব পাৰে।

ৰাজনৈতিক ব্যৱস্থাই নিজৰ দায়বদ্ধতা আৰু দায়িত্বসমূহ দক্ষতাৰে পালক কৰাৰ সামর্থ্য বিকশিত কৰিব লাগে। ই নীতি আৰু আইনসমূহ দৃঢ়ভাৱে ৰূপায়ন কৰিবলৈ সক্ষম হ'ব লাগে।

৬ নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ (ক) উদ্যোগীকৰণ,
(খ) নগৰীকিকৰণ।

৭ নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ (ক) ৰাষ্ট্র নির্মাণৰ সমস্যা,
(খ) জাতি-নির্মাণৰ সমস্যা।

৮ নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ

(ক) ৰাজনৈতিক উন্নয়ন আৰু ৰাজনৈতিক আধুনিকীকৰণৰ মাজত পৰিসৰৰ ভিত্তিত পার্থক্য নির্ণয় কৰিব পাৰি। ৰাজনৈতিক উন্নয়ন এটা বহল ধাৰণা— ই নিজৰ পৰিসৰৰ ভিতৰত ৰাজনৈতিক আধুনিকীকৰণৰ ধাৰণাকো সামৰি লয়।

(খ) ৰাজনৈতিক উন্নয়নৰ ধাৰণা একৰৈখিক (Unilinear) নহয়। কেতিয়াবা ই ৰাজনৈতিক অৱক্ষয়লৈ ৰূপান্তৰিত হ'ব পাৰে।

১২.১০ আৰ্হি প্রশ্ন

প্রশ্ন ১ ঃ লুচিয়ান পাইৰ ৰাজনৈতিক উন্নয়নৰ সংজ্ঞা লিখক।

প্রশ্ন ২ ঃ বিতৰণৰ সমস্যা কি?

প্রশ্ন ৩ ঃ লুচিয়ান পাইৰ মতে ৰাজনৈতিক উন্নয়নৰ ক্ষেত্রত থকা ছয় ধৰণৰ সমস্যাবোৰ কি কি?

প্রশ্ন ৪ ঃ ৰাজনৈতিক উন্নয়ন মানে কি? আলমণ্ড আৰু পাৱেলৰ মতে ৰাজনৈতিক উন্নয়নৰ চাৰিটা মূল্য প্রত্যাহ্বান কি কি?

প্রশ্ন ৫ ঃ লুচিয়ান পাইৰ ৰাজনৈতিক উন্নয়নৰ ধাৰণাৰ বিষয়ে লিখক।

প্ৰশ্ন ৬ ঃ ৰাজনৈতিক উন্নয়নৰ কাৰকসমূহ আলোচনা কৰক।

প্ৰশ্ন ৭ ঃ ৰাজনৈতিক উন্নয়ন কি? ৰাজনৈতিক আধুনিকীকৰণ আৰু ৰাজনৈতিক উন্নয়নৰ মাজৰ পাৰ্থক্য উল্লেখ কৰক।

****

অধ্যায় ১৩ ঃ ৰাজনৈতিক দল আৰু প্ৰভাৱ গোষ্ঠী

অধ্যায় গাঁথনি

১৩.১ উদ্দেশ্য
১৩.২ পৰিচয়
১৩.৩ ৰাজনৈতিক দলৰ অর্থ
১৩.৪ ৰাজনৈতিক দলৰ শ্ৰেণীবিভাজন
১৩.৫ ৰাজনৈতিক দলৰ ভূমিকা আৰু কার্যাৱলী
১৩.৬ প্ৰভাৱ গোষ্ঠী আৰু স্বার্থ গোটৰ অর্থ আৰু প্ৰকৃতি
১৩.৭ প্ৰভাৱ গোষ্ঠীৰ প্ৰকাৰ
১৩.৮ প্ৰভাৱ গোষ্ঠী আৰু ৰাজনৈতিক দলৰ মাজৰ সাদৃশ্য আৰু বৈসাদৃশ্য
১৩.৯ প্ৰভাৱ গোষ্ঠী আৰু স্বার্থ গোটৰ ৰাজনৈতিক তাৎপর্য
১৩.১০ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ
১৩.১১ অধিক জানিবলৈ
১৩.১২ অগ্ৰগতিৰ খতিয়ান
১৩.১৩ আৰ্হি প্ৰশ্ন

১৩.১ উদ্দেশ্য

এই অধ্যায়টি অধ্যয়ন কৰি আপুনি —

- ৰাজনৈতিক দলৰ অর্থ ব্যাখ্যা কৰিব পাৰিব।
- ৰাজনৈতিক দলৰ শ্ৰেণীবিভাগ ব্যাখ্যা কৰিব পাৰিব।
- ৰাজনৈতিক দলৰ ভূমিকা আৰু কার্যসমূহ আলোচনা কৰিব পাৰিব।
- গোষ্ঠী আৰু স্বার্থ গোষ্ঠীৰ অর্থ আৰু প্ৰকৃতি ব্যাখ্যা কৰিব পাৰিব।
- প্ৰভাৱ গোষ্ঠীৰ প্ৰকাৰসমূহ আলোচনা কৰিব পাৰিব।
- প্ৰভাৱ গোষ্ঠী আৰু ৰাজনৈতিক দলৰ মিল আৰু পার্থক্য আলোচনা কৰিব পাৰিব।
- প্ৰভাৱ গোষ্ঠী আৰু স্বার্থ গোষ্ঠীৰ ৰাজনৈতিক গুৰুত্ব বিশ্লেষণ কৰিব পাৰিব।

১৩.২ পৰিচয়

ফেকচন, ক্লিক, গোষ্ঠী, ককাছ, লবি আদি সদায়ে ৰাজনৈতিক প্ৰক্ৰিয়াক প্ৰভাৱিত আৰু গঢ় দিবলৈ বিদ্যমান আছিল। কিন্তু ৰাজনৈতিক দলসমূহ ইয়াতকৈ অধিক আধুনিক বিকাশ আৰু পূর্বৰ গোষ্ঠীসমূহৰ সৈতে একেবাৰে তুলনীয় নহয়। ফেকচন আৰু ক্লিকসমূহৰ ধাৰাবাহিকতা, আনুষ্ঠানিক সংগঠন আৰু প্ৰসংগ অনুসৰি প্ৰয়োগ কৰিবলগীয়া পদ্ধতিৰ ওপৰত দীর্ঘম্যাদী চুক্তিৰ অভাৱ থাকে।

ৰাজনৈতিক দলসমূহ সম্পূর্ণ পৃথক ভিত্তিত থিয় দিয়ে। আধুনিক যুগৰ প্ৰতিনিধিত্বমূলক গণতন্ত্রই প্ৰতিটো ৰাজনৈতিক সমাজতে দলীয় ব্যৱস্থাক এক গুৰুত্বপূর্ণ উপাদান হিচাপে স্থাপন কৰিছে। উল্লেখযোগ্য যে, ৰাজনৈতিক দলসমূহ ৰাজনৈতিক ক্ষেত্রখনত সর্বব্যাপী পৰিছে।

এজন ব্যক্তিৰ (ৰজাৰ), কিছুসংখ্যক লোকৰ (অভিজাত শ্ৰেণীৰ) বা সংখ্যাগৰিষ্ঠৰ শাসনেই নহওক কিয়, দলীয় ব্যৱস্থাৰ নীতি-নিয়মসমূহে দেশৰ ৰাজনৈতিক কার্যকলাপসমূহত যিমান পাৰে জনসাধাৰণৰ অংশগ্ৰহণ সুনিশ্চিত কৰে। যুদ্ধোত্তৰ কালত আচৰণবাদ আৰু তাৰ পাছত উত্তৰ-আচৰণবাদৰ আগমনে ৰাজনৈতিক অধ্যয়নত গুণগত

পৰিৱৰ্তন আনিলে। ইয়াৰ ফলত ৰাজনীতিৰ অধ্যয়ন এতিয়া প্ৰক্ৰিয়া আৰু আচৰণভিত্তিক হৈ পৰিছে। বৰ্তমান সকলো কাৰক, শক্তি আৰু গাঁথনিয়ে প্ৰত্যক্ষ বা পৰোক্ষভাৱে ৰাজনৈতিক প্ৰক্ৰিয়াটোত কেনেধৰণে প্ৰভাৱিত কৰে তাৰ অধ্যয়নৰ ওপৰত গুৰুত্ব দিয়া হৈছে।

ৰাজনীতি এতিয়া মূলতঃ এটা গোষ্ঠীগত পৰিঘটনা হিচাপে গণ্য কৰা হয়। যত সংগঠিত গোষ্ঠীৰ ৰূপত মানুহে ৰাজনৈতিক প্ৰক্ৰিয়াত অংশগ্ৰহণ কৰে আৰু চৰকাৰৰ জৰিয়তে কৰ্তৃত্বপূৰ্ণ প্ৰমূল্য লাভৰ চেষ্টা কৰে। ৰাজনৈতিক দলসমূহে নিৰ্বাচনৰ জৰিয়তে ৰাষ্ট্ৰীয় ক্ষমতা দখল কৰিবলৈ প্ৰয়াস কৰে। এই দলসমূহৰ আঁৰত বহুতো স্বাৰ্থ গোষ্ঠী আৰু প্ৰভাৱ গোষ্ঠী থাকে, যিবোৰে ৰাজনৈতিক প্ৰক্ৰিয়াৰ গতিপথ আৰু চৰকাৰে প্ৰণয়ন আৰু কাৰ্যকৰী কৰা কৰ্তৃত্বপূৰ্ণ প্ৰমূল্যসমূহক নিজ নিজ স্বাৰ্থৰ পূৰণৰ বাবে প্ৰয়োগ কৰে। সেয়েহে সমসাময়িক ৰাজনীতি বিজ্ঞানত প্ৰভাৱ গোষ্ঠী আৰু ইয়াৰ প্ৰকৃতি অধ্যয়ন ৰাজনৈতিক দলৰ অধ্যয়নৰ দৰেই সমান গুৰুত্বপূৰ্ণ।

১৩.৩ ৰাজনৈতিক দলৰ অৰ্থ

ৰাজনৈতিক দলক আন যিকোনো দলৰ দৰে একেই বুলি কোৱা হয়, কিন্তু কিছুমান বিশেষ বৈশিষ্ট্যই ইয়াক পৃথক কৰি তোলে। ৰাজনৈতিক দল হৈছে মানুহৰ সংগঠিত গোষ্ঠী, যিসকলৰ প্ৰায়ে একে ধৰণৰ দৃষ্টিভংগী থাকে। তেওঁলোকে নিৰ্বাচনত প্ৰতিদ্বন্দ্বিতা কৰিবলৈ আৰু চৰকাৰত ক্ষমতা দখল কৰিবলৈ একত্ৰিত হয়। দলটোৱে নিৰ্দিষ্ট নীতি আৰু কাৰ্যসূচীৰ ওপৰত ঐকমত্য প্ৰতিষ্ঠা কৰে আৰু সমষ্টিগত হিত সাধন কৰাৰ লক্ষ্য ৰাখে। ইয়াৰ উদ্দেশ্য আৰু লক্ষ্যসমূহৰ এটা নিৰ্দিষ্ট পৰিমাণৰ স্থিৰতা আৰু স্বায়ত্ত-শাসন থাকে। প্ৰবল মতাদৰ্শগত দৃষ্টিভংগী থকা কিছুমান ব্যক্তিৰ দ্বাৰা প্ৰতিষ্ঠিত হৈ এটা ৰাজনৈতিক দল সেই ব্যক্তিসকলৰ মৃত্যুৰ সৈতে শেষ নহয়। ই বৰ্তমানৰ সদস্যসকলতকৈ দীৰ্ঘজীৱী আৰু বৰ্তমানৰ নেতৃত্বৰ পৰা স্বতন্ত্ৰভাৱে ধাৰাবাহিকতা বজাই ৰাখে।

ৰাজনৈতিক দল হৈছে সেই মানুহৰ সংগঠন যিসকলে দেশ বা সমাজত (চৰকাৰ আৰু নীতি-নিৰ্ধাৰণৰ জৰিয়তে) ক্ষমতা কেনেকৈ ব্যৱহাৰ কৰা উচিত সেই বিষয়ে একে দৃষ্টিভংগী পোষণ কৰে। ইয়াক ভোটাৰসকলৰ একত্ৰীকৰণ কিছুমান ৰাজহুৱা নীতি সমৰ্থন কৰাৰ বাবে সংগঠিত কৰা হয়। ৰাজনৈতিক দলৰ প্ৰাথমিক লক্ষ্য হৈছে নিৰ্বাচিত প্ৰতিনিধিৰ দ্বাৰা দলীয় নীতিসমূহ কাৰ্যকৰী ৰূপত ৰূপায়িত কৰী। দলে ৰাজহুৱা পদৰ বাবে প্ৰাৰ্থী দাখিল কৰে আৰু যুদ্ধ, কৰ, শিশু শিক্ষা আদি বিভিন্ন বিষয়ত ভিন্ন দৃষ্টিভংগী আগবঢ়ায়।

গণতন্ত্ৰত যেতিয়া মানুহে ক্ষমতাত থকা চৰকাৰৰ পৰা অসন্তুষ্ট হয়, তেতিয়া ভোটাৰসকলে বিভিন্ন ৰাজনৈতিক দলৰ প্ৰাৰ্থীক ভোট দি নিজৰ মতামত প্ৰকাশ কৰে। ৰাজনৈতিক দল বৃহৎ বা সৰু হ'ব পাৰে, ৰাষ্ট্ৰীয় বা স্থানীয়হ'ব পাৰে। বৃহৎ দলৰ লক্ষাধিক সদস্য আৰু সমৰ্থক থাকে। গণতান্ত্ৰিক ব্যৱস্থাত ৰাজনৈতিক দলসমূহে আইনসভাত আসন লাভৰ বাবে প্ৰতিযোগিতা কৰে, যিটো গণতন্ত্ৰৰ এটা প্ৰধান বৈশিষ্ট্য।

বহু সময়লৈকে ৰাজনৈতিক দলক সন্মানীয় বা আদৰণীয় সংস্থা হিচাপে গণ্য কৰা নহ'ল। দলক পক্ষপাতিত্বৰ সৈতে জড়িত বুলি দেখা হৈছিল আৰু ৰাষ্ট্ৰীয় স্বাৰ্থৰ বিৰোধী বুলি গণ্য কৰা হৈছিল। কিন্তু পিছলৈ দলসমূহৰ এটা ইতিবাচক ছবি বিকশিত হ'ল আৰু তেওঁলোকৰ অৱদান স্বীকৃত হ'বলৈ ধৰিলে। ১৯৫৬ চনত ছিগমাণ্ড নয়মেনে কৈছিল, "ৰাজনৈতিক দলসমূহ হৈছে আধুনিক ৰাজনীতিৰ জীৱনৰেখা।"

ৰাজনৈতিক দলৰ তুলনামূলক অধ্যয়নৰ ক্ষেত্ৰত মৰিছ ডুভাৰ্জে, ৰ'বাৰ্ট মাইকেলছ, মেক্স ৱেবাৰ, এম. য়ে. অষ্ট্ৰোগৰস্কি, ছিগমাণ্ড নয়মেন, জিঅ'ভান্নি ছাৰ্টৰি, অটো কিৰ্চহাইমাৰ আদি পণ্ডিতসকল উল্লেখযোগ্য। ৰাজনৈতিক দলৰ কিছুমান জনপ্ৰিয় সংজ্ঞা ঃ

এডমান্ড বাৰ্ক ঃ "ৰাজনৈতিক দল হৈছে মানুহৰ এটা নিকায় যিসকলে যৌথ প্ৰচেষ্টাৰে ৰাষ্ট্ৰীয় স্বাৰ্থ আগুৰাই নিয়াত সংযুক্ত আৰু কিছুমান নিৰ্দিষ্ট নীতিৰ ওপৰত সকলোৰে একমত।"

মেক্স ৱেবাৰ ঃ "প্ৰচাৰ আৰু উত্তেজনাৰ এটা স্বেচ্ছাসেৱী সমাজ, যিয়ে ক্ষমতা অধিগ্ৰহণ কৰিবলৈ চেষ্টা কৰে যাতে তাৰ সক্ৰিয় অনুগামীসকলে বস্তুনিষ্ঠ লক্ষ্য বা ব্যক্তিগত সুবিধা বা দুইয়ো লাভ কৰিব পাৰে।"

জোচেফ শ্বাম্পেটাৰ ঃ "ৰাজনৈতিক দলৰ প্ৰথম আৰু মুখ্য উদ্দেশ্য হৈছে ক্ষমতালৈ যোৱা বা ক্ষমতাত

থকাৰ বাবে আন সকলোক পৰাস্ত কৰা।"

মৰিছ ডুভার্জে ঃ "ৰাজনৈতিক দল হৈছে ৰাজনৈতিক ব্যৱস্থাৰ ভিতৰত ক্ষমতা অৰ্জন আৰু প্ৰয়োগৰ উদ্দেশ্যে সংগঠিত গোষ্ঠী।"

এ. শ্লেচিঞ্জাৰ ঃ "ৰাজনৈতিক দল হৈছে সেই সংগঠন যাৰ লক্ষ্য হৈছে এক বা একাধিক দলৰ সৈতে নিৰ্বাচনী প্ৰতিযোগিতাত ৰাজহুৱা পদ দখল কৰা।"

গিলক্ৰিষ্ট ঃ "নাগৰিকৰ এটা সংগঠিত গোট যিসকলে একে ৰাজনৈতিক দৃষ্টিভংগী শ্বেয়াৰ কৰে বুলি দাবী কৰে আৰু ৰাজনৈতিক একক হিচাপে কাম কৰি চৰকাৰ নিয়ন্ত্ৰণ কৰিবলৈ চেষ্টা কৰে।"

গতিকে, ৰাজনৈতিক দল গঠনৰ বাবে চাৰিটা অত্যাৱশ্যকীয় উপাদানৰ প্ৰয়োজন ঃ নীতি, নীতি-নিৰ্ধাৰণ আৰু কাৰ্যসূচী, ক্ষমতাৰ বাসনা, আৰু ৰাষ্ট্ৰীয় স্বাৰ্থ। ইয়াৰ উপৰি ৰাজনৈতিক দলৰ উত্থান প্ৰতিনিধিত্বমূলক সংস্থাৰ বিকাশ আৰু ভোটাধিকাৰৰ সম্প্ৰসাৰণৰ লগত জঞ্জতি। সেয়েহে ইয়াক মূলতঃ ঊনবিংশ শতিকাৰ বাস্তৱ পৰিণতি বুলি ক'ব পাৰি।

জানি থোৱা ভাল

যদিও এয়া সত্য যে ৰাজনৈতিক দলে বৰ্তমানেও এটা সন্মানজনক স্থান লাভ কৰিছে, তথাপি ইয়াৰ অৰ্থ, প্ৰকৃতি আৰু ভূমিকা এতিয়াও বিতৰ্কৰ বিষয় হৈ আছে। উদাৰ দৃষ্টিভংগীয়ে ৰাজনৈতিক দলৰ অস্তিত্ব আৰু ভূমিকাক সংগঠিত জনমতৰ সংস্থা হিচাপে প্ৰশংসা কৰে, যাৰ সহায়ত এখন ৰাজনৈতিক ব্যৱস্থা পৰিচালিত হয়, আনহাতে মাৰ্ক্সবাদী দৃষ্টিভংগীয়ে ইয়াক শ্ৰেণী বিৰোধৰ কাঠামোৰ ভিতৰত পৰীক্ষা কৰে।

অগ্ৰগতি নিৰীক্ষণ

প্ৰশ্ন নং ১ ঃ ৰাজনৈতিক দল হৈছে সেইসকল লোকৰ সংগঠন যিসকলে এখন দেশত ক্ষমতা কেনেদৰে ব্যৱহাৰ কৰিব লাগে সেই বিষয়ে একে মত পোষণ কৰে। (শুদ্ধ/অশুদ্ধ)

প্ৰশ্ন নং ২ ঃ এম. ডুভার্জাৰে ৰাজনৈতিক দলক এটা ..... ব্যৱস্থাৰ ভিতৰত ক্ষমতা অৰ্জন আৰু প্ৰয়োগ কৰাৰ উদ্দেশ্যে সংগঠিত গোট হিচাপে সংজ্ঞায়িত কৰিছে। (খালী ঠাই পূৰ কৰক)

প্ৰশ্ন নং ৩ ঃ "ৰাজনৈতিক দল" বুলিলে আপুনি কি বুজে?

১৩.৪ ৰাজনৈতিক দলসমূহৰ শ্ৰেণীবিভাজন

মৰিছ ডুভার্জে (১৯১৭-২০১৪)য়ে ১৯৫১ চনত ৰাজনৈতিক দলসমূহৰ যি শ্ৰেণীবিভাজন আগবঢ়াইছিল, সেয়া অতি জনপ্ৰিয় হৈ পৰে আৰু বৰ্তমান সাৰ্বজনীনভাৱে গৃহীত। সদস্যৰ শক্তি আৰু গাঁথনি— এই দুটা মূল নীতিৰ ওপৰত ভিত্তি কৰি তেওঁ ৰাজনৈতিক দলসমূহক মূলতঃ দুটা প্ৰকাৰত ভাগ কৰিছে। এটা হৈছে 'কেডাৰ দল' (মূখ্য ব্যক্তিসকলৰ দল) আৰু আনটো হৈছে 'গণ দল' (জনসাধাৰণৰ দল)।

আধুনিক ৰাজনৈতিক বিশ্লেষণত বহুতো দেশত, বিশেষকৈ পশ্চিম ইউৰোপত, য'ত কমিউনিষ্ট আৰু সমাজবাদী দলসমূহ পুৰণি ৰক্ষণশীল আৰু স্বাধীন (উদাৰবাদী) দলৰ লগতে উদ্ভৱ হৈছে, তাত এই দুই প্ৰকাৰৰ দলৰ সহাৱস্থান দেখা যায়। বহু দল নিৰ্দিষ্টভাৱে একো শ্ৰেণীত নপৰি দুইয়োৰে কিছুমান বৈশিষ্ট্যৰ সংমিশ্ৰণ ঘটাই লয়।

কেডাৰ দলসমূহ (মূখ্য ব্যক্তিসকলৰ দল) ঃ

কেডাৰ দলসমূহ মূলতঃ ৰাজনৈতিকভাৱে অভিজাত আৰু সক্ৰিয় কৰ্মীৰ সৰু গোটৰ দ্বাৰা পৰিচালিত দলক বুজায়। এই দলসমূহৰ ইতিহাস ঊনবিংশ শতিকাৰ, যেতিয়া ই ইউৰোপ আৰু আমেৰিকাত বিকশিত হৈছিল। সেই সময়ত ভোটাধিকাৰ আছিল অতি সীমিত। জনসংখ্যাৰ এটা ক্ষুদ্ৰ অংশহে ৰাজনৈতিক প্ৰভাৱ ভোগ কৰিছিল। সাধাৰণ লোক সক্ৰিয় অংশগ্ৰহণকাৰীৰ পৰিৱৰ্তে নিষ্ক্ৰিয় দৰ্শক হৈ আছিল।

ঐতিহাসিক কাঠামো ঃ

- ঊনবিংশ শতিকাৰ কেডাৰ দলসমূহ অভিজাত আৰু ধনী মধ্যবিত্ত শ্ৰেণীৰ দ্বাৰা গঠিত আছিল। ইয়াত অভিজাত (ভূমিমালিক) আৰু ধনী মধ্যবিত্ত (শিল্পপতি, ব্যৱসায়ী, দোকানী, বেংকাৰ, পেছাদাৰী) ৰ মাজৰ মূল দ্বন্দ্ব প্ৰতিফলিত হৈছিল। অভিজাত শ্ৰেণীয়ে পৰম্পৰাগত ধৰ্মগুৰুৰ দ্বাৰা নিয়ন্ত্ৰিত গ্ৰাম্য অঞ্চলৰ ওপৰত নিৰ্ভৰ কৰিছিল, আনহাতে ধনী মধ্যবিত্তই চহৰৰ নিম্নশ্ৰেণীৰ কেৰাণি আৰু শিল্প শ্ৰমিকৰ ওপৰত নিৰ্ভৰ কৰিছিল।
- ৰক্ষণশীল আৰু স্বাধীন কেডাৰ দলসমূহে ঊনবিংশ শতিকাৰ ইউৰোপীয় ৰাজনীতিত আধিপত্য বিস্তাৰ কৰিছিল। এই দলসমূহ মহান সামাজিক-অৰ্থনৈতিক অস্থিৰতাৰ সময়ত উদ্ভৱ হৈছিল। তেওঁলোকে মূলতঃ নিৰ্বাচনী আৰু সংসদীয় কাৰ্যকলাপৰ জৰিয়তে ক্ষমতা প্ৰয়োগ কৰিছিল। ক্ষমতাত আহিলে নেতাসকলে সেনা বা পুলিচৰ শক্তি ব্যৱহাৰ কৰিছিল। দলসমূহ সাধাৰণতে হিংসাত্মক কাৰ্যকলাপৰ বাবে সংগঠিত নাছিল।
- স্থানীয় এককসমূহে নিৰ্বাচনৰ সময়ত প্ৰাৰ্থীক নৈতিক আৰু বিত্তীয় সমৰ্থন দিয়াৰ লগতে নিৰ্বাচিত প্ৰতিনিধি আৰু ভোটাৰৰ মাজত সম্পৰ্ক বজাই ৰখাৰ দায়িত্ব পালন কৰিছিল। জাতীয় স্তৰত নিৰ্বাচিত সদস্যসকলক একত্ৰিত কৰা হৈছিল। স্থানীয় সমিতিসমূহে স্বায়ত্ত-শাসন ভোগ কৰিছিল আৰু আইনসভাৰ সদস্যসকলে যথেষ্ট স্বাধীনতা লাভ কৰিছিল।

মৰিছ ডুভার্জেৰ মতে কেডাৰ দলৰ বৈশিষ্ট্য ঃ

- ই উল্লেখযোগ্য ব্যক্তিসকলৰ এটা গোট, যিয়ে দলৰ গাঁথনি গঠন কৰে। ই 'নিৰ্বাচন' (নেতৃত্ব বাছনি) নীতিত বিশ্বাসী।
- উল্লেখযোগ্য ব্যক্তিসকলে নীতি আৰু কাৰ্যসূচী প্ৰণয়ন, প্ৰাৰ্থী মনোনয়ন, নিৰ্বাচনী প্ৰচাৰ আৰু ধন সংগ্ৰহত মূল ভূমিকা পালন কৰে।
- গুণগত মান (প্ৰতিপত্তি, দক্ষতা, বিত্তীয় সম্পদ সংগ্ৰহ ক্ষমতা) আটাইতকৈ গুৰুত্বপূৰ্ণ।
- এনে লোকসকলে দলৰ বাবে প্ৰশিক্ষিত কেডাৰ (কৰ্মী) প্ৰস্তুত কৰি ৰাখে। (উদাহৰণস্বৰূপে কমিউনিষ্ট দলসমূহে শ্ৰমিক আৰু কৃষক সংগঠনৰ পৰা নিজস্ব কেডাৰ গঢ়ি তোলে।)

গণ দলসমূহ (জনসাধাৰণৰ দল) ঃ

কেডাৰ দলত তুলনামূলকভাৱে কম সংখ্যক অনুগামী থাকে। আনহাতে গণ দলসমূহে হাজাৰ হাজাৰ বা লক্ষ লক্ষ লোকক সংগঠিত কৰে। কিন্তু সদস্য সংখ্যাহে একমাত্ৰ মাপকাঠি নহয়। মূল কথা হৈছে জনসাধাৰণৰ আহ্বানৰ ওপৰত নিজকে ভিত্তি কৰি গঢ়ি তোলা।

ঊনবিংশ শতিকাৰ শেষভাগত ইউৰোপীয় সমাজবাদী দলসমূহে বৃদ্ধি পোৱা শ্ৰমিক আৰু উপাৰ্জনকাৰী জনসাধাৰণক শিক্ষিত আৰু সংগঠিত কৰিবলৈ গণভিত্তিত নিজকে গঢ়ি তুলিছিল। ১৯১৩ চনত জাৰ্মান ছ'চিয়েল ডেম'ক্ৰেটিক দলত এক মিলিয়নতকৈ অধিক সদস্য আছিল।

মৰিছ ডুভার্জেৰ মতে গণ দলৰ বৈশিষ্ট্য ঃ

- ভোটাধিকাৰৰ সম্প্ৰসাৰণে কেডাৰ দলসমূহক গণ দললৈ ৰূপান্তৰিত কৰাত সহায় কৰিছে।
- গণ দল জনপ্ৰিয় বৈধতা লাভৰ বাবে 'নিৰ্বাচন' নীতিত বিশ্বাসী।
- ই অধিক সংখ্যক সদস্য নিয়োগ কৰি তেওঁলোকৰ আস্থা আৰু পৰামৰ্শ গ্ৰহণ কৰে। সদস্যপদ মুকলি ব্যৱস্থা।
- নিয়মিত সভাপতি শুল্ক আৰু বিশাল সদস্য সংখ্যাই বিত্তীয় শক্তি প্ৰদান কৰে।
- ই নিৰ্বাচনী প্ৰচাৰৰ ধনীকেন্দ্ৰিক বিত্তায়নৰ পৰিৱৰ্তে গণতান্ত্ৰিক বিত্তায়নৰ পথ মুকলি কৰে।

দলৰ সংগঠনিক উপাদানসমূহ—

ডুভার্জেৰ মতে ৰাজনৈতিক দলৰ সংগঠনৰ কেইবাটাও মূল উপাদান আছে ঃ

১. **ককাছ (গুপ্ত সমিতি) ঃ** অতি সৰু, সীমিত আৰু প্ৰভাৱশালী ব্যক্তিৰ গোট। ইয়াৰ শক্তি সংখ্যাতকৈ গুণৰ ওপৰত নিৰ্ভৰ কৰে। সিদ্ধান্ত গ্ৰহণ প্ৰক্ৰিয়াত ইয়াৰ গুৰুত্ব অতি বেছি। ই প্ৰতিষ্ঠানিক অভিজাত শ্ৰেণীৰ দৰে। ককাছ প্ৰত্যক্ষ বা পৰোক্ষ হ'ব পাৰে।

২. **শাখা ঃ** ককাছতকৈ কম কেন্দ্ৰীয় আৰু জনসাধাৰণৰ ওচৰ চাপি যোৱা একক। সমাজবাদী দলসমূহত বেছি প্ৰচলিত। ই সদস্য নিয়োগ, ৰাজনৈতিক শিক্ষা আৰু দৈনন্দিন কাৰ্যকলাপত গুৰুত্বপূৰ্ণ ভূমিকা পালন কৰে।

৩. **কোষ (Cell) ঃ** ফাচিষ্ট আৰু কমিউনিষ্ট দলৰ উদ্ভাৱন। পেছাভিত্তিক সৰু গোপন একক যি দেশৰ প্ৰতিটো অঞ্চলত বিয়পি থাকে। ইয়াত নিয়ন্ত্ৰণ অতি কঠোৰ আৰু মতাদৰ্শগত দিশ প্ৰবল।

৪. **মিলিচিয়া (স্বেচ্ছাসেৱী বাহিনী) ঃ** ইটালীৰ মুচ'লিনীৰ ফাচিষ্ট দল, জাৰ্মানীৰ হিটলাৰৰ নাৎসী দল আৰু মাওৰ চীনা কমিউনিষ্ট দলে ব্যৱহাৰ কৰা সামৰিক প্ৰশিক্ষিত স্বেচ্ছাসেৱক বাহিনী। উদাহৰণ: ষ্টৰ্ম ট্ৰুপাৰ্ছ, শ্বক ট্ৰুপাৰ্ছ ইত্যাদি। ই শাসক দলৰ ব্যক্তিগত সেনাৰ দৰে কাম কৰে।

ডুভাৰ্জেৰ শ্ৰেণীবিভাজনৰ সমস্যা—

- আধুনিক যুগত নিৰ্বাচনী প্ৰচাৰ অতি ব্যয়বহুল। সদস্যৰ সভাপতি শুল্ক অতি সামান্য হোৱা বাবে গণ দলেও ডাঙৰ উদ্যোগপতি আৰু ব্যৱসায়ী মহলৰ 'ৰাজনৈতিক পুঁজি'ৰ ওপৰত নিৰ্ভৰ কৰিবলগীয়া হয়।
- ফলত কেডাৰ আৰু গণ দলৰ মাজৰ পাৰ্থক্য কিছু অৰ্থহীন হৈ পৰে। বহুতে লেনিনৰ দৃষ্টিভংগী সমৰ্থন কৰে যে কমিউনিষ্ট দলৰ বাহিৰে প্ৰায় সকলো ৰাজনৈতিক দলেই ধনী আৰু মধ্যবিত্ত শ্ৰেণীৰ স্বাৰ্থৰ প্ৰতিনিধিত্ব কৰে।

এই শ্ৰেণীবিভাজনে ৰাজনৈতিক দলৰ গাঁথনি বুজিবলৈ এক গুৰুত্বপূৰ্ণ তাত্ত্বিক আধাৰ প্ৰদান কৰে যদিও বাস্তৱত বহু দল মিশ্ৰিত ৰূপত দেখা যায়।

কাৰ্যকলাপ ১৩.১

ওপৰত আলোচনা কৰা শ্ৰেণীবিভাজন অনুসৰি ভাৰতৰ বিভিন্ন প্ৰকাৰৰ ৰাজনৈতিক দলৰ তালিকা প্ৰস্তুত কৰিবলৈ আৰু সেইবোৰ চিনাক্ত কৰিবলৈ চেষ্টা কৰা।

অগ্ৰগতি নিৰীক্ষণ

প্ৰশ্ন নং ৪ ঃ মৰিছ ডুভাৰ্জাৰে ৰাজনৈতিক দলৰ এক স্পষ্ট শ্ৰেণীবিভাজন উপস্থাপন কৰিছিল। (সত্য/অসত্য)

প্ৰশ্ন নং ৫ ঃ এটা গোটৰ ..... য়ে তেওঁৰ শক্তিশালী প্ৰভাৱৰ দ্বাৰা গোটটোৰ কাৰ্যকলাপ নিয়ন্ত্ৰণ কৰিব পাৰে। (খালী ঠাই পূৰ কৰক)

১৩.৫ ৰাজনৈতিক দলৰ ভূমিকা আৰু কাৰ্যাৱলী

ৰাজনৈতিক দলসমূহ আধুনিক সমাজৰ এটা অবিচ্ছেদ্য অংশ। আধুনিক গণতন্ত্ৰৰ বাবে ৰাজনৈতিক দলৰ উপস্থিতি এক অপৰিহাৰ্য পূৰ্বচৰ্ত। ৰাজনৈতিক দলৰ সহায় অবিহনে গণতান্ত্ৰিক চৰকাৰৰ সুস্থ পৰিচালনা কৰাটো প্ৰায় অসম্ভৱ, কিয়নো শাসন ব্যৱস্থাত তেওঁলোকে অতি গুৰুত্বপূৰ্ণ আৰু বহুমুখী কাৰ্য সম্পাদন কৰে।

ভূমিকা ঃ

আমাৰ ৰাজনৈতিক ব্যৱস্থাত ৰাজনৈতিক দলসমূহে মূলতঃ চাৰিটা গুৰুত্বপূৰ্ণ ভূমিকা পালন কৰে। সেইবোৰ হ'ল ঃ

- **ৰাজনৈতিক পদৰ বাবে প্ৰাৰ্থী নিৰ্বাচন ঃ** ৰাজনৈতিক দলসমূহে বহুতো ইচ্ছুক প্ৰাৰ্থীৰ মাজৰ পৰা যোগ্য, বিশ্বাসযোগ্য আৰু দক্ষ প্ৰাৰ্থী নিৰ্বাচন কৰি থয়। ইয়াৰ ফলত নিৰ্বাচনী প্ৰক্ৰিয়া ভোটাৰসকলৰ বাবে সহজ, সংগঠিত আৰু বিশৃংখলতাৰ পৰা মুক্ত হয়।
- **ভোটাৰসকলক সংগঠিত কৰা ঃ** ৰাজনৈতিক দলসমূহে ভোটাৰসকলক তথ্য প্ৰদান কৰা, উৎসাহিত কৰা আৰু সংগঠিত কৰাৰ ক্ষেত্ৰত গুৰুত্বপূৰ্ণভূমিকা পালন কৰে। তেওঁলোকে ব্ৰ'চাৰ বিতৰণ, গণমাধ্যমত প্ৰচাৰ, ঘৰে ঘৰে অভিযান আৰু ফোনযোগে যোগাযোগ কৰে। স্বতন্ত্ৰ প্ৰাৰ্থীয়েও এনে কাম কৰিব পাৰে যদিও

দলসমূহৰ সুবিধা হৈছে তেওঁলোকৰ ৰাজ্যিক আৰু স্থানীয় কার্যালয়ৰ বিস্তৃত নেটৱর্ক, যিটো দলীয় টিকট লাভ কৰাৰ লগে লগে প্ৰার্থীৰ কামত নিয়োগ কৰিব পাৰি। ইয়াৰ উপৰি দলসমূহে অনুদান সংগ্ৰহৰ জৰিয়তে প্ৰচাৰৰ বাবে আর্থিক সহায়ও আগবঢ়ায়।

- **নীতি আৰু শাসন প্ৰক্ৰিয়া সহজ কৰা ঃ** দলসমূহে নীতি-নির্ধাৰণ প্ৰক্ৰিয়াত শৃংখলা আনে। স্বতন্ত্ৰ ৰাজনীতিবিদসকলে দলৰ সদস্য হিচাপে এটা সংগঠিত গোট লাভ কৰে যিয়ে আইন প্ৰণয়ন আৰু ৰূপায়ণত সহায় কৰে। দলীয় মিত্ৰতাই বিধানিক আৰু কার্যনির্বাহী শাখাৰ মাজৰ ব্যৱধান দূৰ কৰাত সহায় কৰে আৰু বিভিন্ন শাখাক একেলগে কাম কৰিবলৈ সক্ষম কৰে।
- **ক্ষমতাত থকা দলৰ ওপৰত নজৰ ৰখা ঃ** ৰাজনৈতিক দলসমূহে জনসাধাৰণৰ হৈ সমালোচনাত্মক চকীদাৰ হিচাপে কাম কৰে। বিৰোধী দলসমূহে শাসক দলৰ কার্যকলাপৰ ওপৰত সজাগ দৃষ্টি ৰাখে আৰু তেওঁলোকৰ ভুল-ত্ৰুটি বা নীতিগত বিফলতাৰ বিষয়ে জনসাধাৰণক অৱগত কৰায়।

কার্যাৱলী ঃ

ৰাজনৈতিক দলসমূহে নিম্নলিখিত গুৰুত্বপূর্ণ কার্য সম্পাদন কৰে ঃ

- **সংসদীয় চৰকাৰৰ কার্য সহজ কৰা ঃ** সংসদ বা বিধানসভা হৈছে জনপ্ৰতিনিধিৰ সমষ্টি। ৰাজনৈতিক দলসমূহে এই প্ৰতিনিধিসকলক দলীয় শৃংখলাত সংগঠিত কৰে। নির্বাচকসকলে দলীয় পৰিচয়ৰ ভিত্তিত প্ৰতিনিধি নির্বাচন কৰে। সংখ্যাগৰিষ্ঠতা লাভ কৰা দলে চৰকাৰ গঠন কৰে আৰু বিৰোধী দলে চৰকাৰৰ কার্য আৰু নীতিৰ সমালোচনা কৰি চৰকাৰক অধিক দায়বদ্ধ কৰি তোলে। ৰাজনৈতিক দল অবিহনে প্ৰতিনিধিসকলৰ মাজত বিশৃংখলাৰ সৃষ্টি হ'ব পাৰে আৰু চৰকাৰ গঠন কৰাটো কঠিন হৈ পৰে।
- **ৰাজহুৱা নীতি প্ৰণয়ন কৰা ঃ** প্ৰতিটো দলে নির্বাচনী ইস্তাহাৰৰ জৰিয়তে নিজৰ লক্ষ্য আৰু প্ৰতিশ্ৰুতি জনসমক্ষত উপস্থাপন কৰে। চৰকাৰ গঠন কৰা দলে ইস্তাহাৰৰ ভিত্তিত ৰাজহুৱা নীতি প্ৰণয়ন কৰে। এই নীতিসমূহৰ মূল উদ্দেশ্য হয় সাধাৰণ জনতাৰ কল্যাণ, দেশৰ অর্থনৈতিক-সামাজিক উন্নয়ন, জাতীয় সুৰক্ষা আৰু আইন-শৃংখলা সুৰক্ষিত কৰা। প্ৰতিটো দলৰ নিজস্বমতাদর্শ থাকে যাৰ ভিত্তিত তেওঁলোকে কাম কৰে।
- **শিক্ষা প্ৰদান আৰু গণমত গঠন ঃ** ৰাজনৈতিক দলসমূহে সাধাৰণ নাগৰিকৰ ৰাজনৈতিক সচেতনতা বৃদ্ধি কৰে। তেওঁলোকে ৰাজহুৱা সভা, সমাৱেশ আৰু সংবাদ সম্মেলনৰ জৰিয়তে গুৰুত্বপূর্ণ বিষয়ত জনমত গঠন কৰে। ইয়াৰ দ্বাৰা সাধাৰণ লোকে দেশৰ ৰাজনৈতিক, অর্থনৈতিক আৰু সামাজিক অৱস্থাৰ বিষয়ে অৱগত হয়, ভোটাধিকাৰৰ মূল্য বুজে আৰু বিভিন্ন বিষয়ৰ বিশ্লেষণ কৰিবলৈ সক্ষম হয়।
- **ৰাজনৈতিক স্থিৰতা প্ৰদান ঃ** ৰাজনৈতিক দলসমূহে দেশৰ ৰাজনৈতিক প্ৰক্ৰিয়াক স্থিৰতা প্ৰদান কৰে। আঞ্চলিকতা, সাম্প্ৰদায়িকতা, গোষ্ঠীবাদ আদি বিভেদকাৰী শক্তিৰ বিৰুদ্ধে তেওঁলোকে নিজৰ মতাদর্শৰ জৰিয়তে সমাধান আগবঢ়ায়। স্বার্থৰ সমন্বয় সাধন কৰি তেওঁলোকে ৰাজনৈতিক আৰু সামাজিক স্থিৰতা বজাই ৰখাত সহায় কৰে।
- **নেতৃত্বৰ বিকাশ আৰু নেতা নির্বাচন ঃ** দলসমূহে সৎ, শিক্ষিত, দক্ষ আৰু নেতৃত্ব গুণসম্পন্ন ব্যক্তিক সদস্য হিচাপে গ্ৰহণ কৰি তেওঁলোকক ভৰিষ্যতৰ নেতা হিচাপে গঢ়ি তোলে। এই নেতাসকলে দলৰ মতাদর্শ প্ৰচাৰ কৰে, জনসমর্থন সংগঠিত কৰে আৰু নির্বাচনত প্ৰতিদ্বন্দ্বিতা কৰি চৰকাৰ গঠন কৰে। জনজীৱনৰ পৰা অহা নেতাই সাধাৰণ মানুহৰ আশা-আকাংক্ষাৰ প্ৰতি সহানুভূতিশীল নীতি প্ৰণয়ন কৰিব পাৰে বুলি আশা কৰা হয়।

অগ্ৰগতি নিৰীক্ষণ

প্ৰশ্ন নং ৬ ঃ ভোটাৰক একত্ৰিত কৰা ৰাজনৈতিক দলৰ ভূমিকা নহয়। (সত্য/অসত্য)

প্ৰশ্ন নং ৭ ঃ ৰাজনৈতিক দলে জনসাধাৰণক শিক্ষিত কৰে আৰু ..... গঠন কৰে। (খালী ঠাই পূৰ কৰক)

প্ৰশ্ন নং ৮ ঃ ৰাজনৈতিক দলৰ দুটা ভূমিকা আৰু দুটা কার্য উল্লেখ কৰক ?

প্ৰশ্ন নং ৯ ঃ এটা ৰাজনৈতিক দলৰ বাবে নেতা নিয়োগ কৰাটো কিয় প্ৰয়োজনীয়?

১৩.৬ প্ৰভাৱ গোষ্ঠী আৰু স্বাৰ্থ গোটৰ অৰ্থ আৰু প্ৰকৃতি

"প্ৰভাৱ গোষ্ঠী" (Pressure Group) আৰু "স্বাৰ্থ গোষ্ঠী" (Interest Group) - এই দুটা শব্দ প্ৰায়ে একে অৰ্থত ব্যৱহাৰ কৰা হয়। বহুতো ৰাজনীতি বিজ্ঞানীৰ মতে এই দুয়োৰ মাজত কোনো মৌলিক পাৰ্থক্য নাই। ইহঁতক স্বাৰ্থ গোষ্ঠী বুলি কোৱা হয় কাৰণ এই গোষ্ঠীসমূহৰ মূল ভিত্তি হৈছে সদস্যসকলৰ সাধাৰণ আৰু ভাগ কৰা স্বাৰ্থ, যিবোৰক সমষ্টিগত প্ৰচেষ্টাৰে সুৰক্ষিত কৰিব পাৰি বুলি সদস্যসকলে বিশ্বাস কৰে। আনহাতে, ইহঁতক প্ৰভাৱ গোষ্ঠী বুলি কোৱা হয় কাৰণ স্বাৰ্থ সুৰক্ষাৰ বাবে তেওঁলোকে প্ৰভাৱ বিস্তাৰ হকে বিভিন্ন কৌশল অৱলম্বন কৰে। প্ৰতিটো গোষ্ঠীয়ে নিজৰ স্বাৰ্থৰ সুৰক্ষা আৰু প্ৰসাৰৰ বাবে চৰকাৰৰ বিভিন্ন অংশ, যেনে— বিধানমণ্ডল, কাৰ্যনিৰ্বাহক, প্ৰশাসন, বিচাৰ বিভাগ আৰু ৰাজনৈতিক দলসমূহৰ ওপৰত, বিশেষকৈ ক্ষমতাত থকা দলৰ ওপৰত চাপ প্ৰয়োগ কৰে। লগতে সমাজৰ বিভিন্ন স্তৰতো প্ৰভাৱ বিস্তাৰ কৰে।

সেয়েহে, যেতিয়া এটা গোষ্ঠীয়ে কেৱল নিজৰ সদস্যসকলৰ স্বাৰ্থৰ সুৰক্ষা কৰিবলৈ চেষ্টা কৰে তেতিয়া ইয়াক স্বাৰ্থ গোষ্ঠী বুলি গণ্য কৰা হয়। আনহাতে, যেতিয়া সেই স্বাৰ্থ সুৰক্ষাৰ বাবে চৰকাৰ আৰু সমাজৰ ওপৰত চাপ প্ৰয়োগ কৰে তেতিয়া ইয়াক প্ৰভাৱ গোষ্ঠী বুলি কোৱা হয়। এই দুটাৰ মাজত কোনো জৈৰিক বা মৌলিক পাৰ্থক্য নাই। দুটা পৰিভাষাই পৰস্পৰ সমাৰ্থক হিচাপে ব্যৱহাৰ হ'ব পাৰে।

প্ৰভাৱ গোষ্ঠী আৰু স্বাৰ্থ গোষ্ঠীৰ কিছু গুৰুত্বপূৰ্ণ সংজ্ঞা ঃ

ভি.অ'. কিক্সৰ মতে ঃ "প্ৰভাৱ গোষ্ঠী হ'ল চৰকাৰী নীতি-নিয়ম প্ৰভাৱিত কৰাৰ উদ্দেশ্যে গঠিত এটা ব্যক্তিগত সংঘ"।

আলমণ্ড আৰু পাৱেলৰ মতে ঃ "স্বাৰ্থ গোষ্ঠীৰ অৰ্থ হৈছে এক বিশেষ সুবিধা বা উদ্বেগৰ বন্ধনৰ দ্বাৰা সংযুক্ত আৰু সেই বিষয়ে সচেতন ব্যক্তিসকলৰ এটা গোট"।

এইচ. জেইগলাৰৰ মতে ঃ "প্ৰভাৱ গোষ্ঠী হৈছে এনে এটা সংগঠিত গোট যিয়ে চৰকাৰী ক্ষমতাত নিজকে প্ৰত্যক্ষভাৱে স্থাপন কৰাৰ পৰিৱৰ্তে চৰকাৰী সিদ্ধান্তসমূহ প্ৰভাৱিত কৰিবলৈ চেষ্টা কৰে"।

হিচনাৰ আৰু হাৰ্ব'ল্ডৰ মতে ঃ "প্ৰভাৱ গোষ্ঠী হৈছে সাধাৰণ উদ্দেশ্য থকা ব্যক্তিসকলৰ সংগ্ৰহ যিসকলে ৰাজনৈতিক কাৰ্যকলাপৰ জৰিয়তে চৰকাৰী নীতি প্ৰভাৱিত কৰি নিজৰ লক্ষ্য সাধন কৰিব বিচাৰে। "সৰলভাৱে ক'বলৈ গ'লে, স্বাৰ্থ গোষ্ঠী হৈছে চৰকাৰৰ পৰা কিবা এটা বিচাৰি থকা যিকোনো গোট।

মাইৰন ৱাইনাৰৰ মতে ঃ "স্বাৰ্থ গোষ্ঠী হৈছে চৰকাৰী কাঠামোৰ বাহিৰত থকা স্বেচ্ছামূলক সংগঠিত গোট যিয়ে চৰকাৰী নিয়োগ, নীতি গ্ৰহণ, প্ৰশাসন আৰু বিচাৰ প্ৰক্ৰিয়াক প্ৰভাৱিত কৰিবলৈ চেষ্টা কৰে"।

চি.এইচ. ডিলনৰ মতে ঃ "স্বাৰ্থ গোষ্ঠী হৈছে পাৰস্পৰিক উদ্বেগ থকা লোকৰ সংঘ। যেতিয়া তেওঁলোকে চৰকাৰী সহায় বিচাৰি নিজৰ লাভজনক কাম সম্পাদন কৰে, তেতিয়া তেওঁলোক চাপ গোষ্ঠীত পৰিণত হয়"।

প্ৰভাৱ গোষ্ঠী/স্বাৰ্থ গোষ্ঠীৰ প্ৰকৃতি ঃ

- **স্বাৰ্থক মূল ভিত্তি হিচাপে গ্ৰহণ ঃ** প্ৰতিটো প্ৰভাৱ গোষ্ঠী এটা বা একাধিক সাধাৰণ স্বাৰ্থৰ সুৰক্ষাৰ বাবে গঠিত হয়। সদস্যসকলে বুজি পায় যে ব্যক্তিগত প্ৰচেষ্টাতকৈ সমূহীয়া প্ৰচেষ্টাৰে স্বাৰ্থ সুৰক্ষিত কৰাটো সহজ। গতিকে তেওঁলোকে আনুষ্ঠানিক গঠনৰ জৰিয়তে সমষ্টিগতভাৱে কাম কৰে।
- **সহযোগিতা আৰু হেঁচা প্ৰয়োগৰ কৌশল ঃ** এই গোষ্ঠীসমূহেসদস্যসকলৰ মাজত সহযোগিতা বজাই ৰাখি নিজৰ লক্ষ্য সাধন কৰিবলৈ চেষ্টা কৰে। তেওঁলোকে বিধায়ক, মন্ত্ৰী, আমোলা, বিচাৰক আৰু সংবাদ মাধ্যমৰ সৈতে লবিং কৰি নীতি আৰু সিদ্ধান্তসমূহ নিজৰ অনুকূলে প্ৰভাৱিত কৰে।
- **দলীয় নিৰপেক্ষতা ঃ** প্ৰভাৱ গোষ্ঠীসমূহ মূলতঃ ৰাজনৈতিক দলৰ পৰা নিৰপেক্ষ। তেওঁলোকে ক্ষমতা দখলৰ ৰাজনীতিত প্ৰত্যক্ষভাৱে অংশগ্ৰহণ নকৰে। কিন্তু নিৰ্বাচনী প্ৰক্ৰিয়া আৰু দলসমূহক পৰোক্ষভাৱে প্ৰভাৱিত

কৰি নিজৰ স্বাৰ্থৰ অনুকূল পৰিৱেশ সৃষ্টি কৰিবলৈ চেষ্টা কৰে। তেওঁলোকৰ কোনো স্থায়ী দলীয় সমৰ্থন নাথাকে; প্ৰয়োজন অনুসাৰে বিভিন্ন দলৰ নীতিৰ সমৰ্থন বা বিৰোধিতা কৰে।

- **সংগঠিত কাঠামো ঃ** প্ৰভাৱ গোষ্ঠী এটা আনুষ্ঠানিক আৰু সংগঠিত গঠন। ইয়াৰ নিজস্ব সংবিধান, নিয়মাৱলী আৰু নিৰ্বাচিত বা মনোনীত নেতৃত্ব থাকে।

এইদৰে প্ৰভাৱ গোষ্ঠী বা স্বাৰ্থ গোষ্ঠীয়ে আধুনিক গণতন্ত্ৰত গুৰুত্বপূৰ্ণ ভূমিকা পালন কৰে। ইহঁতে চৰকাৰী নীতি নিৰ্ধাৰণত জনমত আৰু বিভিন্ন খণ্ডৰ স্বাৰ্থক প্ৰতিফলিত কৰাত সহায় কৰে।

অগ্ৰগতি নিৰীক্ষণ

প্ৰশ্ন নং ১০ ঃ "প্ৰভাৱ গোষ্ঠী" আৰু "স্বাৰ্থ গোষ্ঠী" শব্দ দুটা প্ৰায়ে পৰস্পৰ সলনি কৰি ব্যৱহাৰ কৰা হয়। (শুদ্ধ/অশুদ্ধ)

প্ৰশ্ন নং ১১ ঃ ভি. অ'. কি'ৰ মতে, "প্ৰভাৱ গোষ্ঠী" হৈছে ..... প্ৰভাৱিত কৰিবলৈ গঠন কৰা ব্যক্তিগত সংগঠন"। (খালী ঠাই পূৰ কৰক)

প্ৰশ্ন নং ১২ ঃ প্ৰভাৱ গোষ্ঠীসমূহৰ এটা দলীয় চৰিত্ৰ থাকে। (শুদ্ধ/অশুদ্ধ)

প্ৰশ্ন নং ১৩ ঃ প্ৰভাৱ গোষ্ঠীসমূহক প্ৰভাৱিত কৰা যিকোনো দুই শ্ৰেণীৰ লোকৰ উল্লেখ কৰক।

১৩.৭ প্ৰভাৱ গোষ্ঠীসমূহৰ প্ৰকাৰ

স্বাৰ্থ গোট/প্ৰভাৱ গোষ্ঠীসমূহক বিভিন্ন পণ্ডিতে বিভিন্ন ধৰণে শ্ৰেণীবিভাজন কৰিছে। কিন্তু সেইবোৰৰ ভিতৰত, আলমণ্ড আৰু পাৱেলে আগবঢ়োৱা শ্ৰেণীবিভাজনটো বহুলভাৱে গ্ৰহণযোগ্য আৰু জনপ্ৰিয়। এই শ্ৰেণীবিভাজন তলত চমুকৈ আলোচনা কৰা হ'ল।

আলমণ্ড আৰু পাৱেলৰ শ্ৰেণীবিভাজন

আলমণ্ড আৰু পাৱেলৰ মতে, স্বাৰ্থ গোটসমূহ তলৰ চাৰি প্ৰকাৰৰ ঃ

- **অ-সাংগঠনিক স্বাৰ্থ গোট ঃ** এই গোটসমূহে আত্মীয়তা আৰু বংশানুগত গোট, আৰু জাতিগত, আঞ্চলিক, মৰ্যাদা আৰু শ্ৰেণী গোটক বুজায় যিয়ে ব্যক্তি, গোট, পৰিয়াল আৰু ধৰ্মীয় মুৰব্বী আদিৰ জৰিয়তে মাজে মাজে তেওঁলোকৰ স্বাৰ্থ প্ৰকাশ কৰে। এনে স্বাৰ্থ গোটৰ বিশেষ বৈশিষ্ট্য হ'ল মাজে মাজে প্ৰকাশ কৰাৰ আৰ্হি, প্ৰকাশৰ প্ৰকৃতি আৰু উপায় নিৰ্ধাৰণৰ বাবে সংগঠিত পদ্ধতিৰ অনুপস্থিতি, আৰু আভ্যন্তৰীণ গাঁথনিত ধাৰাবাহিকতাৰ অভাৱ।
- **সাংগঠনিক স্বাৰ্থ গোট ঃ** এইবোৰ স্বাৰ্থ প্ৰকাশৰ বাবে বিশেষ গাঁথনি য'ত শ্ৰমিক সংঘ, ব্যৱসায়ী বা উদ্যোগপতিৰ সংগঠন, জাতিগত সংগঠন, ধৰ্মীয় সম্প্ৰদায়ৰ দ্বাৰা সংগঠিত সংগঠন আৰু নাগৰিক গোট অন্তৰ্ভুক্ত। ইয়াৰ বিশেষ বৈশিষ্ট্য হ'ল এটা নিৰ্দিষ্ট গোটৰ স্বাৰ্থৰ স্পষ্ট প্ৰতিনিধিত্ব, সম্পূৰ্ণকালীন পেছাদাৰী কৰ্মচাৰী, আৰু স্বাৰ্থ আৰু দাবী প্ৰণয়নৰ বাবে সুশৃংখল পদ্ধতি। এনে গোটে আন প্ৰকাৰৰ স্বাৰ্থ গোটৰ বিকাশ নিয়ন্ত্ৰণ কৰাৰ ক্ষেত্ৰত আগশাৰীৰ ভূমিকা পালন কৰে।
- **প্ৰাতিষ্ঠানিক স্বাৰ্থ গোট ঃ** এনে গোট ৰাজনৈতিক দল, বিধানমণ্ডল, সেনা, আমোলাতন্ত্ৰ আৰু গিৰ্জাৰ দৰে সংগঠনৰ ভিতৰত পোৱা যায়। এইবোৰ পেছাদাৰীভাৱে নিয়োজিত কৰ্মচাৰীৰে গঠিত আনুষ্ঠানিক সংগঠন, যাৰ স্বাৰ্থ প্ৰকাশৰ বাহিৰেও নিৰ্দিষ্ট ৰাজনৈতিক বা সামাজিক কাৰ্য থাকে। এই গোটসমূহে নিজৰ স্বাৰ্থ প্ৰকাশ কৰিব পাৰে বা সমাজৰ আন গোটৰ স্বাৰ্থক প্ৰতিনিধিত্ব কৰিব পাৰে।
- **অনিয়মিত স্বাৰ্থ গোট ঃ** এইবোৰ সমাজৰ পৰা উদ্ভৱ হোৱা ৰাজনৈতিক ব্যৱস্থাত কম-বেছি পৰিমাণে স্বতঃস্ফূৰ্ত প্ৰৱেশ, যেনে দাঙ্গা, প্ৰদৰ্শন, হত্যা আদি। এইবোৰে স্বাৰ্থ প্ৰকাশ কৰি আৰম্ভ কৰিব পাৰে, কিন্তু নিয়োগ বা নিয়ম যোগাযোগ, নিয়ম প্ৰয়োগ বা নিয়ম বিচাৰৰ দৰে আন কাৰ্য সম্পাদন কৰি শেষ কৰিব পাৰে।

মৰিছ ডুভাৰ্জাৰৰ শ্ৰেণীবিভাজন

তেওঁৰ মতে, প্ৰভাৱ গোষ্ঠীসমূহৰ দুটা ভাগ আছে। সেইবোৰ হ'ল ঃ

- **বিশেষ গোট ঃ** প্ৰথম শ্ৰেণীত সেই গোটসমূহ থাকে যাৰ একমাত্ৰ কাৰ্য হ'ল ৰাজনৈতিক ব্যৱস্থাৰ ওপৰত চাপ দিয়া।
- **আংশিক গোট ঃ** আনহাতে, আংশিক গোটসমূহ মূলতঃ ইয়াৰ সদস্যসকলৰ স্বাৰ্থৰ প্ৰচাৰক হ'বলৈ গঠন কৰা হয়, কিন্তু সেই প্ৰক্ৰিয়াত তেওঁলোকে কেতিয়াবাহে চাপৰ কৌশল ব্যৱহাৰ কৰে।

জিন ব্লণ্ডেলৰ শ্ৰেণীবিভাজন

ব্লণ্ডেলে প্ৰভাৱ গোষ্ঠীসমূহক ইয়াৰ গঠনৰ বাবে দায়ী কাৰকৰ ভিত্তিত দুটা শ্ৰেণীত ভাগ কৰিছে। সেইবোৰ হ'ল ঃ

- **সামূহিক স্বাৰ্থ গোট ঃ** এইবোৰ সামূহিক স্বাৰ্থক প্ৰচাৰ কৰিবলৈ গঠন কৰা হয়। সামাজিক সম্পৰ্ক ইয়াৰ গঠনৰ আঁৰত থাকে। বেছিভাগ সামূহিক গোট অনানুষ্ঠানিক প্ৰকৃতিৰ। ৰাষ্ট্ৰীয় সুৰক্ষা আৰু সহায় বিচাৰি চৰকাৰৰ ওপৰত চাপ দিয়ে। সামূহিক গোটসমূহক আকৌ প্ৰথাগত আৰু প্ৰাতিষ্ঠানিক গোটত ভাগ কৰা হয়।
- **সাংগঠনিক গোট ঃ** এইবোৰত সুৰক্ষামূলক গোট আৰু প্ৰচাৰমূলক গোট অন্তৰ্ভুক্ত। সুৰক্ষামূলক গোটে শ্ৰমিক সংঘ আৰু ব্যৱসায়ী বা পেছাদাৰীৰ সংগঠনৰ দৰে ইয়াৰ সদস্যসকলৰ স্বাৰ্থ ৰক্ষা কৰিবলৈ চেষ্টা কৰে। আনহাতে, প্ৰচাৰমূলক গোটৰ সদস্যতা সমাজৰ এক বৃহৎ অংশৰ হয়। প্ৰচাৰমূলক গোটত নিৰস্ত্ৰীকৰণৰ বাবে গোট, বা পৰিৱেশ সুৰক্ষাৰ প্ৰচাৰ বিচৰা গ্ৰীণ আদি অন্তৰ্ভুক্ত হ'ব পাৰে।

জানি থোৱা ভাল

ভাৰতত উপস্থিত প্ৰধান প্ৰভাৱ/স্বাৰ্থ গোটসমূহ, ইয়াৰ প্ৰকৃতি নিৰ্বিশেষে, হ'ল ফেডাৰেচন অৱ ইণ্ডিয়ান চেম্বাৰ্ছ অৱ কমাৰ্চ এণ্ড ইণ্ডাষ্ট্ৰি (FICCI), ভাৰতীয় কিষাণ সংঘ (BKS), সৰ্বভাৰতীয় ছাত্ৰ ফেডাৰেচন (AISF), বিশ্ব হিন্দু পৰিষদ (VHP), পঞ্জাবী সাহিত সভা, ইউনাইটেড মিজো ফেডাৰেল অৰ্গেনাইজেচন, অল ইণ্ডিয়া মেডিকেল কাউন্সিল, ইত্যাদি।

কাৰ্যকলাপ ১৩.২

ওপৰত উল্লেখ কৰা ভাৰতৰ প্ৰভাৱ গোষ্ঠীসমূহৰ প্ৰকাৰ অনুসাৰে শ্ৰেণীবদ্ধ কৰিবলৈ চেষ্টা কৰক।

অগ্ৰগতি নিৰীক্ষণ

প্ৰশ্ন নং ১৪ ঃ মৰিছ ডুভাৰ্জাৰৰ মতে প্ৰভাৱ গোষ্ঠীসমূহে কোনো ৰাজনৈতিক চাপ প্ৰয়োগ কৰিব নালাগে। (শুদ্ধ/অশুদ্ধ)

প্ৰশ্ন নং ১৫ ঃ স্বাৰ্থ গোটসমূহক ব্লণ্ডেলে ইয়াৰ গঠনৰ বাবে দায়ী কাৰকৰ ভিত্তিত শ্ৰেণীবদ্ধ কৰিছে। (খালী ঠাই পূৰ কৰক)

প্ৰশ্ন নং ১৬ ঃ আলমণ্ড আৰু পাৱেলৰ মতে বিভিন্ন প্ৰকাৰৰ স্বাৰ্থ গোট কি কি?

১৩.৮ প্ৰভাৱ গোষ্ঠী আৰু ৰাজনৈতিক দলৰ মাজৰ সাদৃশ্য আৰু পাৰ্থক্য

ৰাজনৈতিক দল আৰু প্ৰভাৱ গোষ্ঠী গণতান্ত্ৰিক ৰাজনৈতিক ব্যৱস্থাৰ দুটা গুৰুত্বপূৰ্ণ উপাদান। দুয়োটাই ৰাজনীতি আৰু নীতি-নিৰ্ধাৰণ প্ৰক্ৰিয়াত ভূমিকা পালন কৰে, যদিও তেওঁলোকৰ উদ্দেশ্য, কাৰ্যপদ্ধতি আৰু কাৰ্যক্ষেত্ৰ একে নহয়।

প্ৰভাৱ গোষ্ঠী আৰু ৰাজনৈতিক দলৰ মাজৰ পাৰ্থক্য ঃ

- কাৰ্যক্ষেত্ৰৰ দিশৰ পৰা, প্ৰভাৱ গোষ্ঠী হৈছে ৰাজনৈতিক ব্যৱস্থাৰ বাহিৰৰ সংগঠন, যিয়ে চৰকাৰক প্ৰভাৱিত কৰিবলৈ চেষ্টা কৰে। আনহাতে, ৰাজনৈতিক দলে নিৰ্বাচনত অংশগ্ৰহণ কৰি চৰকাৰ গঠন আৰু শাসনত প্ৰত্যক্ষভাৱে অংশ লয়।
- উদ্দেশ্যৰ দিশৰ পৰা, প্ৰভাৱ গোষ্ঠীৰ মূল লক্ষ্য হৈছে নিৰ্দিষ্ট স্বাৰ্থ বা দাবী পূৰণৰ বাবে চৰকাৰৰ ওপৰত প্ৰভাৱ বিস্তাৰ কৰা। বিপৰীতে, ৰাজনৈতিক দলৰ লক্ষ্য হৈছে ৰাজনৈতিক ক্ষমতা লাভ কৰি শাসনকাৰ্য পৰিচালনা কৰা।
- কাৰ্যপদ্ধতিৰ ক্ষেত্ৰত, প্ৰভাৱ গোষ্ঠীয়ে গোষ্ঠীয়ে চৰকাৰ, বিধানমণ্ডলী আৰু প্ৰশাসনৰ ওপৰত চাপ সৃষ্টি কৰি নিজৰ উদ্দেশ্য সাধন কৰে। আনহাতে, ৰাজনৈতিক দলে চৰকাৰৰ বিভিন্ন অংগৰ মাজত সমন্বয় সাধন কৰি নীতি নিৰ্ধাৰণ কৰে।
- উপায়ৰ ক্ষেত্ৰত, প্ৰভাৱ গোষ্ঠীয়ে লবিং, আন্দোলন, স্মাৰকলিপি, গণআন্দোলন আদি বিভিন্ন সাংবিধানিক আৰু অসাংবিধানিক পদ্ধতি ব্যৱহাৰ কৰিব পাৰে। ৰাজনৈতিক দলে সাধাৰণতে সাংবিধানিক আৰু আইনসন্মত উপায়েৰে কাম কৰে।
- স্বাৰ্থৰ ক্ষেত্ৰত, প্ৰভাৱ গোষ্ঠীয়ে সাধাৰণতে কোনো নিৰ্দিষ্ট গোট বা স্বাৰ্থৰ প্ৰতিনিধিত্ব কৰে। আনহাতে, ৰাজনৈতিক দলে সমগ্ৰ সমাজ বা জাতিৰ বৃহত্তৰ স্বাৰ্থক আগবঢ়াই নিয়াৰ চেষ্টা কৰে।

প্ৰভাৱ গোষ্ঠী আৰু ৰাজনৈতিক দলৰ মাজৰ সাদৃশ্য ঃ

- দুয়োটাই চৰকাৰী নীতি আৰু সিদ্ধান্তসমূহক প্ৰভাৱিত কৰিবলৈ চেষ্টা কৰে।
- উভয়ে জনসাধাৰণৰ বিভিন্ন স্বাৰ্থ আৰু দাবীসমূহৰ প্ৰতিনিধিত্ব কৰে।
- কোনো বিশেষ বিষয়ত মতামত মিলিলে ৰাজনৈতিক দল আৰু প্ৰভাৱ গোষ্ঠীয়ে একেলগে কাম কৰিব পাৰে।
- দুয়োটাই চৰকাৰৰ নীতি, সিদ্ধান্ত আৰু কাৰ্যকলাপৰ সমালোচনা কৰি বিকল্প পৰামৰ্শ আগবঢ়াব পাৰে।
- দুয়োটাই জনমত গঠন, গণসচেতনতা বৃদ্ধি আৰু সামাজিক-ৰাজনৈতিক পৰিৱৰ্তন আনিবলৈ ভূমিকা পালন কৰে।

কাৰ্যকলাপ ১৩.৩

ভাৰতীয় ৰাজনৈতিক গাঁথনিত ৰাজনৈতিক দল আৰু প্ৰভাৱ গোষ্ঠীৰ মাজত সাদৃশ্য আৰু বৈসাদৃশ্য পৰিলক্ষিত হ'ব পাৰে নে নাই সেইটো চিনাক্ত আৰু বিশ্লেষণ কৰিবলৈ চেষ্টা কৰা।

অগ্ৰগতি নিৰীক্ষণ

প্ৰশ্ন নং ১৭ ঃ প্ৰভাৱ গোষ্ঠী আৰু ৰাজনৈতিক দল সদায় সকলো বৈশিষ্ট্যতে একে। (সত্য/অসত্য)

প্ৰশ্ন নং ১৮ ঃ প্ৰভাৱ গোষ্ঠী নিজৰ লক্ষ্য সাধনৰ বাবে কাৰ্যনিৰ্বাহক আৰু বিধানমণ্ডলৰ ওপৰত চাপ প্ৰয়োগ কৰে। (শুদ্ধ/অশুদ্ধ)

প্ৰশ্ন নং ১৯ ঃ প্ৰভাৱ গোষ্ঠী আৰু ৰাজনৈতিক দলৰ মাজৰ যিকোনো দুটা সাদৃশ্য আৰু যিকোনো দুটা বৈসাদৃশ্য তালিকাভুক্ত কৰক।

১৩.৯ প্ৰভাৱ গোষ্ঠী আৰু স্বাৰ্থ গোষ্ঠীৰ ৰাজনৈতিক গুৰুত্ব

১. **স্বাৰ্থ গোটীকৰণৰ মাধ্যম হিচাপে ঃ** প্ৰভাৱ গোষ্ঠীসমূহে জনসাধাৰণৰ বিভিন্ন দাবী, অভাৱ-অভিযোগ আৰু আশা-আকাংক্ষাসমূহ সংগঠিত কৰি চৰকাৰৰ সন্মুখত উপস্থাপন কৰে। এইদৰে ইহঁতে স্বাৰ্থ গোষ্ঠীকৰণৰ এক গুৰুত্বপূৰ্ণ মাধ্যম হিচাপে কাম কৰে।

২. **ৰাজনৈতিক সামাজীকৰণ আৰু অংশগ্ৰহণ বৃদ্ধি ঃ** প্ৰভাৱ গোষ্ঠীয়ে নাগৰিকসকলক ৰাজনৈতিক প্ৰক্ৰিয়াৰ সৈতে পৰিচিত কৰি তোলে আৰু ৰাজনৈতিক সচেতনতা বৃদ্ধি কৰে। ইয়াৰ জৰিয়তে লোকসকলে ৰাজনৈতিক অংশগ্ৰহণৰ সুযোগ লাভ কৰে আৰু নেতৃত্বৰ গুণ বিকাশ কৰে।

৩. **নিৰ্বাচনত ভূমিকা ঃ** প্ৰভাৱ গোষ্ঠীয়ে নিজে নিৰ্বাচনত প্ৰতিদ্বন্দ্বিতা নকৰিলেও, বিভিন্ন প্ৰাৰ্থী আৰু ৰাজনৈতিক দলক সমৰ্থন বা প্ৰভাৱিত কৰি নিৰ্বাচনী প্ৰক্ৰিয়াত পৰোক্ষভাৱে গুৰুত্বপূৰ্ণ ভূমিকা পালন কৰে।

৪. **দলীয় ৰাজনীতিত প্ৰভাৱ ঃ** প্ৰভাৱ গোষ্ঠীসমূহে বিভিন্ন ৰাজনৈতিক দলৰ নীতি আৰু কাৰ্যসূচীৰ ওপৰত প্ৰভাৱ বিস্তাৰ কৰে। একে সময়তে ৰাজনৈতিক দলসমূহেও সমৰ্থন আৰু সম্পদ লাভৰ বাবে এই গোষ্ঠীসমূহৰ সৈতে সম্পৰ্ক বজাই ৰাখে।

৫. **আইন প্ৰণয়নত ভূমিকা ঃ** চাপ গোষ্ঠীয়ে বিধায়কসকলৰ সৈতে যোগাযোগ, লবিং আৰু জনমত গঠনৰ জৰিয়তে আইন প্ৰণয়ন প্ৰক্ৰিয়াত প্ৰভাৱ পেলায়। তেওঁলোকে নিজৰ স্বাৰ্থৰ অনুকূল আইন আৰু নীতি গঠনৰ বাবে প্ৰচেষ্টা চলায়।

৬. **প্ৰশাসনত ভূমিকা ঃ** বিভিন্ন পেছাগত সংঘ, কৰ্মচাৰী সংগঠন আৰু ট্ৰেড ইউনিয়নসমূহে চৰকাৰী প্ৰশাসনৰ ওপৰত প্ৰভাৱ বিস্তাৰ কৰে আৰু নীতি ৰূপায়ণ প্ৰক্ৰিয়াত অংশগ্ৰহণ কৰে।

৭. **ন্যায়িক ক্ষেত্ৰত ভূমিকা ঃ** প্ৰভাৱ গোষ্ঠীয়ে আদালতৰ সহায় লৈ নিজৰ অধিকাৰ আৰু স্বাৰ্থ সুৰক্ষিত কৰিবলৈ চেষ্টা কৰে। প্ৰয়োজন সাপেক্ষে ইহঁতে ন্যায়িক পুনৰীক্ষণৰ জৰিয়তে চৰকাৰী সিদ্ধান্ত বা আইনক প্ৰত্যাহ্বান জনায়।

৮. **জনমত গঠন ঃ** প্ৰভাৱ গোষ্ঠীসমূহে বিভিন্ন সামাজিক, অৰ্থনৈতিক আৰু ৰাজনৈতিক বিষয়ত জনমত গঠনত গুৰুত্বপূৰ্ণ ভূমিকা পালন কৰে। তেওঁলোকে গণমাধ্যম, সভা-সমিতি আৰু প্ৰচাৰ কাৰ্যসূচীৰ জৰিয়তে জনসচেতনতা বৃদ্ধি কৰে।

৯. **নাগৰিক আৰু চৰকাৰৰ মাজত সংযোগ স্থাপন ঃ** প্ৰভাৱ গোষ্ঠী আৰু স্বাৰ্থ গোষ্ঠীসমূহে নাগৰিক আৰু চৰকাৰৰ মাজত এক গুৰুত্বপূৰ্ণ সেতুবন্ধন হিচাপে কাম কৰে। তেওঁলোকে জনসাধাৰণৰ সমস্যা চৰকাৰৰ ওচৰলৈ লৈ যায় আৰু চৰকাৰী নীতিৰ তথ্য জনসাধাৰণলৈ প্ৰেৰণ কৰে। ফলস্বৰূপে গণতান্ত্ৰিক শাসনব্যৱস্থা অধিক অংশগ্ৰহণমূলক, পৰামৰ্শভিত্তিক আৰু দায়বদ্ধ হৈ উঠে।

জানি থোৱা ভাল

এণ্ড্ৰু হে'উডৰ মতে, প্ৰভাৱ গোষ্ঠীসমূহৰ মূল সুবিধাটো হ'ল ই ৰাজনৈতিক দলসমূহে আওকাণ কৰা স্বাৰ্থসমূহ প্ৰকাশ কৰি আৰু মতামত আগবঢ়াই প্ৰতিনিধিত্ব শক্তিশালী কৰে, আৰু নিৰ্বাচনৰ মাজৰ সময়ত চৰকাৰক প্ৰভাৱিত কৰাৰ এক উপায় প্ৰদান কৰে। আনহাতে, চাপ গোটৰ মূল অসুবিধাটো হ'ল ই ধনী আৰু সুবিধাপ্ৰাপ্ত লোকৰ কণ্ঠ শক্তিশালী কৰি ৰাজনৈতিক অসমতা দৃঢ় কৰে, যিসকলৰ আৰ্থিক, শৈক্ষিক, সাংগঠনিক বা আন সম্পদৰ সুবিধা আছে

অগ্ৰগতি নিৰীক্ষণ

প্ৰশ্ন নং ২০ ঃ প্ৰভাৱ গোষ্ঠীৰ কোনো স্বকীয় ৰাজনৈতিক তাৎপৰ্য নাই। (শুদ্ধ/অশুদ্ধ)

প্ৰশ্ন নং ২১ ঃ যিহেতু গণতান্ত্ৰিক ব্যৱস্থাত 'ন্যায়পালিকা' হৈছে জনসাধাৰণৰ অধিকাৰ আৰু স্বাধীনতাৰ ৰক্ষক, স্বাৰ্থ গোটসমূহে প্ৰায়ে চৰকাৰৰ বিৰুদ্ধে তেওঁলোকৰ অভিযোগৰ প্ৰতিকাৰৰ বাবে আদালতৰ কায চাপে। (খালী ঠাই পূৰ কৰক)

প্ৰশ্ন নং ২২ ঃ ৰাজনৈতিক সামাজিকীকৰণৰ এজেণ্ট হিচাপে প্ৰভাৱ গোষ্ঠীসমূহৰ তাৎপৰ্য চমুকৈ আলোচনা কৰা।

১৩.১০ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ

- ৰাজনৈতিক দলৰ উদ্দেশ্য হৈছে তেনে পদাধিকাৰীসকলক নিৰ্বাচিত কৰা যিসকলে দলৰ নীতি-নিৰ্দেশনা কাৰ্যকৰী কৰিবলৈ চেষ্টা কৰিব। এখন ৰাজনৈতিক দলে ৰাজহুৱা পদৰ বাবে প্ৰাৰ্থী থিয় কৰায়।
- আধুনিক সমাজসমূহত, ৰাজনৈতিক দলসমূহ প্ৰায় প্ৰতিটো দেশৰেই এক অপৰিহাৰ্য অংশ যেন লাগে। দলসমূহ অবিহনে আধুনিক গণতন্ত্ৰ অকল্পনীয়।
- মৰিছ ডুভাৰ্জে (১৯১৪-২০১৪) ১৯৫১ চনত আগবঢ়োৱা ৰাজনৈতিক দলসমূহৰ শ্ৰেণীবিভাজন জনপ্ৰিয় হৈছিল আৰু আজি সাধাৰণতে গৃহীত। তেওঁ সদস্যৰ শক্তি আৰু গঠনৰ দুটা নীতিমতে দলসমূহক 'কেডাৰ দল' আৰু 'গণদল' হিচাপে শ্ৰেণীবদ্ধ কৰিছে।
- আমাৰ ৰাজনৈতিক ব্যৱস্থাত ৰাজনৈতিক দলসমূহে পালন কৰা চাৰিটা গুৰুত্বপূৰ্ণ ভূমিকা হৈছে - প্ৰাৰ্থী নিৰ্বাচন, ভোটাৰ সংগঠিত কৰা, শাসন সুগম কৰা আৰু ক্ষমতাত থকা দলক নিৰীক্ষণ কৰা।
- এইকেইটাৰ উপৰি, ৰাজনৈতিক দলসমূহক অৰ্পণ কৰা অন্যান্য গুৰুত্বপূৰ্ণ কাৰ্যবোৰ হৈছে - ৰাজনৈতিক দলসমূহে সংসদীয় চৰকাৰৰ কাৰ্যকৰীকৰণ সম্ভৱ কৰি তোলে; ৰাজনৈতিক দলসমূহে ৰাজহুৱা নীতি প্ৰণয়ন কৰে; ৰাজনৈতিক দলসমূহে জনতাক শিক্ষিত কৰে আৰু জনমত গঠন কৰে, ৰাজনৈতিক দলসমূহে ৰাজনৈতিক স্থিৰতা প্ৰদান কৰে আৰু নেতা নিৰ্বাচনত সহায় কৰে।
- ৰাজনৈতিক দলসমূহে ৰাজ্যত নিৰ্বাচনৰ জৰিয়তে ক্ষমতা লাভ কৰিবলৈ চেষ্টা কৰে। ৰাজনৈতিক দলসমূহৰ আঁৰত কেইবাটাও স্বাৰ্থ আৰু প্ৰভাৱ গোষ্ঠী থাকে যিসকলে ৰাজনৈতিক প্ৰক্ৰিয়া আৰু কাৰ্যকৰী মূল্যবোধসমূহক তেনেদৰে প্ৰভাৱিত কৰিবলৈ চেষ্টা কৰে যাতে তেওঁলোকৰ নিজ নিজ স্বাৰ্থৰ সৰ্বোচ্চ সন্তুষ্টি লাভ কৰিব পাৰে। সেয়েহে, সমসাময়িক ৰাজনীতি বিজ্ঞানত, চাপ গোটৰ অধ্যয়নে ৰাজনৈতিক দলৰ অধ্যয়নৰ দৰেই গুৰুত্ব লাভ কৰে।
- 'প্ৰভাৱ গোষ্ঠী' আৰু 'স্বাৰ্থ গোট' দুটা শব্দ কিন্তু প্ৰায়শঃ ইটো সিটোৰ ঠাইত ব্যৱহাৰ কৰা হয়, কাৰণ বহু বিদ্বানৰ মতে এই দুয়োটাৰ মাজত কোনো প্ৰকৃত পাৰ্থক্য নাই। এইবোৰক স্বাৰ্থ গোট বোলা হয় কাৰণ প্ৰতিটো গোটৰ গঠনৰ ভিত্তি হৈছে সদস্যসকলৰ ভাগ-বতৰা আৰু সাধাৰণ স্বাৰ্থ, যিসকলে বিশ্বাস কৰে যে গোটত তেওঁলোকৰ যৌথ প্ৰচেষ্টাৰ জৰিয়তে এই স্বাৰ্থসমূহ সুৰক্ষিত কৰিব পাৰি। আনহাতে, এইবোৰক প্ৰভাৱ গোষ্ঠী বোলা হয় কাৰণ এই গোটসমূহে তেওঁলোকৰ স্বাৰ্থ সুৰক্ষিত কৰিবলৈ ব্যৱহাৰ কৰা মাধ্যমবোৰ হৈছে চাপৰ কৌশল।
- প্ৰভাৱ গোষ্ঠী/স্বাৰ্থ গোটৰ প্ৰকৃতি তলৰ শিৰোনামসমূহৰ অধীনত আলোচনা কৰিব পাৰি ঃ স্বাৰ্থ মুখ্য ভিত্তি হিচাপে; পাৰস্পৰিক সহযোগিতা আৰু চাপৰ কৌশল; দলীয়-নিৰপেক্ষ চৰিত্ৰ; আৰু সংগঠন।
- স্বাৰ্থ গোট/প্ৰভাৱ গোষ্ঠীসমূহ বিভিন্ন বিদ্বানৰ দ্বাৰা বিভিন্ন ধৰণে শ্ৰেণীবদ্ধ কৰা হৈছে। কিন্তু সেইবোৰৰ ভিতৰত, আলমণ্ড আৰা পাৱেলে আগবঢ়োৱা শ্ৰেণীবিভাজন বহুলভাৱে গৃহীত আৰু জনপ্ৰিয়।
- ৰাজনৈতিক দল আৰু চাপ গোটৰ মাজৰ মুখ্য পাৰ্থক্য হৈছে যে চাপ গোট হৈছে ৰাজনৈতিক দলৰ আঁৰত কাম কৰা ৰাজহুৱা সংস্থা (ৰাজনৈতিক দলৰ বাহিৰত), আনহাতে ৰাজনৈতিক দলসমূহ চৰকাৰ গঠনলৈ যায়।
- ৰাজনৈতিক দল আৰু প্ৰভাৱ গোষ্ঠীসমূহৰ মাজৰ মুখ্য সাদৃশ্য হৈছে যে ৰাজনৈতিক দল আৰু প্ৰভাৱ গোষ্ঠী উভয়েই চৰকাৰক প্ৰভাৱিত কৰিবলৈ চেষ্টা কৰে। তেওঁলোকে চৰকাৰী নীতিসমূহ প্ৰভাৱিত কৰে আৰু পৰিৱৰ্তনৰ বাবে কাৰ্য কৰে।
- প্ৰভাৱ গোষ্ঠীআৰু স্বাৰ্থ গোটসমূহে জাতীয় আৰু বিশেষ স্বাৰ্থসমূহ প্ৰসাৰিত কৰে আৰু নাগৰিক আৰু চৰকাৰৰ মাজত যোগাযোগৰ সংযোগ স্থাপন কৰে। তেওঁলোকে আৱশ্যকীয় তথ্য প্ৰদান কৰে আৰু দেশখনক ৰাজনৈতিকভাৱে সজীৱ কৰি ৰাখে। আজি গণতান্ত্ৰিক ৰাজনীতি পৰামৰ্শ, আলোচনা আৰু কিছু পৰিমাণে দৰাদৰিৰ জৰিয়তে হ'ব লাগে। এইবোৰ চাপ গোট আৰু স্বাৰ্থ গোট অবিহনে সম্ভৱ নহয়।

১৩.১১ অধিক জানিবলৈ

1) 1.Johari, J.C. (2017). Comparative Politics. New Delhi: Sterling Publishers (P) Ltd.
2) Kumar, M. (2004). Comparative Politics and Political Analysis. New Delhi: Anmol Publications.
3) Maheswari, S.R. (2001). Comparative Government and Politics. Agra: Laxmi Narain Agarwal.
4) Ray, S.N. (2006). Modern Comparative Politics. New Delhi: Prentice Hall of India Private Limited.

১৩.১২ অগ্ৰগতিৰ খতিয়ান

১ নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ শুদ্ধ

২ নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ ৰাজনৈতিক

৩ নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ এখন ৰাজনৈতিক দল হৈছে এক সংগঠিত লোকসমূহ, প্ৰায়ে একে দৃষ্টিভংগীৰ, যিসকলে একত্ৰিত হৈ নিৰ্বাচনত প্ৰতিদ্বন্দ্বিতা কৰে আৰু চৰকাৰত ক্ষমতা ধৰি ৰাখে। এখন ৰাজনৈতিক দলে ৰাজহুৱা পদৰ বাবে প্ৰাৰ্থী থিয় কৰায়।

৪ নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ শুদ্ধ

৫ নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ সম্পাদক

৬ নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ অসত্য

৭ নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ জনমত।

৮ নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ

ভূমিকা ঃ	কাৰ্য ঃ
ক) প্ৰাৰ্থী নিৰ্বাচন	ক) ৰাজনৈতিক দলসমূহে সংসদীয় চৰকাৰৰ কাৰ্যকৰীকৰণ সম্ভৱ কৰি তোলে।
খ) ভোটাৰ সংগঠিত কৰা	খ) ৰাজনৈতিক দলসমূহে ৰাজহুৱা নীতি প্ৰণয়ন কৰে।

৯ নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ সদস্যৰ নিযুক্তি অতি আৱশ্যকীয় কাৰণ দলৰ সদস্যসকলে দলীয় মতাদৰ্শ প্ৰচাৰ কৰে, জ্বলন্ত বিষয়সমূহত আলোচনা কৰে আৰু ৰাজহুৱা সমৰ্থন সংগঠিত কৰিবলৈ সভা আৰু সংবাদ সম্মেলন অনুষ্ঠিত কৰে। এই নেতাসকলেই পুনৰ নিৰ্বাচনত প্ৰতিদ্বন্দ্বিতা কৰে আৰু নিৰ্বাচিত হ'লে চৰকাৰ গঠন কৰে।

১০ নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ শুদ্ধ

১১ নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ ৰাজহুৱা নীতি।

১২ নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ অশুদ্ধ

১৩ নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ ক) আইন প্ৰণেতা, খ) প্ৰশাসক

১৪ নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ অশুদ্ধ

১৫ নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ গঠন

১৬ নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ আলমণ্ড আৰু পাৱেলৰ মতে, স্বাৰ্থ গোটসমূহ তলৰ চাৰি প্ৰকাৰৰ ঃ i) সংঘবদ্ধ স্বাৰ্থ গোট; ii) অ-সংঘবদ্ধ স্বাৰ্থ গোট; iii) প্ৰতিষ্ঠানিক স্বাৰ্থ গোট; iv) অনোমিক স্বাৰ্থ গোট।

১৭ নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ অসত্য

১৮ নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ সত্য

১৯ নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ ৰাজনৈতিক দল আৰু প্ৰভাৱ গোষ্ঠীৰ মাজৰ মুখ্য পাৰ্থক্যসমূহ তলত দিয়া ধৰণৰ:

1. প্ৰভাৱ গোষ্ঠী হৈছে ৰাজনৈতিক দলৰ আঁৰত কাম কৰা ৰাজহুৱা সংস্থা (ৰাজনৈতিক দলৰ বাহিৰত) আনহাতে ৰাজনৈতিক দলসমূহ চৰকাৰ গঠনলৈ যায়।
2. চাপ গোটসমূহে পৰোক্ষভাৱে কাৰ্য কৰে। তেওঁলোকে তেওঁলোকৰ দাবী পূৰণ কৰিবলৈ চৰকাৰক প্ৰভাৱিত আৰু চাপ প্ৰয়োগ কৰিবলৈ চেষ্টা কৰে। তেওঁলোকে প্ৰত্যক্ষভাৱে হস্তক্ষেপ নকৰে, আনহাতে ৰাজনৈতিক দলসমূহে প্ৰত্যক্ষভাৱে কাৰ্য কৰে, তেওঁলোক দেশৰ সম্পৰ্কত নীতি আৰু সিদ্ধান্ত গঠন কৰিবলৈ আইনগতভাৱে অধিকৃত।

ৰাজনৈতিক দল আৰু প্ৰভাৱ গোষ্ঠীৰ মাজৰ মুখ্য সাদৃশ্যসমূহ তলত দিয়া ধৰণৰ ঃ

1. ৰাজনৈতিক দল আৰু প্ৰভাৱ গোষ্ঠী উভয়েই চৰকাৰক প্ৰভাৱিত কৰিবলৈ চেষ্টা কৰে। তেওঁলোকে চৰকাৰী নীতিসমূহ প্ৰভাৱিত কৰে আৰু পৰিৱৰ্তনৰ বাবে কাৰ্য কৰে।
2. ৰাজনৈতিক দল আৰু চাপ গোট উভয়েই তেওঁলোকৰ নীতি মিলিলে একত্ৰিতভাৱে কাম কৰিব পাৰে।

২০ নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ অসত্য

২১ নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ ন্যায়পালিকা।

২২ নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ প্ৰভাৱ গোষ্ঠীসমূহ ৰাজনৈতিক সামাজিকীকৰণৰ এজেণ্ট কাৰণ তেওঁলোকে ৰাজনৈতিক প্ৰক্ৰিয়াৰ প্ৰতি জনসাধাৰণৰ দৃষ্টিভংগীক প্ৰভাৱিত কৰে। সাংস্কৃতিক মূল্যবোধৰ সংক্ৰমণ আৰু ৰাজনীতিত মানুহৰ ব্যৱহাৰ প্ৰভাৱিত কৰাত তেওঁলোকে গুৰুত্বপূৰ্ণ ভূমিকা পালন কৰে। তেওঁলোক ৰাজনৈতিক ব্যৱস্থাৰ সমাজবৈজ্ঞানিক আৰু মনোবৈজ্ঞানিক পৰিৱেশৰ কাৰক।

M ১৩.১৩ আৰ্হি প্ৰশ্ন

প্ৰশ্ন ১ ঃ এখন ৰাজনৈতিক দলৰ অৰ্থ লিখক।

প্ৰশ্ন ২ ঃ কেডাৰ দল আৰু গণদলৰ মাজত পাৰ্থক্য কি?

প্ৰশ্ন ৩ ঃ ৰাজনৈতিক দলসমূহৰ কিছু উল্লেখযোগ্য কাৰ্য সংক্ষেপে বৰ্ণনা কৰক।

প্ৰশ্ন ৪ ঃ গণতন্ত্ৰত ৰাজনৈতিক দলসমূহৰ গুৰুত্ব ব্যাখ্যা কৰক।

প্ৰশ্ন ৫ ঃ ৰাজনৈতিক দলৰ সংজ্ঞা দিয়ক।

প্ৰশ্ন ৬ ঃ ৰাজনৈতিক দলসমূহৰ স্বকীয় ভূমিকাসমূহ ব্যাখ্যা কৰক।

প্ৰশ্ন ৭ ঃ মৰিছ ডুভাৰ্জে আগবঢ়োৱা দলীয় সংগঠনৰ উপাদানসমূহ আলোচনা কৰক।

প্ৰশ্ন ৮ ঃ এটা গোট হৈছে স্বাৰ্থ গোট যেতিয়া ইয়াৰ সদস্যসকলৰ ..... সুৰক্ষিত কৰিবলৈ চেষ্টা কৰে আৰু ই চাপ গোট হৈছে যেতিয়া ইয়াৰ স্বাৰ্থ সুৰক্ষিত কৰিবলৈ চৰকাৰ আৰু সমাজৰ ওপৰত .....

ব্যৱহাৰ কৰে। (খালী ঠাই পূৰণ কৰক)

প্ৰশ্ন ৯ ঃ প্ৰভাৱ গোষ্ঠীসমূহে তেওঁলোকৰ উদ্দেশ্য সাধন কৰিবলৈ চাপৰ কৌশল ব্যৱহাৰ কৰে। (শুদ্ধ/অশুদ্ধ)

প্ৰশ্ন ১০ ঃ প্ৰভাৱ গোষ্ঠীৰ সংজ্ঞা দিয়ক।

প্ৰশ্ন ১১ ঃ জিন ব্লণ্ডেলৰ শ্ৰেণীবিভাজন অনুসৰি চাপ গোটৰ দুটা শ্ৰেণী আলোচনা কৰক।

প্ৰশ্ন ১২ ঃ প্ৰভাৱ গোষ্ঠীৰ আলমণ্ড আৰু পাৱেলৰ শ্ৰেণীবিভাজন আলোচনা কৰক।

প্ৰশ্ন ১৩ ঃ প্ৰভাৱ গোষ্ঠী/স্বাৰ্থ গোটৰ প্ৰকৃতি ব্যাখ্যা কৰক।

প্ৰশ্ন ১৪ ঃ প্ৰভাৱ গোষ্ঠী/স্বাৰ্থ গোটৰ তাৎপৰ্য আলোচনা কৰক।

****

অধ্যায় ১৪ ঃ ৰাজ্যিক প্ৰতিষ্ঠান - সামৰিক বাহিনী, আৰক্ষী আৰু আমোলাতন্ত্ৰ

অধ্যায় গাঁথনি

১৪.১ উদ্দেশ্য
১৪.২ পৰিচয়
১৪.৩ সামৰিক বাহিনীৰ কার্য আৰু ভূমিকা
১৪.৪ সামৰিক বাহিনীৰ ওপৰত অসামৰিক নিয়ন্ত্ৰণ
১৪.৫ আৰক্ষীৰ কার্য আৰু ভূমিকা
১৪.৫.১ আৰক্ষী সেৱাৰ প্ৰকাৰসমূহ
১৪.৬ আমোলাতন্ত্ৰ আৰু গণতন্ত্ৰ (আধুনিক ৰাজ্যত আমোলাতন্ত্ৰৰ ভূমিকাৰ বিশেষ প্ৰসংগত)
১৪.৭ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ
১৪.৮ অধিক জানিবলৈ
১৪.৯ অগ্ৰগতিৰ খতিয়ান
১৪.১০ আৰ্হি প্ৰশ্ন

১৪.১ উদ্দেশ্য

এই অধ্যায়টি অধ্যয়ন কৰি আপুনি —

- সামৰিক বাহিনীৰ বৈশিষ্ট্য আৰু কার্যাৱলী বর্ণনা কৰিবলৈ
- সামৰিক বাহিনীৰ ওপৰত অসামৰিক নিয়ন্ত্ৰণৰ প্ৰয়োজনীয়তা আৰু সুবিধাসমূহ আলোচনা কৰিবলৈ
- আৰক্ষীৰ কার্যসমূহ আলোচনা কৰিবলৈ
- আৰক্ষীৰ ভূমিকা ব্যাখ্যা কৰিবলৈ
- আমোলাতন্ত্ৰ আৰু গণতন্ত্ৰৰ মাজৰ সম্পৰ্ক আলোচনা কৰিবলৈ (আধুনিক ৰাজ্যত আমোলাতন্ত্ৰৰ ভূমিকাৰ বিশেষ প্ৰসংগত)

১৪.২ পৰিচয়

ৰাজ্যিক প্ৰতিষ্ঠানসমূহে সেই সংস্থাসমূহক সূচায় যিবোৰ ৰাজ্যই স্থাপন কৰে। এই প্ৰতিষ্ঠানসমূহে ৰাজ্যৰ মৌলিক চৰকাৰী কার্যসমূহ সম্পাদনা কৰে— যেনে আইন-শৃংখলা ৰক্ষা কৰা, দেশৰ প্ৰতিৰক্ষা, চৰকাৰী নীতি-আঁচনি কার্যকৰীকৰণ, উন্নয়নমূলক কার্যসূচী ৰূপায়ণ কৰা ইত্যাদি। ইয়াৰ বাবে গৃহীত আৰু নিয়মিত পদ্ধতি অনুসৰণ কৰা হয়।

সৰল ভাষাত, এইবোৰ হৈছে ৰাজ্যই নিজৰ কাম-কাজ পৰিচালনা, সংগঠিত আৰু প্ৰশাসনিক সা-সুবিধাৰৰ বাবে সৃষ্টি কৰা ব্যৱস্থা। আৰক্ষী, সামৰিক বাহিনী, আমোলাতন্ত্ৰ আদি বিভিন্ন ধৰণৰ ৰাজ্যিক প্ৰতিষ্ঠান আছে।

১৪.৩ সামৰিক বাহিনীৰ বৈশিষ্ট্য আৰু ভূমিকা

'সামৰিক বাহিনী' শব্দটোৱে এখন দেশৰ সশস্ত্ৰ বাহিনীক বুজায়। ইয়াত মূলতঃ তিনিটা শাখা থাকে— স্থলবাহিনী, নৌবাহিনী আৰু বিমান বাহিনী, লগতে অর্ধসামৰিক বাহিনী। এই সকলোবোৰ সাধাৰণতে ৰাজ্যৰ নিয়ন্ত্ৰণত থাকে।

সামৰিক বাহিনীৰ কার্য বহুমুখী। ইয়াক কেৱল বাহ্যিক আক্ৰমণৰ পৰা ৰাজ্য ৰক্ষা কৰাৰ দায়িত্বই নিদিয়া

হয়, আভ্যন্তৰীণ শান্তি-শৃংখলা ৰক্ষা কৰাৰ দায়িত্বও দিয়া হয়। ৰাষ্ট্ৰৰ জৰুৰী কালীন অৱস্থাত আইন-শৃংখলা ৰক্ষাৰ দায়িত্বও ইয়াক অৰ্পণ কৰা হয়।

প্ৰতিৰক্ষা বিষয়ত সামৰিক বাহিনীৰ ভূমিকাই প্ৰধান। চেমুৱেল ই. ফাইনাৰে তেওঁৰ "The Man on Horseback" উল্লেখ কৰিছে, "সশস্ত্ৰ বাহিনীসমূহে ক্ষমতা প্ৰয়োগৰ ক্ষেত্ৰত অত্যাধিক শ্ৰেষ্ঠতা উপভোগ কৰে লগতে আচৰিত হোৱাৰ কাৰণ এইটো নহয় যে ই কিয় নিজৰ অসামৰিক গৰাকীসকলৰ বিৰুদ্ধে বিদ্ৰোহ কৰে, কিন্তু ই কিয় কেতিয়াবা তেওঁলোকক মান্য কৰে।"

সামৰিক বাহিনী এটা সুশৃংখলিত, সশস্ত্ৰ আৰু অত্যন্ত সংগঠিত শক্তি যাক ৰাজ্যই আনুষ্ঠানিকভাৱে ৰক্ষণাবেক্ষণ কৰে। ইয়াৰ সদস্যসকলৰ পৰিচয় তেওঁলোকৰ সাজ-পোছাকৰ দ্বাৰা স্পষ্ট হয়।

সামৰিক বাহিনীৰ মূল ভূমিকা ঃ

- ৰাষ্ট্ৰৰ সাৰ্বভৌমত্ব, অখণ্ডতা আৰু ৰাষ্ট্ৰীয় স্বাৰ্থ সুৰক্ষিত কৰা ।
- সম্ভাব্য ভাবুকি চিনাক্তকৰণ আৰু প্ৰতিৰোধ ।

সামৰিক সংগঠনসমূহ স্তৰীকৃত (hierarchical) আৰু শৃংখলাবদ্ধ। ৰাজনৈতিকভাৱে নিৰপেক্ষতা বজাই ৰখাৰ আশা কৰা হয়।

দুই ধৰণৰ ভূমিকা ঃ

ক) স্বাভাৱিক পৰিস্থিতিত - দেশৰ একতা, অখণ্ডতা আৰু সাৰ্বভৌমত্ব ৰক্ষা।

খ) অস্বাভাৱিক পৰিস্থিতিত - কেতিয়াবা সামৰিক বাহিনীয়ে ক্ষমতা দখল কৰিব পাৰে।

ইয়াৰ উপৰি, বান, ভূমিকম্প, ঘূৰ্ণীবতাহ আদি প্ৰাকৃতিক দুৰ্যোগৰ সময়ত সামৰিক বাহিনীয়ে গুৰুত্বপূৰ্ণ ভূমিকা পালন কৰে।

অগ্ৰগতি নিৰীক্ষণ

প্ৰশ্ন নং ১ ঃ সামৰিক বাহিনীৰ ভূমিকা সম্পৰ্কে চমুকৈ লিখক।

১৪.৪ সামৰিক বাহিনীৰ ওপৰত অসামৰিক নিয়ন্ত্ৰণ

স্থিৰ গণতান্ত্ৰিক ব্যৱস্থাৰ বাবে অসামৰিক নিয়ন্ত্ৰণ এটা অতি প্ৰয়োজনীয় পূৰ্বচৰ্ত। অধ্যাপক ৰিচাৰ্ড এইচ. কোহনৰ মতে, "অসামৰিক নিয়ন্ত্ৰণ কোনো স্থিৰ সত্য নহয়, বৰঞ্চ এটা প্ৰক্ৰিয়া।"

চেমুৱেল পি. হাণ্টিংটনে "The Soldier and the State" গ্ৰন্থত কৈছে যে অসামৰিক নিয়ন্ত্ৰণ অৰ্থ হৈছে— "অসামৰিক কৰ্তৃপক্ষৰ নীতিগত লক্ষ্যৰ প্ৰতি এজন দক্ষ সামৰিক ব্যক্তিৰ উপযুক্ত অধীনতা।"

মূল উদ্দেশ্য ঃ অসামৰিক নিয়ন্ত্ৰণৰ প্ৰকৃত উদ্দেশ্য হৈছে সুৰক্ষাক ৰাষ্ট্ৰৰ বৃহত্তৰ উদ্দেশ্যতকৈ ওপৰত নাৰাখি, ইয়াৰ বিপৰীত কৰা। সৈন্যবাহিনীৰ কাম হৈছে ৰাষ্ট্ৰক ৰক্ষা কৰা, ৰাষ্ট্ৰৰ স্বৰূপ নিৰ্ধাৰণ কৰা নহয়।

ইয়াত পুনৰ হাণ্টিংটনকে ধৰি বিভিন্ন পণ্ডিতৰ উল্লেখ কৰিব পাৰি যিসকলে বস্তুনিষ্ঠ অসামৰিক নিয়ন্ত্ৰণৰ সমৰ্থন কৰিছিল। ইয়াত অসামৰিক নেতাসকলৰ ভূমিকা হৈছে নীতিৰ পৰিসীমা নিৰ্ধাৰণ কৰা, আনহাতে সামৰিক পেছাদাৰীসকলৰ কাম হৈছে সেই নীতিবোৰৰ লক্ষ্য পূৰণৰ বাবে সৰ্বোত্তম উপায় নিৰ্ধাৰণ কৰা।

কিন্তু সমালোচকসকলে কয় যে আজিকালি কৌশলগত বিশেষজ্ঞতাৰ ওপৰত কেৱল সৈন্যবাহিনীৰ একচেটিয়া দাবী নাই।

অসামৰিক নিয়ন্ত্ৰণৰ সুবিধাসমূহ ঃ

- অভ্যুত্থান বা সামৰিক একনায়কত্ব প্ৰতিৰোধ কৰে।

- ক্ষমতাৰ ন্যূনতম প্ৰয়োগ নিশ্চিত কৰে।
- গণতন্ত্ৰ আৰু স্বাধীনতাৰ সৈতে সামঞ্জস্য ৰক্ষা কৰে।
- অসামৰিক নেতৃত্বই বিভিন্ন বিশেষজ্ঞৰ জ্ঞান একত্ৰিত কৰি সুষম কৌশলগত সিদ্ধান্ত ল'ব পাৰে।

অগ্ৰগতি নিৰীক্ষণ

প্ৰশ্ন নং ২ ঃ সামৰিক বাহিনীৰ ওপৰত অসামৰিক নিয়ন্ত্ৰণৰ যিকোনো দুটা সুবিধা উল্লেখ কৰক।

১৪.৫ আৰক্ষীৰ কাৰ্য আৰু ভূমিকা

'আৰক্ষী' শব্দটোৱে চৰকাৰৰ অসামৰিক কৰ্তৃত্বক প্ৰতিনিধিত্ব কৰা এটা সংস্থাক বুজায়। আৰক্ষীক আইন-শৃংখলা ৰক্ষা, আইন প্ৰয়োগ, অপৰাধ প্ৰতিৰোধ, তদন্ত, জৰুৰীকালীন সহায় আদি দায়িত্ব দিয়া হয়।
আৰক্ষীৰ কাৰ্যাৱলী তলত দিয়া ধৰণে আলোচনা কৰিব পাৰি ঃ

ক) **আইন বলৱৎ কৰা ঃ** আৰক্ষীৰ এটা গুৰুত্বপূৰ্ণ কাম হৈছে অপৰাধৰ তদন্ত কৰা আৰু অপৰাধীক চিনাক্ত কৰা, যাতে এখন দেশৰ ৰাজনৈতিক ব্যৱস্থা সুকলমে চলিব পাৰে। মানুহৰ জীৱন, নিৰাপত্তা, সম্পত্তি আৰু কল্যাণৰ সম্পৰ্কে চৰকাৰে প্ৰণয়ন কৰা আইনসমূহ সঠিকভাৱে মানি চলোৱা আৰু বলৱৎ কৰাটোও নিশ্চিত কৰা ইয়াৰ উদ্দেশ্য।

খ) **অপৰাধ প্ৰতিৰোধ কৰা ঃ** আৰক্ষীৰ আন এটা গুৰুত্বপূৰ্ণ কাম হৈছে ঘটনাৰ প্ৰতি সঁহাৰি জনাই আৰু নিয়মীয়াকৈ টহল দি অপৰাধ সংঘটিত হোৱাত বাধা দিয়া।

গ) **আদালতত সাক্ষ্য দিয়া ঃ** আৰক্ষী বিষয়াৰ এটা গুৰুত্বপূৰ্ণ কৰ্তব্য হৈছে আদালতত সাক্ষ্য দিয়া আৰু কোনো ঘটনাৰ সম্পৰ্কে তেওঁলোকে সংগ্ৰহ কৰা প্ৰমাণ যথাযথভাৱে উপস্থাপন কৰা। তেওঁলোকে বিশেষজ্ঞ সাক্ষী হিচাপেও সাক্ষ্য দিব পাৰে।

ঘ) **অপৰাধ-মুক্ত আৰু অপৰাধী-মুক্ত সমাজ ঃ** আৰক্ষীৰ কাম হৈছে সমাজক অপৰাধ আৰু অপৰাধীৰ পৰা মুক্ত কৰা, কিয়নো অপৰাধৰ সৈতে মোকাবিলা কৰিবলৈ আইনগতভাৱে সজ্জিত আৰু ক্ষমতাপ্ৰাপ্ত একমাত্ৰ সংস্থা হৈছে আৰক্ষী। তেওঁলোক অপৰাধ ন্যায় ব্যৱস্থাৰ এক অবিচ্ছেদ্য অংগ। তেওঁলোকে অতি নিখুঁতভাৱে প্ৰমাণ সংগ্ৰহ কৰিব লাগিব যাতে আদালতত ই পৰীক্ষাত উত্তীৰ্ণ হয় আৰু অপৰাধীক উপযুক্ত শাস্তি দিব পৰা যায়।

ঙ) **ৰাজহুৱা সম্পত্তি ৰক্ষা কৰা ঃ** আৰক্ষীৰ আন এটা গুৰুত্বপূৰ্ণ কাম হৈছে ৰাস্তা-ঘাট, ৰে'লপথ, দলং, ৰাজহুৱা উদ্যান আদি ৰাজহুৱা সম্পত্তিক অপব্যৱহাৰ, হিংসা বা অন্য যিকোনো ধৰণৰ আক্ৰমণৰ পৰা ৰক্ষা কৰা। তেওঁলোকে সমাজত নিৰাপত্তাৰ ভাব সৃষ্টি আৰু বজাই ৰাখিব লাগে আৰু সম্প্ৰীতি বৃদ্ধি কৰিব লাগে।

আৰক্ষীৰ দায়িত্ব বহুত আৰু এখন ব্যৱস্থাৰ পৰা আন এখনলৈ ভিন্ন হ'ব পাৰে। শান্তিৰক্ষা, আইন প্ৰয়োগ আৰু সুৰক্ষামূলক কামৰ সৈতে জড়িত কিছুমান কৰ্তব্য বিশ্বৰ সকলো আৰক্ষী বাহিনীৰ বাবে সাধাৰণ। আৰক্ষীৰ ভূমিকা তলত আলোচনা কৰা হ'ল ঃ

আৰক্ষী কোনো বিচ্ছিন্ন সত্তা নহয়, বৰং ৰাষ্ট্ৰৰ সৈতে ঘনিষ্ঠভাৱে জড়িত আৰু তেওঁলোকে সেৱা আগবঢ়োৱা জনসাধাৰণৰ ওচৰত জবাবদিহি। ওপৰত আলোচনা কৰা কাৰ্যৰ পৰা আমি আৰক্ষী ব্যৱস্থাৰ দুটা মূল বৈশিষ্ট্য অনুমান কৰিব পাৰোঁ ঃ—

ক) **ক্ষমতা প্ৰয়োগৰ বৈধ অধিকাৰ ঃ** ৰাষ্ট্ৰত আৰক্ষীয়েই হৈছে একমাত্ৰ সংস্থা যাক কৰ্তব্য পালন কৰাৰ সময়ত আইনগতভাৱে ক্ষমতা প্ৰয়োগ কৰাৰ অধিকাৰ দিয়া হৈছে। গ্ৰেপ্তাৰ কৰা, তালাচী চলোৱা, দ্বন্দ্ব নিয়ন্ত্ৰণৰ কৌশল ব্যৱহাৰ কৰা, গুলী চলোৱাকে ধৰি আৰক্ষীৰ ক্ষমতা প্ৰয়োগ আইনৰ দ্বাৰা নিৰ্ধাৰিত। কোনো আৰক্ষী বিষয়াই এই ক্ষেত্ৰত স্বেচ্ছাচাৰীভাৱে বা আইনী নীতি উলংঘা কৰি কাম কৰিব নোৱাৰে।

খ) **বিবেচনাধীন কাৰ্যকলাপ ঃ** আইনে আৰক্ষীৰ কাম-কাজৰ ভিত্তি প্ৰদান কৰিলেও, বিভিন্ন আৰক্ষী নিয়মাৱলীয়ে

কিছুমান পৰিস্থিতিত ৰাজহুৱা শৃংখলা বজাই ৰখাৰ বাবে যি উত্তম সেইটো সিদ্ধান্ত ল'বলৈ আৰক্ষীক এক নির্দিষ্ট পৰিমাণৰ বিবেচনাৰ ক্ষমতা দিয়ে।

আচলতে, আৰক্ষী আৰু নাগৰিকৰ মাজত বিশ্বাস গঢ়ি তোলাটো গুৰুত্বপূর্ণ। এটা সুস্থ আৰক্ষী-জনসম্পর্ক অতি আৱশ্যকীয়। বিশ্বাসৰ অভাৱত আৰক্ষীৰ কামৰ কার্যকাৰিতা কমি যায়। আৰক্ষী বিষয়াক চৰকাৰৰ আটাইতকৈ দৃশ্যমান প্রতিনিধি হিচাপে গণ্য কৰা হয় বাবে, আৰক্ষী ৰাষ্ট্রৰ আটাইতকৈ সহজলভ্য, পাৰস্পৰিক ক্রিয়াশীল আৰু গতিশীল প্রতিষ্ঠান হোৱাটো আশা কৰা হয়।

১৪.৫.১ আৰক্ষী ব্যৱস্থাৰ প্রকাৰ

সামাজিক আৰু ৰাজনৈতিক বিজ্ঞানী জেমছ কিউ. উইলছনে ১৯৬৮ চনত আৰক্ষী বিভাগৰ শৈলীৰ ওপৰত এক অধ্যয়ন কৰিছিল। তেওঁ আঠটা ভিন্ন সম্প্রদায়ৰ আৰক্ষী বিভাগ অধ্যয়ন কৰিছিল। তেওঁ দেখিছিল যে আৰক্ষী ব্যৱস্থাৰ তিনিটা সুকীয়া শৈলী আছে, যিবোৰ তলত উল্লেখ কৰা হ'ল ঃ

ক) ৰক্ষক শৈলী

খ) আইনবাদী শৈলী

গ) সেৱা শৈলী

ৰক্ষক শৈলী অনুসৰি, আৰক্ষী বিষয়াই আইন-শৃংখলা বজাই ৰখাৰ দায়িত্বত থাকে, কিন্তু অনানুষ্ঠানিক পদ্ধতিৰে। তেওঁলোকে নিজৰ বিবেচনা ব্যৱহাৰ কৰি বিবাদ নিষ্পত্তি আৰু বিশৃংখল আচৰণ নিয়ন্ত্রণ কৰিবলৈ চেষ্টা কৰে। তেওঁলোকে কেতিয়াবা গ্রেপ্তাৰৰ সলনি সতর্কবাণী দিয়ে পাৰে বা জৰিমনা বিহে।

আইনবাদী শৈলী অনুসৰি, আইন কঠোৰভাৱে বলৱৎ কৰাত গুৰুত্ব দিয়া হয় আৰু আইন উলংঘনৰ ক্ষেত্রত প্রকৃততে গ্রেপ্তাৰ কৰা হয়।

সেৱা শৈলী অনুসৰি, আৰক্ষী বিভাগে মূলতঃ সেৱামুখী বিভাগ হিচাপে কাম কৰে। ই সম্প্রদায়ৰ গোটৰ সৈতে সহযোগিতাৰে কাম কৰি অপৰাধ প্রতিৰোধ আৰু সমস্যা সমাধান কৰিবলৈ চেষ্টা কৰে আৰু সৰু-সুৰা অপৰাধীক পৰামর্শ দিয়া, মানুহক সজাগ কৰা আদি কাম হাতত লয়।

কমিউনিটী পুলিশিং ব্যৱস্থাৰ ধাৰণাও আছে, য'ত কিছুমান বিষয়াক নির্দিষ্ট অঞ্চল বা এলেকাত নিয়োগ কৰা হয় আৰু তেওঁলোকে একেটা এলেকাতে কাম কৰি থাকে যাতে সেই এলেকাত বাস কৰা আৰু কাম কৰা নাগৰিক আৰু আৰক্ষীৰ মাজত এক শক্তিশালী বন্ধন গঢ়ি উঠে।

অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন নং ৩ ঃ আৰক্ষীৰ যিকোনো চাৰিটা কার্য উল্লেখ কৰক।

১৪.৬ আমোলাতন্ত্র আৰু গণতন্ত্র ঃ আধুনিক ৰাষ্ট্রত আমোলাতন্ত্রৰ ভূমিকা

আমোলাতন্ত্র হৈছে ৰাজনৈতিক ব্যৱস্থাৰ অন্যতম শক্তিশালী প্রতিষ্ঠান যিয়ে এখন দেশৰ শাসন ব্যৱস্থাত অতি নির্ণায়ক ভূমিকা পালন কৰে। যিকোনো গণতান্ত্রিক ৰাজনৈতিক ব্যৱস্থাত, আমোলাতন্ত্রই আটাইতকৈ গুৰুত্বপূর্ণ আৰু শক্তিশালী উপাদান, কিয়নো ই ৰাজনৈতিক কার্যনির্বাহকৰ নীতি আৰু আইন অনুসৰি ৰাষ্ট্রৰ প্রশাসন চলায়। ৰাষ্ট্রৰ প্রশাসনৰ দক্ষতা আমোলাতন্ত্রৰ গুণ আৰু দক্ষতাৰ ওপৰত নির্ভৰ কৰে। আমোলাতন্ত্রই চৰকাৰৰ কার্যনির্বাহক অংগৰ স্থায়ী আৰু পেছাদাৰী অংশ গঠন কৰে, যাৰ ভূমিকা দুই প্রকাৰৰ ঃ

ক) পৰামৰ্শদাতা ঃ ই নীতি নিৰ্ধাৰণৰ ক্ষেত্ৰত ৰাজনৈতিক কাৰ্যনিৰ্বাহকক পৰামৰ্শ দিয়ে।

খ) প্ৰশাসনিক ঃ ই ৰাজনৈতিক কাৰ্যনিৰ্বাহকে লোৱা নীতি আৰু সিদ্ধান্ত প্ৰশাসনিক ক্ষেত্ৰত ৰূপায়ণ কৰে।

আধুনিক ৰাষ্ট্ৰত, আমোলাতন্ত্ৰক এক সংহত আৰু সুসংগঠিত প্ৰতিষ্ঠান হিচাপে গণ্য কৰা হয়, যাৰ ওপৰত প্ৰশাসন পৰিচালনাৰ দায়িত্ব ন্যস্ত থাকে। প্ৰশাসন চলোৱাত অসামৰিক সেৱাই অতি গুৰুত্বপূৰ্ণ ভূমিকা পালন কৰে। অসামৰিক বিষয়াসকল চৰকাৰৰ নীতিসমূহ কাৰ্যকৰী আৰু ৰূপায়ণ কৰাৰ বাবে দায়বদ্ধ। নীতি নিৰ্ধাৰণৰ বিষয়ত, যদিও নীতি প্ৰণয়ন চৰকাৰৰ কাম, আমোলাসকলে নীতি প্ৰণয়ন কৰে। অসামৰিক বিষয়াসকলে তেওঁলোকৰ বিভাগ চলাবলৈ ৰাজনৈতিক কাৰ্যনিৰ্বাহকসকলক পৰামৰ্শ দিয়ে। মন্ত্ৰীসকলে তেওঁলোকৰ নিজ নিজ বিভাগৰ কাৰ্যকলাপৰ সম্পৰ্কে সকলো তথ্য আৰু পৰামৰ্শ অসামৰিক বিষয়াৰ পৰা লাভ কৰে। অসামৰিক বিষয়াই আইন প্ৰণয়নতো এক গুৰুত্বপূৰ্ণ ভূমিকা পালন কৰে যদিও সেয়া কিন্তু পৰোক্ষ। কৰ সংগ্ৰহ, বিত্তীয় সুবিধা বিতৰণ, কৰ সম্পৰ্কীয় বিবাদ নিষ্পত্তি, ৰাজসাহায্য আৰু ৰেহাই প্ৰদান আদি বিত্তীয় প্ৰশাসনৰ বিষয়ত আমোলাতন্ত্ৰই অতি গুৰুত্বপূৰ্ণ ভূমিকা পালন কৰে। আধুনিক গণতান্ত্ৰিক কল্যাণকামী ৰাষ্ট্ৰৰ উত্থানৰ লগে লগে, জনসাধাৰণ আৰু ৰাষ্ট্ৰৰ মাজত এক ঘনিষ্ঠ সম্পৰ্ক স্থাপন কৰাটো অতি গুৰুত্বপূৰ্ণ হৈ পৰিছে। ইয়াত পুনৰ আমোলাতন্ত্ৰৰ ভূমিকা আহি পৰে যিয়ে জনসাধাৰণ আৰু ৰাষ্ট্ৰৰ মাজত এক গুৰুত্বপূৰ্ণ সংযোগ স্থাপনৰ মধ্যস্থতাকাৰী হিচাবে কাম কৰে। অসামৰিক বিষয়াসকলে দ্বিমুখী সংযোগ হিচাপে কাম কৰে এই অৰ্থত যে তেওঁলোকে চৰকাৰৰ সকলো সিদ্ধান্ত জনসাধাৰণলৈ প্ৰেৰণ কৰে আৰু আনহাতে জনসাধাৰণৰ প্ৰয়োজনীয়তা আৰু মতামত চৰকাৰক জনায়।

প্ৰতিখন গণতান্ত্ৰিক ব্যৱস্থাত, নিৰ্বাচিত প্ৰতিনিধিসকলক শাসন কৰাৰ দায়িত্ব দিয়া হয়, কিন্তু প্ৰশাসনৰ ধাৰাবাহিকতা আৰু দক্ষতা আমোলাতন্ত্ৰৰ প্ৰতিষ্ঠানৰ ওপৰত নিৰ্ভৰশীল। সেয়েহে, আমি যথাযথভাৱে এই সিদ্ধান্তত উপনীত হ'ব পাৰোঁ যে আমোলাতন্ত্ৰই ৰাষ্ট্ৰ আৰু ইয়াৰ প্ৰশাসনৰ মেৰুদণ্ড গঠন কৰে।

অগ্ৰগতি নিৰীক্ষণ

প্ৰশ্ন নং ৪ ঃ আধুনিক ৰাষ্ট্ৰত আমোলাতন্ত্ৰৰ ভূমিকাৰ বিষয়ে চমুকৈ লিখক।

১৪.৭ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ

- সামৰিক বাহিনী মানে দেশৰ সশস্ত্ৰ বাহিনী - স্থল, নৌ আৰু বায়ু সেনাৰ লগতে অৰ্ধসামৰিক বাহিনী।
- কাৰ্য ঃ দেশৰ প্ৰতিৰক্ষা, সীমা সুৰক্ষা, আভ্যন্তৰীণ আৰু বাহ্যিক ভাবুকিৰ পৰা ৰক্ষা। সামৰিক চোৰাংচোৰা সংস্থাই গোপনে তথ্যসমূহ সংগ্ৰহ কৰে।
- বৈশিষ্ট্য ঃ কঠোৰ, অনুশাসন, ৰাজনৈতিকভাৱে নিৰপেক্ষ।
- অসামৰিক নিয়ন্ত্ৰণৰ উদ্দেশ্য ঃ সুৰক্ষাক ৰাষ্ট্ৰৰ বৃহত্তৰ উদ্দেশ্যতকৈ ওপৰত নাৰাখি, নাগৰিকেহে নীতি নিৰ্ধাৰণ কৰিব, সামৰিকে কেৱল উপায় ঠিক কৰিব।
- আৰক্ষীৰ কাৰ্যসমূহ ঃ আইন বলৱৎ, অপৰাধ প্ৰতিৰোধ, সাক্ষ্য দিয়া, অপৰাধ-মুক্ত সমাজ, ৰাজহুৱা সম্পত্তি ৰক্ষা। আৰক্ষীয়েই একমাত্ৰ বৈধভাৱে বল প্ৰয়োগ কৰিব পাৰে।
- আৰক্ষীৰ প্ৰকাৰ ঃ ৰক্ষক, আইনবাদী, সেৱা শৈলী আৰু সম্প্ৰদায় আৰক্ষী ব্যৱস্থা।
- আমোলাতন্ত্ৰ ঃ চৰকাৰৰ স্থায়ী অংগ। ইয়াৰ দুটা ভূমিকা - পৰামৰ্শদাতা আৰু প্ৰশাসনিক। ই নীতি প্ৰণয়ন, ৰূপায়ণ, আইনৰ খচৰা, বিত্তীয় প্ৰশাসন আৰু জনতা-চৰকাৰৰ মাজত সেতুৰ কাম কৰে। আমোলাতন্ত্ৰই ৰাষ্ট্ৰৰ মেৰুদণ্ড।

১৪.৮ অধিক জানিবলৈ

১) Johari, J.C. Comparative Politics. New Delhi: Sterling Publishers (P) Ltd.

২) Kumar, M. Comparative Politics and Political Analysis. New Delhi: Anmol Publications.

৩) Maheswari, S.R. Comparative Government and Politics. Agra: Laxmi Narain Agarwal.

৪) Ray, S.N. Modern Comparative Politics. New Delhi: Prentice Hall of India Private Limited.

১৪.৯ অগ্ৰগতিৰ খতিয়ান

১ নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ সামৰিক বাহিনী হৈছে এক অতি সশস্ত্ৰ আৰু উচ্চ সংগঠিত বাহিনী যাক ৰাষ্ট্ৰই আনুষ্ঠানিকভাৱে বজাই ৰাখে। নিয়োগপ্ৰাপ্তসকলৰ এটা সুকীয়া পৰিচয় থাকে, যাক তেওঁলোকৰ ইউনিফৰ্মৰ দ্বাৰা নিৰ্ধাৰণ কৰা হয়। সামৰিক বাহিনীক মূলতঃ ৰাষ্ট্ৰৰ প্ৰতিৰক্ষাৰ দায়িত্ব দিয়া হয়, আভ্যন্তৰীণ লগতে বাহ্যিক আক্ৰমণ আৰু ভাবুকিৰ পৰা ইয়াৰ ভূ-খণ্ডৰ সীমা আৰু ৰাষ্ট্ৰীয় স্বাৰ্থ সুৰক্ষিত কৰা। সামৰিক বাহিনীৰ ভূমিকা হ'ল ৰাষ্ট্ৰই সন্মুখীন হ'ব পৰা সম্ভাব্য ভাবুকিসমূহ চিনাক্ত কৰা আৰু সেইবোৰ প্ৰতিৰোধ কৰা। এই ক্ষেত্ৰত, চোৰাংচোৱা সংস্থাসমূহৰ ভূমিকা আহি পৰে, বিশেষকৈ সামৰিক চোৰাংচোৱাৰ ভূমিকা। সামৰিক চোৰাংচোৱা সংস্থাসমূহ গোপনে কাম কৰিবলৈ আৰু তথ্য সুৰক্ষিত কৰিবলৈ, সংঘাত বৃদ্ধিৰ বাবে পৰিকল্পনা ৰচনা কৰিবলৈ, যুদ্ধ আৰম্ভ কৰিবলৈ, আক্ৰমণকাৰীৰ সামৰিক সামৰ্থ্যৰ মূল্যায়ন কৰিবলৈ, শত্ৰু বাহিনীৰ বিৰুদ্ধে যুঁজিবলৈ আৰ্হি বিকাশ কৰিবলৈ লগতে ৰাষ্ট্ৰীয় নিৰাপত্তা বিষয়ত নিৰ্দেশনা প্ৰদান কৰিবলৈ নিয়োজিত।

সামৰিক বাহিনীৰ ভূমিকাক ঃ

ক) সাধাৰণ পৰিস্থিতিত, য'ত সশস্ত্ৰ বাহিনীৰ ভূমিকা এখন ৰাষ্ট্ৰৰ একতা, অখণ্ডতা আৰু সাৰ্বভৌমত্ব ৰক্ষা কৰাত কেন্দ্ৰীভূত হয়।

খ) অস্বাভাৱিক পৰিস্থিতিত যেতিয়া সামৰিক বাহিনীয়ে এখন ৰাষ্ট্ৰৰ প্ৰকৃত ক্ষমতা গ্ৰহণ কৰে। এনে পৰিস্থিতিত, সেনা জেনেৰেলে অসামৰিক চৰকাৰক উৎখাত কৰি দেশৰ প্ৰকৃত শাসক হয়; আৰু জনসাধাৰণক সামৰিক কৰ্তৃপক্ষ মানিবলৈ বাধ্য কৰোৱা হয়।

কিন্তু, এই দুটা পৰিস্থিতিৰ বাহিৰেও, প্ৰাকৃতিক দুৰ্যোগৰ সময়তো সামৰিক বাহিনীয়ে ৰাষ্ট্ৰত এক মুখ্য ভূমিকা গ্ৰহণ কৰে।

২ নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ

(ক) সামৰিক বাহিনীৰ ওপৰত অসামৰিক নিয়ন্ত্ৰণে অভ্যুত্থান বা সামৰিক একনায়কত্বৰ ফলাফল প্ৰতিৰোধ কৰে।

(খ) ই ক্ষমতাৰপ্যাঁনতম ব্যৱহাৰ নিশ্চিত কৰে কাৰণ সামৰিক কৰ্মীসকল, তেওঁলোকৰ কামৰ প্ৰকৃতিৰ বাবে, অসামৰিক কৰ্তৃপক্ষতকৈ বিবাদ নিষ্পত্তি কৰিবলৈ ক্ষমতাৰ প্ৰয়োগ কৰিবলৈ অধিক ইচ্ছুক।

৩ নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ

ক) আইন বলৱৎ কৰা ঃ আৰক্ষীৰ এক গুৰুত্বপূৰ্ণ কাম হ'ল অপৰাধৰ তদন্ত কৰা আৰু অপৰাধী চিনাক্ত কৰা, যাতে এখন ৰাজনৈতিক ব্যৱস্থা সুচাৰুৰূপে চলিব পাৰে। মানৱ জীৱন, নিৰাপত্তা,

সম্পত্তি আৰু কল্যাণৰ সৈতে জড়িত চৰকাৰে প্ৰণয়ন কৰা আইনসমূহ যাতে সঠিকভাৱে মানি চলা আৰু বলৱৎ কৰা হয়, সেয়া নিশ্চিত কৰাও ইয়াৰ উদ্দেশ্য।

খ) অপৰাধ প্ৰতিৰোধ কৰা ঃ আৰক্ষীৰ আন এক উল্লেখযোগ্য কাম হ'ল ঘটনাসমূহৰ প্ৰতি সঁহাৰি জনাই আৰু নিয়মীয়াকৈ টহল দি অপৰাধ সংঘটিত হোৱাত বাধা দিয়া।

গ) আদালতত সাক্ষী দিয়া ঃ আৰক্ষী বিষয়াৰ এক গুৰুত্বপূৰ্ণ কৰ্তব্য হ'ল আদালতত সাক্ষ্য দিয়া আৰু কোনো ঘটনাৰ সৈতে জড়িত তেওঁলোকে সংগ্ৰহ কৰা প্ৰমাণসমূহ উপস্থাপন কৰে। তেওঁলোকে বিশেষজ্ঞ সাক্ষী হিচাপেও সাক্ষ্য দিব পাৰে।

ঘ) অপৰাধ-মুক্ত আৰু অপৰাধী-মুক্ত সমাজ ঃ আৰক্ষীৰ কাম হ'ল সমাজখনক অপৰাধ আৰু অপৰাধীৰ পৰা মুক্ত কৰা কাৰণ তেওঁলোকেই একমাত্ৰ আইনগতভাৱে অপৰাধৰ সৈতে মোকাবিলা কৰিবলৈ ক্ষমতাপ্ৰাপ্ত সংস্থা। তেওঁলোক অপৰাধমূলক ন্যায় ব্যৱস্থাৰ এক অবিচ্ছেদ্য অংশ। তেওঁলোকে অতি সতৰ্কতাৰে প্ৰমাণ সংগ্ৰহ কৰিব লাগে যাতে ই আদালতত প্ৰমাণ দিব পাৰে আৰু অপৰাধীক উপযুক্ত শাস্তি দিয়াব পাৰে ।

৪ নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ আধুনিক ৰাষ্ট্ৰত, আমোলাতন্ত্ৰক এক সংহত আৰু সুসংগঠিত প্ৰতিষ্ঠান হিচাপে গণ্য কৰা হয়, যাৰ ওপৰত প্ৰশাসন পৰিচালনাৰ দায়িত্ব ন্যস্ত থাকে। প্ৰশাসন পৰিচালনাত অসামৰিক সেৱাই অতি গুৰুত্বপূৰ্ণ ভূমিকা পালন কৰে। অসামৰিক বিষয়াসকল চৰকাৰৰ নীতিসমূহ কাৰ্যকৰী আৰু ৰূপায়ণ কৰাৰ বাবে দায়বদ্ধ। নীতি নিৰ্ধাৰণৰ বিষয়ত, যদিও নীতি প্ৰণয়ন চৰকাৰৰ কাম, আমোলাসকলেহে নীতি প্ৰণয়ন কৰে। অসামৰিক বিষয়াসকলে তেওঁলোকৰ বিভাগ চলাবলৈ ৰাজনৈতিক কাৰ্যনিৰ্বাহকসকলক পৰামৰ্শ দিয়ে। আধুনিক গণতান্ত্ৰিক কল্যাণকামী ৰাষ্ট্ৰৰ উত্থানৰ লগে লগে, জনসাধাৰণ আৰু ৰাষ্ট্ৰৰ মাজত এক ঘনিষ্ঠ সম্পৰ্ক স্থাপন কৰাটো অতি প্ৰয়োজনীয় হৈ পৰিছে। ইয়াত পুনৰ আমোলাতান্ত্ৰিক ভূমিকাৰ কথা আহি পৰে যিয়ে জনসাধাৰণ আৰু ৰাষ্ট্ৰৰ মাজত এক গুৰুত্বপূৰ্ণ সংযোগক হিচাপে কাম কৰে। অসামৰিক বিষয়াসকলে দ্বিমুখী সংযোগ হিচাপে কাম কৰে, তেওঁলোকে চৰকাৰৰ সকলো সিদ্ধান্ত জনসাধাৰণলৈ প্ৰেৰণ কৰে আৰু আনহাতে জনসাধাৰণৰ প্ৰয়োজনীয়তা আৰু মতামত চৰকাৰক জনায়।

প্ৰতিখন গণতান্ত্ৰিক ব্যৱস্থাত, নিৰ্বাচিত প্ৰতিনিধিসকলক শাসন কৰাৰ দায়িত্ব দিয়া হয়, কিন্তু প্ৰশাসনৰ ধাৰাবাহিকতা আৰু দক্ষতা আমোলাতন্ত্ৰৰ প্ৰতিষ্ঠানৰ ওপৰত নিৰ্ভৰশীল। সেয়েহে, আমি যথাযথভাৱে এই সিদ্ধান্তত উপনীত হ'ব পাৰোঁ যে আমোলাতন্ত্ৰই ৰাষ্ট্ৰ আৰু ইয়াৰ প্ৰশাসনৰ মেৰুদণ্ড গঠন কৰে।

১৪.১০ আৰ্হি প্ৰশ্ন

প্ৰশ্ন ১ ঃ সামৰিক বাহিনীৰ বৈশিষ্ট্য আৰু ভূমিকা ব্যাখ্যা কৰক।

প্ৰশ্ন ২ ঃ সামৰিক বাহিনীৰ ওপৰত অসামৰিক নিয়ন্ত্ৰণৰ সুবিধাসমূহ ব্যাখ্যা কৰক।

প্ৰশ্ন ৩ ঃ আধুনিক ৰাষ্ট্ৰত আৰক্ষীৰ ভূমিকা আৰু কাৰ্যাৱলী আলোচনা কৰক।

প্ৰশ্ন ৪ ঃ সামৰিক বাহিনীৰ ওপৰত অসামৰিক নিয়ন্ত্ৰণক আলোকপাত কৰি আমেৰিকান সংবিধানত অন্তৰ্ভুক্ত বিধানসমূহৰ বিষয়ে লিখক।

প্ৰশ্ন ৫ ঃ আধুনিক ৰাষ্ট্ৰত আমোলাতন্ত্ৰৰ ভূমিকা আলোচনা কৰক।

প্ৰশ্ন ৬ ঃ আধুনিক ৰাষ্ট্ৰত আৰক্ষীৰ ভূমিকা ব্যাখ্যা কৰক।

****

REFERENCES

Books

1) Ball, A.R. (1988). Modern Politics and Government. London : McMillan Press.
2) Easton, D. (1962): "Introduction: The Current Meaning of "Behaviouralism", In Charles Worth, James. Political Science. Philadelphia: American Academy of Political and Social Science.
3) Finer, S. (1970): Comparative Government, London: Allen Lane, The Penguin Press.
4) Friedrich, C.J. (1972). Tradition and Authority. London. MacMillan.
5) Heath, A. F. (1991): Understanding Political Change, Oxford: Pergamon Press.
6) Heath, A. F., Jowell, R., and Curtice, J. (1985): How Britain Votes, Oxford: Pergamon Press.
7) Hempel, C. (1966): Philosophy of Natural Science, Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall.
8) Johari, J.C. (1982). Contemporary Political Theory. New Delhi: Sterling Publishers Pvt. Ltd.
9) Johari, J.C. (2017). Comparative Politics. New Delhi: Sterling Publishers (P) Ltd.
10) Kumar, M. (2004). Comparative Politics and Political Analysis. New Delhi: Anmol Publications.
11) Lasswell, H.D. (1958): Politics, who gets what? When? How?. New York.
12) Louis D. Hayes and Ronald D. Hedlund. (1970): (eds). The Conduct of Political Inquiry. Behavioural Analysis. Eaglewood Cliff: Prentice Hall, pp. 45-55.
13) Lowndes, V. (1996): 'Varieties of New Institutionalism: A Critical Appraisal', Public Administration, 74 (2), pp.181-197. company Ltd.
15) Maheswari, S.R. (2001): Comparative Government and Politics. Agra: Laxmi Narain Agarwal.
16) Mckinnon, C (ed.) (2009):Issues in Political Theory. New Delhi, Oxford University Press
17) Mills, C.W. (1959): "The Power Elites". Oxford : Oxford University Press.
18) Pathi, Dr. Srinibus & Dr. Mishra, Madhusmita (1998): Political Sociology . New Delhi : Kalyanni Publishers.
19) Ray, S.N. (2006): Modern Comparative Politics. New Delhi: Prentice Hall of India Private Limited.
20) Sharan, Dr. Parmatma (1995): Comparative Politics and Government. Meerut: Meenakshi Prakashan.
21) Soma Shekar, N.T (2007): Development Economics . New Delhi: New age international publishers Pvt. Limited.
22) Verma, S.P. (1988): Modern Political theory. New Delhi : Vikas Publishihg House Pvy. Ltd.
23) Verma, S.L.- A Framework of Modern Political Theory. New Delhi : Meenakshi Prakashan.
24) Weldon, T.D. (1953) .Vocabulary of Politics. London : Pelican.
25) Young, O.R. (1968): Systems of Political Science. New Delhi, Prentice Hall.

Websites

- www.britannica.com
- https://links.Jstor.org/sici?sici=0043-8871%28196604%2918%3A3%3C378%3APMAVE%3E2.0.Co%3B2-0)
- http:// w.w.w. d. umn. Edu/~schiton/articles/GPD5. htm/
- http:// wwwmacrothink.org/journal/index.Php/Jpag/article/download/6627/64.

****